

ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΜΑΤΩΜΕΝΑ

ΧΩ

ΜΑ

ΤΑ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΔΡΟΣ



ΜΑΤΩΜΕΝΑ ΧΩΜΑΤΑ

ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΔΙΔΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

- 1959 Οι νεκροί περιμένουν, «Κέδρος»
«Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις», 2η έκδοση 1962.
«Κέδρος»: 3η έκδοση 1971, 4η έκδοση 1976, 5η έκδοση 1977, 6η έκδοση 1978, 7η, 8η έκδοση 1979, 9η έκδοση 1980, 10η, 11η έκδοση 1981, 12η, 13η έκδοση 1982, 14η, 15η έκδοση 1983, 16η, 17η έκδοση, 18η, 19η έκδοση 1985, 20ή έκδοση 1986, 21η έκδοση 1987, 22η έκδοση 1988.
Μεταφράσεις: ρουμανικά, 1961· ρωσικά, 1963.
- 1961 Ηλέκτρα, «Αναγέννηση»
Μετάφραση στα ρωσικά, 1961.
- 1962 Ματωμένα χρώματα, «Κέδρος»
«Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις», 2η έκδοση 1963.
«Θεμέλιο», 3η έκδοση 1964.
«Editex» Γενεύη, 7η έκδοση 1969.
«Κέδρος»: 4η έκδοση 1972, 5η έκδοση 1976, 6η, 7η έκδοση 1977, 8η έκδοση 1978, 9η έως 11η έκδοση 1979, 12η, 13η έκδοση 1980, 14η έως 16η έκδοση 1981, 17η έως 21η έκδοση 1982, 22η έως 26η έκδοση 1983, 27η έως 30ή έκδοση 1984, 31η έως 35η έκδοση 1985, 36η έως 39η 1986, 40ή έως 42η έκδοση 1987, 43η έκδοση 1988.
Μεταφράσεις: βουλγαρικά, 1963· ρωσικά, 1964· ρουμανικά, 1964· τουρκικά, 1970· ουγγρικά, 1970.
- 1976 Εντολή, «Κέδρος»
«Κέδρος»: 2η έκδοση 1976, 3η έκδοση 1977, 4η έκδοση 1978, 5η, 6η έκδοση 1979, 7η, 8η έκδοση 1980, 9η έως 11η έκδοση 1981, 12η, 13η έκδοση 1982, 14η έως 16η έκδοση 1983, 17η έως 19η έκδοση 1984, 20ή έκδοση 1985, 21η, 22η έκδοση 1986, 23η, 24η έκδοση 1987.
- 1982 Κατεδαφιζόμεθα, «Κέδρος»
«Κέδρος»: 2η έως 5η έκδοση 1982, 6η έως 8η έκδοση 1983, 9η, 10η έκδοση 1984, 11η, 12η έκδοση 1985, 13η έκδοση 1986, 14η, 15η έκδοση 1987.
- 1975 Η Μικρασιατική καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο
«Κέδρος»: 2η έκδοση 1980, 3η έκδοση 1981, 4η έκδοση 1982, 5η έκδοση 1983, 6η έκδοση 1985, 7η έκδοση 1987.
- 1978 Μέσα στις φλόγες, «Κέδρος»
«Κέδρος»: 2η έκδοση 1979, 3η έκδοση 1979, 4η έκδοση 1980, 5η έκδοση 1981, 6η έως 8η έκδοση 1982, 9η, 10η έκδοση 1983, 11η έως 13η έκδοση 1984, 14η, 15η έκδοση 1985, 16η, 17η έκδοση 1986, 18η έκδοση 1987, 19η έκδοση 1988.
- 1979 Επισκέπτες, «Κέδρος»
«Κέδρος»: 2η έκδοση 1980, 3η έκδοση 1981, 4η, 5η έκδοση 1982, 6η έκδοση 1983, 7η έκδοση 1984, 8η έκδοση 1985, 9η, 10η έκδοση 1986, 11η έκδοση 1987.

ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΜΑΤΩΜΕΝΑ ΧΩΜΑΤΑ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΔΡΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Τό βιβλίο τής Διδώς Σωτηρίου «Ματωμένα Χώματα» κυκλοφόρησε για πρώτη φορά τό 1962. Ἐκτότε τό βιβλίο ἀπό τήν ἐλευσίαν οὐτε ἕνα μήνα ἀπό τήν προθήκη τῶν βιβλιοπωλείων (ἐκτός, φυσικά, στά ἑπτὰ δέκα χρόνια τῆς δικτατορίας, ἡ ὁποία τό εἶχε ἀπαγορεύσει). Ἀπόδειξη τό ὅτι ἡ σημερινή νέα ἐκδόσή του εἶναι ἡ 26η – δηλαδή, στά εἴκοσι δύο (στήν πραγματικότητα δέκα πέντε) χρόνια τῆς ζωῆς του ἀνατυπώθηκε περισσότερο ἀπό μιά φορά τό χρόνο (σέ 2000-3000 ἀντίτυπα κάθε φορά), πράγμα πού τό τοποθετεῖ στήν ἴδια σειρά μέ τά καλύτερα ἑλληνικά «μπέστ-σέλερς». Χαρακτηριστικό τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι ὅτι τά τελευταῖα τέσσερα πέντε χρόνια σημειώθηκε ἡ ἀπότομη ἀνοδός του, ἀφοῦ σ' αὐτά τά λίγα χρόνια ἔγιναν οἱ 15 ἀπό τῆς 25 ἐκδόσεις. Ἡ μακροδιότιση αὐτή τοῦ βιβλίου μᾶς ὑποχρέωσε, μέ τήν ἐγκαινίαση τῆς 25ης ἐκδόσεως του, νά προβοῦμε, γιά τεχνικούς λόγους, σέ μιά νέα ἐξαρχῆς στοιχειοθεσία του. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ἡ συγγραφέας, ξαναδιαβάζοντάς το, ἐπέφερε ἐλάχιστες καί ἐπουσιώδεις διορθώσεις, πού εἶχαν ξεφύγει ἀπό τήν πρωταρχική ἐκδοσή του κειμένου.

Ἡ Ἐκδότης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

(1962)

ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ συμπληρώθηκαν ἀπό τότε πού ὁ μικρασιατικός ἑλληνισμός ξεριζώθηκε ἀπό τῆς προγονικές ἐστίες του. Καί εἶναι τοῦτος ὁ ξεριζωμός ἕνα ἀπό τά πιό συγκλονιστικά κεφάλαια τῆς νεότερης ἱστορίας μας.

Κεῖνοι πού ἔζησαν μέσα στή θύελλα φεύγουν ἕνας ἕνας καί ἡ ζωντανή μαρτυρία τους χάνεται. Χάνονται οἱ λαϊκοί θησαυροί ἢ μπαλασμώνονται στά ἱστορικά ἀρχεῖα. «Ἄπ' τοῦ πεθαμένου τό μάτι, μήν περμένεις δάκρυ» λέει μιά μικρασιατική παροιμία.

Στίς μνημες τῶν ζωντανῶν ἔσκυφα. Ἀκούμπησα μ' ἀγάπη καί πόνο τ' ἀπτί στίς καρδιές τους, ἐκεῖ πού κρατοῦν τῆς θύμησης, ὅπως στό κονοστάσι τά θάγια καί τά στέφανα.

Κάτω ἀπ' τό Μανώλη Ἀξιότη, τόν κεντρικό ἀφηγητή τοῦ βιβλίου, ὑπάρχει ὁ μικρασιάτης ἀγρότης, πού ἔζησε τ' Ἀμελέ Ταμπούρια τοῦ 14-18, πού φόρεσε ἀργότερα τή στολή τοῦ Ἑλληνα φαντάρου, πού εἶδε τήν καταστροφή, ἔζησε τήν αἰχμαλωσία καί πού πρόσφυγας ἔφαγε πικρό ψωμί, σαράντα χρόνια λιμενεργάτης συνδικαλιστής, μαχητής τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης.

Ἦρθε καί μέ βρῆκε καί μοῦ ἔδωσε ἕνα τεφτέρι μέ τῆς ἀναμνήσεις του. Συνταξιούχος, κάθισε μέ ὑπομονή καί κοπίασε νά γράψει μέ τά λίγα γραμματάκια του, τά ὅσα εἶδαν τά μάτια του ἐξήντα τόσα χρόνια.

Ἐκ τῶν αὐτῶν μαρτυρῶν πῆρα τὸ ὑλικὸν ποῦ
χρειαζόμενα, γὰρ νὰ γράψω τοῦτο τὸ μυθιστόρημα, με
μοναδική ἐγνοία νὰ συμβάλλω εἰς τὴν ἀνάπλασιν ἑνὸς
κόσμου ποῦ χάθηκε γὰρ πάντα· νὰ μὴν ξεχνῶν οἱ παλαιοί·
νὰ θάλλων σωστὴ κρίσιν οἱ νέοι.

Δ. Σ.

ΕΙΡΗΝΙΚΗ ΖΩΗ

ΩΣ ΤΑ ΔΕΚΑΞΙ ΜΟΥ χρόνια παπούτσι δέ φόρεσα, μήτε καινούργιο ρουῦχο. Ὁ πατέρας μου μίαν ἔγνοια εἶχε, ν' ἀποχτήσει πολλά χωράφια, λιόδεντρα καί συκοπερίβολα. Ἡ μάνα μου ἔκανε δεκατέσσερις γέννες, μά τῆς ζῆσαν μόνο ἑφτά παιδιά κι ἀπό τοῦτα τά τέσσερα τῆς τά φάγαν οἱ πολέμοι.

Δέ θυμοῦμαι νά μοῦ ἴδωκε ποτέ ὁ πατέρας μου κανένα μεταλλίκι ν' ἀγοράσω σάν παιδί καραμέλα ἢ κουλούρι. Μιά μέρα πού ἦτανε νά μεταλάβω μαζί μέ τά δυό μικρότερα ἀδέρφια μου, πήγαμε καί τοῦ ζητήσαμε συχώρεση, μέ τήν κρυφή ἐλπίδα πώς θά ἴβγαζε νά μᾶς δώσει κάτι. Κεῖνος ὁμως, σάν πῆρε εἶδηση πώς περιμέναμε λεφτά, ἀγρίεψε καί γύρεψε νά μᾶς δείρει. Κινήσαμε τότες καί πήγαμε νά φιλήσουμε τό χέρι τῶν νουνῶν μας, μήπως κι ἔβγαине ἀπό κεῖ τίποτα. Ὅταν μᾶς δῶσαν ἀπό ἓνα γρόσι στόν καθένα ξετρελαθήκαμε! Ὁ πιό μικρός, ὁ Σταμάτης, ἔτρεξε ἴσια στό μπακάλικο τοῦ κύρ Θόδωρου, πού ἔχε κάτι χρωματιστά κάντια, μεγάλα σάν λιθάρια καί χόρτασε μ' αὐτά τή λίμα του. Ὁ Γιώργης κι ἐγώ εἶχαμε ἄλλο μεράκι, λαχταρούσαμε νά πιάσουμε παιχνίδι στό χέρι μας. Ὁ Γιώργης ἀγόρασε τήν πρώτη τρουμπέτα πού

τοῦ ἴλαχε. Ἐγὼ συγκράτησα τὴν διασύνη μου, ἔψαχνα γιὰ τὸ καλύτερο. Ὅταν πέτυχα ἓνα σταχτὶ τενεκεδέ- νιο ποντικάκι μ' ἐλατήριο, τ' ἄρπαξα καὶ δέ δίστασα νὰ δώσω ὀλόκληρο τὸ χαρτζιλίκι μου.

Γυρίσαμε στό σπῆτι νὰ κάνουμε τὸ κομμάτι μας. Ὁ ἀδερφός μου κορδωμένος παράσταινε τὸ σαλπικτὴ καὶ δὲν ἔλεγε νὰ βγάλει τὴν τσαμπούνα ἀπ' τὸ στόμα του. Ἐγὼ ἔπεσα φαρυδὺς πλατὺς χάμου, ἀκούμπησα προσεχτικά τὸ ποντίκι στό πάτωμα, τράβηξα ἓνα λα- στιχάκι ἀπὸ τὴν κοιλιά του καὶ σάν τὸ εἶδα νὰ τρέχει πέρα δῶθε, ἄρχισα νὰ ξεφωνίζω:

– Σαλεύει! Εἶναι ζωντανό!

Μαζεύτηκαν τ' ἀδέρφια μου καὶ κάταν σάν παλα- βοί, ποιὸς θὰ πρωτοτραβήξει τὸ ἐλατήριο νὰ φέρει βόλτες τὸ ποντίκι. Μεγαλύτερη συγκίνηση δὲν ἔνιωσα σ' ὅλα τὰ παιδικὰ μου χρόνια. Καθὼς ἤμασταν παρα- δομένοι στὴ γλύκα τοῦ παιχνιδιοῦ, τσάκωσα μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ τὴν ὄψη τοῦ πατέρα νὰ γίνεται σκληρή. «Τί νὰ ἔχει πάλι;» σκέφτηκα. Μὰ πρὶν βγάλω κρίση, ἄκουσα τὴν φουρκισμένη προσταγή του:

– Γιὰ... ἔσεῖς! Φέρτε μου δῶ τοῦτα τὰ μαραφέτια.

Δὲν πρόκανε ν' ἀποσώσει τὸ λόγο του, ἄρπάζω τὸ ποντίκι, τὸ χώνω προστατευτικά στόν κόρφο μου καὶ κατρακυλῶ πέντε πέντε τὰ σκαλοπάτια τοῦ χαγια- τιοῦ. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιώργης δέ μ' ἀκολούθησε, θές γιατί δέ μυρίστηκε τὸν κίνδυνο, θές γιατί δὲν τόλ- μησε νὰ ἐναντιωθεῖ, πλησίασε τὸν πατέρα, τοῦ παρά- δωσε τὴν τρουμπέτα κι ἔμεινε νὰ τὸν κοιτάζει μ' ἀνοιχτὰ τρομαγμένα μάτια. Κεῖνος τὴν χούφτωσε, τὴν στράβωσε μέσα στὴν πετρωμένη παλάμη του κι ἀπὸ τὴν πέταξε στό τζάκι.

– Νά, λεχρίτες! ἔκανε. Γιὰ νὰ μάθετε νὰ ξοδεύετε

τόν παρὰ σας σέ τέτοια παλιοπράματα. Χάθηκε ν' ἀγοράστε, μπρέ, κάνα τετράδιο, κάνα μολύδι;

Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἀντικρίστηκα μὲ τὴν τύ- φλωση τῆς ἐξουσίας κι ἀναστατώθηκα. Ποῦ νὰ ἔξερα πὼς σ' ὀλόκληρο τὸ βίό μου μ' αὐτήνα θ' ἀντιπά- λευα...

Ἡ μάνα μου ἦταν τρυφερὴ καὶ ὑπομονετικὴ γυναί- κα. Ἡ κακοτροπία τοῦ ἀντρα της τὴν ἔκανε νὰ στέ- κει πάντα σοῦζα, μὲ τὸν καλὸ λόγο καὶ τὸ χαμόγελο στ' ἀχείλι: «Στόν ἀράθυμο τὸν ἀντρα, ἔλεγε, σὰ δὲν ἐναντιώνεσαι τὸν ἔχεις σκλάβο». Τώρα τί σοὶ σκλάβο εἶχε τὸν πατέρα, μονάχα κείνη τὸ ἔξερε πού ἔκανε μα- ζὶ του ἓνα λόχο παιδιά.

Ὅσοτόσο μιά φορά, μιά καὶ μοναδική, τοῦ ἐναντιώ- θηκε. Τὸν εἶδε νὰ μὲ χτυπάει μὲ τόση μανία, πού τὸ αἶμα ἔτρεχε βρῦση ἀπὸ τὴν μύτη καὶ τὸ στόμα μου. Τό- τες μπῆκε στὴ μέση, ἀνοιξε τὰ χέρια της σάν φτεροῦ- γες καὶ μὲ δακρυσμένα μάτια τοῦ εἶπε τρομαγμένη:

– Ἄμοιρε, θὰ τὸ χαλάσεις τὸ σπλάχνο σου!

Αἰτία τοῦ ἄγριου ξυλοδαρμοῦ ἦταν ἓνα μεταλλίκι. Μοῦ τὸ ἔχε δώσει ὁ πατέρας γιὰ νὰ πάω στόν μπακά- λη ν' ἀγοράσω ἀλάτι. Ἦξερα τί μὲ περίμενε ἂν τὸ ἔχανα, γι' αὐτὸ καὶ τὸ κράταγα σφιχτὰ στὴν ἰδρωμένη μου παλάμη. Ὅποταν στό δρόμο, νὰ καὶ πέφτω μπροστά σ' ἓνα γύφτο μὲ μιά μαϊμού, μιά κοκκινόκο- λη, ξύπνια σουσουραδίτσα, πού παράσταινε πότε τὸ δάσκαλο, πότε τὴν δεσποινίδα καὶ πότε τὸν φαρμακο- τρίφτη. Ἦταν πολὺ, πάρα πολὺ ἀστεία. Κόσμος εἶχε κάνει κύκλο γύρω της καὶ χάζευε τὴν ὥρα τῆς πλε- ρωμῆς οἱ περισσότεροὶ σκορπίσανε. Ἦρθε τότες ἡ μαϊ- μού, στάθηκε μπροστά μου μ' ἀπλωμένο τὸ ντέφι. Τὰ μάτια μας ἀνταμώσανε. Δέ δάστηξα, ξέσφιξε ἡ χού-

φτα μου από μόνη της και τίγκ, τάγκ, τόγκ, κύλησε μέσα στο ντέφι τό μεταλλίκι μου.

Όταν γύρισα στο σπίτι μ' άδειανά χέρια δέν είπα τήν άλήθεια, είπα μονάχα πώς έχασα τά λεφτά. Αυτό ήταν. Είδα τόν πατέρα μου ν' άγριεύει τόσο, πού τρόμαξα κι έδωσα ένα σάλτο από τό άνω κι βρέθηκα κάτω στο δρόμο μέ κίνδυνο νά σκοτωθώ. Όμως ούτε κι αύτή ή πράξη τής άπελπισίας μου δέν τόν συνέφερε. Μέ κυνήγησε, κι όταν μέ τσάκωσε ένας γείτονας, ό Χαμπέρογλου, και μέ παράδωσε, άρχισε νά μέ χτυπάει όπου έβρισκε. Από κείνη τή μέρα, όσες φορές έβλεπα όργισμένο τόν πατέρα, άνοιγα τά καλαμοπόδαρά μου και κατουριόμουνα. Κι όμως ήρθε έποχή πού τοῦ τά συχώρεσα όλα τοῦτα τά φερσίματά του. Μοναχά κεινού τοῦ ξένου, τοῦ Χαμπέρογλου, τήν επέμβαση ούτε τήν κατάλαβα ούτε και τή συχώρεσα ποτέ.

Στό σπίτι δυό έξουσίες ύπολογίζαμε όλοι: τοῦ Θεοῦ και τοῦ πατέρα, γιατί μ' αυτές είχαμε δέσει τήν ύπαρξή μας. Τή μάνα μας τήνε βλέπαμε σάν τό σκεπασμένο ήλιο, πού τότε μαντεύεις, μά οί άχτίδες του δέ φτάνουνε ίσαμε σένα νά σέ ζεστάνουνε. Ποτέ της δέν έβρισκε καιρό νά μᾶς χαϊδέψει, νά μᾶς πάρει στά γόνατά της και νά μᾶς πει ένα παραμύθι. Ξύπναγε όλοχρονίς χαράματα, άναβε φωτιά, έστηνε τσουκάλι νά προκάνει τόσα στόματα. Όστερα είχε πάντα στήν κούνια κι ένα μυξάρικο νά τσιρίζει. Είχε νά φροντίσει τά ζωντανά, νά βάλει σκάφη, νά ζυμώσει, νά πλύνει, νά γυροφέρει τό νοικοκυριό, νά πιάσει βελόνι· όλο τό χωριό μιλούσε για τήν πάστρα και τή νοικοκυροσύνη της.

Ή άλήθεια είναι πώς και τό γέρο μου τόν σέβονταν

ό κόσμος, γιατί κρατούσε λόγο, ήταν τίμιος στο άλισβερίσι, φιλόξενος και προκομμένος. Τότε σήκωνε πολύ κι ή άρχοντοκαμωσιά του, ψηλόλιγνος καθώς ήτανε και σγουρομάλλης, μέ βαθιά γαλάζια μάτια και στρωτά γερά δόντια, πού τά πήρε άτόφια στον τάφο του. Για τοῦτο και καμάρωνα όταν οί γειτόνισσες λέγανε στή μάνα μου: «Ό γιός σου, ό Μανώλης, είναι φτυστός ό μπαρμπα-Δημητρός».

Νύχτα, μέ τ' άστρα σηκωνόταν ό πατέρας άπ' τό γιατάκι του. Πρωτόβαζε τή φέσα του κι άπέ τήν τσόχινη βράκα του, τά τουζλούκια και τά ποδήματά του. (Κάλτσες δέ φορούσε· έλεγε πώς τόν στενοχωρούσανε και τόν δλάφτανε στήν ύγεια του). Νιβόταν μέ θόρυβο. Έκανε τό σταυρό του μπρός στά κονίσματα. Καψάλιζε λίγο σταρένιο ψωμί στή θράκα, τό βουτούσε στο μπρούσκο και τό 'κανε κρασοψυχιά, έτρωγε και καμιάν έλιά, φτούσε τό κουκούτσι και λίγες βρισιές μαζί για τό γούρι και ξεκινούσε στητός κι άνάλαφος για τά χτήματα.

Δούλευε δεκάξι μέ δεκαοχτώ ώρες δίχως νά ξαποστάσει. Σήκωνε μοναχός του γομάρια έξήντα έβδομήντα όκάδες, μά ποτέ δέν τόν άκουγες νά βαρυγκομήσει. Ή τσάπα και τ' άλέτρι γίνονταν ύπάκουα στο χέρι του. Τά ζωντανά τόν τρέμανε και τόν αγαπούσανε συνάμα, γιατί τά φρόντιζε περισσότερο άπ' όσο φρόντιζε έμᾶς.

Μέ τό σούρουπο γύριζε στο σπίτι δίχως νά σταθει σέ καφελέ. Έπιανε τό μπουκάλι τό ρακί, κατέβαζε κάμποσες γερές ρουφηξιές, έτρωγε τό φαί πού τοῦ φύλαγε ή μάνα. Κατά τήν περίσταση έδερνε δυό τρεις από μᾶς κι έπεφτε μπαϊλντισμένος στον ύπνο, νά ρουχαλίζει και νά τρέμει ό τόπος.

Κουδέντα δέν του 'παιρνες οὔδε Κυριακή οὔδε χρονιάρα μέρα. Κανένας μας δέν τολμοῦσε νά μιλήσει μπροστά του· εἶχαμε μάθει νά τά λέμε ὄλα μέ τά μάτια, τούς θυμούς, τό παράπονο, τίς πονηριές ἢ τίς χαρές μας. Μόνο σάν τύχαινε νά βρῖσκεται στά κέφια του, Κυριακή, πού καθόμαστε ὀλόκληρη ἡ φαμελιά σέ τραπέζι, τότες τ' ἄρεζε νά σηκώνει ἐμένα πού μ' ἔβλεπε πάντα σάν τό γραμματιζούμενο του σπιτιοῦ, νά λέω τό «Πάτερ ἡμῶν». Δέν καταλάβαινα γρί ἀπ' ὅ,τι ἔλεγε τούτη ἡ προσευχή καί μιά μέρα εἶπα στή μάνα μου:

– Τό «Πάτ», μπρέ μάνα, ξέρω τί θά πει. Μά κείνο τό «ἐρημῶν» μέ μπερδεύει...

ΑΠ' Τ' ΑΔΕΡΦΙΑ ΜΟΥ ξεχώριζα τό Γιώργη· αὐτός μέ καταλάβαινε πρίν ἀνοιξω τό στόμα μου καί συμφωνοῦσε πάντα μαζί μου. Ἦτανε κάπου δεκαοχτώ μῆνες μικρότερός μου. Εὐαίσθητο, ντελικάτο παιδί, μέ κάτι περίεργα μακρουλά, λεπτά δάχτυλα πού τά καμαρώνανε τά κορίτσια, γιατί κανένας ἄλλος δέν τά εἶχε στό χωριό. (Ὀλουνῶν μας τά χέρια ἦτανε σκληρά, πετωμένα ἀπ' τίς βαριές δουλειές καί μοιάζανε μέ ξύλινα).

Ὁ Γιώργης κρατοῦσε πάντα μολύδι, κάρβουνο καί ἀσβεστόπετρα καί, ὅταν δέν τόν βλέπανε οἱ μεγάλοι, ζωγράφιζε ζῶα, ἀνθρώπους, τοπία. Μιά μέρα πού τόν ἔστειλε σ' ἀγώι ὁ πατέρας νά ὀδηγήσει ἕναν ξένο στά ἐρείπια τῆς Ἔφεσος, γέμισε ὁ καλός σου φιγοῦρες τά μάρμαρα. Τότες ὁ ξένος του εἶπε: «Ἐσύ καλὸ ζωγράφος» καί πῆρε τῆ διεύθυνσή μας καί του 'στει-

λε μέ τό ταχυδρομεῖο μπογιές καί πινέλα. Ἀπό τότες ὁ Γιώργης ἔκανε ζουγραφίες χρωματιστές· ἔφτιαχνε δεσποτάδες καί Ἁγίους καί Παναγίες καί καπετάνιους τῆς ἐπανάστασης του 21. Ὁ πατέρας ἔπαιρνε τά ἔργα του καί τά πουλοῦσε στά πανηγύρια, πότε κρυφά καί πότε φανερά.

Τά τέσσερα μεγαλύτερα ἀδέρφια μου δουλεύανε πάντα περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀντέχανε· χαράμι ψωμί κανεῖς δέν ἔτρωγε. Ἡ Σοφία μας σάν πρωτοπαίδι σήκωσε ὄλο τό βάρος τῆς φαμελιάς· στάθηκε δευτέρα μάνα μας, ὦρες γερτή στή σκαφίδα, στό βελόνι, στή φουφού καί στά χωράφια. Δέν ξέρω ἂν ποτέ βρῆκε τόν καιρό νά δεῖ σέ καθρέφτη πόσο γλυκιά ἦτανε – σάν Παναγιά Ἐλεούσα. Κεῖνοι πού θά μπορούσανε νά τῆς τό ποῦνε καί νά τῆ σφίξουνε στήν ἀγκαλιά τους, δέν προκάνανε. Δυὸ ἄντρες τὴν ἀγαπήσανε μέ πάθος καί τῆς περάσανε ἀραδῶνα· κι οἱ δυὸ σκοτωθήκανε· ὁ ἕνας στόν πόλεμο του 12 κι ὁ ἄλλος στόν πόλεμο του 14.

Πολλά πικράθηκε τούτη ἡ μεγάλη ἀδερφή· ἀτολμη καί σεμνή, πίστεψε πῶς τόσο ἦτανε τό δικό της μερτικό στή χαρά καί ἄλλο δέ σήκωσε μάτι νά δεῖ ἄντρα. Εἶχανε σκιαχτεῖ καί τά παλικάρια του χωριοῦ καί δέν τήνε ζυγώνανε. Λέγανε: «Ὅποιος ἀγαπήσει τῆ Σοφία, πεθαίνει· τό 'χει τό ριζικό της». Ἐτσι στράγγισε καί στέγνωσε καί γέρασε ἡ καρδιά της πρόωρα. Τίποτα δέ ζητοῦσε· ἔδινε ὅ,τι μπορούσε. Τ' ἀγόρια μετά τῆ Σοφία, ὁ Κώστας, ὁ Πανάγος κι ὁ Μιχάλης βαδίζανε στ' ἀχνάρια του πατέρα. Τά γράμματα δέν τά παίρνανε, ὅμως κουμαντάρανε τῆ γῆ. Εἶχανε δύναμη κι ἀντοχή δουδαλιοῦ καί προκοπή περίσσια. Τοῦτοι δγάλανε ἀσπροπρόσωπο τόν πατέρα. Σάν ξεπετάχτη-

καν και πέσανε μέ τά μούτρα στή δούλεψη τῆς γῆς και πιάσαμε και κανένα δυό καλές χρονιές στή σταφίδα, στά σύκα και στά καπνά και θγάλαμε τό χρέος ἀπ' τό ἕνα χτήμα και ξεχρεώσαμε και δεύτερο και τρίτο, ὁ γερο-Δημητρός ὁ Ἄξιώτης ἔβαλε στραβά τή φέσα του· γέλασε τ' ἀχείλι του, μέρεψε, ἔθγαينه στρωτή κουβέντα ἀπ' τό στόμα του κι ἄς ἦτανε πάντα στυφός, σφιχτός και κακότροπος. Για νά καταλάβετε πῶς τά θόλεψε ἕνας γεροχωριάτης, μέ παστροικά χέρια, νά φτιάξει ἀπό τό τίποτα μιά καλή σερμαγιά, πρέπει νά σᾶς ἱστορήσω τί σοί ἦτανε ὁ τόπος μας και ποιά ἡ ζωή μας στήν Τουρκία πρὶν ξεσπάσουν οἱ Βαλκανικοὶ πολέμοι κι ἔρθει τό καταραμένο τό 14.

Ἄν ὑπάρχει αὐτό πού λένε παράδεισος, τό χωριό μας, ὁ Κιρκιντζές, ἦτανε ἕνα δείγμα του. Κοντά στό Θεό ζούσαμε, ψηλά, ἀνάμεσα σέ κατάφυτα βουνά και ξαγναντεύαμε ὀλόκληρο τόν καρπερό κάμπο τῆς Ἔφεσος, πού ἦτανε δικός μας ἴσαμε τή θάλασσα, ὄρες δρόμο, ὄλο συκομπαχτσέδες και λιόδεντρα, καπνά, μπαμπάκια, στάρια, καλαμπόκια και σουσάμια.

Μεγαλοτσιφλικάδες δέν εἶχαμε στόν Κιρκιντζέ νά ρουφοῦν τό μεδούλι μας· δύσκολο νά μᾶς φάει ἐμᾶς, κείνη τήν ἐποχή, τ' ἀμανάτι. Ὁ κάθε χωριανός ἦτανε νοικοκύρης στή γῆ του. Εἶχε τό δίπλατο σπίτι του, εἶχε και τόν ἔξοχικό κούλα του, μέ μποστάνια, καρυδιές, μυγδαλιές, μηλιές, ἀχλαδιές και κερασιές. Και δέν ξεχνοῦσε νά φυτεύει κι ἀνθόκηπους για τό κέφι του. Τί τοῦ στοίχιζε σάν εἶχε κείνα τά γάργαρα νερά και τά πηδηχτά ρυάκια, πού κελάρυζαν χειμῶνα καλοκαίρι! Ὅταν μέστωνε τό στάρι και τό κριθάρι, τά χωράφια μας μοιάζανε μέ χρυσαφένιες θάλασσες. Μά σάν τίς ἐλιές μας καμαρωτές δέ θ' ἀντάμωνες πουθε-

νά· ὁ καρπός τους ἄφθονος, κρουστός, γυαλιστερός, – σωστές θραυπρές ἀραπινίτσες. Για τόν τόπο μας μεγάλο ἔσοδο ἦτανε τό λάδι· μά τό χωριάτικο κεμέρι γέμιζε λίρα ἀπό τά σύκα, ξακουστά ὄχι μονάχα στό βιλαέτι τ' Ἀιντινιοῦ, μά σ' ὀλόκληρη τήν Ἀνατολή και στήν Εὐρώπη και στήν Ἀμερική. Ψιλόφλουδα, μεταξένια σύκα, ζαχαροπασπαλισμένα μ' ὀλόχρυσο μελένιο χυμό, μ' ὄλη τή θέρηη και τή γλύκα τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Θεός εἶχε ρίξει στά μέρη μας και μίαν ἄλλη εὐλογία, τίς λίμνες, πού οἱ φουσκοθαλασσιές και οἱ πλημμύρες τίς κάνανε νά φαίνονται ἕνα μέ τή θάλασσα. Κάθε μέρα τό τρένο σταματοῦσε στό σταθμό τοῦ Ἀγιασουλούκ, για νά προμηθευτοῦν οἱ ταξιδιωτές και οἱ ἔμποροι ψάρι ἀρμαθιές, σπαρταριστό, νόστιμο ψάρι κι ἡ κάθε ἀρμαθιά δυό τρεῖς ὀκάδες πράμα. Και σειρά οἱ φουφοῦδες μέ τά τηγάνια, νά μήν προκάνουνε νά τηγανίζουν οἱ πλανόδιοι πουλητάδες. Τοῦτα τά νερά φέρνανε μίαν αἰώνια ἀνοιξη στά λιβάδια μας· τά ζῶα βρῖσκανε πλούσια βοσκή, κι ὅταν ξαπόσταιναν μοιάζανε μέ καλοταϊσμένους μπέηδες.

Τό καλοκαιράκι ὁ Κιρκιντζές ἀδειαζε. Μένανε μονάχα κάτι λιγοστοὶ φύλακες. Ὁλος ὁ ἄλλος κόσμος σκόρπιζε στά ἔξοχικά του. Ἐτσι και ζύγωνε ὁμως ὁ Ὀχτώδρης, μέ τό μεγάλο πανηγύρι τοῦ Ἀι-Δημητριοῦ, ὄλοι γύριζαν στό χωριό. Οἱ Κιρκιντζώτισσες πιάνανε τ' ἀσβεστόματα και τά καθαρίσματα. Ἀρχίζανε ἀπό τά μπακίρια τους και φτάνανε ἴσαμε τοὺς δρόμους, ἔτσι πού νά γίνεται τό χωριό λαμπίκος και νά ντρέπεσαι νά πατήσεις. Τά μαγαζιά, οἱ καφενέδες, οἱ δυό μας ἐκκλησιές και τά τρία μας σκολειά, ὡς κι ἡ μοναδική τούρκικη στέγη πού εἶχαμε, τό Κα-

ρακόλι, όλα στολίζονταν με μυρτιές και δάφνες.

Τά πρόσωπα μικρῶν και μεγάλων λάμπανε από χαρά, μιᾶς και τά μαξούλια μοσχοπουληθήκανε. Οί φαμελιές κάνανε τό κομπόδεμα και κατεβαίνανε στή Σμύρνη γιά τίς προμήθειες τοῦ χειμῶνα, ψωνίζανε προικιά, στολίδια. Τά παλικάρια ράβανε καινούργιες θράκες και ἀγοράζανε μεταξωτά κεφαλομάντιλα, τά καμπανιά, γιά τίς φέσες τους. Οί νιές ὅπου φτιάξει φτιάξει τ' ἀτλαζένια χτυπητά φουστάνια και δίρα τό χρυσό δοντωτό φλουρί, δυό και τρεῖς ἀράδες στό λαιμό – ἀνάλογα μέ τά καζάντια.

Εἶχαν ἀποτελέσει και τά κρυφομιλήματα γιά τά νέα συνοικέσια, γιά τ' Ἄι-Δημητρίου γίνονταν ὄλ' οἱ γάμοι. Οἱ παπάδες ἀνάσα δέν παίρνανε. Δεκαπέντε μέ εἴκοσι ζευγάρια περιμένανε ἀράδα γιά τά στεφανώματα.

Ἄλλες φέστες και χαρές εἶχαμε τοῦ Ἄι-Γιάννη τοῦ Θεολόγου. Τούτη ἦτανε γιορτή τῆς ἀντρείας. Λεβεντόκορμα παλικάρια, ζωσμένα πιστόλες και κάμες καθαλικεύανε τά καλογυμνασμένα ἄτια τους και παραδγαίνανε στ' ἀλάνια. Μά ὅταν ἔφτανε τό πανηγύρι τῆς Ἄγια-Τριάδας και γούρμαζε τό τραγανό κεράσι, ἔ, τότες, πάνω στ' ἄτια δέν ἔδλεπες μονάχον ἄντρα. Στά καπούλια καθαλίκευαν και οἱ νιόνυμφες ζωηρές, περήφανες, στολισμένες ὄλο φλουρί και γιορτάνι. Και ποιός τους ἔφτανε τότες τους Κιρκιντζῶτες καθαλαρέους!

Ὅλη τή μέρα και τή νύχτα λαλούσανε στίς ἐξοχές τά βιολιά, τά οὔτια, τά σάζια και τά ντουμπελέκια. Κάτω ἀπ' τά δέντρα σήνονταν χοροί, καρσιλαμάδες, χασάπικοι, ζεϊμπέκικοι. Τά κορμιά ξελευτερωμένα ἀπό τόν καθημερινό μόχτο, πηδάγανε σάν φλόγες κα-

τά τόν οὐρανό και τά φιλοῦσε τ' ἀεράκι και τά χαιδευε τό φεγγάρι και ἐκειδά τά ἔβρισκε τό σήκωμα τοῦ ἡλίου. Ἰσια πού εἶχαμε καιρό νά ξαναφορέσουμε τά ρούχα τῆς δουλειᾶς και νά πιάσουμε τσάπα.

Και μήπως ἀφήναμε ποτές γιορτή νά πάει χαμένη δίχως νά τή γλεντήσουμε; Τί Χριστούγεννα, τί Πρωτοχρονιά, τί Φῶτα, τί Ἀπόκριες, τί Ἀνάσταση! Τήν Καθαρή Δευτέρα τή γιορτάζανε οἱ νιόνυμφοι μέ δικό τους τρόπο. Πηγαίνανε στίς ἐξοχές, ἀνάβανε φωτιές, ψήνανε κάστανα, πίνανε ρακί και ἱστορούσανε τίς ἀθῶες μπερμπαντιές τους: Πῶς ἀγαπηθήκανε μέ τίς γυναῖκες τους, πῶς σμίγανε κρυφά πρὶν ἔρθει ὁ ἐπίσημος προξενητής και συμφωνηθεῖ ὁ γάμος, τί τεχνάσματα κάνανε γιά νά μήν τους πάρουνε μυρουδιά οἱ γονιοί, οἱ θεῖς, οἱ γειτόνοι.

Θέλεις ἢ θέρμη τῆς Ἀνατολῆς, θέλεις ἢ καρπερή γῆ, μάς ἔσπρωχνε στό τραγούδι. Μέ τό τραγούδι ξυπνούσαμε, μέ τό τραγούδι βαδίζαμε σέ χαρές ἢ σέ λύπες. Τό παλικάρι πού ἀποφάσιζε νά παντρευτεῖ ἔχιζε πρῶτα σπίτι· ἦτανε ἀπαραίτητο προικιό. Ποτέ τό σπίτι δέν τό ἔδινε ἡ γυναῖκα. Ἄμα λοιπόν ἔριχνε θεμέλιο, ἔπρεπε νά τρέξουνε νά τόν βοηθήσουνε οἱ φίλοι και οἱ γειτόνοι, νά φέρουνε πέτρα, νά δουλέψουνε λάσπη. Και ὄλα τοῦτα τά συνοδεύανε τά πιό παθιάρικα, σεβνταλίδικα τραγούδια.

Μά και ἡ ρεσπέρικη δουλειά ἦτανε ἀκατανόητη δίχως τραγούδι. Ἄπ' τόν Ὀχτώδηρ ἴσαμε τό Φλεβάρη εἶχαμε τό μάζωμα τῆς ἐλιάς· ἀπ' τό Φλεβάρη ἴσαμε τό Μάρτη τά ξεδοτανίσματα. Ἀπρίλη μέ Ἰούλη καταπιανόμαστε μέ τά καπνά, ὕστερα ἀρχίζει ἡ σταφίδα, τό σύκο. Κάμποι, βουνά, φαράγγια ἀντηχοῦσανε τότες ἀπ' τά τραγούδια μας. Μά πῶς μπορούσε νά ἴναι

βαριές οί μέρες κι ἀνήσυχες οί νύχτες μας σάν ἔλειπε ἡ ἔγνοια γιά τόν ἐπιούσιο κι ὁ τρόμος τοῦ θανάτου; Ἰσαμε τό 1914 δέν εἶχε ἀκουστεῖ νά γίνει φονικό στόν τόπο μας, παρεκτός μιά καί μόνη φορά πού δυό παλικάρια μονομαχήσανε, ἴσια καί παστρικά, μπροστά σέ μάρτυρες γιά τήν καρδιά μιᾶς ὁμορφούλας.

Κοντά στό χωριό μας εἶχαμε καί τά ξακουστά ἀρχαῖα τῆς Ἐφεσος· πού, γιά νά πῶ τήν πᾶσα ἀλήθεια, δέ μᾶς πολυσκοτίζανε. Ἄγκαλά καί τά σπίτια μας – ἀπό περδάζι μέχρι κεφαλόσκαλο εἶχανε στολίδια ἀπ' τ' ἀρχαῖα. Μά τό πίο σπουδαῖο ἦτανε πού τό χωριό μας τό γράφανε τά ἑλληνικά βιβλία, Ὁρεινή Ἐφεσο καί τοῦτο, λέει, μαρτυροῦσε τήν πανάρχαιη φύτρα μας.

Ὅλα τά σχετικά τά ἔμαθα ἀπό ἕνα νιόφερο Σαμιώτη δάσκαλο, τόν κύριο Πυθαγόρα Λάριο. Αὐτός ὁ χριστιανός λωλάδα εἶχε μέ τ' ἀρχαῖα. Ποῦ τόν ἔχανες, ποῦ τόν ἔδρισκες τό δάσκαλο, ἐκείδᾶ σεργιανοῦσε, στό ναό τῆς θεᾶς Ἄρτεμης, στό θέατρο, στό θυζαντινό φρούριο, στήν Πύλη τοῦ Διωγοῦ.

Εἶχε διαλέξει τό δικό μας γάιδαρο νά τόν πηγαινοφέρνει. Μά ὁ πατέρας δέν τοῦ ἔχε μπιστοσύνη καί μοῦ ἔλεγε:

– Γιά πάαινε, μπρέ, κι ἐσύ μέ τοῦτον τό σερσέμη, μή χάσει τό ζωντανό καί πλερώνουμε μεῖς τά τζερεμέδια. Ἀκούγεται σάν ὄνειροπαρμένος. Μιλᾶει, σοῦ λένε, ὀλομόναχος σέ ὥρες μαρκαρισμένες, δύση, ἀνατολή, φεγγάρια. Κι αὐτά πού λέει μήτε μέ ρωμαίικα μοιάζουνε, μήτε μέ τούρκικα.

Μιά μέρα τόν ἄκουσα κι ἐγώ, μέ τά ἴδια τ' ἀφτιά μου, καί τότες τότε ρώτησα:

– Σάν τί σοί γλώσσα μιλάς, κύρ δάσκαλε;

– Ἀρχαῖα, μ' ἀποκρίθηκε καί ξεκαρδίστηκε στά γέλια. Τόν ἱατρό σας, Ἐμμανουήλ, πῶς τόν λέγουν, ξεύρεις;

– Ἀλίμονο δά, τό γιατρό δέ θά ξέρω. Ὁμηρο τότε λένε.

– Μπράβο! Ὁμηρο, λοιπόν, ἀπαγγέλλω κι ἐγώ.

Κι ἄρχιζε ὁ καλός σου ὁ δάσκαλος ἀπό τόν Ὁμηρο, πού ἦτανε λέει κοντοπατριώτης μας κι ἔφτανε σ' ἕνα σωρό ὀνόματα, πού δέν τά θυμοῦμαι, καί μέ σουλάτσερνε σ' ὅλα τ' ἀρχαῖα στήν παλιά καί νέα Ἐφεσο. Ὅποια πέτρα σήκωνες σοῦ ξεφούρνιζε καί μιά ἱστορία. Ἐγώ πιά ἄνοιγα μάτια κι ἀφτιά νά ρουφήξω ὅλα κείνα τά πρωτάκουστα πού τά ἔχα μάθει ἀπό ξω ὅπως τό «Πάτερ ἡμῶν».

Μοῦ ἔλεγε πῶς τήν Ἐφεσο, πού τ' ἀρχαῖο μεγαλεῖο της θάμπωσε τόν κόσμο, τήν «ἰδρυσε» ὁ Ἄνδροκλος, ὁ γιός τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀθήνας Κόδρου. Ὁμως δέν εἶναι καί σίγουρο, λέει, γιατί μπορεῖ νά ἦρθανε πρῶτοι κάπου χίλιοι σκλάβοι ἀπ' τή Σάμο, πού ἐπαναστατήσανε, τό σκάσανε ἀπ' τοῦς ἀφεντάδες τους καί κοπιάσανε στά μέρη μας. Τοῦτο τό δεύτερο τό προτιμοῦσα κι ὅταν πήγαινα μέ τόν ἀδερφό μου τό Γιώργη στά ἐρεῖπια νά κυνηγήσουμε ἀγριοπερίστερα, θάρρειες καί τοῦς ἔβλεπα μπροστά μου, ὀλοζώντανους, τοῦς χίλιους τούτους λεβέντες.

Μέ τό δάσκαλο σεργιανούσαμε καί στά θυζαντινά ἐρεῖπια καί μ' ἀράδιαζε καί κεῖ ἱστορίες γι' αὐτοκρατόρους, πού πατήσανε σέ τοῦτα τά χῶματα, γιά τόν Ἀπόστολο Παῦλο, πού δίδαξε ἐδῶ, κι ἕνα σωρό ἄλλα. Ἀπ' ὅλα ὅσα μοῦ ἔλεγε, τή μεγαλύτερη ἐντύπωση μοῦ ἔκανε ὁ ἀριθμός ἐπτά. Ἐνα ἀπό τά ἐπτά θαύματα τοῦ κόσμου ἦταν, λέει, ὁ ναός τῆς θεᾶς Ἄρτεμης.

Μά και ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου κι αὐτὴ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὡς καὶ ἡ σπηλιά, πού μιά μέρα χωθήκαμε κεῖ μέσα νά προφυλαχτοῦμε ἀπὸ μιά ξαφνικὴ μπόρα, κι αὐτὴ λεγόταν «Σπήλαιον τῶν ἑπτὰ κοιμημένων παιδῶν».

Τοῦτα τὰ σοῦρα φέρτα μέ τό δάσκαλο, καί ἡ δίψα πού μ' ἔπιασε γιά τή μάθηση δέν ἀρέσανε τοῦ πατέρα μου. Τί στό καλό, θ' ἄφηνά τὰ χωράφια νά γίνω «Γουρτεμεργιος»; Ἔτσι τόν εἶχανε βαφτίσει τὰ παιδιά τόν κύρ Πυθαγόρα, γιατί ὅταν δέν πιάνανε βιβλίο στό χέρι, τοὺς χτυποῦσε τό κεφάλι μέ τό πελώριο σιδερένιο κλειδί τῆς πόρτας του καί τοὺς ἔλεγε: «Δυστυχῶς δι' ὑμᾶς δέν ἐγεννήθη εἰσέτι ὁ Γουτεμβέργιος!»

Ὅταν ὁμως φτάνανε, Εὐρωπαῖοι κι Ἀμερικάνοι, στήν παλιά καί στή νέα Ἔφεσο, καί στριφογυρούσανε σ' ἀρχαῖα μας, μέ κεῖνα τὰ φράγκικα ροῦχα τους καί τίς ξενικές κουβέντες τους καί μαζί ἐρχόντανε κι Ἕλληνες σοφοί, οἱ Κιρκιντζῶτες κι ὁ πατέρας πρῶτος καί καλύτερος φούσκωναν ἀπὸ περηφάνια. Ὅπως καί νά τό κάνεις κάτι τό ξεχωριστό πρέπει νά εἶχαν τὰ μέρη μας. Καί «Τό πλήρωμα τοῦ χρόνου φτάνει... Κι ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς θ' ἀναστηθεῖ...» μᾶς λέγαν οἱ παπᾶδες καί τότες φούντωνε πιό πολύ μέσα μας τό μεράκι γιά τήν ἔνωση μέ τήν Ἑλλάδα.

ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΔΕΝ ΕΙΧΑΜΕ στό χωριό – κι ἄς ἦτανε τὰ τούρκικα ἢ γλώσσα πού μιλοῦσαμε. Ἄσθηστη καντήλα ἔκαιγε στήν καρδιά ἢ ἀγάπη γιά τήν πατρι-

δα μας τήν Ἑλλάδα. Οἱ Τούρκοι ἀπ' τὰ γύρω χωριά, τό Κιρετολί, τό Χαβουτσλί, τό Μπαλατζίκ, μᾶς τιμοῦσανε καί μᾶς θαυμάζανε· ἔκοβε λέει τό μυαλό μας κι ἤμασταν ἐργατικοί. Καί μεῖς, εἰν' ἀλήθεια, ποτέ δέν τοὺς δίναμε ἀφορμή ν' ἀλλάξουνε γνώμη. Μέ τόν καλό λόγο στεκόμαστε καί μέ τό μπαξίς. Μέρα δέν περνοῦσε πού νά μὴν κατεβοῦνε στήν ἀγορά μας Τούρκοι χωριάτες. Φέρνανε ξύλα, κάρβουνα, πουλερικά, καϊμάκια, αὐγά, τυριά, ὅλα τὰ μερκεῖα τῆς Ἀνατολῆς· τὰ πουλοῦσανε στό παζάρι κι ἀγόραζαν ὑστερα ἀπὸ τὰ μαγαζιά μας ὅ,τι εἶχαν ἀνάγκη. Τό βράδυ ξαναγυρίζανε στά χωριά τους. Μερικοὶ μέναν μουσαφιραῖοι σέ φιλικὰ σπίτια. Τρώγανε ψωμί μαζί μας καί κοιμόντανε στά στρώματά μας. Τό ἴδιο κάνανε κι οἱ δικοὶ μας ὅταν πηγαιναν κατὰ τὰ τουρκοχώρια γιά ν' ἀγοράσουνε βόδια, ἄλογα ἢ μαζεμένο τό γάλα τῆς χρονιάς. Ὅταν ἀνταμώνουμε ξεμοναχιασμένοι στά βουνά, χαιρετιόμαστε μέ τεμενάδες, καθημερινίσματα καί καθησπερίσματα. «Σαμπαχλαρινίζ χαῖρ ὄλσούν!» «Ἀξαμλαρινίζ χαῖρ ὄλσούν!».

Στό πανηγύρι τ' Αἰ-Δημητριοῦ γέμιζε τό χωριό Τούρκους πού φτάνανε ἀπὸ πολύ μακριά, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Κόνιας. Λεγόντανε Κιρλῆδες κι ἦτανε μεγάλωσωμοι ἄνδρες, ψημένοι ἀπ' τὰ λιοπύρια καί τό μόχτο. Οἱ Κιρλῆδες ἦταν κολίγοι, δίχως πιθαμὴ δική τους γῆ, καμένοι καί τσιτσιρισμένοι ἀπ' τόν τσιφλικὰ μπέη. Ὅλοχρονὶς ἀλάδωτο τ' ἄντερό τους κι ἀνήμερη ἢ πείνα τους, ταλαιπωρημένο τό κορμί τους δέ γνώρισε ποτέ καινούργιο ροῦχο. Πάππο πρὸς πάππο ἀγόραζαν γιουσουρουμτζίδικα ξεβαμμένα καί χιλιομπαλωμένα σαλδάρια καί τζουμπέδες.

Ἄμα εἶδαν κι ἀπόειδαν πὼς πηγαινε γιαμπανά ἢ

ζωή τους, είπαν να ξενιτευτούν να λευτερωθούν απ' τον τσιφλικά. Παίρνανε, λοιπόν, γύρα τά χωριά και μισθώνανε τή δύναμή τους. Κάνανε τόση δουλειά, ὄση και τά σημερινά τρακτέρια. Μέ δυό κασμάδιές και μία γερή κλοτσιά ξεριζώνανε θερία πουρνάρια, κέδρα και πεύκα. Τούς παράδινες τριάντα, πενήντα στρέμματα γῆ, ρουμάνια ὄλο δάση και βράχια, πού ἔλεγες πώς θά 'ταν ἀδύνατο να ξεχερωθοῦνε, και σοῦ γυρίζανε χωράφι καρπερό, ἔτοιμο να δεχτεῖ τό σπόρο. Τοῦτα τά χωράφια τά δούλευαν οἱ Ρωμιοὶ ἕνα δυό χρόνια και ὕστερα τά δηλώνανε στίς τούρκικες ἀρχές και ἀποχτούσανε, χωρίς μεγάλες διατυπώσεις, τίτλους ἰδιοκτησίας.

Ἔτσι ἔγινε νοικοκύρης και ὁ πατέρας μου και ἔφτιαξε μπαξέδες να τοῦς λιμπίζεται ἄνθρωπος. Ἔβαζε τοῦς Κιρλήδες στή δουλειά και ἐλόγου του ἔπαιρνε τό τουφέκι, τίς δυό κάμες του, λίγα παξιμάδια κριθαρένια και ἔφευγε για κυνήγι, εἴκοσι τριάντα μέρες. Σκότωνε ἀγριογούρουνα, τά πουλοῦσε στά χωριά, μάζευε σερμαγιά και γύριζε και πλέρωνε τά μεροκάματα τῶν Τούρκων.

Τίς χριστιανικές γιορτές τίς χαιρόντανε οἱ Κιρλήδες τό ἴδιο ὅπως και μεῖς. Ἦταν μία εὐκαιρία να φᾶνε κατά πού ζητοῦσε τό πελώριο κορμί τους. Σπίτι ρωμαίικο δέν ἔμενε πού να μὴν τοῦς φιλέψει ὅ,τι καλύτερο εἶχε. Τήν Πρωτοχρονιά ἦταν συνήθειο να στέκουν οἱ Κιρλήδες στίς βρύσες. Ὅταν πήγαιναν οἱ γυναῖκες να πάρουνε νερό, τοῦς κουβαλοῦσανε δίσκους μέ γλυκά, μπακλαδάδες, χαλδάδες, βασιλόπιτες. Ἄν πείς πιά τήν Καθαρή Δευτέρα, πού ἄρχιζε ἡ νηστεία και οἱ Κιρκιτζώτισσες τρίβανε τά τσουκάλια μή λάχει και μείνει μέσα μυρουδιά ἀπό ἀρτίσιμο, τότες για

τοῦς Κιρλήδες ξημέρωνε ἡ ὠραιότερη μέρα τῆς ζωῆς τους. Κάθε σπίτι τοῦς ἔδινε ὀλόκληρα σινιά μέ τυρόπιτες, αὐγόπιτες, μακαρονάδες, γλυκίσματα. Κι οἱ Κιρλήδες, χαμογελαστοί και εὐτυχησμένοι, δίνανε εὐχές στίς «θεῖες» και στίς «θεῖτσες»:

– Τσόκ σεκελερέ ἀμπλά, ἀμπλαζιγῆμ!

Σάν ἔφτανε ὁ Ἀπρίλης μέ τή γιορτή τ' Ἀι-Γιωργιοῦ, μαζεῦανε τόν κόπο τους και γυρίζανε πίσω στά μέρη τους. Παίρνανε τότες ἕνα ἕνα τά σπίτια, και ἀποχαιρετοῦσανε συγκινημένοι τοῦς Ρωμιούς:

– Χαλάλισέ μου, τσορπατζῆ, τό ψωμί πού ἔφαγα κοντά σου, λέγανε.

Κι οἱ δικοί μας τοῦς ἀποκρίνονταν:

– Χαλάλι σας. Ἀμέτε στό καλό. Ὅγούρ ὀλά!...!

Ἦταν και μερικοὶ πού, στά κρυφά, προσκυνούσανε τήν ἀσημένια εἰκόνα τ' Ἀι-Γιώργη και ἀφήνανε τάματα για να τοῦς γιατρέψει κάποια κακιά τους ἀρρώστια και να τοῦς κρατάει γερούς στά μακρινά ταξίδια τους.

II

ΜΟΛΙΣ ΕΙΔΕ Ο ΠΑΤΕΡΑΣ πώς κάτεχα καλά και τίς τέσσερις πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς και πώς μπορούσα νά στρώσω λόγο στό χαρτί, μέ φώναξε και μου ἔπε:

– Χαζύρεψε τά ροῦχα σου, Μανώλη. Τοῦτες τίς μέρες ἔχω σκοπό νά σέ στείλω στή Σμύρνη. Θέλω νά βγείς στήν πιάτσα, νά μάθεις τό ἐμπόριο, νά ξετριφτεῖς, νά δουλέψεις κοντά σ' ἐμπόρους, τσαρσιλῆδες και πατόρους.

Πρώτη φορά μου μίλησε ὁ πατέρας μου σάν νά ἔμουν ἄντρας. Μου φάνηκε πώς ἦταν μιά σπάνια μέρα ὅπου ἡ πόρτα τῆς καρδιάς του εἶχε μείνει ἀνοιχτή. Γι' αὐτό πῆρα τό θάρρος και τοῦ εἶπα:

– Θά κάνω ὅπως δρίζεις, πατέρα. Ὅμως ἤθελα νά ξέρεις πώς τ' ἀγαπῶ τά γράμματα, γλιστροῦνε μέσα μου μ' εὐκολία, ὅπως ὅταν διψᾷς και πίνεις νερό...

Ὁ λόγος μου πρέπει νά τοῦ ἔκανε κάποιαν ἐντύπωση. Δέ μου ἔδωκε ἀπόκριση. Ἐβγαλε ἕνα βαρῦ ἀναρθερο «μμμ!» πού δέ μέ βοήθησε νά καταλάβω τί στοχαζόταν νά πράξει. Τήν ἄλλη μέρα καθώς γυρίζαμε ἀπ' τό ὄρεινό μας χτήμα, κοντοστάθηκε στό διάσελο, γυρόφερε τό μάτι στόν κάμπο και μου εἶπε:

– Τί τά θέλεις τά γράμματα, ἄπ' ἔχουμε τέτοια μπε-

ρικελίδικα χώματα για δούλειψη; Παπάς θά γένεις ἢ δάσκαλος; Ἐμπορα χρειάζουμαι, νά μάθει τ' ἄλισθερίσι, νά νταραβερίζεται στίς πολιτεῖες ὅπου μᾶς τρώνε τό διάφορο οἱ ἄγιογδύτες, οἱ χαραμοφάηδες οἱ ἐμπόροι. Ἄν σέ ξεχώρισα νά σέ στείλω στή Σμύρνη, τό ἔκανα γιατί κόβει τό μάτι σου και παίρνει καλές στροφές τό μυαλό σου. Αὐτή ἔναι ἡ θέλησή μου...

Ξημέρωμα Κυριακή, καθώς ὁ πατέρας ἔφυγε για δουλειές σ' Ἄιντινι, βρήκα τήν εὐκαιρία ν' ἀνέβω στό βουνό ν' ἀνταμῶσω τό Σεφκιέτ και νά τοῦ φέρω τό χαμπέρι τοῦ μισεμοῦ μου. Μέ τοῦτο τό βοσκοπούλο εἶχα μίαν ἀξέχαστη φιλία. Στίς διακοπές τοῦ Πάσχα, σάν ἀνέβαινα κι ἐγώ μέ τά πρόβατα στό βουνό, τόν παράσερνα στά πιό τρελά παιχνίδια. Σκαρφαλώναμε σέ ψηλές ἀπάτητες κορφές, ψάχναμε γι' ἀετοφωλιές και για κρυφές σπηλιές, κολυμπούσαμε σέ ποτάμια. Ὅταν μᾶς ἔβρισκε καμιά πόρα και βλέπαμε τά δέντρα νά δέρονονται μέ τή βροχή, ξαμολιόμαστε κι ἐμεῖς μέσα στό δάσος και τρέχαμε, μέ γυμνό τό στήθος, μεθυσμένοι ἀπό μίαν ἀλλόκοτη χαρά πού δίτσιζε τίς αἰσθήσεις μας. Σά μᾶς πότιζε τό νερό ἴσαμε τό κόκαλο, μαζενομαστε στή σπηλιά ὅπου φυλάγαμε τά κοπάδια· ἀνάβαμε φωτιά· κολατσιζαμε. Τότες κράταγα στά χέρια μου τή φαντασία τοῦ Σεφκιέτ· τήν ἔπλαθα, ὅπως μέ τό ζυμάρι πλάθεις τά Λαζαράκια. Στήν Ἀνάσταση τόν κατέβαζα στόν Κιρκιντζέ! Χαιρότανε νά βλέπει τή νύχτα τά κεριά νά στραφταλίζουνε σάν ἀστράκια, ν' ἀκούει τό Χριστός Ἀνέστη και τῆς καμπάνας τό ξεσηκωτικό μελωδικό κάλεσμα, νά ρίχνει μαζί μας τράκα τρουῦκες και νά τρώει στό τραπέζι μας τή μοσχοβολιστή ἀνγοκομμένη μαγειρίτσα τῆς μάνας μου.

Ἡ ἐμπιστοσύνη πού μοῦ ἔχε ὁ Σεφκιέτ δυνάμωσε καί στέριωσε ἀκόμα πιό πολύ ἀπό ἓνα περιστατικό. Τό χωριό του ἦτανε καθυστερημένο, σάν ὅλα τά τουρκοχώρια. Μήτε ἀκουστά δέν εἶχανε τί θά πει γιαντρός ἢ δάσκαλος. Ἄμα ἀρρώστανε ἄνθρωπος, πέμπανε καβαλάρη, τρεῖς ὥρες δρόμο, νά πάει νά βρεῖ τό Χότζα ἐνός ἄλλου χωριοῦ πού εἶχε τή φήμη σοφοῦ.

– Χότζα, τοῦ ἔλεγε ὁ μαντατοφόρος, τό καί τό ἔχει ὁ ἀρρωστός μας. Τί πρέπει νά τοῦ κάμουμε νά γιάνει;

Ἐκεῖνος τῆς ἀπάντησε σέ βαθιά συλλογή. Ὁ νοῦς του βυθιζότανε στά ὅσα γράφει τό Κοράνι. Ὅταν ἔβρισκε τί ταίριαζε στήν περίπτωση, καθότανε καί τό ἔγραφε. Ὁ ἄνθρωπος τότε πλέρωνε γιά τόν κόπο του, ἔπαιρνε τό διπλωμένο χαρτί, γύριζε πίσω στό χωριό καί τό ἔδινε στόν ἀρρωστο νά τό καταπιεῖ γιά νά γιαντρευτεῖ!...

Κάποτες ἀρρώστησε βαριά ὁ πατέρας τοῦ Σεφκιέτ κι ἤρθε καί μοῦ ἔπε:

– Τόν χάνουμε τόν πατέρα μου. Τά χαρτιά τοῦ Χότζα δέν τόν γιαντρεύουνε καί σήνει ὥρα τήν ὥρα.

– Δέ δοκιμάζεις νά τότε φέρεις στό χωριό μας, τοῦ μίλησα. Ἐμεῖς ἔχουμε σπουδαῖο γιαντρό. Δέ δίνει χαρτιά στους ἀρρωστους, δίνει φάρμακα, σερμπέτια, χάπια, ἀλοιφές πού τά φτιάχνει σπουδαγμένος ἐπί τοῦτο σπετσιέρης.

Ἐκεῖνος παραξενεύτηκε, καί λίγο σκιαχτηκε, μήπως καί κριματιστεῖ ἂν πάει σέ γιαντρό κι ὄχι στό Χότζα. Ὅσο τήν ἄλλη μέρα, αὐγές, νά κι ἔφερε τόν πατέρα του ξαπλωμένον πάνω σέ μιὰ τάβλα, μισσαναίσθητο. Οἱ δικοί μου τόν καλοδεχτήκανε, τοῦ στρώσανε νά πέσει καί καλέσανε τό γιαντρό. Μέ τήν

περιποίηση καί μέ τά φάρμακα ἄνοιξε τά μάτια του καί πάνω στίς ὀχτώ καθάλησε τό γάιδαρο καί γύρισε σάν Λάζαρος στό χωριό του. Οἱ Τοῦρκοι ἄμα τόν εἶδανε ζωηρό καί καλοστεκούμενο τά χάσανε.

– Μπρέ! Τί μιλέτι εἶναι τοῦτοι οἱ Ρωμιοί; Πῶς τό ἔφτιαξε ἔτσι ξύπνιο τό μυαλό τους ὁ δικός τους Ἄλλος;

Ἐκεῖνος τῆς ἀπάντησε στόν Κιρκιντζέ. Μᾶς ἔφερε πεσκέσι μέλι καί τυρί γιά νά μᾶς φχαριστήσῃ γιά ὅσα κάναμε γιά τόν πατέρα του. Ὅσο μετῆρα, ἔβγαλε ἓνα τεσσαράκι χιλιοδιπλωμένο στή μαντίλα του, μοῦ τό ἔκλεισε ντροπαλά στή χούφτα καί μοῦ ψιθύρισε:

– Μπανά μπίρ μούμ γιάκ. (Ἄναψε ἓνα κερί ἀπό μέρος μου). Ἴσως καί φιλιωθοῦνε οἱ Θεοί μας ὅπως φιλιωθήκαμε καί μεῖς...

Καθώς ἀνέβαινα τώρα στό βουνό νά τόν ἀποχαιρέτισω σκεφτόμουνα τίς ὁμορφες ὥρες πού ζήσαμε μαζί καί δέθηκε ἓνας κόμπος στήν καρδιά μου. Μόλις κοντοζύγωνα στά λιμέρια του, ἔφερα διχαλωτά τά δύο δάχτυλα στό στόμα κι ἄρχισα νά σφυρίζω. Τ' ἄφτι τοῦ Σεφκιέτ γυμνασμένο στή μοναξιά ἄρπαξε τόν ἦχο μέ τό πρῶτο. Σφύριξε κι ἐλόγου του ἀπαντητικά καί πηδώντας σάν ζαρκάδι, ἀπό βράχο σέ βράχο, μοῦ κουνούσε χαρούμενα τό ραβδί του.

Δέν πρόλαβε νά πάρει ἀνάσα καί νά μέ καλημερίσει καί τοῦ πέταξε τό νέο:

– Ἐέρεις, Σεφκιέτ, ξενιτεύομαι! Μέ στέλνει στή Σμύρνη ὁ πατέρας μου.

Τό Τουρκί κέρωσε. Ἐπεσε τό ραβδί ἀπ' τό χέρι του, κόπηκε ἡ ἀνάσα του. Θέλησα νά τοῦ ἐξηγήσω τό τί καί πῶς, νά τότε παρηγορήσω.

– ‘Ο πατέρας μου λέει πώς κόβει τό μάτι μου και παίρνει καλές στροφές τό μυαλό μου, γιά τούτο πρέπει νά βγῶ στήν πιάτσα, νά μάθω τ’ άλισβερίσι, νά γίνω ἔμπορας.

– Ἔμπορας; Τί πάει νά πεῖ ἔμπορας; μ’ ἀρώτησε σεκλεισιμένος.

– Ἔμπορας πάει νά πεῖ νά κλέβεις ἐσύ, ἀντί νά σέ κλέβουνε οἱ ἄλλοι... τοῦ ἀποκρίθηκα μέ σοβαρότητα.

– Καί πῶς τήνε διάλεξε ὁ κύρης σου τέτοια χαμένη δουλειά ὅπου ἔναι τίμιος ἄνθρωπος! εἶπε μέ περιφρόνηση ὁ Σεφκιέτ.

– Δέ μέ κατάλαβες, Σεφκιέτ. Δέ θέλει νά μέ κάνει κλέφτη ἀπ’ αὐτοννοῦς πού πάνε φυλακή. Πῶς νά σ’ τό ξηγήσω... Ἔχεις δεῖ τούς τσελεμπήδες πού μᾶς ἐρχονται ἀπό τίς πολιτεῖες μέ φράγκικα ροῦχα κι ἀγοράζουνε μαζεμένα τά μαξούλια μας; Αὐτοῖ ἔναι οἱ ἐμπόροι. Παίρνουνε τή δική μας σταφίδα, τά σύκα, τίς ἐλιές, τά καπνά, φτηνά και τά πουλοῦνε ἐλόγου τους στίς πολιτεῖες ἀκριβά. Εὐκολος πλοῦτος, καταλαβαίνεις;

– Βάι! Βάι! ἔκανε ἀπορημένο τό Τουρκί.

Τούτη τήν παιδιάστικη κουβέντα μας τήνε θυμήθηκα πολλές φορές ὅταν κατέβηκα και δούλεψα στή Σμύρνη.

Η ΜΑΝΑ ΜΟΥ ΗΘΕΛΕ ΠΟΛΥ νά μέ κρατήσει κανένα χρόνο ἀκόμα στό χωριό, μήν πάει και ξενιτευτῶ τόσο μικρός. Ἦρθε και μιά ἀπρόβλεπτη, ἄς τήνε ποῦμε, τύχη κι ἔτσι τῆς ἔγινε τό χατίρι. Μέ ζητήσανε γιά δουλειά στό Μπελεβύ, ἕνα γειτονικό χωριό. Ἐκεῖ βρισκό-

τανε τό μεγάλο τσιφλίκι τοῦ Μουλᾶ ἐφέντη πού τό κλερονόμησαν οἱ γιοῖ του, ὁ Χουσεῖν και ὁ Ἄλῆς. Κι οἱ δύο αὐτοῖ μπέηδες ἦταν καλόκαρδοι και γλεντζέδες και προτιμοῦσανε τά ξεφαντώματα και τό ραχάτι ἀπό τίς ἔγνοιες τῆς δουλειᾶς και τῆς πολιτικῆς.

Βάλανε ἐπιστάτη τόν Ἄνέστη, ἕναν τετραπέρατο Ρωμιό και τοῦ εἶπανε: «Ρίξε στή δουλειά Γιουνάνηδες, σεῖτάνηδες, νά κάνουνε τό ἕνα ἑκατό...» Ὁ Ἄνέστης ἄλλο πού δέν ἤθελε. Πῆρε τό κουμάντο στό Μπελεβύ, διάλεξε καλούς ζευγάδες ἀπό τόν Κιρκιντζέ. Αὐτοῖ νά σπείρουνε, νά θερίσουνε, νά καταπιαστοῦνε μέ τά λιωτρίδια, τίς στάνες, τήν ξυλεία, τό τυροκομεῖο.

Οἱ μπέηδες ἐρχόντανε, ἀραιά και ποῦ, μέ παιχνιδιόρους και παρδαλές γυναῖκες, ἀνοίγανε τόν πατρογονικό Κούλα, γλεντοκοπούσανε πέντε δέκα μέρες. Ἔστερα, σάν ἔφτανε ἡ ὥρα νά φύγουνε, ἄν λάχαινε νά ἔναι ξεμέθυστοι, βάζανε ὑπογραφή στους λογαριασμούς τοῦ Ἄνέστη, δίχως νά κάνουνε ἔλεγχο. Μιά μέρα ὁμως ὁ Ἄλῆ μπέης τοῦ εἶπε:

– Μπρέ Ἄνέστη, μονάχος κάθεσαι και γράφεις ὅλα τοῦτα τά νούμερα;

– Μονάχος, ἀφέντη.

– Καί γιά δέν παίρνεις, μπρέ ζεβτζέκη, γραμματικό νά σ’ ἀλαφρώσει; Ὅσο νά ἔναι θά σοῦ ξεφεύγει κάνα νούμερο στή σούμα.

Ὁ Ἄνέστης τό πέρασε γιά μπηχτή και ταράχτηκε, γιατί δέν εἶχε και τόσο καθαρή τή φωλιά του. Ἦρθε λοιπόν στόν Κιρκιντζέ βρῆκε τόν πατέρα μου και τοῦ μίλησε:

– Ἔχω ἀκουστά, Δημητρό, πῶς κείνος ὁ γιός σου, ὁ Μανῶλης, νταραβερίζεται καλά τά νούμερα. Δέ

μου τότε στέλνεις στο Μπελεβύ να δώσει κανένα χέρι; θά 'χεις καλό διάφορο. 'Ο 'Αλή μπέης έχει κατά νου φέτος να μείνει στο τσιφλίκι και θέλω να 'χω σέ τάξη τους καημέδες μου.

'Ο πατέρας μου είχε μεγάλη ανάγκη από λεφτά, γιατί οι έμποροι του σκάρωσαν άσκημη δουλειά με τη σουλτανίνα. Για τούτο και δέχτηκε. 'Ετσι, αντί στη Σμύρνη, βρέθηκα στο καταπράσινο Μπελεβύ με τ' άφράτα κοκκινοχώματα και τά πυκνά δάση.

'Ο 'Ανέστης στίς άρχές ήτανε όλο γλύκες μαζί μου. Μόλις όμως του περάσανε οι σφίξεις, άλλαξε χαβά. Μ' έβρισκε πιό άνοιχτομάτη άπ' ό,τι μ' ήθελε και φοβήθηκε μήν καταλάβω τίς βρομιές του και τότε βλάψω. 'Όλα τά φερσίματά του μ' άηδιάζανε. 'Εκλεβε τό δίκιο των εργατών, εκλεβε άπ' τήν τροφή μας, εκοθε βαριά προστίματα με τό τίποτα - γιατί πήγες προς νερού σου κι άργησες, γιατί άφήγες να τρέξει περισσότερο ή λιγότερο νερό στο χαντάκι. Είχε ξετρελαθεί να γίνει πλούσιος και ν' άβγατίσει και τον πλούτο των άφεντάδων, για να τον κρατάνε στη δουλειή τους και να του δίνουνε όλο και περισσότερες έξουσίες.

Μιά βραδιά ό γερο-Στεφανής, ό ζευγάς, δέν κρατήθηκε και του τά 'ψαλε: «Πρόσεξε, 'Ανέστη! Με πολλά κρίματα θαράινεις τήν ψυχή σου. Θα τό 'θρεις άπ' τό Θεό». Τήν άλλη ήταν Σάββατο και με τήν πλερωμή τον άπόλυσε. Είπε στον Τουρκο τσιφλικά: «Πολλά πίνει τούτος ό γέρος και τρέμουνε τά χέρια του· χαράμι τό ψωμί που τρώει».

'Η χειρότερη πράξη του 'Ανέστη ήταν τούτη που σκάρωσε σ' ένα φτωχό άγοράκι, τήν πρώτη βδομάδα που πήγα στο τσιφλίκι. Είχε μαζέψει ό καλός σου

δυό τρία παιδιά άπ' τό χωριό των 'Αραπάδων, τό Κουγιουμτζί και τά ξεθέωνε στη δουλειά, με μόνη πλερωμή τό πιάτο τό φαί που τους έδινε. Στο Κουγιουμτζί μένανε 'Αραπάδες, παλιοί δουλοι, που μαζί με τή λευτεριά τους τους δώσανε κι ένα μικρό κομμάτι γής, ίσια για να στήσουνε τό τσαρδί τους. Ουδέ μισό στρέμμα δέν είχανε δικό τους να φυτέψουνε, που λέει ό λόγος, ένα κρεμμύδι, ένα μαρούλι. Τό μόνο καταδικό τους ήταν τό χαμόγελο, που άφηνε να φαίνονται τά κατάσπρα στρωτά δόντια τους.

Τά εκατό τόσα καλύβια των 'Αραπάδων ήτανε φτιαγμένα από πλεγμένες βέργες αλυγαριάς και ιτιάς και σοβαντισμένα με βοϊδοσβουινιές. Νύχτα μέρα δουλεύανε σκληρά οι άνθρωποι για τους παλιούς άφεντάδες τους. Σάν κατάρα είχανε δει τον ξεσκλάβωμό τους άπ' τή δουλειά, γιατί κανένα διάφορο δέν είχανε· ό μόχθος τους ίδιος και παραπανίσια ή έγνοια τώρα για τό μεροκάματο, γιατί τρέμανε μή δέν τό πετύχουνε και μείνουνε νηστικά τά παιδιά τους.

'Ενα άραπάκι, λοιπόν, από τό Κουγιουμτζί, ντροπαλό και γλυκόθωρο, μπήκε στον πειρασμό να κλέψει μπροστά στη μύτη του 'Ανέστη. Καθώς δούλευε στα καλαμπόκια, πέταγε άραιά και που κανένα νταρί όξω άπ' τό φράχτη και τό βράδυ τό μάζεψε, με τρόπο, και τό πήγαινε στη μάνα του που ήταν κατάκοιτη, και στα τρία μικρότερα άδέρφια του, που λιμασμένα ζητιάνευαν τότε δώ και τότε κεί. 'Ο 'Ανέστης δέν άργησε να τσακώσει τό παιδί. Τό κρέμασε άναποδα στον πλάτανο και, για παραδειγματισμό, τό 'δειρε τόσο, που καθώς ήταν άδυνατούλι κι άρρωστο, γύρισε τό βράδυ στο καλύδι του, έπεσε να κοιμηθεί και δέ ματαξύπνησε! «Γιαγνίς όλντού». Λάθος έγινε,

είπανε οί Τουρκοί τσιφλικάδες καί δώσανε συχωρο-
χάρτι στόν Ἀνέστη.

Ὅσοσο ἡ ζωή μας στό Μπελεθύ ἄλλαξε ξαφνικά
στό καλύτερο. Τ' ἀφεντικό, ὁ Ἀλή μπέης, ἔπεσε σέ
παράφορο σεβντά μέ μιά μικρή ἐργατριούλα, τήν
Ἀρτεμίτσα κι ἔψαχνε νά δείξει τόν καλύτερο ἑαυτό
του. Ὡς καί γιά τό φαί μας ἄρχισε νά νοιάζεται καί,
μιά μέρα, γιά νά κάνει ἐπίδειξη στό κορίτσι, τά ἔβαλε
μέ τόν Ἀνέστη.

– Μπρέ κερατά, τοῦ εἶπε, μιά κι ἔκανες συμφωνία
νά ταῖζεις τσ' ἀνθρώπους, τί τούς πέθανες στό
μπλουγούρι καί στό λόπι; Χόρτασέ τους κρεάσια, μήν
πᾶ καί βαρυγομᾶνε, καί πῆ ὁ Κιρκιντζές πώς οἱ
Μουλάδες εἶναι ἀνεχόρταγοι καί στύθουνε τούς δου-
λευτάδες τους.

Τά ἔλεγε αὐτά καί μέ τό μάτι χάιδευε τό κορίτσι.
(Εἶχε ὁμορφιά ἡ Ἀρτεμίτσα πού σταμάταγε ἄτι! Μά-
τι γλαρό, μαλλί ἴσαμε τόν ἀστράγαλο καί κορμί στα-
ράτο βεργολυγερό). Κατάλαβε ἀπεξαρχῆς τήν ἀδυνα-
μία πού τῆς εἶχε ὁ μπέης καί σκιάχτηκε. Μά καί νά
φύγει ἀπ' τή δουλειά δέν τ' ἀποφάσιζε. Ἦξερε πώς ὁ
γονιός της χρειαζότανε βοήθεια, γιατί ἔχε νά θρέψει
ἔντεκα στόματα, κι ὁ κλῆρος του ἦτανε μικρός.
Ἦστερα, ὁ μπέης τή γυρόφερνε μέ τό μαλακό. Αὐτή-
να διάλεγε νά τοῦ ψήνει τόν καφέ, νά τοῦ νοικοκυ-
ρεύει τό ροῦχο· χέρι ὅμως ποτέ δέν ἄπλωσε πάνω
της. Ὁ Ἀλή μπέης, πού ἀπ' τήν ἀγκαλιά του περά-
σανε γυναῖκες καί γυναῖκες – ἀπό τρανές χανούμισ-
σες ἴσαμ' ἀναγκεμένες σαντέζες – ἀπ' αὐτές πού
παίρνουνε σβάρνα τά χωριά, ὅταν ξέρουνε πώς οἱ ρε-
σπέρηδες πουλήσανε τή σοδειά τους κι ἔχουνε χρῆμα

οτήν τσέπη – φερνότανε μέ τοῦτο τό κοριτσόπουλο
οάν νιόβγαλτος μαθητάκος.

– Κρυφός καημός τόν καίει τόν ἀφέντη μου, ἔλεγε
τό νεφέρι του. Ὅλη νύχτα παίζει οὔτι, μάτι δέ σφαλ-
νᾶ. Γυναίκα πιά δέν πατάει στόν Κούλα καί μουγκρί-
ζει σάν κάπρος...

Οἱ ζευγάδες τ' ἀκούγανε καί τά βλέπανε ὅλα τοῦ-
τα, μά λόγος δέν τούς ἔφευγε οὐδέ κρίση, γιατί σκιά-
ζονταν μή χάσουνε τό ταῖνι. Μονάχα οἱ γυναῖκες
κρυφοκουσελεύανε καί λέγανε: «Κάποτες θά ξεσπά-
σει τό κακό καί κρίμα μεγαλύτερο ἀπό τοῦ νά τουρ-
κέψει χριστιανή δέ γίνεται...»

Ἐνα μεσημεράκι, πού ἡ Ἀρτεμίτσα ἔλειπε κι οἱ
χωριάτες ξαπόστειναν στόν πλάτανο, τό Κατινιώ πῆ-
ρε νά τραγουδάει πονηρά τῆς Ἑλλῆς τό τραγούδι
πού θέλει «σκότωμα μέ δίκικο μαχαίρι, γιατί ἄφηκε
τόν ἄντρα τση καί πῆρε κομισέρη...» Οἱ ἄλλες κρυ-
φοχιχρίζαν μέσα στόν κόρφο τους καί κλείνανε τό
μάτι. Μά ἡ γριά Παρλιάραινα ἡ «γκαθή», καιγότανε
ἀπό πεθυμιά νά δώσει ἕνα μάθημα στίς νιές. Ἀρχί-
σε λοιπόν ν' ἀνιστορεῖ τό πάθημα τοῦ Θόδωρου Ντε-
λημανώλη «ὅπου ξέχασε τσί νόμοι τοῦ Θεοῦ, ἐρωτο-
χτυπήθηκε μέ μιά Τουρκάλα, χήρα μέ δύο μικρά ἀγό-
ρια καί τιμωρήθηκε σκληρά».

– Ἀχ! ἔκανε ἡ γριά ὄλο φαρμάκι καί ψευτοσυμπό-
νια. Ὅποιος γνώρισε τόν Ντελημανώλη παλιά καί
τόνε γλέπει ἔτσι πού ἠκατάντησε, μόνε αὐτός μπορεῖ
νά κρίνει πόσο ἀκριδᾶ πλέρωσε τό ἀνόμημά του. Σάν
ἦτανε ἐργένης, κολάζονταν οἱ γυναῖκες μέ τό πού τό-
νε κοιτούσανε νά περνάει καβάλα στ' ἄτι του. Τί τοῦ
ῥθε νά πέσει σέ τέτοιον ἄνομο σεβντά; Χαθήκανε
μαθές οἱ χριστιανές; Κακιά καί ψυχρή ἡ ὥρα ὅπου

ἐπῆγε ν' ἀνοίξει μύλο σ' ἐκεῖνο τ' ὄρεινό τουρκοχώρι, κοντά στά Θεῖρα. Ἐκειδὰ γνωρίστηκε μέ τήν ἀφεντιά της, τή χήρα τοῦ νιζάμη κι ἔχασε τά λοικά του. Ξετρελάθηκε κι αὐτή ἡ ἀφορεσμένη, λύσσα τήν ἔπιασε, κι ἄς εἶχε δυό ἀγόρια. Μιά καί δυό, ποῦ τήν ἔχανες, ποῦ τήν ἔβρισκες, στό μύλο τοῦ Ντελημανώλη ξημεροβραδιαζότανε. Ἰσαμε πού σταματήσανε νά τριβονται οἱ μυλόπετρες καί τριβονταν ἐλόγου τους, οἱ προκομμένοι! Μά ὁ σεβντάς δέν κρύβεται, σάν τόν πλοῦτο καί σάν τό βῆχα, κι ὁ δεσμός ἡμαθεύτηκε. «Σήκω νά φύγουμε, τοῦ ἴπε μιά μέρα κείνη, πριχοῦ πλερώσουμε τήν ἀγάπη μας μέ τή ζωή μας». Καί κείνος, ὄνομα καί πράμα Ντελημανώλης, τήνε κλέβει, τήνε περνάει στόν Πειραιά, τήνε βαφτίζει – ἡμαρτον, Θεέ μου! – μέ τό χριστιανικό ὄνομα Ἀγγελική καί τήνε στεφανώνεται! Ὑστερνά, γυρνάει ὀπίσω στόν Κιρκιντζέ, φτιάχνει δικόνε του μύλο, ἀραδιάζει τέσσερα παιδιά μαζί της, δυό ἀγόρια καί δυό κορίτσια. Ὅμως νά ζυγώσει κατά τά Θεῖρα δέν τ' ἀποτολμοῦσε.

»Ἰσαμ' ἐδῶ καλά παγαίνανε ὅλα. Μά ὁ Θεός δέν ξεχνάει! Γράφει καί περιμένει. Ὄντας μεγάλωσε ὁ πρωτογιός τοῦ Ντελημανώλη, μαγεμένος ἀπ' τά ὅσα ἄκουγε γιά τό χωριό τῆς μάνας του, κίνησε μιά καί δυό νά πάει νά ζήσει ἐκεῖ. Νοίκιασε τό στοιχειωμένο μύλο, ἔστρωσε δουλειά. Πρίν περάσει ὅμως μήνας, βρέθηκε νεκρό τό παλικαρόπουλο στό γιατάκι του, μέ μιά μαχαιριά βαθιά στήν καρδιά, ἀκριδῶς πάνω στήν καρδιά!

Ἡ γριά Παρλιάραινα ἡ Σμυρνια, μέ τό ἕνα γερό της μάτι κοίταξε μιά μιά τίς κοπελιές, νά δεῖ ἂν τίς ἄγγιξε ἡ ἱστορία της.

– Σκιαχήκατε, καψοκοκόνες; ἔκανε. Τέθειες βρομοδουλειές μόνο αἷμα τίς ξεπλένει, μόνο αἷμα, νά τό ἔβρετε! Καί θάν τό πῶ καί στήν Ἀρτεμίτσα νά ἔχει τό νοῦ τση...

Οἱ ἀπειλές τῆς Παρλιάραινας μέ κάνανε νά φοβᾶμαι γιά τήν τύχη τῆς Ἀρτεμίτσας. Μά δέν εἶχα τό θάρρος νά τῆς μιλήσω. Οὔτε καί ἡ Παρλιάραινα ἢ ἄλλος κανεῖς τῆς μίλησε. Ὅλους τοῦς βόλευε τοῦτος ὁ ἔρωτας πού μαλάκωσε τόν μπέη καί τόν ἔκανε σελμπέση καί μεγαλόψυχο. Θέλανε ὅμως καί νά κακολογοῦνε τό κορίτσι καί νά προβλέπουνε τό χαμό του.

Μιά Κυριακή ἀπόσπερο, καθῶς γύριζα ἀπό τόν Κιρκιντζέ, μέσα στό δάσος τοῦ Μπελεδύ βροῖκα τήν Ἀρτεμίτσα καί τόν μπέη νά κυλιοῦνται χάμω ἀγκαλιασμένοι καί μανιακοί γιά ἔρωτα. Οὔτε πίσω μπόραγα νά κάνω οὔτε μπροστά. Ἦθελα ν' ἀνοίξει ἡ γῆς νά μέ καταπιεῖ. Ὅλο τό αἷμα ἀνέβηκε στό κεφάλι μου κι αἰσθησες πρωτοφανέρωτες ταράξανε τό κορμί μου. Ξιπόλητος καθῶς ἤμουνα, γύρισα πίσω ἀκροπατώντας, μέ κίνδυνο νά μέ δεῖ ὁ μπέης καί νά μοῦ ἀνάψει καμιά σφαίρα. Κεῖνο τό βράδυ δέν ἔκλεισα μάτι. Σπασμοί ταράζανε τό κορμί μου, σάν νά ἔχα θέρμες. Κι ὕστερα ἀπό κάθε σπασμό, ἔκλαιγα, λές κι εἶχα πέσει κι ἐγώ σέ τρανή ἁμαρτία...

Τοῦτο τό περιστατικό μέ βοήθησε νά βρῶ τά φερσίματα τοῦ Ἀνέστη πῶ ἄδικα ἀπ' ὅσο ἦτανε, καί πρίν μοῦ δώσει κείνος δρόμο ζήτησα νά φύγω μοναχός μου ἀπ' τό τσιφλίκι.

Τέτοια περιστατικά ἦταν σπάνια στά μέρη μας· κι ὅποιος τ' ἀποτολμοῦσε, Τοῦρκος σάν τόν Ἀλή ἢ Ρωμιός σάν τόν Ντελημανώλη, τό ἔκαμε ἀπό μέγαλον ἔρωτα. Στά τόσα τουρκοχώρια πού μᾶς ζῶνανε, δέ

θυμοῦμαι νά ἔχει γίνει ἄλλο τέτοιο ζευγάριωμα, παρεκτός στό Κουγιουμτζί, τό χωριό τῶν Ἀραπάδων. Οἱ μαῦροι τοῦ Κουγιουμτζί βρίσκονταν σέ πολύ καλές σχέσεις μέ τό χωριό μας. Γιά ὅ,τι καλό ἤ κακό τούς ἔδρισκε, τρέχανε σέ μᾶς καί ζήτηγαν ὀρμῆνια. Τή μεγαλύτερη ὑπόληψη ὡστόσο τήν εἶχανε σ' ἓναν μάρμα μου τσέλιγκα, τό Βοτάνογλου. Τούς φαινότανε ὁ σοφότερος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, κι ἄς μήν ἤξερε ὁ χριστιανός νά δάλει οὔδε τήν ὑπογραφή του. Μιά μέρα, λοιπόν, νά καί κόπιασε στό χωριό μας ἀλαφιασμένος ὁ Γιουσοῦφς. Τρέχει ἴσια στό θεῖο μου καί τοῦ λέει:

– Κεχαγιά, πές μου: Μπορεῖ μιά μαύρη προβατίνα, πού βατεύεται μέ μαῦρο κριάρι, νά γεννήσει ἄσπρο ἄρνι;

Ἄς θειός μου ἔξυσε τό κεφάλι του, σκέφτηκε, ξανασκέφτηκε καί τετραπέρατος καθώς ἦτανε τοῦ ἀποκριθῆκε:

– Μπορεῖ καί καλομπορεῖ, Γιουσοῦφ. Ἄμα τό μαῦρο κριάρι ἤ ἡ μαύρη προβατίνα ἔχει ἄσπρη ψυχή, τότες γεννιούνται πότε ἄσπρα καί πότε μαῦρα ἄρνιά.

Τήν ἀπόκριση αὐτή τήν ἔδωκε γιατί ἔχει μάθει πώς ὁ βοσκός του ὁ Βούζιος, κάθε πού κατέβαινε στό ποτάμι νά ποτίσει τά πρόβατα, ἀντάμωνε τή Φατμέ, τή νεαρή γυναίκα τοῦ Γιουσοῦφ κι εἶχανε μεγάλες παρτίδες.

– Καί πῶς γίνεται, τζάνεμ, νά ἔχει ἄσπρη ψυχή ἓνα μαῦρο πρόμα; ρώτησε σκεπτικός ὁ ἀράπης.

– Ἐδῶ σέ θέλω, Γιουσοῦφ. Κι ὁμως, νά, τό γράφουνε τά κιτάπια καί τά κιτάπια ποτές δέ λαθεύουνε. Οἱ ψυχές, σοῦ λέει, σεργιανᾶνε ἀπό κορμί σέ κορμί καί δέν κοιτοῦνε χρωῶμα. Ἄριά καί ποῦ οἱ ψυχές τῶν

ἄσπρων πᾶνε στούς μαύρους καί οἱ ψυχές τῶν μαύρων στούς ἄσπρους...

Ἄς Γιουσοῦφ, τρελός ἀπό χαρά, ἄρπαξε τά χέρια τοῦ κεχαγιᾶ καί τᾶ φίλησε:

– Ἄμάν, ἄρκαντάς, εἶπε συγκινημένος, μ' ἔσωσες ἀπό μεγάλο κρίμα. Ὄταν εἶδα νά στρογγυλεύει ἡ κοιλιά τῆς γυναίκας μου εἶπα πῶς ἤθε ἡ εὐλογία τοῦ Ἀλλάχ νά δῶ τόν καρπό μου νά βλασταίνει στό σπλάχνο της. Μά ὅταν μοῦ γέννησε ἄσπρο παιδί σκοτείνιασε ὁ νοῦς μου καί δέν ἤξερα τί νά πῶ καί τί νά πράξω...

Καί τό μαῦρο κριάρι πῆρε τό δρόμο ν' ἀνταμώσει τή μαύρη προβατίνα μέ τή λευκή ψυχή. Ὄμως, τό Βούζιο τότε κάλεσε ἡ δημογεροντία καί τοῦ ἔδωκε αὐστηρή διαταγή νά τᾶ μαζέψει καί νά φύγει ἀμέσως ἀπ' τὰ βουνά μας καί νά μὴ ματαγουρίσει ποτέ πιά.

III

ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ ΗΤΑΝ ΤΟΥ 1910, όταν πρωτοκατέβηκα στη Σμύρνη. Θυμούμαι πόσο σκιαχτήκα μόλις βρέθηκα μοναχός σέ μιά τόσο μεγάλη πολιτεία. Άγνωστοι, αλλιώτικοι άνθρωποι, άγνωστα και τά σοκάκια. Κανένα δέν ήξερα και κανέναν δέ μ' ήξερε νά μέ καλωσορίσει· ένιωθα σάν τό ξεριζωμένο δέντρο.

Άκούμπησα σ' ένα χάνι τό τρίχινο ζεμπίλι μέ τίς άλλαξιές και τά φαγώσιμα πού μου 'δωκε ή μάνα μου, και βγήκα ν' άνταμώσω τό σταφιδέμπορα πού θά μ' έπαιρνε στη δούλεψή του. Μέ τήν άντρέσα στό χέρι, μέ τά πρῶτα παπούτσια πού φόραγα στη ζωή μου νά μέ στενεύουνε, μέ τό ντριλίνο φράγκικο πανταλόνι, κάπως κοντό για τίς μακριές κανάρες μου, νά μέ κόβει κι αυτό στόν καβάλο, περπατούσα, άτσαλα, δειλά. Όσοσο ήμουνα περήφανος για τό νέο σουλούπι μου και κάθε τόσο έσκυφτα και καθάριζα μέ τό χέρι τά παπούτσια μου κι έριχνα κλεφτές, φοβισμένες ματιές όλουθε ν' άντιληφθῶ πού βρισκομαι κι αν μέ προσέχουν οί περαστικοί.

Μόλις βγήκα στην προκυμαία τά ξέχασα όλα, ακό-

μα και τή δειλία μου. Ήρθαν οί έντυπώσεις και μέ πήραν άπαλά και μέ μερώσανε και δέν ήξερα τί νά πρωτοδῶ και τί νά πρωτοχαρῶ. Τή θάλασσα; Τά βαποράκια της Χαμιδιέ πού σκίζανε τό νερό δίχως νά βουλιάζουν; Τά μεγάλα μαρμαρένια σπίτια μέ τά ξύλινα κλειστά, ὄλο μυστήριο, μπαλκόνια τους; Τίς καρότες μέ τό ρυθμικό χτύπο τους πάνω στό γρανιτένιο πλακόστρωτο; Τά τράμια πού τά σέρνανε άλογα; Ή ὄλον εκείνον τό χαρωπό, ξέγνοιαστο κόσμο πού μπαινόδγαινε μέ σαματά στίς λέσχες και στά καφενεία κι έμοιαζε νά ζει πανηγύρι, κι ὄχι μιά κοινή, καθημερινή μέρα δουλειᾶς!

Στάθηκα άκρη άκρη στό μουράγιο δόλεψα τά χέρια μου στίς τσέπες κι έμεινα εκειδά έντυπωσιασμένος. Τά κύματα άνεβοκατεβαίνανε και καθώς ένιφταν τίς μαλτεζόπετρες σκορπούσανε μιά άνεσημιά πού μοσκοδόλαγε θαλασσινά. Μύδια, εκατομμύρια μύδια ήταν σφηνωμένα πάνω στίς σιδερένιες τραβέρσες πού συγκροτούσανε τίς Σκάλες. Αυτές οί Σκάλες, ή Έγγλέζικη Σκάλα, ή Καινούργια Σκάλα, ή Μακριά Σκάλα, λές κι ήταν τά χέρια του μεγάλου λιμανιού. Έδῶ γινόταν τό μπάρκο· έφευγε ὁ βλοημένος καρπός της Άνατολής για τίς ξένες χώρες κι εμπαινε τό χρυσάφι. «Λέγε, Έμμανουήλ, τί γνωρίζεις δια τό χρυσόμαλλον δέρας;» Δάσκαλε, δέ σ' άποκρίθηκα κατά πού πρόσμενες κείνη τή μέρα. Τώρα ὁμως έδῶ καταλαβαίνω τήν έρώτησή σου. Ζωντανεύουν μπρός στά μάτια μου ὄλες οί ιστορίες πού μου διηγήθηκες, καθαρές, στρωτές, παρμένες θαρρείς από τή Χρηστομάθειά μας. Όμως από κοντά έρχονται χορεύοντας κι οί ζωηρές ιστορίες πού άκουσα για τή Σμύρνη από τόν παιχινδιάτορα τό Χρίστο. Τίς έλεγε στα πανηγύρια μας

κρούοντας τό σάξι του, ένα μακρύ ἴσαμ' ένα μέτρο ὄργανο, πού λαλοῦσε σάν Θεός καί μεῖς τά παιδιά λαχταρούσαμε: «'Αχ, πότε θά τήνε γνωρίσουμε τούτη τήν πολιτεία!»

Ὅταν ἤμουνα πολύ μικρός καί πήγαινα μέ τή μάνα μου στήν ἐκκλησιά σκιαζόμουνα νά βλέπω ζωγραφισμένο στόν τροῦλο τό πελώριο μάτι τοῦ Θεοῦ. Τώρα ἤθελα νά γίνω ένα τέτοιο μάτι νά τά δῶ ὅλα μονομερίς. Καί νά γίνω κι ένα πελώριο ἄφτι, ν' ἀκουμπήσω στόν κόρφο τούτης τῆς πολιτείας, ν' ἀκούσω τήν καρδιά της.

Τράθηξα ἀργά μέσα στους βερχανέδες, μέ τίς βαριές ξύλινες πορτάρες, στολισμένες μέ καρφιά καί μπαρμακλίκια, πού τό βράδυ κλείνανε γιά ἀσφάλεια. Ἐδῶ παλιά ζούσανε Φράγκοι, Βενετσιάνοι, Τζενοβέζοι καί Μαλτέζοι ἰππότες καί τυχοδιώκτες. Εἶχαν ἀράξει στό πόρτο τῆς Σμύρνης – κατά πού ἔλεγε ὁ Χρῆστος – καί χτίσανε τούς «Φράγκ-χανέδες», στοές ὅλο μπινιά γιά νά σιγουρέψουνε τούς θησαυρούς τους. Μουσιούδες καί μαντάμες ὅλο διαμαντικό καί μετάξι, δέν πατούσανε – σοῦ λέει – ποδάρι στή γῆς, μόνε τούς σηκώνανε βαστάζοι πάνω σέ «πορταντίνια», σάν νά λέμε σκεπαστές πολυθρόνες. Καί τά βράδια ὅταν δγαίνανε στά σοκάκια πάγαινε ὀμπρός ὁ δούλος μέ ἀναμμένο τό φανάρι...

Τώρα ὅλοι οἱ βερχανέδες τοῦ Ὅμηρου, τοῦ Σπόντι, τοῦ Τενεκίδη, τοῦ Σπάρταλη, τοῦ Ἀναστάς ἀγά, τῆς Ἑλληνικῆς Λέσχης, τοῦ Ἀλλιότι, τοῦ Γιουσούφ, τῆς Ἀμάλθειας – δέν ἦτανε πιά φράγκικοι. Ὅπως σ' ὀλόκληρη τή Σμύρνη, ἔτσι κι ἐδῶ, ἔβαλε τή δική του σφραγίδα τό ἑλληνικό στοιχεῖο.

Οἱ ἄνθρωποι στή Σμύρνη μιλούσανε ὅλοι ἑλληνικά,

ἀκόμα κι οἱ Τοῦρκοι κι οἱ Λεβαντίνοι κι οἱ Ὀθραῖοι κι οἱ Ἀρμεναῖοι. Στό Φραγκομαχαλά ὡστόσο, πολλά μεγάλα καταστήματα εἶχανε ξενικά ὀνόματα πού δέν ἰά καταλάβαινα: «Κοντουάρ», «Λούβρο», «Μπόν μαρσέ», «Παραντί ντέ Ντάμ» κι ἄλλα. Καί τί δέν ἔβρισκες σέ τούτα τά μαγαζιά! Ἀπό παραδείσια φτερά γιά τά μαλλιά τῶν γυναικῶν, μέχρι σκαρπίνια γιά Σταχτοπούτες. Καί παιχνίδια, ὁμορφα κουρνιαστά παιχνίδια! Πόσο εὐτυχισμένα θά ἔπρεπε νά ἔναι ἐδῶ τά παιδιά καί πόσο παραχαϊδεμένες οἱ γυναῖκες!

Τράθηξα ἴσια στήν Ἁγία-Φωτεινή κι ἀναψα στή χάρη της τό κεράκι πού μοῦ παράγγειλε ἡ μάνα μου. Κι ὕστερα καρφώθηκα νά βλέπω καί νά μή χορταίνω τό καμπαναριό. Εἴκοσι μέτρα μπόι, τέσσερα πατώματα, ὅλο μάρμαρο. Κι ἀνάγλυφος ὁ Χρῆστος νά κάθεται στό πηγάδι καί νά τά λέει μέ τή Σαμαρείτιδα. Κι οἱ καμπάνες φανταχτερές, γλυκόλαλες, δῶρο τῶν μεγάλων δουκῶν τῆς Ρωσίας, καί κατάκορφα, στόν τροῦλο, ὁ χρυσός σταυρός νά λάμπει στόν ἥλιο, παρηγοριά καί σκέπη γιά τούς ραγιαδες, πού τό ἔχαν καύχημα, γιατί ὁ σταυρός ἔστεκε πιό ψηλά ἀπό τήν ἡμισέληνο πού ἦταν στημένη στό μιναρέ τοῦ Ἰσάφ τζαμί.

Ἐκεῖνά πλάι στόν περίβολο τῆς Ἁγία-Φωτεινῆς ἔβριχα καί τήν Εὐαγγελική Σχολή. Εἶχα κάνει ὄνειρο νά μπῶ ἐδῶ μέσα, κι ὁ δάσκαλός μου ὁ Πυθαγόρας Λάριος μέ σιγοντάριζε. Μά ὁ πατέρας μου τότε πρόγνηξε: «Κύρ δάσκαλε, νά μέ συμπαθᾶς. Ἀεροκοπανιτζή δέν τότε θέλω τόν ὑγιό μου. Ἐμεῖς εἰμάστε ρεσπέρηδες καί χρειάζομαστε χέρια...».

Μόλις ἄκουσα τήν καμπάνα τῆς Ἁγία-Φωτεινῆς νά χτυπάει δώδεκα, τινάχτηκα. Μπρέ γιά πότε μεση-

μεριάσθηκα; Εἶπα νά διαστῶ, νά τρέξω γιά τή δουλειά, μά θυμήθηκα πώς δέν εἶχα νά δώσω λόγο σέ κανένα, μιᾶς κι ἤμουνα, γιά πρώτη φορά, αὐτεξούσιος, καί τότες μ' ἔπιασε τρελή χαρά. Χώθηκα μέσα στό πλήθος, στό τσαρσί κι ἔπινα τσιτσιμπίρια καί σερμπέτια κόκκινα καί πράσινα «μπούζ-γκιμπί, κέ-κίκ-σουγιού», καί χαιρόμουνα πού σπαταλοῦσα τά λίγα τεσσαράκια πού μου ἔβαλε στήν τσέπη ἡ μάνα μου, κρυφά ἀπ' τόν πατέρα. Ὑστερα κάτι μέ σταμάτησε· ὁ χωριάτης στιμέρνει τόν ἀκριβοκερδισμένον παρά. Κι εἶπα νά πάω κατευθείαν στό μαγαζί τοῦ κύρ Μιχαλάκη Χατζησταυρῆ, νά σιγουρέψω τή θέση μου καί συνεχίζω ἔπειτα τό σουλάτσο.

Τόνε βρῆκα τόν κύρ φατόρο πάνω στήν ἄψα τῆς δουλειᾶς. Τέτοιες μέρες πού κατέβαιναν οἱ χωριάτες νά πουλήσουνε τή σοδειά τους, οἱ ἐμπόροι δέν κλείνανε. Μόλις μπῆκα στό στενόμακρο μαγαζί μέ τά πολλά πατάρια, μέ πῆρε ἀπό τή μύτη ἡ γνώριμη γλυκόστυφη μυρουδιά τῆς σταφίδας καί τοῦ σύκου. Ὁ Χατζησταυρῆς στεκότανε καταμεσῆς καί ζύγιαζε, ὄλο φροντίδα. Ἐργάτες μέ χαμαλίκες στήν πλάτη μπαينوβγαίνανε ἀπό τό πίσω πορτί, ὅπου ἦταν τό ντάμι· ἐκεῖ ἀφήνανε τίς καμῆλες, τούς ἀραμπάδες, τά γαϊδούρια καί τίς βοϊδάμαξές τους. Δυό ξιπόλητοι χαμάληδες, μέ δασά γυμνά τά στήθια, σήκωναν στόν ὦμο τή μανέλα πού πάνω κεῖ κρεμόταν τό καντάρι. Ὁ Χατζησταυρῆς μ' ὀλοστρόγγυλη κοιλίτσα, διπλά προγοῦλια καί ὀλοκόκκινα, σάν δουτυρωμένα μάγουλα ξεφώνιζε τίς ὀκάδες. Εἶχε μάτι ξύπνιο πού σπίθιζε κι ἔπαιζε ὀλοῦθε ἀκούραστο. Τά χέρια καί τά ποδάρια του, πολύ ἀδύνατα ἀνάλογα μέ τό σῶμα, τόν κάνανε νά μοιάζει μέ βάτραχο. Ὅλες οἱ κινήσεις του

καί ἡ σβελτάδα του κι οἱ τρόποι του δείχνανε πώς εἶχε δουλέψει κι ἡ ἀφεντιά του παραγιός. Καί τόντις, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα, παραγιός ἦτανε κάποτες, μά ἤξερε σοῦ λέει ν' ἀρπάξει τήν περίσταση καί συνεταιρίστηκε μέ τό Σελήμ ἐφέντη καί πατούσανε κι οἱ δυό, μέ τό ἐλεύθερο, πάνω σέ καρδιές καί σέ πορτοφόλια, κι ἀπό κεῖ καί πέρα τά βολέψανε κι ἔρεε τό χρῆμα.

Πηλοῖσα τόν κύρ Μιχαλάκη, τοῦ μίλησα θαρρετά, τοῦ ἔδωκα καί τό συστατικό γράμμα πού εἶχα ἀπό τή δημογεροντία τοῦ χωριοῦ μας. Αὐτό τό γράμμα πολύ τόν ἐκολάκεψε, γιατί τ' ἄρεξε νά τόν ὑπολογίζουνε οἱ ἰσχυροί. Μέ ξέταξε μέ ματιά πού τρύπωσε ἴσαμε τήν ψυχή.

– Ναί, ξέρω, ἔκανε, μοῦ μίλησαν κι ἄλλοι γιά σένα. Θά σέ κρατήσω. Μέ βολεύει πού ξέρεις τά τούρκικα. Αὔριο πρωί ἔλα νά πιάσεις δουλειά, νά σέ δοκιμάσω καί τά ξαναλέμε γιά τήν πλευρωμή.

Ὅταν βγῆκα ἔξω πετοῦσα ἀπό χαρά· ἂν εἶχα μουστάκι θά τό ἔστριβα, τόσο ἔνιωθα ἄντρας. Τώρα μποροῦσα νά χαρῶ τή μέρα μου, τήν πρώτη καί μοναδική λεύτερη καί ξέγνοιαστη μέρα τῆς ζωῆς μου.

Ἔωρες ὀλόκληρες τριγύριζα μέσα στά μπεξεστένια καί στά σοκάκια τῆς Σμύρνης, ἴσαμε πού μέ βρῆκε ἡ νύχτα. Ἐργάτες μέ μακριά ραβδιά ἀνάβανε τά φανάρια τοῦ γκαζιοῦ. Ὁμορφοστολισμένες κυράδες κατεβαίνανε μέ τίς καρότσες τους γιά τίς Λέσχες, τά προβέγγερα καί τίς «γιαβάν σουπέδες». Κοπέλες ξεντεκολτεδιασμένες, μελαψές καί πεταχτές σεργιανούσανε, γελοῦσανε, κορτάρανε. Ζευγάρια εὐθυμα ἀγοράζανε λουλούδια. Στά καφενεῖα παίζανε μουσικές, τραγουδοῦσανε πολιτάκια καί γκαρσόνια πηγαίνοντανε δίσκους μέ καραφάκια καί μεξέδες. Ἡ προ-

κυμαία μοσχοβολούσε οὔζο, ἀγγουράκι, τηγανητό κρέας καί θαλασσινά. Μασουλίζανε οἱ καθιστοί, κι οἱ σουλατσαδόροι σπόρους, τσεμπλεμποῦδες, παγωμένα ἀμύγδαλα, λιμπινάρια, μά καί γλασσάδες καί ζαχαρώτα καί γλειφιτσούρια.

Τά σπίτια, ἀκόμα καί στούς ἀπόμακρους μαχαλάδες, ἀνοιχτά, συντροφεμένα. Στίς πόρτες καθισμένες φαμελιές εἶχαν στρωμένο εὐθυμο λακιρντί. Δέ μοῦ ἔκανε καρδιά νά πάω γιά ὕπνο. Εἶχα μόλις γνωριστεῖ μέ τή Σμύρνη καί μοῦ φαινότανε πώς γεννήθηκα κι ἔζησα ἐδῶ τά δεκάξι χρόνια τῆς ζωῆς μου. Ὅταν ἔπεσα νά κοιμηθῶ, στριφογύριζα καί τῆςμίλαγα σάν ἐρωτευμένος. «Εἶσαι ὁμορφη, τό ξέρεις; Εἶσαι πολύ ὁμορφη!».

Ἐδῶ στή Σμύρνη θά μπορούσα νά κάνω ὄνειρα, ὅσα ὄνειρα ἤθελα, δίχως νά τρώω ξύλο...

ΑΥΓΕΣ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΑ πῆγα στή δουλειά. Ὁ κύριος Μιχαλάκης Χατζησταυρῆς ἦτανε πρωινός. Ἐρχότανε πρὶν τοὺς παραγιοὺς του κι ἀνοίγε μοναχός τό μαγαζί.

– Θά σέ βάλω στό καντάρι, πλάι μου, εἶπε. Φαίνεσαι ἀνοιχτομάτης· ἔχεις μαμούνι μέσα σου.

Οἱ Τοῦρκοι χωριάτες φτάνανε ἀπ' τή νύχτα. Ἦκουγες τά κουδούνια τῶν ζώων γκλίν-γκλάν. Μπαίνανε στό μαγαζί ντροπαλοί, βαλαντωμένοι ἀπ' τά μακρινά ταξίδια. Τ' ἀφεντικό τοὺς δεχότανε πρόσχαρα. Τέτοιες μέρες μίσθωνε δικό του ταμπή νά φτιάχνει ἀράδα καφέδες. Ὅστερα ἀπ' τά καλωσορίσματα καί τά τραταμέντα, ὁ κύριος Μιχαλάκης ἀνοι-

μιὰ σακιά, ψαχούλευε τήν ποιότητα, ἔψαχνε γιά ποιοσύρια, γκρίνιαζε γιά κεσάτια καί γιά τά πολλά ἔθωρα πού βαθαίνουνε τοὺς ἐμπόρους.

Ἄν δέ σκεφτόμουνα ἐσᾶς, τῆ φτωχολογιά, ἔλεγε μοσκακόμοιρα, θά τό ἔκλεινα τό μαγαζί. Κοντεύει νά μὴν ἔχω ἄλλο διάφορο ἀπὸ τόν κόπο μου...

Ὅτι χωριάτες κάναν συνέχεια «ἄ! ἄ!» καί τόν προσέγγιζαν στενοχωρημένοι καί μπερδεμένοι. Τότες τσάκωνι μὴ στιγμή νά τοὺς μιλήσει γιά τήν τιμή. Ἦρχιζε ἀπὸ πολύ χαμηλά κι ἀνέβαινε μεταλλίκι, μεταλλίκι, ἀνάλογα μέ τήν ἀντίδραση πού ἀντάμωνε.

Μιχαλάκη ἐφέντη, θάνε τζάνεμ κατιτίς παραπάνω, τοῦ λέγανε. Ἔχει κόπο, ἴδρωτα ἢ δουλειά. Ἄιντε νά ἔχεις τήν εὐκή μας ἀπ' τά εἴκοσι ἀνύχια μας...

Ἄν ἄργησα νά καταλάβω πώς τ' ἀφεντικό ἦταν ἴνας καρμίρης, παμπόνηρος ἔμπορας, πού γύρευε νά θγάλει ἀπὸ τή μύγα ξίγκι. Ὅταν κρεμοῦσε τό σακί σιὸ καντάρι κοίταζε πάντα τό χωριάτη κατάματα καί φώναζε τίς ὀκάδες.

Ντοξάν μπέες! (Ἐνενήντα πέντε ὀκάδες) τόν ἀκουσα νά φωνάζει καί τό κοντάρι ἔδειχνε ἑκατόν ὀκτώ ὀκάδες.

Θά λάθεψε, εἶπα μέσα μου, κι ἤθελα νά μιλήσω, μά μιά ματιά καί μιά σπρωξιά του μέ συγκράτησε. Στό ὀκτώτερο Τοῦρκο πελάτη, πάλι τ' ἀφεντικό σβέλτα τό χέρι στό καντάρι, πάλι τά μάτια καρφωμένα στό χωριάτη, πάλι λειψές τίς ἔβγαλε τίς ὀκάδες. Δέ βάστηξα, τῆ δεύτερη μέρα, καί τότε ρώτησα, τί γίνεται μέ τό ζύγισμα καί γιατί τοὺς κοιτάει ὅλους κατάματα ὅταν φωνάζει λαθεμένα τίς ὀκάδες.

Κοιτάζω, μ' ἀποκρίθηκε, γιά νά καταλάβω κατά πόσο χαμπαρίζουνε. Ὅταν ἀντιληφθῶ πώς κοιμοῦ-

νται ὀρθοί, ἔχω τό κουράγιο νά τούς πῶ καί μηδέν ὀκάδες.

Ἔδειχνε κατενθουσιασμένος μέ τήν καπατσοσιά του, μά τά δικά μου ἄντερα γυρίζανε ἀπό ἀηδία. Φαίνεται πῶς τό πρόσεξε καί θιάστηκε νά δικαιολογηθεῖ:

– Τό ἀλισβερίσι, Μανώλη, θέλει νά τά ἔχεις τετρακόσια. Δέν τά ἔχεις; Πᾶς κατά διαόλου. Κοίταξε οἱ δικοί μας ρεσπέρηδες, παίζει τό μυαλό τους. Ἄμε γέλασε Ρωμιό ἄν εἶσαι ἐφτάψυχος. Ἡ σκλαβιά σέ ξυπνάει, σέ κάνει πονηρό. Τί ἔναι τό κατιτίς τό παραπανήσιο πού παίρνω ἀπό τούτους δῶ τούς διαβόλους, μπροστά σέ κείνο πού μοῦ τρώει τό τούρκικο κράτος; Εἶδες ποτέ σου τό Σελήμ ἐφέντη, τό συνεταῖρο μου; Δέν τόν εἶδες κι οὔτε θά τότε δεῖς. Κι ὁμως μήνας μπαίνει μήνας θγαίνει μ' ἀρπάζει τά μισά κέρδη!

Οἱ δικαιολογίες του δέν κάνανε ν' ἀλλάξω τή γνώμη πού εἶχα σχηματίσει γι' αὐτόν καί γιά τό ἐμπόριο. Θυμήθηκα τήν περσινή περιπέτεια τοῦ πατέρα μου. Οἱ τιμές τῆς σταφίδας εἶχανε κατρακυλήσει τήν ἐποχή πού οἱ ἀγρότες θά πουλούσανε – αὐτό γινότανε πάντα. Εἶχαμε στά χέρια μας χίλιες ὀχτακόσιες ὀκάδες σουλτανίνα, πρῶτο πράμα. Μέ τήν τιμή πού προσφέρανε οἱ ἐμπόροι μόλις πού θά ξεκαθαρίζαμε πέντε λίρες κέρδος – ἀφοῦ ξοφλούσαμε τά χρέη πού κάναμε ὡς νά μπεῖ ἡ σταφίδα στό σακί. Ὁ πατέρας μου ἀρνήθηκε νά παραδώσει τό μόχθο του σέ τέτοια ξευτελιστική τιμή. Ἀποφάσισε νά στείλει τή σταφίδα στή Σμύρνη, σ' ἓνα μεγάλο καί τρανό φατόρο, νά τήνε πουλήσει γιά λογαριασμό μας, μόλις ὑψωθοῦν οἱ τιμές. Περάσανε ἀρκετοί μῆνες καί μιά μέρα πήραμε

ἀπό τόν ἔμπορα ἓνα γράμμα πού μᾶς ἔλεγε νά πουλήσουμε ὅσο ὅσο τή σταφίδα, γιατί ἔτανε κίνδυνος νά μὴν ξεκαθαρίσουμε οὔτε τά ἔξοδά μας. Μπρός σέ τέτοιο ἐκβιασμό ἀναγκασθήκαμε νά δεχτοῦμε τό χαρᾶκι. Ὅταν μᾶς ἔστειλε τό λογαριασμό ὁ ἐντιμότατος, ἐκεῖνος ἔμπορας, μᾶς πληροφοροῦσε πῶς μείναμε χρεῖος τριάντα γρόσια, μά... μεγαλόψυχος καθώς ἦταν μᾶς τά χάριζε!

Ἡξερα, λοιπόν, καλά τόν καημό τοῦ χωριάτη, γιά τοῦτο πονοῦσε διπλά ἡ καρδιά μου μέ τά ὅσα βλέπανε τά μάτια μου στό ἐμπόριο. Μιά μέρα μᾶς ἦρθε ἓνας φουκαράς Τούρκος πελάτης ἀπό τό Βουρλά. Ἦτανε φαμελίτης, κουρελής, μέ κετσέδες ἀντίς ποδήματα. Τά μάγουλά του ρουφηγμένα σάν ἀγίου, τό στόμα του ξεδοντιασμένο. Τά γεμάτα ἀγαθοσύνη μάτια του καί τ' ἄσπρα, ἀραιά γένια του σέ κάνανε νά τόν συμπαθήσεις. Ἔφερε εἴκοσι τσουβάλια σταφίδα. Περίμενε ὑπομονετικά νά ἔρθει ἡ ἀράδα του. Λιμπιότερή, ὀλόξανθη, μελένια ἡ σταφίδα του. Τήνε χάιδευε καί τήνε ξαναχάιδευε μέ τά κακοπαθημένα χέρια του. Πονοῦσε πού θά τή χωριζότανε. Τόσα δάσανα καί κόπους πέρασε ἴσαμε νά τήνε φέρει σέ λογαριασμό.

– Ἄιντε, ξανθούλα, τῆς γλυκομίλαγε. Ἄιντε, μαλιματού! Μ' ἔκαψες καί μέ τσιτσιρισες. Κι ἀπό χρόνου, ἰστέ!

Τήν ὥρα πού ὁ κύριος Μιχαλάκης ἔπιασε νά ζυγιάσει, ἦρθε τρεχάλα ὁ γιός τοῦ Τούρκου χωριάτη. Ἔφερε ἓνα δισάκι μέ σαράντα ὀκάδες πράμα. Κάτι εἶπε στόν πατέρα του κι ἔφυγε.

– Βάλε καί τουτονά τό χεῖμπέ στό ζύγι, ἔκανε ὁ χωριάτης καί λάμπανε τά μάτια του. Ἔχω καλό γιό,

Μιχαλάκη έφέντη. Του 'δωκα τή σταφίδα νά τήν πάει σπίτι του νά περάσουνε καλό χειμώνα τά παιδάκια του, μ' αυτός φιλότιμος έμαθε άπ' τό θείο του πώς έχω χρέος στό κεφάλι μου κι ήρθε τρεχάλα νά μου φέρει όπίσω τή σταφίδα νά τήνε πουλήσω!

'Ο έμπορος βρήκε όμορφα λόγια νά παινέψει τό γιό του Τούρκου, μά τίς σαράντα όκάδες τίς έφαγε στό ζύγι, δίχως νά ντραπει. 'Αντίς νά κρεμάσει τό δισάκι στό καντάρι, τό κρέμασε στή μανέλα!

'Αμούστακο παιδάριο ήμουνα τότες, όμως μέσα μου ξύπνησε ή όργή για τήν άδικία. Κοίτα κάτι παράξενα πράματα πού γίνονται στόν ντουνια, σκεφτόμουνα μέ άηδία. 'Ο χωριάτης λιώνει ώσπου ν' αναγκάσει τή γή νά του δώκει καρπό, και τουτοι δώ σί έμπόροι, κιμπάρηδες άνθρώποι, μ' όλα τά καλά και τ' αγαθά του Θεού, νά 'χουνε ένα καντάρι και νά τό θεωρούνε δουλειά τους νά κλέφτουνε τό φτωχό! 'Αργότερα γνώρισα έμπόρους τρανούς πού δέν καταδεχόντανε νά κάνουνε τίς μικροκατεργαριές του Χατζησταυρή. "Όμως, τί τά θές, τό μυαλό μου δέν τό χώραγε, πώς γινότανε ν' αγοράζουμε ένα τό δικό μας μόχτο και νά τόν πουλάνε πενήντα κι ένατό!

Τί ξέρουνε τουτοι άπ' τή δουλειά στ' άμπέλια; Τό κύλισμα, τό μπόλιασμα, τό κλάδεμα, τό σουλάντισμα, τήν άγωνία τής φυλλοξέρας, τίς λαχτάρες ώς νά 'ρθει νά γουρμάσει ή άγουρίδα, νά μαζωχτεί τό σταφύλι, νά μπει στό κελετήρια, νά στρωθει στούς ταπλάδες, νά φτάσει στό σεργιά! Νά βλέπεις συγνεφάκι στόν ουρανό και νά τό κατασκοπεύεις μέρα νύχτα, μή σου κουβαλήσει καμιά βροχή. Κι ύστερα άλλα χτυποκάρδια μέ τό τρίψιμο, τό λίχνισμα - νά διαλέγεις ρώγα ρώγα, νά βγάλεις τήν ξεξουμισμένη, τά τσόπια, τά

φρόκαλα. Και τή νύχτα νά τρέχεις μέ τά τσόπια, νά σκεπάζεις τή σταφίδα, σάν μωρό, μήπως και σου τήνε βλάψει τ' άγιάζι!

Πάνω στή δδομάδα όταν πήγα νά πλερωθώ, είπα στόν κύριο Μιχαλάκη Χατζησταυρή:

- 'Αφεντικό, δάλε με σ' άλλη δουλειά. 'Εγώ δέν κάνω για ζυγιάσματα. Δέ θά σ' ευχαριστήσω...

'Ο έμπορος κατάλαβε. Γύρισε και μέ καίταξε μ' έκπληξη και περιφρόνηση μαζί:

- Κρίμας! έκανε. Και σέ πέρασα για ξύπνιον...

Κατέβασα τό κεφάλι, έσφιξα τά δόντια μήν πάει και γλωσσέψω, μά δέν κρατήθηκα:

- 'Ε, τί νά γίνει, κύρ Μιχαλάκη, του αποκρίθηκα περιπαιχτικά. Δέ μέ ζυγιάσες ώς φαίνεται καλά... κατά τή συνήθειά σου!

Αυτή ή στάση μου και ή ειρωνεία, μου στείχισε τήν άπόλυσή μου. Τήν άλλη μέρα γύριζα στό σοκάκια τής Σμύρνης νά βρω δουλειά. Αύγουστο μ' 'Οχτώβρη ήταν ή φούρια του σύκου. "Ετσι, πέτυχα κάμποσα μεροκάματα στήν άποθήκη του Ζαχαρία. Τούτη ή δουλειά ήθελε πιδέξια χέρια. Οί Ρωμοί έργάτες δουλεύανε τό πρώτο πράμα. Οί Τουρκοί, δουλεύανε τό παρακατιανό και τούς είχανε και χώρια από μās. Πλάθαμε τό ξακουστό σύκο «λάερ», τό κουρκουμπίνι, τετράγωνο σάν λουκούμι και τό βάζαμε σέ κασόνια. Οί παραστάτες πρωτομαστόροι είχανε τά μάτια τους τέσσερα μά και ή πάνω ή κάτω μόστρα δέν είναι όμοια διαλεχτή, γιατί όλο τουτο τό πράμα τό τραβούσε ή Ευρώπη και ή 'Αμερική!

Τά πρώτα τρένα μέ τά σύκα πού φτάνανε άπ' τ' 'Αιντίι ήταν καταστόλιστα μέ δάφνες και μυρτιές. Στήν Πούντα στρατός παρουσίαζε όπλα και βαρούσε

τσιφτεδιές στόν άγέρα. Τό κράτος έκοβε καινούργια μονέδα, όχταράκια και μετζίτια. Για μένα πού ήμουνα παραγωγός, τούτες οί φέστες και γενικά ή δουλειά στά σύκα μ' ένθουσίαζαν· δούλευα μέ ψυχή και μέ ζωή.

– Ήι, παλικαρόπουλο, νισάφι, μου 'πε μιά μέρα ό πλαιίνός μου έργάτης, ό Γόνιας, πού πότε δούλευε στά σύκα, πότε στά περβόλια, πότε έβγαζε κότες ή ψάρια στό λότο στά Ταμπάχανα ή έκανε τό μαραγκό. Κάνε και κανένα τσιγαράκι, άδερφέ! Όπως δουλεύεις έσύ θά τελέψει αύριο κιόλας τό σύκο και θά θρεθοϋμε στσι δρόμοι!

Δέν πέρασε μήνας και κατάλαβα καλά τού Γόνια τήν κουθέντα. Όλοι οί έκτακτοι άπολυθήκαμε κι έπρεπε νά ψάχνω πάλι για δουλειά. Στη γειτονιά πού έμενα ήταν ένα ζαχαροπλαστείο πού ζηταγε μικρόν. Πήγα, φόρεσα τήν άσπρη ποδιά, έκανα όσο πιο καλά μπορούσα όλες τις δουλειές. Όταν όμως μέ πλησίασε τό άφεντικό και μου 'πε: «Δέ θ' άγγίζεις τίποτα άπ' ό,τι βλέπεις, τ' άκούς; Τίποτα! Άν λεχτείς κάτι θά ρωτήξεις πρώτα έμένα...» Έβγαλα τήν ποδιά πειραγμένος και ντροπιασμένος, τού τήνε παράδωσα και έφυγα. Άλλαξα πολλές δουλειές ως νά στεριώσω κάπου. Για ένα φεγγάρι πήγα στό Ταραγάτς, σ' ένα μπακάλικό πού ήτανε μαζί και μαγέρικο. Οί πελάτες ήτανε έργάτες άπ' τις γύρω φάμπρικες ήτανε και φορτοεκφορτωτές. Τις περισσότερες φορές δέν τρώγανε· πίνανε ξεροσφύρι κανένα κρασί, κανένα ρακί. Τ' άφεντικό είχε έναν πελώριο μαυροπίνακα μέ τά όνόματα τής πελατείας. Δίπλα στό κάθε όνομα τραβούσε μέ κιμωλία μιά γραμμή για κάθε ποτήρι. Άλλος Χατζησταυρής και τούτος· δέν τού 'φτανε τό τίμιο κέρ-

ος. «Οί σουρωμένοι – έλεγε – τά βλέπουνε διπλά.» Έτσι για κάθε ποτήρι δέ δίσταζε νά τραβήξει δυό γραμμές και τρεις πολλές φορές. Δέν ήτανε δουλειά και τούτη νά στεριώσω.

Πήγα για λίγο σέ φουρνάρικο. Ήτανε χειμώνας κι ήταν όμορφα νά κοιμούμαι στό ζεστό πατάρι. Όμως τ' άφεντικό μέ βασάνιζε κι έφυγα κι άπό δώ. Έκανα έργάτης σέ ταμπάκι, όπου μέσα στους θρόμικους σκεμπέδες έφαγα περισσότερες νυστεριές στά χέρια παρά ψωμί. Δυό μήνες δούλεψα και σέ σαπουντζίδικο. Ός και πεταλωτής πήγα σέ άλμπάνικο, στό Γιοφύρι των Καραβανιών...

Νόμιζα πώς ή πολιτεία αυτή, πού τόσο άγάπησα, είχε άνοιχτές τις πόρτες για όλους τούς φτωχούς και θά 'φτανε ν' άπλώσω τό χέρι μου, μέ κλειστά μάτια, όπως στήν τυφλόμυγα, για νά πιάσω ό,τι λαχταρούσα. Όμως ή ζωή άρχισε νά μέ γιατρεύει άπότομα άπό τις παιδιάτικες πλάνες μου. Όσο κι άν δούλευαν μυαλό και χέρια άρμονικά και πιδέξια, έμένα πάντα ένας παραγιός πού όριζαν άλλοι τή ζωή του και τόν πετοϋσαν στό δρόμο όποτε τούς κάπνιζε.

ΠΕΡΑΣΑΝΕ ΕΤΣΙ ΠΕΝΤΕ ΕΞΙ ΜΗΝΕΣ Ίσαμε πού έδωκε και πέτυχα έναν καλό μιστό, μ' έξασφαλισμένο τό φαί και τόν ύπνο στό χάνι τού Γιαννακού τού Λουλουδιά, ενού παλιού κοντραμπατζή, πού άκουγε στό παρατσούκλι «τό κακό σκυλί». Στην αρχή δέν μπορούσα νά ξηγήσω γιατί τόν φώναζαν έτσι. Έμένα μου φαινόταν μάλαμα άνθρωπος. Τήν καρμυριά δέν τήν ήξερε· όπως τό κέρδιζε τό χρέμα έτσι δά τό ξό-

δευε. Είχε πόνο για τό φτωχό και τόν αδύνατο κι ὅπου τόν ἀντάμωνε τόν προστάτευε, δίχως καμιά ἐπίδειξη. Τά Σαββατόβραδα τό 'χε τάμα στή ψυχή τῆς γυναίκας του, πού τήν ἔχασε πρόωρα, νά στέλνει ἕνα κοφίνι μέ φαγώσιμα – και τί φαγώσιμα, τυριά, κρέατα, αὐγά, κουλούρια! – πότε στόν ἕναν και πότε στόν ἄλλον ἀναγκεμένο γείτονα· κι ἤθελε ἢ πράξη του νά μένει μυστική.

– Πήγαινε τό κοφίνι, μοῦ 'λεγε, κι ἄφηκέ το στήν αὐλή. Και κοίταξε, κακομοίρη, μή σέ δεῖ μάτι...

ἌΟ Γιαννακός ἦταν ψηλός, λεβεντάνθρωπος, λίγο βαρὺς στό σῶμα, μ' ἀνοιχτές πλατάρες, δασά φρύδια, κουκουλωτά μάτια και στριφτές καραμουστάκες. Φόραε θράκες, βελούδινο σταυρωτό γελέκο και φέσα μέ πλούσια μεταξωτή φουντάρα, πού ἂν λάχαινε και τήν ἔριχνε ὀμπρός δέν ἔπρεπε ἄνθρωπος νά τόν ζυγώσει και νά τοῦ μιλήσει, οὔδε αὐτές οἱ πέντε κόρες του πού τούς εἶχε μιά ξεχωριστή λατρεία. Ἄπό τό σελάχι του δέν ἀπόλειπε τό δίκικοπο, μιά ὄμορφη θυσιινιά κάμα, δῶρο τοῦ μακαρίτη τοῦ πατέρα του. Ἄργότερα ἔμαθα πῶς ἢ κάμα ἦταν αἰτία για τό παρατσούκλι ὅπου τοῦ δῶσανε οἱ Τοῦρκοι, «τό κακό σκυλί». Εἶχε καθαρίσει, σοῦ λέει, κάμποσους και τό 'χε καύχημα.

ἌΗ κοκόνα Μαργίτσα, ἢ ἀνύπαντρη ἀδερφή του πού τοῦ μεγάλωνε τίς κόρες, ἔλεγε μέ καμάρι πῶς ὄ Γιαννακός ποτέ δέ σκότωσε ἀπό ἀτιμία, μά πάντα γι' ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ: «ἌΌταν χαλνάει Τοῦρκο (γιατί χριστιανό ποτέ δέν ἐπέιραξε) παγαίνει στόν Ἄι-Βούκολα, ἀνάφτει λαμπάδα τοῦ μπογιοῦ του, γονατίζει και λέει στό Θεό: Πάτερ μου, γιατί νά κριματίζουμαι; Δέ σῶνονται οἱ καταραμένοι. Ρίξε ἐλόγου σου φωτιά και κάφ' τους...»

ἌΟ Λουλουδιάς ξεπερνοῦσε σ' ἀποκοτιά και τόν ξακουστό νταή τῆς Σμύρνης, τό Στέλιο Τιρλάλα, πού ἀποθραδὶς σκότωνε Τοῦρκο σουβαρή ἢ ζαπτιέ και τό πρῶι ἔπινε τό καφεδάκι του στήν Μπέλλα Βίστα κι ἔστριβε τίς μουστάκες του, δίχως νά τολμοῦνε οἱ ἄρχες ν' ἀγγίξουνε οὔδε τρίχα τῆς κεφαλῆς του.

Μέσα στίς πατριωτικές πράξεις του ὄ μπαρμπα-Γιαννακός λογάριαζε και τό κοντραπάντο. Δέ δίσταζε νά τσουβαλιάσει και νά καθαρίσει κολτζή (τελωνοφύλακα) στήν ἴδια τήν προκυμαία τῆς Σμύρνης, για νά ξεφορτώσει ἡσυχος τά κατσιματζίδικα καπνά, πού κουβαλοῦσανε οἱ κουρίτες και τά τρεχαντήρια του.

Σ' αὐτόνανε τρέχανε οἱ κυνηγημένοι χριστιανοί νά τούς περάσει στό Ἄγγλεζονήσι, στή Σάμο, στή Χίο, στή Μυτιλήνη εἶτε στά Δωδεκάνησα. Ἄπό τούς πλούσιους ζήτηγε μεγάλη πλερωμή, μά για ἄνθρωπο ἀναγκεμένο μποροῦσε νά θαλασσοπνιγεῖ δίχως κανένα διάφορο. ἌΌποιος ἔξασφάλιζε τήν προστασία τοῦ Λουλουδιᾶ, ἦτανε σίγουρος πῶς ποτέ δέ θά 'πεφτε σέ χέρι ζαπτιέ.

ΣΑΝ ΞΕΤΕΛΕΥΕ ΚΑΛΗ ΔΟΥΛΕΙΑ ὄ Λουλουδιάς, ἔκανε γλέντι τρανό. ἌΕφερεν παρέες παρδαλές στό χάνι, ἔφερεν και παιχνοδιατόρους: τήν κιόρ Κατίνα πού ξετρέλαινε τά Καφέ Ἄμάν τῆς Σμύρνης μέ τό τραγούδι τῆς, τό Μεμετάκι, ξακουστόν Τοῦρκο βιολιτζή, τό μάγο τοῦ σαντουριοῦ, τό Γιοβανάκη. Τό γλέντι τότες ἄναβε και κρατοῦσε μέρες. Και κάθε μέρα περνοῦσε και μιά ἀγαπητικιά ἀπ' τήν ἀγκαλιά τοῦ Λουλουδιᾶ.

Σάν ξεμεθοῦσε, φεύγανε παιχνιδιατόροι καί γυναίκες φορτωμένες λίρα. Τότες ἡ κοκόννα Μαργίτσα μέ τίς δοῦλες ξεπλένανε τό χάνι νά ξεμαγαριστεῖ ὁ τόπος, φέρνανε πίσω στό σπίτι τά κορίτσια ἀπό τῆς θειᾶς τους τῆς Ἄννετούλας – ὅπου τά φυγαδεύανε πρὶν ἀρχίσει τό γλέντι – θυμιάζανε, ξορκίζανε.

Ἄι-Γιάννη

ἴσαμε καί τρῖσαμε

ἔσετε χαλινώσετε

τά σερνούμενα τῆς γῆς,

τόν ὄφι καί τήν ὄφεντρα,

τό σκορπιό καί τή σκουλούμεντρα

τό μικρό τ' ἀγροαλάκι

ἀπ' κάτ' ἀπ' τό καφτσί

νά καεῖ νά μυριστεῖ

καί νά κιτρινοφυλλιάσει,

τόν κακό τόν ἄνθρωπο

τόν νυχτοῦριστή...

Ἦ Γιαννακός κλειδωνότανε εἰκοσιτέσσερις ὥρες στό δωμάτιο τῆς γυναίκας του, πού τό κρατοῦσε πάντα σφαιλιστό. Κανείς δέν ἤξερε τί ἔκανε κεῖ μέσα. Ἄλλοι λέγανε πώς ἔπεφτε σέ βαρύν ὕπνο κι ἄλλοι πώς προσευχότανε καί παρακαλοῦσε τή μακαρίτισσα νά τόνε συχωρέσει γιά τίς μπερμπαντιές του. Αὐτή ἡ γυναίκα τοῦ Λουλουδιᾶ, ἡ Παρή, ἄν καί περάσανε δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια ἀπ' τή θανά της, θάρρειες καί σεργιανοῦσε ἀκόμα μέσα στό χάνι κι εἶχε τό πρόσταγμα στό νοικοκυριό καί στήν καρδιά τοῦ Γιαννακοῦ. Ἄκόμα καί ἡ κοκόννα Μαργίτσα ὅταν ἔλεγε «ἡ Παρίτσα μας» κολνοῦσε τ' ἀχείλι της. «Ἄν ζοῦσε ἡ Παρή μας, μοῦ εἶπε μιά μέρα, ὁ Γιαννακός

δέ θά ἔτανε κοντραμπατζῆς μά δεσπότης.»

Τόν κόσμο πού γνώρισα στό χάνι τοῦ Λουλουδιᾶ δέ θά τόνε ξεχάσω ποτέ. Μά πιό πολύ ἀπ' ὅλους ἀναπαύωσα τή φαντασία μου ὁ τραγουδιστής ὁ Ὀγδοντάκης μέ τήν ἱστορία του. Ἦταν ἓνα ψηλόλιγνο παλικάρι μ' ἀπαλή σάν κοριτσίστικη ἐπιδερμίδα, ζεστά μαῦρα μάτια καί φωνή πού μέρωνε θεοῖο. Ὅταν ξεπέζεψε στό χάνι καί τόν κατάφερνε ὁ Λουλουδιάς νά τραγουδήσει, κείνο πού γινότανε δέν ἦτανε γλέντι, μά λειτουργία. Ὅλοι κλείνανε τά μάτια τους σάν σέ προσευχή, κι ὁ Γιαννακός χλωμός κι ἀμίλητος ἔσφιγγε τό ποτήρι στήν ἀπαλάμη καί τό θρυμματίζε. Κάθε τόσο ἄνοιγε τήν παραδοσακούλα του, ἔβγαζε χρυσή λίρα καί τήν κόλλαγε στό κούτελο τοῦ τραγουδιστή.

– Νά ζήσεις, Ὀγδοντάκη! Νά ζήσεις, ἀηδόνι τ' Ἀνατολῆς!

Μιά μέρα μᾶς ἤρθε ἄσκημο μαντάτο. Τόν Ὀγδοντάκη τόν πιάσανε οἱ Τοῦρκοι καί τόν κλείσανε στή φυλακή. Τόν ἀγάπησε, λέει, μιά σεβνταλοῦ χανούμη, μά κείνος τήνε περιφρόνησε. Γιά νά τόν ἐκδικηθεῖ, λοιπόν, ἔβαλε δυό μπέηδες καί τοῦ σκαρώσανε φοβερή καί τρομερή κατηγορία γιά κατασκοπεῖα.

Ἦ Λουλουδιάς σάν τό ἔμαθε ταράχτηκε. «Ἦ θά μᾶ κι ἐγώ μέσα, ἔκανε, ἢ αὔριο, μεθαύριο τό πολύ, ὁ Ὀγδοντάκης θά βρῖσκεται μέ τήν τρεχαντήρα μου στό Ἐγγλεζονῆσι...»

Ὅμως τά πράματα δέν ἦτανε τόσο εὐκόλα, ὅσο τά νόμιζε. Οἱ μέρες περνούσανε κι ἡ ἀγωνία μας κορυφώθηκε σά μάθαμε πώς τόν καταδικάσανε σέ θάνατο, δίχως δίκη, καί τόν ἐτοιμάζανε γιά κρεμάλα!

Σκεφτεῖτε λοιπόν ποιᾶ ἦταν ἡ ἐκπληξή μας, ὅταν τή μέρα πού ἦτανε νά κρεμαστεῖ, κατά τό βράδυ,

άνοιξε ή πόρτα και παρουσιάστηκε μπροστά μας ό
'Ογδοντάκης, χλωμός κι άλλοπαρμένος, σαν νά γύρι-
ζε απ' τόν 'Αδη: 'Επεσε στην άγκαλιά του Λουλου-
διά. Οί γυναίκες πιάσανε τό κλάμα και φωνάζανε:
«Είχες άγιο: 'Αγιο!»

– Δέν πάει ούτε μία ώρα πού λευτερώθηκα, είπε ό
'Ογδοντάκης και κάθισε σέ μία καρέκλα μπαϊλντι-
σμένος.

'Ο Λουλουδιάς κατέδασε ένα δυό ποτηράκια ρακί,
σφούγγισε μέ τήν ανάστροφη τής παλάμης τά βουρ-
κωμένα μάτια του, γέμισε τό ποτήρι του 'Ογδοντάκη
νά πιει νά συνέρθει και, μέ φωνή βαριά, τόν ρώτηξε:

– Πώς έγινε;

– Χτές, τό άπογεματάκι, άρχισε τό παλικάρι, μπή-
κε στό κελί μου ό Μεμέτης ό φύλακας. 'Εφερε φαί
και ρακί. «Νά, άρκαντάς, μου 'πε σαν νά νιρεπότα-
νε. Σου φέρνω άσκημα νέα, μά δέ θέλω νά θυμώσεις
μ' έμένα... Αύριο πουρνό τό χάνεις τό κεφάλι!» Σύ-
γκρο μ' έπιασε, μά δέν τ' απόδειξα. Μπά και μέ πι-
λατεύει, είπα, και τό 'ριξα στ' άστείο: «'Η ζωή, Με-
μέτη, δέν είναι για χόρταση. 'Οποιος χριστιανός πάει
από Τούρκου χέρι, αγιάζει και τραβάει ίσια στόν πα-
ράδεισο...» Μόλις έφυγε ό φύλακας, κι απόμεινα μο-
νάχος, μέ πήρε τό παράπονο. Παίρνω τό ρακί τό κο-
πανάω όλο νά στυλωθώ, μέ πιάνει τό μεράκι κι άρχι-
νάω τό τραγούδι. Κείνη τή στιγμή πέρναγε από τήν
αυλή ή άφεντιά του, ό Σουλειμάν πασάς πού όρίζει
τσι φυλακές. Στάθηκε κάτω απ' τό κελί μου, κούνησε
τό κεφάλι. «Βάι! Βάι! Τί 'ν' τούτο, μπρέ; Ποιός τρα-
γουδει έτσι;» Τόνε κάρφωσε τό τραγούδι εκειδά και
δέν μπόραγε νά σαλέψει. Σέ λίγο, νά, και μέ πάνε στό
γραφείο του. «Που έμαθες, μπρέ κερατά γκιαούρη,

νά τραγουδās έτσι όμορφα;» μου κάνει. «Τό τραγού-
δι, τ' άποκρίνουμε, είν' ή ψυχή μου. Και πριν τήνε
παραδώσω, τήν άφηκα νά λαλήσει, ν' άποχαιρετίσει
τόν ντουνια.» «Κάτσε, παλικάρι, μου λέει, κάτσε και
τραγούδησε για χάρη μου. Τραγούδησε νά σ' άκού-
σω. Μή σταματάς.» Τραγούδησα κι είδα τά μάτια του
θεριου νά γλυκαινουνε, νά μερακλώνουνε. Είπα μέσα
μου: Βίρα, 'Ογδοντάκη, βίρα και θά τόν ξεγελάσουμε
τό Χάρο. 'Ετσι και γένηκε, νά, μά τό σταυρό, σās
λέω! 'Αρνί ό πασάς. «Θά σου χαρίσω τή ζωή», μου
κάνει. «Τέτοια φωνή είναι κρίμα κι άδικο νά πάει
χαμένη. Αύριο έχω γλέντι μεγάλο. Θά σέ πάρω νά
τραγουδήσεις. Τ' αποδέλοιπα άφηκέ τα σ' έμένανε.»
Μέ κελεφεδες μέ πήγανε στό κονάκι. Στή μεγάλη κά-
μαρη πασάδες και μπήδες τρώγανε και πίνανε. Και
τραγούδησα. 'Εχ, πώς τραγούδησα, άδέρφια! 'Ελιω-
σα όλόκληρος. 'Οταν ήρθε τό νεφερι και μ' έλυσε και
μου 'πε «Γκίτ! Γκίτ!», δέν πιστευα στ' άφτιά μου. Νά
φύγω; 'Αλήθεια τό λένε ή παίζουμε μέ τόν πόνο μου
και μόλις ξεκινήσω θά μου τήν ανάψουνε; τό νεφερι
μέ τράβηξε, μέ κατέδασε ίσαμε τήν πόρτα και μου
'πε: «Φύγε, 'Ογδοντάκη, άμε στό καλό! Κι αν τήνε
θέλεις τή ζωή σου, λείψε καμπόσο από τή Σμύρνη.
Λυτό σου μηνάει ό πασάς...»

Τό ίδιο κείνο βράδυ, ό Λουλουδιάς μάρκαρε τόν
'Ογδοντάκη και τόν ξαπόστειλε για τή Σάμο. 'Ομως
τό τραγούδι πού ξετρέλανε τό Σουλειμάν πασά τό πή-
ρε στό στόμα της και τό τραγουδούσε όλόκληρη ή
Σμύρνη:

*'Αμάν Μεμό
Σέκερμι Μεμό
Τζιλβελί Μεμό...*

IV

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΑΠ' ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ, λιγόλογο μά αυστηρό, μ' ανάγκασε ν' αφήνω τό χάνι. «Μόλις λάβεις τήν επιστολή μου – έγραφε – νά σηκωθείς νά φύγεις απ' τοῦ Λουλουδιᾶ. Δέ σ' έστειλα νά σπουδάξεις κοντραμπάντο, μ' οὔδε νταηλίκι. Συμφωνημένα τά 'χω μέ τόν έμπορα Σεϊτάνογλου νά πᾶς νά πιάσεις δουλειά κοντά του...»

Νά πῶ πῶς μοῦ βγήκε σέ κακό τούτη ἡ ἀλλαγὴ θά 'ναι ψέμα. Τό χάνι δέ μέ χώραγε ἄλλο· τό εἶχα σκεφτεῖ κι ἀπό μόνος μου νά φύγω. Ὁ Ὅμηρος Σεϊτάνογλου καί οἱ γιοί του ἦταν κάτι καινούργιο γιά μένα. Πολύπειροι, ξακουστοί έμπόροι δέ μοῦ θυμίζανε σέ τίποτα τό Μιχαλάκη Χατζησταυρή. Στό μαγαζί τους μπαινοβγαίνανε πραγματικοί τσελεμπήδες απ' αὐτονοῦς πού κρατούσανε στά χέρια τους τόν πλοῦτο τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Σεϊτάνογλου εἶχε ἕνα σπίτι παλάτι στήν Καραντίνα· δέν τοῦ παράβγαине μήτε πασάδικο σεράι. Ὁλομάραρο, ζωσμένο μέ κήπους ὄλο φοίνικες, μπουκενδίλιες, ροδιές, λεμονιές καί παρτέρια πνιγμένα στό πούλυοδο. Εἶχε καί γήπεδο γιά τένις, σταῦλο

γιά ἀλόγατα, τεχνητή λίμνη καί ἕνα δάσος ἀπό τσάμια, πού στή σκιά τους ξάπλωναν οἱ γιοί τ' ἀφεντικού καί οἱ γυναῖκες τους καί διαβάζανε. Τό πρῶτο πάτωμα εἶχε σαλόνια, γραφεῖα, μιά κάμαρα ὄλο διβλιοθήκες, τραπεζαρίες μέ χαλιά πέροσικα καί σπάρτα καί ἐπιπλα φερμένα ἀπ' τῆ Βενετιά. Ἑκατό νομάτοι σεργιανούσανε στίς σάλες καί πάλι ἄδειες φαινόντανε. Οἱ τοῖχοι ἦτανε σκεπασμένοι μέ ξύλο καρυδιᾶς καί μέ ταπετσαρίες, καί πάνω τους κρεμασμένα σ' ὀλόχρυσες κορνίζες τά πορτρέτα τῶν προγόνων τους, φτιαγμένα ἀπό ζωγράφους, ἄλλα βλοσυρά κι ἄλλα γελαστά, μά ὄλα τόσο ζωηρά πού ἔλεγες, ὅπου νά 'ναι, θά κατεβοῦνε νά σοῦ μιλήσουνε καί νά σοῦ ἀραδιάσουνε πῶς τότε μαζέψανε τόσο πλοῦτο.

Συχνά, ὅταν εἶχανε τζόγους καί μεγάλες γιορτές, μέ παίρνανε τ' ἀφεντικά νά βοηθάω. Τῆ μέρα πού πρωτοπάτησα σέ τοῦτο τό σπίτι τά 'χασα.

– Μπρέ, τί 'ναι τοῦτο; εἶπα σσί δουῖλες.

– Βάστα ἀνάσα, μοῦ κάνανε. Ἀκόμα τίποτις δέν εἶδηκες.

Στήν κάμαρη πού τῆνε λέγανε μπουφέ ἦταν στρωμένα τραπέζια μακριά σάν σιδερόδρομοι. Κεῖ, πάνω σέ ὀλοκέντητα λινά τραπεζομάντιλα, εἶχανε ἀραδιασμένες φαγιάντσες μέ λιχουδιές πρωτοῖδωτες – ἀπό μαῦρο χαβιάρι, αὐγοτάραχα, ζαμπόνια, τουρσιά, πουλερικά παραγεμισμένα, ρέστα, στρεῖδια, ἄστακούς, γαρίδες, ψαροῦκλες σκεπασμένες μέ παχιές μαγιονέζες καί ψωμί χάσικο, ζυμωμένο μέ μαστίχη στό σπίτι. Κρυστάλλινα ποτήρια ἀστράφτανε καί μέσα κεῖ ρίχνανε ἕνα πιτό πού ἀφριζε, σάν τό θεριεμένο κύμα, κι ὅταν ἀνοίγανε τίς μπουκάλες βροντούσανε σάν τσιφτέδες.

Καρότσες φτάνανε και κουβαλούσανε άντρες μέ φράκα και σκληρά καπέλα· πολλοί είχανε στό μάτι ένα μοναχό γυαλί, πού άπορούσες πώς στεκόντανε εκείνά. Ήταν, σου λέει, ξένοι κονσόλοι και δικοί μας μπανγκιέρηδες, εμπόροι, τσιφλικάδες, ραντιέρηδες, γιατροί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, δημογερόντοι – μέχρι και δύο δεσποτάδες ήρθανε. Και οί γυναίκες, τί πράμα ήτανε κείνο! Άφράτες καλοζωισμένες, όλο τσάκισμα και νάζι, ντυμένες στό τριζάτο μετάξι μέ διαμαντικό και μπριλάντι από μαλλί μέχρι δάχτυλα. Ούθε περνούσανε αφήνανε μιά μοσκοβολία, πού δέν τίς παράδγαινε μαζεμένο τό λουλούδι τής άνοιξης.

Μόλις τέλειωσα τή δουλειά μου πήγα στην κουζίνα νά ξαποστάσω. Μέ χαρά μου είδα τόν μπαρμπα-Γιακουμή, τόν καροτσέρη τ' άφεντικού. Καθότανε και τά κουτσόπινε μέ τή φέσα κατεβαστή ίσαμε τά φρύδια. Είχα φιλίες μαζί του και πιάσαμε λακιρντί. Τόν ρώταγα για κείνο και για τ' άλλο.

– Έτσι ζούνε όλα τ' άφεντικά, μπαρμπα-Γιακουμή; Και δέν καταστρέφονται μέ τόσο έξοδο;

– Μπά σκοτούρα πού σ' έπιασε, φουκαρά μου! μ' άποκρίθηκε μέ μιά καλοκάγαθη ειρωνεία. Ήθάρρεψες, μπρέ Μανώλη, πώς θά βγούνε ζημιωμένα τ' άφεντικά; Έδωνανάς άπόψε θά κλείσουνε δουλειές τρανές, στό άψε σβήσε. Τόσες παποριές σύκο, τόσα τρένα βελανίδι, τόσα βαρέλια λάδι και πετρόλαδο, τόσες μπάλες μπαμπάκι, πετσί, καπνό. Μή χολιάς, μάτια μου. Τουτοί πού γλέπεις έχουνε εδικά τους βουνά, χωριά, μεταλλεία, φάμπρικες! Άμέ τί νόμι-σες; Τήν έξουσία ούδε πού τήνε λογαριάζουνε. Τήνε ταΐζουνε και κλείνει τά μάτια. Παίρνει ό πασάς τά πεντόλιρά του, ό μπέης τίς λίρες του, ό ζαπτιές τά

μετζίτια του και ύπνον άλαφρού και όνειρα γλυκά, Τουρκιά...

Ή μπαρμπα-Γιακουμή ήταν πολύπειρος και ξύ-πνιος χωριάτης γιατί δούλεψε σέ πολλούς άρχόντους και τ' άρεξε νά καυχιέται και νά δείχνει πώς ξέρει καλά τόν κόσμο.

– Για νά καταλάβεις, συνέχισε, μιά βολά ήδούλευα οπου Λυμπερίδη και μ' έστειλε σ' ένανε Τουρκο κολ-τζή, πού είχε καλή θέση στα τελωνεία, μά κρέας δέν ήτρωγε ή φαμελιά του, παρεχτός στό Μπαϊράμι. Του πήγα, τό λοιπόν, μιά παραδοσακούλα τίγκα στό με-τζίτι. «Ένα μικρό πεσκέσι, του κάνω, άπ' τ' άφεντι-κό.» Μόνε πού δέ μου φίλησε τά χέρια. «Ή Ο Άλλάχ νά του τά δίνει πάντα πλήθια του τσορμπατζή.» Άπό λίγες μέρες είχε θάρδια ό κολτζής και ό καλός σου ό Λυμπερίδης κατάφερε κι ήβγαλε όλόκληρο παπόρι πράμα άτελώνιστο! Μπήκες; Ή καθγάς είναι τώρα μέ τούς ξένους, τούς λεβαντίλους· καρφι ναι στό μά-τι τών εδικών μας. Χρυσές κουτάλες, γιέ μου, οί διο-μολόγησες. Ρουφάνε οί βδέλλες τσ' Ευρώπης άπευ-θείας τό αίμα τση Τουρκιάς. Ήτανε άπ' τσί μακρινές χώρες τους και ήκαθίσανε στό στήθος μας. Έμπυο, σου λέω, κουκούδι, π' ανάθεμά τους! Νά μου τό θυ-μάσαι, άπ' αυτουνούς θά τό βρούμε, όχι άπ' τόν Τούρκο.»

Ή μπαρμπα-Γιακουμή έστριψε τσιγάρο, ήπιε μέ δίψα τό ρακί του, ζήτησε κι άλλο από τίς δούλες. Κάτι του βασάνιζε τήν καρδιά.

– Κάτσε νά δούμε τώρα τί θ' άπογενούμε... είπε μέ νόημα.

– Γιατί, μπαρμπα-Γιακουμή; Τρέχει τίποτις;

– Άμ', κατιτίς τρέχει, βέβαια. Μπορεί και... αίμα!

Γύρισε νά δεῖ ἂν μᾶς πρόσεχε κανείς κι ὅταν σιγου-
ρευτήκε, μέ τράδηξε κοντά του, τόσο κοντά πού μ' ἔπνιξε ἢ μπόχα τοῦ χνότου του.

– Ξέρεις κάτι; μοῦ ἔκανε καί γυάλισε τό θολό μάτι του. Ἐπόψε ἐδῶ μέσα, κουβεντιάζονται μεγάλα πρά-
ματα. Ἡ Ἑλλάδα, ὡς φαίνεται, σήκωσε κεφάλι. Μα-
ταπήρε τ' ἄρματα! Πορπατάει ἢ ἐλευθερία! Κι ὅσο –
μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ – θά πορπατάει ἢ ἐλευθερία
στή μητέρα Ἑλλάδα, ἢ ἐδική μας, ἐδῶ, θά παγλα-
ρώνεται. Κατάλαβες;

Τοῦ γερο-καροτσέρη τά λόγια δέν ἄργησα νά τά
καταλάβω. Κηρύχτηκε ὁ Βαλκανικός πόλεμος τοῦ 12.
Ἄνάψανε τά αἵματα τῶν Νεότουρκων. Ἐφέδες, δερ-
δισάδες, μπέηδες, μαζί μέ μουατζιρηδες πού φτάνανε
διωγμένοι ἀπ' τήν Ἑλλάδα, πασχίζανε ὅλοι μαζί νά
φανατίσουνε τόν ἀγαθό λαό καί νά τόν στρέψουν
ἐναντίά μας.

ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ 12 ἐπιστρατευθήκανε ἀπ' τόν
Τουρκο τά δύο μεγαλύτερα ἀδέρφια μου, ὁ Πανάγος
καί ὁ Μιχάλης. Ὁ Μιχάλης ὅμως κατάφερε νά λιπο-
ταχτήσῃ. Πέρασε στήν Ἑλλάδα καί πῆγε ἐθελοντής
στόν ἑλληνικό στρατό. «Ἄγια δουλειά ἔκανε», εἶπε ὁ
πατέρας. Καί οἱ παπάδες, οἱ δάσκαλοι καί οἱ δημο-
γερόντοι τό σχολιάζανε κρυφά, σάν ἓνα παράδειγμα
πού ἄξιζε νά βρεῖ μιμητές.

Προαιώνιοι λυτρωτικοί πόθοι ξυπνοῦσανε στίς ψυ-
χές τῶν ραγιαδῶν. Μά καί τό κίνημα τῶν Νεότουρ-
κων φούντωνε κι αὐτό. Ὅπως φωνάζανε γιά τήν
Κρήτη, φωνάζανε τώρα καί γιά τή Μακεδονία,

«Μπιζίμ Μακεντόνια». Καί τό θέμα αὐτό ἠλέκτριζε
κι ἐμᾶς κι αὐτούς. «Ἐύπνα, χαϊβάνι», λέγανε οἱ Νεό-
τουρκοί στό λαό τους. Μά τό χαϊβάνι δέν ξυπνοῦσε
μή διαταγές. Φόνοι καί διωγμοί χριστιανῶν ἀρχίσανε
ὅσοι καί κεῖ.

Ὁ γιός τοῦ Σεϊτάνογλου, ὁ Τίμος, γύρισε, θυμοῦ-
μαι, τούτη τήν ἐποχή ἀπό τή Μέση Ἀνατολή.

– Κακά μαντάτα σοῦ φέρνω, πατέρα, εἶπε. Οἱ
Τουρκοί παράγιναν μουφλούζηδες. Τούς τρῶνε τ'
ἀφτιά ἓνα σωρό πράχτορες Γερμανοί, Ταλιάνοι,
Φράγκοι. Στό Μπεῦρσούτ ἀντάμωσα τό Νουρήμπεη
καί μοῦ ἔδωσε ἓνα φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε στή
Μέση Ἀνατολή. Διάβασε νά δεῖς τί γράφει.

Ὁ γέρος ἔβαλε μ' ἀξιοπρέπεια τά χρυσά γυαλιά
του μέ τό μαῦρο κρεμαστό κορδόνι. Ἀπό τίς πρώτες
ἀράδες ἄρχισε νά στραβώνει τό στόμα του, νά χαϊ-
δεύει νευρικά τίς φαβορίτες καί τό κοντό περιποιημέ-
νο μούσι του. Ἄν πεινοῦμε καί ὑποφέρουμε μεις οἱ
Τουρκοί – ἔγραφε τό φυλλάδιο – αἰτία εἶναι οἱ γκια-
ούρηδες πού στά χέρια τους κρατοῦνε τόν πλοῦτο
μας καί τό ἐμπόριό μας. Ὡς πότε ὅμως θ' ἀνεχόμεστε
τήν ἐκμετάλλευση καί τίς προκλήσεις τους; Μπούκο-
τάρετε τά προϊόντα τους. Σταματήστε κάθε δασόλη-
ψία μαζί τους. Τί τή θέλετε τή φιλία τους; Ποιό τ'
ὄφελος νά συναδελφώνεσθε καί νά τούς προσφέρετε
μέ τόση εἰλικρίνεια τήν ἀγάπη καί τόν πλοῦτο μας...

Ἐγραφε πολλά κείνη ἢ φυλλάδα κι ὁ γέρος δέν πί-
στευε τά μάτια του. Διάβαζε καί ξαναδιάβαζε δυνα-
τά τήν κάθε ἀράδα.

– Ξέρεις, πατέρα, ποιός κυκλοφόρησε τό ἄτιμο αὐ-
τό γραφτό σ' ὀλόκληρη τήν Ἀνατολή; εἶπε ὁ Τίμος.
– Οἱ Νεότουρκοί. Ποιός ἄλλος;

- Δέν τό βρήκες. Μήν κουράζεσαι άδικα και ψάχνεις. Θά σοῦ τό πῶ ἐγώ: Ἡ Ντόυτσε Παλαιστίνιεν Μπάνκ! Μάλιστα, ἡ Γερμανική Τράπεζα τῆς Παλαιστίνης τό κυκλοφόρησε. Κατάλαβες τώρα;

Ἄλογο-Σεϊτάνογλου ἔκλεισε τ' ἀλεπουδίσια μάτια του κι ἔμεινε πολλήν ὥρα συλλογισμένος. Σάν ξύπνιος ἔμπορας πού ἦτανε, ἄρχισε νά καταλαβαίνει πῶς τό ξένο κεφάλαιο μπούκαρε διψασμένο στό ξέφραγο ἀμπέλι τῆς Τουρκιάς και πάλευε νά κάνει πέρα κάθε ἀντίπαλο, νά κρατηθεῖ. Γιά τοῦτο γύρισε κι εἶπε στό γιό του:

- Σκέφτομαι ν' αὐξήσω τίς καταθέσεις μας στίς Τράπεζες τῆς Ἑλβετίας και τῆς Γαλλίας γιά νά μή μείνουμε καμιά ὥρα ἐπί ξύλου κρεμάμενοι! Ὁ Θεός νά μέ θγάλει ψεύτη, μά πολύ φοβοῦμαι πῶς μᾶς περιμένουνε σκληρές μέρες. Δέν εἶναι πιά ἡ Τουρκιά πού ξέραμε...

Σωστή κουβέντα εἶπε. Ὅμως ἕνας λαός, πού ἔμαθε νά ζεῖ ἀδερφικά πλάι σ' ἕναν ἄλλον, χρειάζεται γερές δόσεις μίσους γιά ν' ἀλλάξει αἰσθήματα. Οἱ ἄπλοῖ Τούρκοι, πού ζούσανε μακριά ἀπ' τό φαρμάκι τῆς προπαγάντας, χρόνια συνεχίσανε ἀδέρφια νά μᾶς ἀνεβάζουνε κι ἀδέρφια νά μᾶς κατεβάζουνε. Τό ἀλίσθερισι δυσκόλεψε, ὅμως οἱ Ἑλληνες ἔμποροι, ἐργοστασιάρχες, χτηματίες, ἐπιστήμονες ἐξακολουθοῦσαν νά κρατοῦνε στά χέρια τους τή ζωή τοῦ τόπου.

Δέν εἶχε περάσει μήνας ἀπόταν ὁ Τίμος Σεϊτάνογλου γύρισε ἀπό τή Μέση Ἀνατολή κι ὁ πατέρας του τόν ἔστειλε νά κουμαντάρει τό σαπουντζίδικο ἑνός ἀκληρου μάρμπα του πού πέθανε. Μέ πήρε μαζί του στή νέα δουλειά, νά τότε βοηθήσω.

Ἐνα πρωί, νά και μπαίνει στό γραφεῖο κάποιος

Τούρκος, λαϊκός ἄνθρωπος.

- Εἶμαι ὁ Ἰσμαήλ ἀγάς ἀπό τήν Προύσα, εἶπε κι ἔκανε ἕναν ἀργό τεμενά, φέρνοντας τό χέρι ἀνάλαφρα στήν καρδιά, στό στόμα και στό μέτωπο. Πού βρίσκεται ὁ Γιωρκάκη ἐφέντης;

- Στόν ἄλλο κόσμο, τ' ἀποκριθῆκε τ' ἀφεντικό μου.

- Ἀπόθανε; Μπρέ! μπρέ! Τί μοῦ λές! Καί ποιός βρίσκεται τώρα στό πόδι του;

- Ἐγώ, ἐφέντη μου. Στούς ὀρισμούς σου.

- Ἦρθα νά πλερώσω, ἔκανε ὁ Τούρκος.

- Τί νά πλερώσεις, Ἰσμαήλ ἀγά, δέν ξέρω τίποτα.

- Ἐχω ἕνα παλιό χρέος. Μόλις τώρα εὐκολύνθηκα ἀπό παράδες και νά μέ συμπαθατε πού ἄργησα λιγάκι.

Τ' ἀφεντικό μου ἄρχισε νά ψάχνει. Κοίταξε προσεχτικά παντοῦ κι ὕστερα εἶπε:

- Ἀγά μου, δέ φαίνεσαι πουθενά χρεωμένος. Θά σ' ἔσθῃσε ὡς φαίνεται ὁ μακαρίτης.

- Ψάξε καλά, οὐλάν, ψάξε μ' ἀνοιχτά μάτια. Μή θγάξεις βιαστικά τίς κουβέντες σου. Ὁ συχωρεμένος ὁ Γιωργάκη ἐφέντης εἶχε τάξη στή δουλειά του. Καί ὁ παράς εἶναι ἀρκετός. Κάπου θά βρεῖς τό λογαριασμό μου.

Ξαναψάχνει ὁ Σεϊτάνογλου, ἀνοίγει ντοσιέδες, βιβλία, σερτάρια, τίποτα.

- Ἄφησε, ἀγά μου, τοῦ κάνει, ἄφησε νά ψάξω και στό πατάρι ὅπου φυλάμε κάτι παλιά τεφτέρια και περνᾶς αὐριο και τά ξαναλέμε.

Τό ἄλλο πρωί νά τος ὁ Τούρκος.

- Βοήκες τίποτα; ρωτάει. Ἐδῶ σοῦ ἔφερα ἕνα χαρτί νά σ' εὐκολύνω.

– Τόνε βρήκα τό λογαριασμό σου, Ίσμαήλ αγά. Τό και τό χρωστᾶς.

– "Αφεριμ! τοῦ λέει εὐχαριστημένος ὁ Τοῦρκος. "Ἐτσι ὅπως τά λές εἶναι.

Βγάζει ἀπ' τό σελάχι του – τή φαρδιά δερμάτινη ζώνη μέ τά μεγάλα θηκάκια – μιά πάνινη σακούλα, ξετυλίγει τό σπάγκο καί τήν ἀφήνει νά κάνει ἓνα δυό γύρους στόν ἄερα, μετά χώνει τή χερούκλα του, πιάνει μιά χουφτιά λίρες καί μετζίτια κι ἀρχινάει νά τά πετάει στό μαρμάρινο τεζιάκι: «Μπίρ ίκί...». Ξεπλερώνει τό λογαριασμό, μά συνεχίζει νά μετροᾶ.

– Τί κάνεις ἐκεῖ; τόν σταματάει τ' ἀφεντικό μου. Πάρε πίσω τοῦτες τίς λίρες, εἶναι παραπάνω.

– Δέν εἶναι παραπάνω. Εἶναι τό διάφορο. Τό χρῆμα γεννάει. Κι ἐγώ ἄργησα νά ξοφλήσω. Οὔτε ἄτιμος εἶμαι οὔτε ναμκιώρης.

Ὁ Ίσμαήλ αγάς δέν ἦταν ἐξαίρεση. Κόβονταν ἀκόμα γιά μᾶς οἱ ἀπλοί ἄνθρωποι τῆς Τουρκιάς. Τή χρειαζόντανε τή φιλία καί τή συνεργασία μας. Μᾶς εἶχε γεννήσει καί τούς δυό λαούς ἡ ἴδια γῆ. Στά βάθη τῆς ψυχῆς μας οὔτε μεις τούς μισούσαμε οὔτε αὐτοί.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ ΚΑΤΕΒΗΚΕ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ καί μοσχοπούλησε τή σοδειά του. Μάζεψε ἑκατόν εἴκοσι τούρκικες χρυσές λίρες καί μιά καί δέν εἶχε χρέος στόν ἔμπορα τίς ἔβαλε ὅλες στό πουγκί του. Τόν βοήθησα νά κάνει μαζωμένες τίς προμήθειες γιά τό χειμῶνα – ἀπό ρούχα ἴσαμε πιπέρι καί σπύρτα – γιά νά μὴν τόν ἐκμεταλλεύονται οἱ μπακάληδες τοῦ χωριοῦ. "Ἐτσι κι ἀποτελέσαμε τά ψῶνια, πήγαμε στήν προ-

κιμαία σεργιάνι. Κουβεντιάσαμε καί προχωρούσαμε ὅταν μοῦ ῥθε μιά ἰδέα. Πῆγα στό ταμεῖο τοῦ κινηματογράφου «Πατέ» κι ἀγόρασα δυό εἰσιτήρια.

– Πᾶμε, πατέρα, τοῦ εἶπα, νά διασκεδάσεις καί λόγου σου λιγάκι.

– Τί 'ναι δῶ; μέ ρώτηξε. Μπά κι εἶναι θέατρο;

– Θά δεῖς, θά δεῖς!

– Μπρέ, γιά στάσου! μοῦ 'κανε κατακόκκινος ἀπό ντροπή. Εἴκοσι χρόνια κατεβαίνω στή Σμύρνη καί δέν πάτησα σέ θέατρο καί θά πάω, μαθές τώρα, μέ τό παιδί μου!

Εἶδα κι ἔπαθα νά τόν κάνω νά καταλάβει πῶς συχνάκανε κεῖ οἱ καλύτεροι φαμελίτες μέ τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους. "Όταν βγήκαμε ἀπ' τό θέαμα ἦταν ἀναστατωμένος καί μαγεμένος.

– Τοῦ χρόνου, ἂν εἶμαστε καλά, θά φέρω καί τή μάνα σου, νά τό δεῖ τοῦτο τό θάμα, εἶπε.

Δέν τ' ἀξιώθηκε. Σάν τσεκουριά ἦρθε ἡ ἀρρώστια καί τό ῥιξε κείνο τό γερό κορμί, πού ἴσαμε τά ἔβδομηντα δέν ἤξερε τί θά πεῖ πονοκέφαλος, δέν εἶχε σάπιο δόντι οὔτε ἄσπρη τρίχα. Ὁ χαμός του μέ πόνεσε, γιὰ τ' ἀποθαμένου γονιοῦ μόνο τά καλά θυμᾶται τό παιδί. Καί τόν τελευταῖο καιρό ὁ γερο-Ἀξιώτης ἔδειχνε συχνά τόν καλό ἑαυτό του. Μιά μέρα μάλιστα, λίγο πρὶν πεθάνει, γύρεψε νά μᾶς δικαιολογήσει τά σκληρά του φερσίματα. Μᾶς ἰστόρησε, γιά πρώτη φορά, τά ὅσα τράβηξε μικρός ἀπό τόν πατέρα του. Πῶς ὀρφάνεψε καί γεύτηκε τήν ἔχθητα τῆς μητριᾶς καί πῶς ἀπό ὀχτῶ χρονῶ παιδί τόν ἀναγκάσανε μιά χειμωνιάτικη νύχτα νά πάρει τίς στράτες, καί νά πέσει σ' ἄσπλαχνα χέρια.

Τόν ἀκούγαμε δίχως συγκίνηση, μέ μιά δουδαμάρα

πού έλεγε πολλά. Ίσως και νά κατάλαβε τή σκέψη μας γιατί προχώρησε:

– Ήθελα νά μίν κληρονομήσω τά κουσούρια του πατέρα μου. Ήτανε όμως τόσα πολλά πού δέν τά νίκησα όλα... Σās συμβουλευώ σεΐς νά πάρετε μόνο τά καλά μου φυσικά· τ' άσκημα νά τ' άφήστε νά τά πάρω μαζί μου στον τάφο. Ν' αγαπάτε τό Θεό και τή μάνα σας και νά φοβάστε τά μπλεξιματα μέ τήν έξουσία. Τόν παρά νά τόν στιμέρνετε γιατί ό άναγκεμένος είναι τό κλοτσοσκούφι όλουνών. Μά και για χατίρι του παρā νά μίν πουλήσετε τήν ψυχή σας στό Βελζεβούλη. Ήτιμος δέ στάθηκα ποτές μου και νά τό ξερετε. Πάνω άπ' όλα έδαζα πάντα τήν ύπόληψη...

Θές άπό άμέλεια, θές γιατί δέν περιέμενε τόσο γρήγορα τό θάνατο, δέν άφησε τό μεγαλύτερο μερτικό τής κληρονομιάς στον πρωτογιό του, όπως ήτανε συνήθειο στό χωριό μας. Ήτσι μέ τό δίκιο του ό Κώστας ό άδερφός μου, πού μόχθησε περισσότερο άπ' όλους μας νά δώσει άξία στά χτήματα, δυστρόπησε. Μου 'γραψε, λοιπόν, ν' αφήσω τά μεγάλα όνειρα για έμπορία και νά γυρίσω νά δουλέψω τή γή μας. Στην άρχή μου βαρυφάνηκε ή επιστροφή στή ρεσπέρικη ζωή· ύστερα τό πήρα άπόφαση. Ήψαχνα νά βρω νέους τρόπους δουλειās, πιό ξεκούραστους. Μ' έξόργιζε σάν άκουγα νά λένε «έτσι τά βρήκαμε άπό τούς πατεράδες μας!» Οί νεωτερισμοί μου ώστόσο δέν άρέσανε στ' άδέρφια μου, κι ό Πανάγος έλεγε μέ περίσσια ειρωνεία:

– Ή τεμπελιά κάνει τό νοϋ του νά κατεβάξει...

Μέ τ' άδέρφια μου χώρια δέν κάναμε και μαζί δέ μονοιάζαμε. Έκτός άπ' τό Γιώργη, οί άλλοι μέ βρίσκανε λοξάτο κι όνειροπαρμένο. «Μεγαλοπιάνεται,

λέγανε. Τόνε χάλασε ό δάσκαλος ό Λάριος κι ή Σμύρνη μέ τούς Λουλουδιάδες και του Σείτανογλέους...» Δέν τούς άρεσε πού έβλεπα και παρακει άπ' τά χωράφια μας. Του κάκου πάσχιζα νά τούς κάνω νά καταλάβουνε, πώς δέν έβλαφτε νά 'ναι κανένας άγρότης και νά 'χει μεράκι και για τήν πρόοδο. «Κιόρ μαχαλειντέ άινά σάτμα» (Στους στραβούς μίν προσπαθείς νά πουλήσεις καθρέφτη), έλεγε ένας σοφός Τουρκος ζητιάνος, πού άπ' τήν παρέα του διδάχτηκα πολλά σωστά.

ΕΝΑ ΠΡΩΙΝΟ ΠΟΥ ΛΕΙΠΑΝ ΟΛΟΙ άπ' τό σπίτι, χτύπησε ή πόρτα. Ήνοιξα και βρέθηκα μπροστά σ' έναν Τουρκο αστυνομικό. Τόνε ρώτησα τί 'θελε, και μου άποκριθηκε πώς ήταν μεγάλη άνάγκη νά παρουσιαστώ άμέσως στον άξιωματικό στό Καρακόλι. Τόν άκολούθησα· είχα άγωνία, γιατί τί καλό μπορει νά περιμένει κανείς άπό τέτοιες προσκλήσεις; Ήστόσο, μόλις αντίκρισα τόν Τουρκο άξιωματικό, μου φάνηκε άγαθός άνθρωπος. Μου είπε:

– Ήτούρ όγλούμ! (Κάθισε, παιδί μου).

Ήνάσανα καθώς τόν είδα έτσι μαλακό.

– Ήέρεις γιατί σε κάλεσα;

– Ποϋ νά ξερω, έφέντη μου. Τό μόνο πού καταλαβαίνω είναι πώς δέ θά 'ναι για κακό.

– Και πώς τό καταλαβαίνεις, μπρέ, πώς δέ σε κάλεσα για κακό;

– Μά έχω άκουστά άπό τούς συχωριανούς μου, Κερίμ έφέντη, του άποκριθηκε μέ περίσσιο θάρρος, πώς ό τόπος μας δέ ματαειδε άστυνόμο καλόνε σάν τήν άφεντιά σου.

Ἡ κολακεία μου τὸν εὐχαρίστησε.

– Καλὸς εἶμαι, ἀλλὰ μέ τούς καλοὺς, μοῦ ἀποκρίθηκε. Σεῖς, καθὼς δείχνουν τὰ πράματα, δὲν εἶστε καὶ τόσο καλοί.

Ἄρχισα ν' ἀνησυχῶ, μὰ δὲν ἤθελα νὰ τὸ δείξω. Ἔβαλα ὅλα τὰ δυνατὰ μου νὰ τὸν πείσω πὼς κάποιο λάθος θὰ κάνει, γιατί ἐμεῖς ἦτανε ἀκουστό πὼς εἴμαστε ἤσυχοι ἄνθρωποι καὶ δὲν εἴχαμε ποτέ μερδέματα μέ τὸ Καρακόλι.

– Ἐχεις, ὁμως, ἕναν ἀδερφό, μοῦ ἀποκρίθηκε, πού αὐτὸς λιποτάχτησε ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ πῆγε στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ κεῖ σὰς ἔστειλε ἕνα γράμμα. Τί λέει δὲν ξέρω. Εἶδα πὼς ἡ λογοκρισία τὸ ξεχώρισε κι ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνω πὼς κάτι τὸ παράνομο γράφει...

– Ἐφέντημ, τοῦ ἀποκρίθηκα, μετρώντας τίς κουβέντες μου, τί φταιῖμε ἐμεῖς ἂν ὁ ἀδερφός μας ἔφυγε ἀπὸ τὸ στρατό; Κεῖνος πού ἔκανε τὴν τρέλα εἶναι καὶ ὑπόλογος· ὄχι ἐμεῖς.

– Μὴ φοβᾶσαι, οὐλάν, μοῦ ἀποκρίθηκε ὁ Τοῦρκος. Ἐγὼ δέ θὰ σοῦ ζητήξω εὐθύνες γιὰ τίς πράξεις τοῦ ἀδερφοῦ σου. Θὰ ἐκτελέσω μόνον τὴ διαταγὴ πού ἔχω...

Τὰ λόγια του ἦταν καθησυχαστικά. Μὰ τί σοὶ διαταγὴ εἶχε; Μήπως θὰ μέ πιάσουνε νὰ μέ στείλουνε στό Κουσάντασι γι' ἀνάκριση; Μήπως θὰ μέ κλείσουνε στά κρατητήρια; Ἐνα σωρὸ κίνδυνοι περάσανε ἀπ' τὸ μυαλό μου, ὡς νὰ ῥθει ἀπ' τὸ πλαϊνὸ δωμάτιο ὁ ἀξιωματικός. Στὸ τέλος γύρισε καὶ εἶπε:

– Πέντε γρόσια πρόστιμο σοῦ ὄρισε ἡ λογοκρισία. Τὰ ῥχεις ἢ θὰ πᾶς νὰ τὰ φέρεις γιὰ νὰ σοῦ παραδώσω τὸ γράμμα;

Καθὼς πρόφερνε τοῦτες τίς κουβέντες, ξαλάφρωσε ἡ καρδιά μου. Αὐτὴ λοιπὸν ἦτανε ἡ διαταγὴ; Ἔβγαλα μισὸ μετζίτι, τοῦ τὸ ἔδωσα καὶ παίρνοντας τὸ γράμμα εἶπα ὀλόψυχα:

– Τεσεκιούρ ἔντεριμ, ἔφέντημ. Σὰς εὐχαριστῶ, κύριε.

Πῆγε νὰ μοῦ δώσει ρέστα πέντε γρόσια μὰ τόνε σταμάτησα· τοῦ εἶπα νὰ πιεῖ στὴν ὑγεία μου ἕναν καφέ. Ἔβαλε στὴν τσέπη του τὸ νόμισμα χωρὶς καμιάν ἀντίρρηση. Ὅταν ἔφτασα στό σπίτι καὶ διάβασα τί μᾶς ἔγραφε ὁ Μιχάλης σέ κείνο τὸ γράμμα, κατάλαβα πὼς ἡ Τουρκία δὲν εἶχε ἀκόμα ξυπνήσει. Μᾶς ἱστοροῦσε, ὁ ἀθεόφοβος, μέ κάθε λεπτομέρεια, πὼς λιποτάχτησε ἀπ' τὸν τούρκικο στρατὸ, πὼς πέρασε στὴν Ἑλλάδα καὶ πὼς γράφτηκε ἐθελοντὴς καὶ πολέμησε στά Γιάννενα, πόσους Τούρκους πιάσαν αἰχμαλώτους καὶ μερικά δικά του ἀνδραγαθήματα.

Περάσανε κάπου ἑφτά ὀχτῶ μῆνες ἀπὸ τούτη τὴ λαχτάρα, ὅταν ἕνα σκοτεινὸ βράδυ, μ' ἀστραπὲς καὶ βροχὴ, νὰ καὶ φτάνει στό σπίτι ὁ ἴδιος ὁ Μιχάλης. Κλάματα, συγκινήσεις, ἀγάπες. Μᾶς ἱστόρησε τίς περιπέτειές του γιὰ νὰ περάσει μέ βάρκα ἀπὸ τὴ Σάμο. Ὅταν ὁμως δήλωσε πὼς ἦρθε νὰ τοῦ μετρήσουμε σέ λίρες τὸ μερτικό του ἀπ' τὴν κληρονομία τοῦ πατέρα, ὅλοι μουδιάσαμε, βουβαθήκαμε. Ὅστερα μίλησε ὁ Κώστας σάν μεγαλύτερος:

– Καὶ δέ λυπήθηκες τὴ ζωὴ σου, μπρὲ Μιχάλη, μόνη τὴν ἔπαιξες, ὅπως λές, κορόνα γράμματα γιὰ νὰ ῥθεις νὰ μᾶς πεῖς τούτη τὴν παράλογη κουβέντα!

Ὁ Μιχάλης στὴν ἀρχὴ προσπάθησε νὰ δικαιολογηθεῖ.

– Ἡ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα, εἶπε, εἶναι σκληρὴ. Ἐκεῖ

δέ σέ ζεί ἡ γῆς, σέ τρώει· ὄλο χαλίκι καί βάλτους!
Χρειάζουμε λεφτά. Ν' ἀνοίξω στραγαλατζίδικο...

Τό νιτερέσο τους τ' ἀδέρφια μου τό καταλαβαίνανε
καλύτερα ἀπό τόν καθένα, ὅμως στίς κουβέντες δέν
τά πολυκαταφέρνανε. Γυρίσανε, λοιπόν, τά μάτια
τους σέ μένα.

– Μίλα! μοῦ 'κανε ὁ Κώστας.

Κι ὁ Πανάγος κούνησε κι αὐτός τό κεφάλι σάν νά
'λεγε:

«Βούρ!»

Κατέδασα ἓνα ρακί καί ζύγισα καλά τίς κουβέ-
ντες μου.

– "Ακουσε, Μιχάλη, τοῦ εἶπα, πάγκα δέν εἴμαστε
νά 'χουμε ἔτοιμο παρὰ νά σέ φχαριστήσουμε. Οὔτε
καί μποροῦμε νά πουλήσουμε φουριόζικα τό μερτικό
σου καί νά σέ χαντακώσουμε καί σένα καί τά χτήμα-
τά μας. "Ομως μιά κι ἐπαιξες τή ζωή σου γιά νά
'ρθεις ἴσαμε δῶ, θά κοιτάξουμε – ἂν συμφωνοῦνε κι
οἱ ἄλλοι – νά κάνουμε κανένα μικρό δάνειο γιά νά μή
φύγεις μ' ἄδεια χέρια καί πικραθεῖς.

Καβγᾶς ξέσπασε ἀνάμεσα στούς τρεῖς γιά τό ποσό.
Πενήντα λίρες ζητοῦσε ὁ Μιχάλης, δέκα τοῦ δίνανε
οἱ ἄλλοι καί ὁ τόκος σέ βάρος του. Παραλίγο νά
'ρθουνε στά χέρια.

– Γιά ψυχραιμία! φώναξα· τί τρώγεστε λές κι ἔχετε
νά μοιράστε τ' ἀγαθά τ' ἀφεντικοῦ μου τοῦ Σεϊτάνο-
γλου. Κατεδάστε τή φωνή, μή μᾶς ἀκούσει ἡ γειτονιά
καί φρίξει.

– Τοῦτοι γκαρίζουνε, εἶπε ὁ Μιχάλης, γιά ν' ἀκού-
σουν οἱ χωροφύλακοι, νά 'ρθουν νά μέ χαλάσουνε
καί νά τούς μείνει τό μερτικό μου...

Οἱ ἄλλοι σηκώσανε καρέκλες.

– Τό Χριστό σου!

Πρόλαβα καί τούς κράτησα.

– Σταματήστε! Τί πάτε νά κάνετε; Κάτσετε χάμω
νά τά μιλήσουμε σάν ἀδέρφια κι ὄχι σάν μεπλιδάνη-
δες. Κανένας σας δέ θ' ἀδικηθεῖ. Ὁ Μιχάλης θρῖσκε-
ται σέ μελάδες καί πρέπει νά τοῦ σταθοῦμε· ἡ ξενι-
τιά εἶναι σκληρή, σάν ἐξορία. Δέ χάλασε δά ὁ κόσμος
νά δανειστοῦμε δέκα εἴκοσι λίρες. Θά πλερώνω ἐγώ
τόν τόκο. Αὔριο θά καταλαγιάσουνε τά πράγματα
καί ὁ Μιχάλης θά γυρίσει πάλι κοντά μας καί τότες
μοιράζουμε τήν κληρονομιά, μονοιασμένα...

Τῆς μάνας τά μάτια δουρκῶσαν, τρέμαν τά σαγό-
νια της.

– Νά 'χεις τήν εὐκή μου!... μουμουρίσε δειλά.

Ἐρεμήσανε κι οἱ ἄλλοι καί πέσανε γιά ὕπνο. Σέ
τρεῖς μέρες ἔφυγε ὁ Μιχάλης μέσα στήν ἄγρια νύχτα.
Πῆγα μαζί του γιά νά τόν περάσω ἀπό τίς κατοτο-
πιές καί νά τόν μπαρκάρω μέ σίγουρο καϊκτοῦ. "Αμα
γύρισα ἦτανε μεσημέρι. "Ημωνα τσακισμένος ἀπό
κούραση καί συγκίνηση, μά τράδηξα ἴσια στό χωρά-
φι. Ὁ Γιώργης ἦρθε κοντά μου.

– Δέ θυμοῦμαι ποτές μτέρδεμα οἰκογενειακό, μοῦ
εἶπε, πού νά μήν τό φορτώσαμε στίς πλάτες σου· ἄλ-
λο ἂν δέ σοῦ τό ἀναγνωρίζει κανένας.

– Καί ποιός σοῦ εἶπε πώς θέλω νά μοῦ τ' ἀναγνω-
ρίσουνε, τοῦ ἀποκρίθηκα. Οἱ πλάτες μου ἀντέχου-
νε...

ΑΜΕΛΕ ΤΑΜΠΟΥΡΟΥ

ΧΑΡΑΜΑΤΑ ΞΕΠΡΟΒΑΛΕ στά τριστρατα του χωριού μας ὁ τελάλης ὁ Κοσμᾶς, ἄντρακλας, δυό μέτρα μπόι, μέ κάτι γουρλωτά καμηλίσια μάτια καί μιὰ κονδούνα βαριά σάν καμπάνα. Ὁ κόσμος ἄνιφτος βγήκε σίς πόρτες καί στά παράθυρα. Ἐνα σύγκροτο πέρασε ἀπ' τίς καρδιές τῶν ραγιάδων. Τί γύρευε πρωί πρωί ὁ τελάλης; Τί ἔχε νά πει;

Τόν Κοσμᾶ τότε λατρεύανε Ρωμοί καί Τοῦρκοι. Εἶχε τό δικό του τρόπο νά ξυπνάει τήν περιέργεια καί τή συγκίνηση τοῦ κόσμου καί νά τοὺς κάνει ὄλους νά γελοῦνε ἢ νά κλαῖνε ἀνάλογα μέ τήν περίσταση. Ἀκόμα καί τά ὄρντινα καί τοὺς νόμους τοῦ Κράτους, καί τά μνημόσυνα, καί τοὺς γάμους τά διαλαλοῦσε μέ δίστιχα, παροιμίες, σάτιρες. (Εἶχε ἀρχίσει ἀπό ψάλτης, ὕστερα ἐπίασε σαντούρι σέ Καφέ Ἀμάν κι ἔπεσε μέ τά μουτρα στόν ἔρωτα· μά σάν παντρεύτηκε, νοικοκυρεύτηκε κι ἔγινε τελάλης).

Κεῖνο τό φθινοπωρινό πρωινό τοῦ 1914 ἡ ὄψη τοῦ Κοσμᾶ ἦταν σκοτεινιασμένη, ἡ βροντερή φωνάρα του δέν ἦτανε τραγουδιστή, κόμπιαζε, λές κι ἦταν τσεβδός ὁ χριστιανός.

– Κοσμᾶ Σαράπογλου, τοῦ φώναξε αὐστηρά ἕνας δημογέροντας, οἱ μέρες δέ σηκώνουν χωρατά. Μπές ὀγλήγορα στήν οὐσία. Τί τρέχει, μπρέ, καί βγήκες μέ τ' ἄστρα στοῖ δρόμοι;

– Τρέχουνε μεγάλα καί τρανά πράματα, κύρ δημογέροντα. Μπλεξίματα ἤβρηκανε τό μαῦρο τόν ντου-νιά. Στοῦ γιαγκίνι ὅπου ἄναψε ὁ πόλεμος μπαίνουμε τώρα καί μεῖς. Ὁ πολυχρονεμένος μας Σουλτάνος ἤβγηκε στό πλευρό τοῦ Κάιζερ. Μέ τήν Αὐστρογερμανία βαδίζει κι ἐνάντια στήν Ἰγκλετέρα, στή Φραγκιά καί στήν Ἁγια-Ρουσιά, πού μ' ἕνα ὄνομα τοῖ λένε Ἄντάντ.

Ὁ κόσμος μούδιασε. Νά ἔταν γιά καλό τοῦτος ὁ πόλεμος; Νά ἔταν γιά κακό; Ἕνας κοντοζύγωσε τόν τελάλη καί τοῦ εἶπε ψιθυριστά:

– Καί τά μικρά κράτη, μπρέ Κοσμᾶ, σάν νά ποῦμε ἤ... λεγάμενη, ἤ γαλανόλευκη μέ ποιόνανε κάνει κολιγιά;

– Ποῦ θές νά ξέρω; Τελάλης τῆ Τουρκιάς εἶμαι, δέν εἶμαι μινίστρος τῆ Γαλλίας. Ἐγώ τοῦτα ἔχω ἐντολή νά σᾶς ἱστορήσω ἀπό πάρτη τοῦ ἐδικοῦ μας γκουβέρνου καί τσιμουδιά παραπάνω.

– Γιατί μᾶς κάνεις τό ζόρικο; πέσαν ὅλοι μαζί πάνω του. Σκιάχτηκες, ἐσύ, ἕνας λεβέντης; Κάτι μᾶς κρύβεις.

– Τί νά σᾶς κρύψω, ἀδέρφια; Ὁ πόλεμος εἶναι πόλεμος! Δέν εἶναι γάμος νά ἔχω ὄρεξη γι' ἄστεϊα. Θά χαθοῦνε νιάτα, θά χυθεῖ αἷμα! Ἄλλοι θά πλερώνουνε τά σπασμένα, ἄλλοι θά θησαυρίζουνε. Τό φτωχό κοσμάκη νά λυπηθεῖ ὁ Θεός...

Δέν περάσανε πολλές μέρες καί νά τος ξανά ὁ Κοσμᾶς πῆρε τά ντουρσέκια. Χτυποῦσε νευρικά τήν

κουδούνα του, μά τοῦ ἔλειπε θαρρεῖς ἢ λαλιά. Ἐφτυνε καί ξανάφτυνε, στραβομούριαζε σάν νά ἔχε καταπιεῖ τό κόνειο. Εἶχε κατεβασμένες τίς ματάρες του καί τά χοντροπάπουτσά του πασπατεύανε τό χῶμα λές καί θ' ἀνοίγανε λάκκο. Τέλος ἔδωσε κι ἔβγαλε φωνή βραχνή, κουρασμένη.

– Μαῦρο μαντάτο ἔχω νά σᾶς πῶ, πατριῶτες. Διαταγή τοῦ πολυχρονεμένου μας Πατισάχ, οὔλοι οἱ Ὀθωμανοί ὑπήκοοι ἀπό εἴκοσι δυό ἴσαμε σαράντα πάνε στρατιῶτες! Χαρά στό φαμελίτη ὁπούχει θηλυκά στό σπῖτι του! Πέντε γιούς μου παίρνει τό σκέδιο! Π' ἀνάθεμα τήν ὥρα...

Τό χωριό μαρμάρωσε! Τσιμουδιά δέν ἀκούστηκε· οὔδε κρίση οὔδε ἄχ! Οἱ ἄνθρωποι κατεβάσανε τό κεφάλι καί τράβηξαν στίς δουλειές τους· σουρῶσανε, σταφιδιάσανε στό ἄψε σῆσε. Οἱ μανάδες πήραν νά πλένουνε καί νά μπαλώνουνε τά ρούχα τῶν παιδιῶν τους. Κάνανε τάματα στούς ἄγιους. Κάτι τρομερό ἄρχιζε· τό μαντεύαμε δίχως νά ξέρουμε ἀκόμα τή γεύση του. Μά κείνο πού ἔβαζε ὁ νοῦς δέν ἦτανε τίποτα μπροστά σέ κείνο πού μᾶς περιέμενε.

Στούς καφενέδες γινότανε κάθε βράδυ πρωτοφανέ-ρωτος συνωστισμός· μαζεύονταν ρεσπέρηδες, μαστόροι, ἐπαγγελματίες, δημογερόντοι, παπάδες καί σιγοκουβεντιάζανε. Ἄσκημα τά νέα. Τό τούρκικο γκουβέρνο δέν εἶχε μπιστοσύνη – σοῦ λέει – στούς χριστιανούς· τούς στρατεύε ὅλους, μά ὄπλο δέν τούς ἔδινε, μ' οὔδε στολή. Σκάρωσε ἐπὶ τοῦτο κάτι Τάγματα πού τά βάφτισε Ἄμελέ Ταμπουρού (Τάγματα Ἐργασίας) μά πῶ σωστό θέ νά ἔτανε νά τά πεί Τάγματα Θανάτου.

– Παρά νά στρέψουμε τά ὄπλα ἐναντίον τῶν φίλων

μας τῆς Ἐκκλῆσιας, καλύτερα ἔτσι στά Τάγματα, εἶπε ἕνας Συμμετοχικός ἔμπορος πού βρέθηκε ἕνα βράδυ γιά δουλειές στό χωριό μας.

– Καλύτερα γιά σένανε, κύρ Ἀντωνάκη Μιχελή, ὄχι γιά μᾶς, τοῦ ἀποκρίθηκε ὁ μπαρμπα-Στασινός πού εἶχε μαζί του τό θάρρος. Ἐσύ τά βόλεψες μιά χαρά κι ἔβαλες σέ γερμανική ἔταιρία τόν ἕνα γιό σου καί τόν ἄλλον στούς σιδηρόδρομους καί τόν τρίτον, ὅπως μαθαίνω, τόν ἔγραψες γιά παπά. Ρώτησε ὅμως καί μᾶς πού μᾶς παίρνει τό σκέδιο ὅλα τ' ἀγόρια μας! Ὁ δικός μου ὁ Θεμιστοκλῆς δέν πάει μήνας πού στρατεύτηκε καί μᾶς μῆνυσε πώς θά λιποταχτήσῃ, δέν ἀντέχει. Στ' Ἀμελέ Ταμπούρια, σοῦ λέει, τοῦς βασανίζουνε χειρότερα κι ἀπ' τό χειρότερον ὄχιτρο. Οἱ αἰχμάλωτοι μπροστά τους εἶναι μπέηδες! Πείνα, ψείρα, βρόμα, δουλειά βαριά, νά μή σηκώνεις κεφάλι δεκάξι μέ δεκοχτώ ὥρες καί σά λιποθυμᾶς ἤ ἀντιστέσαι, καμτσίκι καί βασανιστήρια! Τό μόνο πού τοῦς δίνει τό κράτος εἶναι ἕνα συσσίτιο κι αὐτό δέν κάνει, σοῦ λέει, μήτε γιά σκυλιά. Δέκα εἴκοσι νοματαῖοι τρῶνε μαζί, μέσα στή βρόμικη λεγένη ὅπου πλένουνε τοῖ ψεῖρες καί τά σώβρακά τους. Καί τί τρῶνε; Μαυροζούμια σιχαμερά καί ψοφίμια. «Ὅσοι προκάνουμε, πατέρα, μοῦ ἔγραψε τό παιδί μου, κουταλίζουμε· εἰδέ καί σέ πιάσει σιχασά πᾶς χαμένος· λιμάζεις καί τότε σοῦ ἔρχεται νά σκοτώσεις τό διπλανό σου γιά νά τ' ἀρπάξεις ἀπ' τό στόμα τήν μπουκιά πού σιχαινόσουν!»

– Τ' Ἀμελέ Ταμπούρια, εἶπε ὁ παπα-Ζήσης εἶναι σύνεργα τοῦ διαβόλου. Στόν πόλεμο τοῦ 12 δέν ἠγινῆκανε τέτοια αἵσχη. Ποιός τόν πονήρησε τόν Τοῦρκο;

– Τό συμφέρο του κι ὁ Γερμανός, ἀποκρίθηκε ὁ Γιάκωβος ὁ φαναρτζής.

– Τό συμφέρον του εἶναι νά μᾶς ἔχει πλησίον του, εἶπε ὁ δάσκαλος. Εἴμεθα ὁ ἐγκέφαλός του. Οἱ ἄπλοοι Τοῦρκοι τό γνωρίζουν καί μᾶς ἀγαποῦν.

– Μᾶς ἀγαποῦσανε νά λές, κύρ δάσκαλε, τοῦ ἀποκρίθηκα. Τώρα μαθαίνουνε νά μᾶς μισοῦνε καί νά ζοῦνε δίχως ἐμᾶς. Δέ βλέπεις πού ἐφέτος δέ μᾶς ἤρθανε οὔτε οἱ Κιρλήδες;

Ὁ ἔμπορος ὁ Μιχελῆς προσπάθησε νά μᾶς δώσει κουράγιο.

– Δέν εἶναι καί τόσο τραγικά ὅσο τά λέτε. Ἐμεῖς στίς πολιτείες κουμαντάρουμε μιά χαρά τοῦς Τούρκους. Κι οὔτε πάσανε νά ἔχουνε τήν ἀνάγκη μας. Θά σᾶς φέρω ἕνα παράδειγμα. Ἐνας φίλος μου, ὁ Αὐγουλάς, ὄχι μόνο γλίτωσε τό στρατιωτικό χάρη σ' ἕναν μπέη, μά ἔβγαλε καί λεφτά κι ἀγόρασε μέσα σ' ἕνα μήνα καί μαγαζί. Ἦτανε φυγόστρατος καί ὁ Μεχμέτ μπέης τόν ἀναζητοῦσε καί δέν τόν ἔβρισκε. «Ποῦ ἔναι τος, μπρέ, κείνος ὁ τετραπέρατος ὁ Αὐγουλάς;» ἤρθε καί μοῦ εἶπε. «Γιά καλό του τότε ζητάω». «Κρύβεται, τ' ἀποκρίθηκα. Ἄφησε γένια καί ντύθηκε παπάς». «Μῆνυσέ του πώς θέλω νά τόν ἀνταμώσω. Θά τοῦ ἔχω ἔτοιμο νοφοῦσι. Τόνε χρειάζομαι γιά συνεταῖρο. Αὐτός ξέρει νά βγάλει παράδες».

Ἦτσι ὁ Αὐγουλάς βρέθηκε στό γραφεῖο του, στά μπεξεστένια καί κανεῖς δέν τόλμησε νά τόνε πειράξῃ. Βάζει τόν μπέη καί τοῦ προμηθεύει ἕναν ἀραμπά μέ ποτάσες. Πόλεμος βλέπεις, ἄφαντες οἱ ποτάσες. Ἀρχίζει νά σεργιανᾶει τό κάρο καί κάνει πώς λαβαίνει μέτρα, τάχα μου νά μὴν τίς δοῦνε στήν ἀγορά. «Μπά!», εἶπανε οἱ ἐμπόροι καί τοῦς μπήκανε ψύλλοι

στ' ἄφτια. «Ἦρχανε μήπως ποτάσες;» Ὁ Αὐγουλάς δώστου σεργιανάει τίς ἴδιες ποτάσες, δέκα, εἴκοσι φορές, ἔτσι πού τούς ἔκανε νά πιστέψουνε πώς ἔφτασε φορτίο μεγάλο καί οἱ τιμές θά κατακυλήσουνε ἀπότομα. Βγάζουνε λοιπόν καί πουλᾶνε τό κρυμμένο ἐμπόρευμα. Ὁ καλός σου ὁ Αὐγουλάς μέ τόν μπέη, ἀγοράζουν ἀβέρτα. Μέσα σέ μιά ὀδομάδα γινήκανε πλούσιοι κι οἱ δυό. Καί μήπως εἶναι μόνο ὁ Αὐγουλάς; Ἔχει Ρωμιούς πλούσιους, πού οἱ Τοῦρκοι πλένουνε ἀκόμα κι ἀκόμα μέ ροδόσταμο τό στόμα τους γιά νά τούς ποῦνε μιά καλημέρα. Περισσότερο πιάνει τουτωνῶν τῶν Ρωμιῶν ὁ λόγος, παρά τά ὄρντινα τοῦ Πατισιάχ.

- Αὐτά εἶναι γιά τά σᾶς, εἶπε ὁ μπαρμπα-Στασινός. Γιά τά μᾶς, τούς φτωχοῦς, εἶναι τ' Ἄμελέ Ταμπούρια καί οἱ κρεμάλες...

- Ἐγώ ἕνα ξέρω, ἔκανε ὁ Γιάκωβος. Τόν Τοῦρκο τόν ἐπονήρησε ὁ Γερμανός. Ὁ Γερμανός τήν σήμερον ἡμέρα εἶναι πάνω ἀπό τόν Τοῦρκο. Αὐτός ἔχει τό πρόσταγμα.

Ὅλοι εἶχαν τά δίκια τους σέ κείνη τή συζήτηση, μά ὁ Γιάκωβος, ὁ κουμπάρος μας, εἶχε βρεῖ καλά τό στόχο. Ἀφέντης τώρα στή Μικρασία δέν ἦταν μόνο ὁ Τοῦρκος ἦταν κι ὁ Γερμανός. Ὁ Γερμανός ἦταν ὁ νοῦς κι ὁ Τοῦρκος τό χέρι. Ὁ ἕνας σκάρωνε τά σκέδια κι ὁ ἄλλος τά ἐκτελοῦσε. Στή Σμύρνη κόπιασε ἕνας Γερμανός πασάς, στεγνός κι ἄκαρδος, μέ τήν πρωσική στολή καί τό σουλούπι τοῦ κατακτητῆ, Λίμαν φόν Στάντερος τόνε λέγανε. Ὁ μητροπολίτης τῆς Σμύρνης ὁ Χρυσόστομος συμβούλευε: «Νά ἀπολυμαίνετε τό στόμα σας σάν τόν ὀνομάζετε...» Δέν εἶχε ἔλεος καί οἶκτο τοῦτος ὁ κακός δαίμονας τῆς Μικρα-

σίας. Μαζί του δέ χώραγε – ὅπως μέ τόν Τοῦρκο – κουβέντα, αἴτημα, μπαξίσι. Τοῦτος ἦταν σταλμένος μέ τό ψυχρό σκέδιο νά μᾶς ἐξοντώσει γιά νά μᾶς ἀρπάξει τό χρυσόμαλλο δέρας. Στήν οὐσία ἡ Τουρκιά ἦταν τώρα μιά γερμανική ἀποικία.

Πολύ πρὶν κηρυχτεῖ ὁ πόλεμος, εἶχαν μπουκάρει σ' ὅλη τή χώρα Γερμανοί «εἰδικοί», γιά νά μελετήσουνε τήν κατάσταση: Ἐμπορευόμενοι, στρατιωτικοί, ἀστυνομικοί, ἀρχαιολόγοι, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, οἰκονομολόγοι, γιανοί, ἱεροκήρυκες, ἐκπαιδευτικοί! Ψαχοῦλεσαν νά μάθουνε τά μύχια τῆς καρδιάς μας· τό παρελθόν καί τό παρόν μας, τίς σχέσεις μας μέ τούς Τοῦρκους, τίς ἰκανότητές μας, τίς περιοσιές καί τά πόστα μας. Κι ἡ σούμα πού βγάλαν ἀπό τίς ἔρευνες καί τίς στατιστικές δέν τούς ἄρесе. Κάτι σάν παραπανήσιοι πέφταμε μεις οἱ Ρωμιοί καί οἱ Ἀρμεναῖοι. Πολλά ὀφίκια κρατούσαμε, κι εἶχαμε – λέει – τό διάολο μέσα μας. Σέ πρωτοῦπνι βρισκόταν ἀκόμα ἡ Τουρκιά! Ραχάτευαν οἱ μπέηδες κι ἀφήνανε τούς ραγιάδες νά κάνουν κουμάντο καί νά ἴναι ὁ νοῦς τῆς Μικρασίας. Μέ μιά λέξη οἱ Ρωμιοί, καθώς καί οἱ Ἀρμεναῖοι, ἦταν σοβαρό ἐμπόδιο γιά τό γερμανικό νιτερέσο κι ἔπρεπε ὅπως ὅπως νά παραμεριστοῦνε.

Ἡμασταν ἕνας δημιουργικός κεφάτος λαός καί γινήκαμε ξαφνικά ἕνα παθητικό στά τεφτέρια τῶν ξένων, πού ἔπρεπε μονοκοντυλιάς νά σθηστεῖ. Καί τό σθήσιμό μας δέν ἔγινε μ' ἀθῶα μολυβδοκόντυλα καί γομολάστιχες· ἔγινε μ' ἀναρίθμητα ἐγκλήματα. Τ' ἀρχίσανε οἱ Λίμαν φόν Στάντερος καί τά ξεκεφάλωσαν οἱ φίλοι καί προστάτες μας τῆς Ἀντάντ!

Πρόδες θηριωδίας εἶχανε γίνει πρὶν κηρυχτεῖ ὁ πόλεμος τοῦ 14, στίς Φώκιες, στ' Αἰθαλί κι ἄλλοῦ. Μά

ἔτοι καὶ βγήκε ἡ Τουρκία στό πλευρό τῆς Γερμανίας, ἄρχισε συστηματικό ξεκλήρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου πού κατοικοῦσε στά παράλια. Διαταγή εἶχε δοθεῖ, μέσα σέ ὧρες οἱ χριστιανοί νά ξεσηκώνονται, νά παίρνουν τίς οἰκογένειές τους καί νά πορεύονται γιά τό ἐσωτερικό τῆς Τουρκιάς. Ρουθούνη ρωμαίικο δέν ἔπρεπε νά μείνει στά παράλια!

– Γιατί; Γιατί; ρωτοῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Τί φταῖμε μεῖς;

– Φταῖτε! Γιατί ὅταν νικάει ἡ Ἄντάντ γελοῦν τά μάτια σας!

Σήκωναν οἱ μάνες τά μωρά τους ἀπ' τίς κούνιες, σήκωναν τούς γέροντες καί τούς ἄρρωστους. Φορτώνονταν οἱ ἄντρες τούς μπόγους. Παρατούσανε δουλειές, δῖος, σπίτια ξεκλείδωτα καί ξεκινοῦσαν ὁμαδικά γιά τίς ἀνεμοδαρμένες στράτες τῆς Ἄνατολης. Μέ χιόνια σ' ἀπάτητα βουνά καί σέ φαράγγια, μέ κάψες στήν ἔρημο, ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἕλληνες κι Ἄρμεναῖοι ἄφησαν στούς δρόμους τά κόκαλά τους...

ΕΙΧΕ ῬΘΕΙ Η ΑΡΑΔΑ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ καί τοῦ Πανάγου νά φύγουνε γιά τ' Ἄμελέ Ταμπούρια. Τήν παραμονή γυρίσαμε ἀπ' τά χωράφια ἀμίλητοι, διπλά κουρασμένοι· καθίσαμε ὄλοι μαζί στό τραπέζι μονοιασμένα, ὅπως τίς χρονιαρες μέρες. Ἡ μάνα ἔσφαξε δυό θρεμμένες κότες πού ἔχανε μπόλικα ψαχνά γιά νά ἔναι χορταστικό τ' ἀποχαιρετιστήριο δείπνο. Ὁ καθένας μας κείνο τό βράδυ ἐνιωθε τήν ἀνάγκη τῆς συντροφιάς κι ἄς μὴν τό μολογοῦσε. Τῆς μάνας ἡ χουλιάρρα

πῆγαινε συνέχεια στά πιάτα τοῦ Κώστα καί τοῦ Πανάγου.

– Φᾶτε, τούς ἔλεγε. Τήν ἔχω αὐγοκόψει τή σουπίτσα· ξινή. Ξινή ὅπως σᾶς ἀρέσει.

– Τέτοιες θά μᾶς ἔχουνε καί στό τάγμα, ἔκανε εἰρωνικά ὁ Πανάγος.

Ὁ Κώστας ἐκλαιγε τά χτήματα!

– Θά ρημάξουνε, ἔλεγε. Αὐριο θά στρατευτεῖ κι ὁ Μανώλης. Θά ῥθει ἡ σειρά καί τοῦ Γιώργη, ἀκόμα καί τοῦ Σταμάτη! Ἄιντε, καψομένα, βγάλ' τα πέρα μέ τά χεράκια τῆς Σοφίας! Ὅ,τι χτίσαμε μέ τόν ἰδρώτα μας θά πάει στό διάολο!

Ὅλη τή βραδιά δέ μιλήσαμε γιά τίποτ' ἄλλο παρεκτός γιά τά δέντρα πού θέλουνε μπόλια, γιά τά ξεβοτανίσματα, γιά τή σταφίδα, τά καπνά καί τά ζωντανά. Ἦθελα ν' ἀπλώσω τό χέρι μου, νά σφίξω τίς χουφτες τῶν ἀδερφῶν μου, νά τούς πῶ νά μὴ νοιάζονται γιατί ἐγώ θά τά φροντίσω ὅλα. Ἦθελα νά βάλω πολλή τρυφεράδα στά λόγια μου. Μά δέν τόλμησα· ὁ Κώστας καί ὁ Πανάγος θά μέ παίρνανε στό ψιλό. Ἴσως καί νά μοῦ λέγανε: «Κάτω τά ξερά σου!».

Νωρίς, ὅπως πάντα, πέσαμε. Ὅμως ὁ ὕπνος μας ἦταν ἀνήσυχος καί κοιμένος. Ἡ μάνα οὔτε ἔγειρε. Βολόδερνε μέ τά ροῦχα τοῦ Πανάγου καί τοῦ Κώστα· σιδέρωνε τά χοντροπουκάμισα μέ τόση ἐπισημότητα καί φροντίδα, λές κι ἡ ζωὴ τῶν παιδιῶν της κρέμεται ἀπό κείνο τό σιδέρωμα. Ὑστερα δάλθηκε νά μπαλώνει σῶδρακα, φανέλες, τσουράπια. Πόσα μά πόσα σκουτιά δέν μπάλωσε στή ζωὴ της! Ὅταν θά τήν καλοῦσε ὁ Κύριος κοντά του, αὐτοδά δέ θά ἔπρεπε νά τό παραλείψει: «Μπάλωσα κι ἂν μπάλωσα παλιά ροῦχα, Κύριε! Νά τά μετρήσω δέν μπορῶ· δέ μέ φτά-

νει ή ἀριθμητική πού ξέρω...»

Ἦ Πανάγος, ὡς φαίνεται, δέν κοιμότανε. Σηκώθηκε κάνα δυό φορές, πήγε στό μέρος, κατέβασε δυό ποτήρια τσίπουρο. Ἦθελε νά πνίξει τή συγκίνηση, τό φόβο του – ποιός ξέρει – καί τά ἔβαλε μέ τή μάνα.

– Τί στό διάλογο ἔπαθες, γριά, καί τριγυρνᾷς ὅλη νύχτα σάν θρικόλακας; Πέσε κοιμήσου!

Ἦ μάνα, δίχως ν' ἀπαντήσει, μάζεψε ὅσο πιό ἀθόρυθα μπορούσε τά ρούχα κι ἐτοιμαζότανε νά πάει στήν κουζίνα γιά νά μήν ἐνοχλεῖ κανέναν. Ἦ Πανάγος μετανιωμένος τῆς εἶπε μαλακά.

– Γιατί χολιάς; Τῆς μοίρας τά γραμμένα κανεῖς δέν δύναται νά τά ξεγράψει. Ἦν ἔχουμε χρόνια ἀπ' τό Θεό, θά ξαναγυρίσουμε καί θά σοῦ φτιάξουμε κι ἀγρόνια...

– Ἀμήν, Παναγιά μου! εἶπε κείνη καί θγήκε ὄξω νά κλάψει.

Αὐτές φορτωθήκαμε τούς μπόγους καί πήγαμε στό σταθμό τοῦ Ἀγιασουλοῦκ γιά τά ξεπροβοδίσματα. Τά σύγνεφα, πού ἀποβραδὶς εἶχαν ἀρχίσει νά μαζεύονται, κατεβήκανε τόσο χαμηλά πού μᾶς πλάκωναν τήν καρδιά. Ἦ μάνα στεκόταν ἀδάκρυτα καί θαρραλέα, ἐνῶ γύρω της ἄλλες γυναῖκες κλαίγανε καί δερνόντανε καί ξαίνανε τά μαλλιά τους καί σκίζανε τίς σάρκες τους. «Ἦχου! κακόμοιρα! Καί τί νά τήνε κάνουμε μεῖς τή ζωή!»

Ἦταν σφύριξε τό τρένο κι ἔφυγε, τότε μόνο τρέξα-νε τά μάτια τῆς μάνας μας.

– Ἦς πᾶνε στό καλό, εἶπε, κι Ἦ Παναγιά μαζί τους...

Ἦστερα βιάδιζε πλάι μου μέ δυσκολία σάν ἐκατο-χρονίτισσα.

– Σάν νά μοῦ ξεριζώνουνε τά σπλάχνα... Ποτέ δέν

τό ἔλεγα πῶς θά ἔρχότανε μέρα νά μετανιώσω πού ὁ Θεός μοῦ ἔδωκε τόσα παλικάρια!

Ἦ πρώτη τσαγκρουνιά τοῦ πολέμου μᾶς ἐντυπω-σίασε. Ἦκόμα δέν εἶχαν ἀρχίσει οἱ μαχαιριές. Ἦ καρδιά τ' ἀνθρώπου σταματάει στά μικρά καί συνη-θίζει στά μεγάλα.

ΟΣΟΙ ΦΤΑΝΑΝΕ ΑΠ' ΤΑ ΑΜΕΛΕ Ταμπούρια, σκαστοί Ἦ μέ ἄδειες, διηγόντανε ἱστορίες πού δύσκολα τίς πίστευε ἄνθρωπος. Χωριά καί πολιτεῖες γεμίσανε φυγόστρατους καί λιποτάχτες. Ἦ λιποταξία ἦτανε μιά λύση ἀπελπισίας. Κανείς δέ θά μπορούσε νά περιγράψει πόσο σκληρή ἦταν Ἦ ζωή τῶν κρυμμένων παλικαριῶν. Φκιάχνανε κρυψῶνες κάτω ἀπό τή γῆ, μέσα σέ πηγᾶδια, σ' ὄχετους καί σέ ταβάνια. Ταβάν Ταμπουρού τά λέγανε. Μένανε χρόνια κλεισμένοι ἀκόμα καί χτισμένοι σέ τοίχους.

Μόλις ἔπιανε νά σουρουπώσει, ἔνας γυναικεῖος στρατός ἔδινε μάχη στό χωριό: Ἦταν οἱ μανάδες πού εἶχαν κρυμμένα τά παλικάρια καί τούς ἄντρες τους. Τέσσερα χρόνια οἱ γυναῖκες αὐτές ἔπνο δέ χορτάσανε, ψωμί Ἦσυχο δέ φάγανε. Πολλές περνούσανε τίς νύχτες τους στήν καρέκλα μέ τ' ἀφτί τεντωμένο, μέ τήν ψυχή ἀλαφιασμένη. Ἦφτιάζονταν κάθε λεφτό: «Ἦρχονται! Ἦρχονται!».

Ἦτσι τρελάθηκε Ἦ γυναῖκα τοῦ τελάλη, τοῦ Κοσμᾶ Σαράπογλου. Ἦκρυβε τρεῖς λεβέντες, ψηλούς Ἦσαμε τό ταβάνι. Ποῦ νά καταχωνιάσεις τέτοια ντερέκια, μέσα σέ μιά μπουκιά σπῆτι! Κι ὁμως ἔπρεπε, γιατί Ἦχε

άλλα δυό παιδιά στ' Ἀμελέ Ταμπούρια κι εἶδηση δέν ἔλαβε ἂν ζοῦσαν ἢ ἂν πέθαναν. Τά βράδια, ὅταν γίνονταν μπλόκα, οἱ τρεῖς γιοῖ τοῦ Κοσμᾶ σερονόντανε ἀπό λαγούμια καί ὑπονόμους καί ξεφεύγανε τή σύλληψη. Ἡ μάνα τους, τότε, ἄνοιγε τήν πόρτα, σταύρωνε τά χέρια στό στήθος, μὴ λάχει καί χοροπηθίσουν ἀπό τρεμούλα, καί περίμενε τούς ἀστυνόμους.

– Ψάχτε ὅπου θέλετε, ἔκανε ψύχραιμα καί ἀδιάφορα.

– Ποῦ κρύβονται οἱ γιοῖ σου;

– Σάματις ξέρω; Λόγο θά μοῦ δώσουνε!

– Θά τούς πιάσουμε! Ποῦ θά μᾶς πᾶνε; Καί τότε, νά, μπροστά στά μάτια σου θά τούς σφάξουμε! Νά τό ξέρεις...

Ἔστερα φεύγανε οἱ τζανταρμάδες δρίζοντας. Ἡ καρδιά της χτυποῦσε νά σπάσει, ἴδρωνε, πάγωνε. Ὅταν ἔβλεπε τά παιδιά της νά ξαναγυρίζουνε στό σπίτι, τήν ἔπιανε τό παράπονο, σιγόκλαιγε, γονάτιζε κι ἔκανε τήν προσευχή της. Μιά νύχτα ὅμως, ἀντί νά τήν πιάσει κλάμα, τήν ἔπιασε γέλιο. Ἐνα τρελό, ἀσυγκράτητο γέλιο. Τ' ἀγόρια στήν ἀρχή τά ἔχασαν. Κοιτάχτηκαν στόν καθρέφτη, εἶδαν λάσπες στό πρόσωπό τους καί ματωμένες γραντζουνιές, χαμογέλασαν, πλύθηκαν, κάθισαν στό τραπέζι γιά φαγητό. Μά ἡ μάνα τους δέν ἔλεγε νά σωπάσει. Χαχάνιζε ὅλο καί πιό φωναχτά, ἔτσι πού σ' ἔπιανε φόβος νά τήν ἀκοῦς. Ὁ ἄντρας της ἔχασε τήν ὑπομονή του:

– Σκάσε, π' ἀναθεματισμένη! οὐρλιαξε κι ἔδωσε μιὰ γροθιά στό τραπέζι. Τί διάολο σ' ἔπιασε, μωρή, καί σκούζεις ἔτσι! Δέν καταλαβαίνεις πώς θά γυρίσουν πίσω οἱ τζανταρμάδες;

Ἐκεῖνη τίποτα. Δέν ἀκούγε, δέν καταλάβαινε· εἶχε

χάσει τά λογικά της κι ἀναγκαστήκανε νά τήνε δέσουνε γιά νά μὴν πάει στό Καρακόλι καί προδώσει τούς γιούς της!

Τά βράδια μέ τά μπλόκα ἦταν ὅλο τρόμο. Ὅταν οἱ χωροφυλάκοι καί οἱ σουβαρῆδες πιάνανε λιποτάχτη, τόν δέρνανε, τόν βασανίζανε καί καμιὰ φορά τόν σκοτώνανε. Τότε, μέσα στή νύχτα, ἀκούγονταν θρηνοὶ κι ἀλυχτίσματα σκυλιῶν. Ὅλα τά σπίτια ἀγρυπνοῦσανε καί περιμένανε...

Αὐτό τόν τρόπο ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ πιτήδαιοι καί στήσανε μιὰ μηχανή πού δύζαινε τό αἷμα τῆς καρδιάς μας: Ἄρχισε τό «δῶσε παρά νά γλιτώσεις». Ἄν ξεγελιόσουνε κι ἔδινες τό ὑστέρημά σου, ἔβρισκες τρισχειρότερο μπελά, γιατί τό «φέρε» δέ σταματοῦσε. Κι ἂν δέν ἦσουνε σέ θέση νά μπουκῶνεις συνέχεια, τούς ἔκανες ὀχτρούς. Σοῦ πουλοῦσαν ψεύτικες κι ἀληθινές βοήθειες. Ἐκδιάζανε: «Ξέρουμε ποῦ κρύβονται οἱ ἐδικοί σας...». Τί νά κάναν οἱ ἀνθρώποι; Ἄνοιγανε τό πουργί τους. Λέγανε «πόσα;» Ἔτσι πλούτισαν ὄχι μόνο πασάδες, μουτσαρίφηδες, καϊμακάμηδες καί πολίς-μουντουρού, μά καί σκέτοι χωροφυλάκοι καί μικροσπιῶνοι.

Ληστεῖες καί φόνοι γίνονταν κάθε μέρα. Ὁ κόσμος ἤξερε πὼς ἦταν ἔργο τῆς ἴδιας τῆς ἀστυνομίας, μά ἔπρεπε νά ἔσαι ἐφτάψυχος γιά νά βγεῖς στό δικαστήριο καί νά κατονομάσεις τούς ἐκδιαστές, τούς κλέφτες καί τούς δολοφόνους. Μειμᾶς τά χάσαμε ὅλα. Δέν κουμαντάρουμε πιά τίποτα, οὔτε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας. Μᾶς εἶχε στό χέρι ὁ πρῶτος Τοῦρκος παλιάνθρωπος. Τό ἐπίσημο κράτος, γιά νά τά βγάξει πέρα μέ τά πολεμικά ἔξοδα, σκαρφιζότανε κάθε λίγο καί λιγάκι ἕνα καινούργιο χαράτσι. Τό μπεντέλι, τήν ἔξα-

γορά, τήν όρίσανε σαράντα χρυσές λίρες για όσους ήταν πάνω από είκοσι πέντε χρόνων και έξήντα για όσους ήταν κάτω! Ποιός φτωχός μπορούσε να σκεφτεί τέτοια λύση, όταν μάλιστα είχε έξι και όχτώ παλικάρια! "Υστερα οί σαράντα και οί έξήντα χρυσές τούς φάνηκαν λίρες. Βγάλαν στή μέση άλλες άπαιτήσεις κι άλλες κι άλλες...

Τό Καρακόλι του χωριού μας από όχτώ χωροφυλάκους, πού είχε πριν τόν πόλεμο, τούς έκανε τώρα σαράντα, χώρια οί σουβαρηδες και τά λεγόμενα «κανόνια» τής στρατιωτικής άστυνομίας, πού δís τήν ώρα κάνανε γιουρούσια και ρημάζανε τά χωριά. Οί άνθρωποι στήν άπελπισία τους άνεβαίνανε στό βουνό. Τό βουνό μπορούσε να σώσει τόν κοσμάκη, μά έπρεπε να 'χουμε τήν ύποστήριξη τών Τούρκων χωρικών, και δέν τήν είχαμε. 'Απ' τό λέγε λέγε τά τουρκοχώρια μάθαν να μās όχτρεύονται. Νιζάμηδες και χοτζάδες και μουατζίρηδες, διωγμένοι άπ' τήν 'Ελλάδα, έπιστρατευτήκανε για να διδάξουνε πώς οί γκιαούρηδες είναι φίδια φαρμακερά κι άλί σε κείνον πού τά ζεσταίνει στόν κόρφο του... Θέλημα του 'Αλλάχ ήταν να καθαριστεί ό τόπος άπ' τούς άπιστους!

'Ωστόσο, οί πιο λυσσασμένοι όχτροί μας στάθηκαν οί Τούρκοι λιποτάχτες. Θα μπορούσε να μās ενώσει ή κοινή μοίρα, μά τό κράτος τό πρόβλεψε: τούς χαρίζότανε, φτάνει να ξεκάνουνε χριστιανούς, όσο μπορούν περσότερους. "Ετσι για ένα τσιγάρο, ένα γρόσι, μιά μπουκιά, οί Τούρκοι κατσάκηδες σε ξεκάναν στό άψε σβήσε, όπου κι αν σ' άνταμώναν, κι όποιος κι αν ήσουνε.

"Ενα μεσημεράκι, ό φίλος μου ό Σεφκιέτ ήρθε κρυφά ίσαμε τό χτήμα μας, στό Μπειλίκι. Βρήκε κεί τή

μάνε και τήν άδερφή μου, τό Γιώργη και τό Σταμάτη.

– 'Ο Μανώλης; ρώτηξε. Δέν είναι δώ; Και τό μάτι του πετάριζε.

Κάθισε σ' ένα πεζούλι χλωμός και σεκλετισμένος, σάν να μήν τόν σηκώνανε τά ποδάρια του. 'Η μάνε μου σκιάχτηκε. «"Εμαθε τίποτις κακό για τό Μανώλη;» συλλοίστηκε. Είχε μυριστεί πώς τρεχοβολούσα έδω και κεί κι άνεκατευόμουνε σε μυστικές οργανώσεις, πού τάξανε σκοπό τους να έφοδιάζουμε με όπλα τούς κατσάκηδες στά βουνά. Για τουτο άρχισε να τόν ρωτάει:

– Τί έχεις, μάτια μου, Σεφκιέτ; Μήν είναι άρρωστος ό πατέρας, ή μάνε σου; Μήν έλαχε τίποτις σακατλίκι στα ζωντανά σας;

'Ο Σεφκιέτ κούναγε πέρα δώθε τό κεφάλι με λύπη. "Υστερα με φωνή πού έβγαине άπ' τά βάθη τής καρδιάς του γύρισε σ' όλους και τούς είπε:

– "Αχ, άναζιγίμ! "Αχ, καρνταολαρίμ! "Αχ, μάνε μου! "Αχ, άδέρφια μου. Μακάρι να 'τανε άρρώστια. Τήν άρρώστια θα παγαίναμε σε γιατρό να τήνε γιατρέψουμε. Μακάρι να 'τανε ψόφος στα ζωντανά ζωντανά ξανακάνεις. Κειό πού μās βρήκε δε γιατρεύεται και δέν ξαναγίνεται!

'Ο Σεφκιέτ γύρισε να βεβαιωθεί πώς ξένο άπτι δέν τούς άκούει. Κι ευτύς άρχίνησε ν' άνιστορεί τόν ξεσηκωμό τών τουρκικών χωριών ενάντια στους Ρωμιούς. 'Ακόμα και τό δικό του, τό τόσο ήσυχο χωριουδάκι, έτοιμαζότανε τώρα κι αυτό να κάνει γιουρούσια. Μουατζίρηδες, σου λέει, διωγμένοι άπ' τήν Κρήτη, τή Μακεδονία, τήν "Ηπειρο, καθώς και Νεότουρκοι μουλάδες κι άλλοι σαρικοφόροι σπέρνουνε στίς καρδιές του κοσμάκη τό μίσος για τά «παλιόσκυ-

λα τούς γκιαούρηδες, πού κι ή πανούκλα χίλιες βολές καλύτερ' είναι άπ' αὐτουνοὺς!»

– Στήν άρχή, συνέχισε ό Σεφκιέτ, τά φαρμάκια τους δέν πιάνανε. «Άιντε, μπρέ, λέγανε οί χωρικοί, τουτουνοὺς τούς ξένους θέ νά πιστέψουμε ή τά μάτια μας; Χρόνους και χρόνους ζήσαμε σιμά μέ τούς Ρωμιούς σάν άδέρφια κι άλλο άπό καλό δέν είδαμε. Και τώρα, μαθές, θά βάλουμε όχτρα ανάμεσά μας;». Μά ό λόγος, πού μπορεί νά γιάνει ψυχές, μπορεί και ν' ανάψει γιαγκίνι πιό γλήγορις κι άπ' τήν μπαρούτη. Άδύναμη κι άπροστάτευτη ή καρδιά τ' άνθρωπου. Βάλανε στή μέση και τό συμφέρον «Άμα ξεκάνουμε τούς γκιαούρηδες – σου λένε – τή γή κι οὔλα τά καλά και τ' άγαθά τους, έμεις θέ νά τά πάρουμε. Άιντε μπακαλούμ!» Κάμποσοι γλυκοκοιτάχτηκαν. Τούς άρεσε ή ύπόσχεση. Κι ό ζήτουλας, ό Άλής ρώτηξε: «Και τό μυαλό τους πού κόφτει; Θάν τό πάρουμε κι αὐτό;». «Θάν τό πάρουμε!» τοὔ κάνανε οί έντεπίζηδες! Άστερα είναι οί τζανταρμάδες πού όληώρα στέλνουνε κρυφά μηνύματα στους δικούς μας κατσάκηδες! «Δέ θά πειράξουμε μήτε τριχα τση κεφαλής σας, άμα κυνηγάτε και ξεκάνετε χριστιανούς». Τίς προάλλες στοὔ Χαφίς τό σπίτι ξεφορτώσανε όπλα και φισέκια. Πήγα και βρήκα τόν μπάρομπα μου, τό Μουχτάρη και τότε ρώτηξα τί σημαίνουνε όλα τοὔτα; «Κοιμάσαι όρθό, άνεψίδι, μ' άποκρίθηκε. Δέν πήρες χαμπέρι πώς άρματώνουμε τά χωριά μας; Γκιαούρης δέ θά μπορεί άπό δῶ κι όμπρός νά ξεμυτίσει στά χωράφια...» Τσίνησε ή καρδιά μου· φτιαγμένη δέν είναι για νά χωρέσει τήν άτιμία. Πήγα ίσια στον πατέρα μου, τοὔ τά ιστόρησα όλα και τότε ρώτηξα: «Πές μου, σεβαστέ μου πατέρα, θά βλάψω τό Θεό μας και

τήν πατρίδα, άν μιλήσω στο φίλο μου τό Μανώλη, νά φυλαχτεί αὐτός κι ή φαμελιά του μπάρεμ μήπως και τούς έβρει κακό;» Ό πατέρας μου ζήτησε μιá μέρα καιρό νά κάτσει νά συλλοίσει. Σήμερις πουρνό μέ κάλεσε: «Πάγαινε, μου 'πε, πάγαινε νά τοὔ μιλήσεις. Τοὔτα πού γίνονται δέν είναι έργα τοὔ Θεοὔ· δέ θά μās βγοὔνε σέ καλό.»

Τοὔ Σεφκιέτ τά γλυκά μαὔρα μάτια γεμίσανε δάκρυα. Η μάνα μου τότες έσκυψε και τά φίλησε.

– Ποτέ νά μή δεις κακό, παλικάρι μου. Ν' άνταμώσεις μέ τό Μανώλη νά τά μιλήστε οί δυό σας.

Η άντάμωση δέν έγινε. Τό Σεφκιέτ τότε στρατέψανε. Τό μίσος κι ή άγριύλα τοὔ πολέμου σταθήκανε πιό δυνατά άπ' τήν άγάπη. Οί άγνές καρδιές μείνανε σάν ξεχασμένες παντιέρες σ' έχθρικό έδαφος.

ΑΡΧΗΓΟΣ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ ΜΑΣ γίνηκε ένας λεβέντης μέ τ' όνομα, ό Στρατής ό Ξένος. Είχε χέρι πού λύγιζε άτσάλι και καρδιά πού ποτέ δέ γνώρισε τρόμο. Όλο τό χωριό τή θυμόταν κείνη τή βραδιά πού ό Στρατής παράτησε τό γάμο του, τή νύφη άφίλητη, τό τραπέζι στρωμένο, άρπαξε ντουφέκι κι άνέβηκε στο δουνό.

Ό κόσμος περίμενε τό γάμο τοὔ Στρατή νά ξαποστάσει μιá σταλιά, νά φάει, νά πιεί, νά χορέψει, νά γελάσει τ' άχείλι του. Τέτοιος είν' ό άνθρωπος, τή θέλει τή χαρά, σ' όσο άγριες στιγμές κι άν βρίζεται. Βάλαν οί χωριανοί τά γιορτινά τους. Ξεκινήσανε μέ πεσκέσια και λουλούδια. Τό σπιτικό τοὔ Στρατή δέν ήτανε χτυπημένο. Η παλικαριά του έκανε τούς

Τούρκους νά σκιάζονται κι ούτε ζύγωναν στά χτήματά του ούτε λύτρα του ζήτησαν. Κατέβαινε στή Σμύρνη και μοσχοπούλαγε τίς σοδειές του. Είχε φτιάσει γερό κομπόδεμα. Ξαγόρασε τό στρατιωτικό του· ήταν λεύτερο πουλί.

Τό γάμο του ήθελε νά τόν καταλάβει όλο τό χωριό και νά τόν θυμάται για χρόνια. Σούβλισε άρνια, παραγέμισε γαλοπούλες μέ κάστανο, κουκουνάρι και σταφίδα κουραντί. Πέντε γυναίκες τηγάνιζαν τζιεράκια, παστουρμάδες, κεφτέδες και ψάρια. Χώρια οί ταβάδες, τά σινιά, μέ τίς κουγιουρουκόπιτες, τά γαλατομπούρεκα, τούς μπακλαβάδες, τά μπουρέκια και τά κατιμέρια.

Ή νυφούλα, άπροικη, μικρή, όμορφούλα, καμάρωνε τό λεβέντη πού 'κανε ταίρι. «Καλότυχη!» μουρμούριζαν μέ φθόνο οί μάνες πού 'χαν κόρες τής παντρείας. Κείνος τή σήκωσε νά σύρει τό χορό. Τής πέρασε στό λαιμό τρεις άράδες βενέτικα και πολιτικά φλουριά. Πεντόλιρο κόλλησε στους παιχιδιατόρους νά μή σταματήσουν τά βιολιά και τά ούτια όσο θά κρατούσε τό γλέντι.

Πάνω σέ μιά τέτοια στιγμή άκούστηκε μπιστολίδι κι ούρλιαχτά. Οί μάνες πού 'χαν κρυμμένους γιούς άλαφιάστηκαν.

– Τί 'ναι, καλέ; Τί 'ναι για τ' όνομα του Χριστου;

Σκιές τρέχανε μέσα στό σκοτάδι. "Υστερα έγινε ήσυχία.

– Στρατή, φώναξε ένας γέρος, σκότωσαν τό ξαδερφάκι σου, τόν Κώτσο και τής χήρας τής 'Ελένης τό γιό και του Μανίσαλη τόν έγγονο!

Σταματήσανε τά βιολιά. Πάγωσαν οί καλεσμένοι. Πήρε ό Στρατής τό ντουφέκι του, άγριος, βουδός.

"Ανοιξε δρόμο ό κόσμος νά περάσει. Στην πόρτα τής θειάς του τής Σοφής, είδε πεσμένον μπρούμυτα, μέ μιά μαχαιριά στην πλάτη, τόν πρωτοξάδερφό του, τόν Κώτσο! Πέντε μέτρα παραπέρα, μέ τρεις σφαιρες στό κεφάλι, έπλεε στό αίμα ό καλύτερος φίλος του ό Λευτέρης, ό μοναχογιός τής έρμης τής κυρα-Λένης. Μά πío ανατριχιαστικό θέαμα παρουσίαζε ό 'Αλέκος, τό πεντάρφανο άγγόνι του γερο-Μανίσαλη· τόν είχαν δέσει μ' ένα σεντόνι άπ' τό λαιμό και τόν κρέμασαν άπ' τό μπαλκόνι του σπιτιου του.

"Ήταν τό πρώτο όμαδικό φονικό πού γινότανε στό χωριό.

– 'Ωχού, τά παιδάκια μας! θρηνοΰσαν οί γυναίκες. 'Ωχού! Βαγγελίστρα! Βάλε τό χέρι σου! 'Αι-Δημήτρη μας κι έσύ "Αι-Γιώργη καθαλάρη, προστάτεπέ μας!

Κίτρινος σάν τό φλουρί ό Στρατής, είχε πέσει σέ βαθιά συλλογή. Ποιός έκανε τό έγκλημα; Ποιός διάλεξε τή μέρα πού παντρευόταν αυτός ν' αρχίσει τό φονικό; "Ολων τά μάτια γύρισαν κατά τό μέρος του. Τί άπόφαση θά λάβαινε; Πώς θ' άπαντούσε στην πρόκληση;

– Για φωνάχτε μου τόν Καχραμάνογλου τόν Μπαλουδρό και τόν 'Αλπεκίδη, είπε μέ σκληρή φωνή και μπήκε μέσα στό σπίτι του.

"Η γυναίκα του έτρεξε τό ξοπίσω και παραμόνευε τίς κινήσεις του.

– Τί λογαριάζεις νά κάνεις, Στρατή; Μή μου φύγεις!

"Η μάνα του πήρε νά κλαίει. "Ο Στρατής νεύριασε.

– Σκασμός! Τήν Παναγία και τό Χριστό σας!

"Αμα ξεστόμισε κάμποσες βρισιές, λαγάρισε ό

νοῦς, γύρισε κι εἶδε μάνα καί γυναίκα, μετάνιωσε πού τίς ἀποπῆρε.

– Δέ θέλω κλάματα! εἶπε. Δέ βλέπετε πώς θά μᾶς φᾶνε οὐλους; Πρέπει ν' ἀπαντήσουμε, νά περασπίσουμε τή ζωή μας, τό ἔχει μας. Νά σκιαχτοῦνε, νά μᾶς λογαριάζουμε οἱ μοδόροι!

Γιά πότε μαζεύτηκαν εἴκοσι τόσα παλικάρια, ὅλοι λιποτάχτες ἀπ' τά Ταβάν Ταμπορού. Πῆραν ἄλογα, τροφές, ροῦχα, ὄπλα καί τό ἴδιο κείνο βράδυ ἀνεβήκανε στό βουνό.

– Θέ μου! δερνόντανε οἱ γυναῖκες, θά σᾶς σφάξουν, ἔρμα! Ποῦ πᾶτε; Μήπως ἔχετε κανέν' ἀποκούμπι πίσω σας νά στηριχτεῖτε;

Ἔτσι τελείωσε ὁ γάμος τοῦ Στρατῆ κι ἀρχίσανε τά κατορθώματά του. Τρόμος ἔπιανε τά τούρκικα ἀποσπάσματα ἅμα ἄκουγαν τ' ὄνομά του. Σατανά τόν φώναζαν καί φτοῦσαν τρεῖς φορές στόν κόρφο τους. Ἔνα βράδυ, τόλμησε καί κατέβηκε στό σπίτι του. Ἔβρεχε, ἀστραφτε καί βροντοῦσε, φύσαγε νά σηκώσει βουνά. Ψυχή δέν τολμοῦσε νά ξεμυτίσει. Κεῖνος μόνο βγῆκε στίς στράτες.

– Τή νύχτα τοῦ γάμου μου, εἶπε, θέλω νά τήνε ζήσω· δέ θά μοῦ τή φᾶνε τά σκυλιά! Θέλω ν' ἀποχτήσω γιό, ἐγώ! Ν' ἀφήσω πίσω μου ἐκδικητή!

Γλυκιά ἢ ἀγκαλιά τῆς γυναίκας κι ὁ Στρατῆς ἄρχισε συχνά νά παίρνει τό δρόμο τοῦ σπιτιοῦ του. Ὡσπου μιά βραδιά κιντύνεψε νά πιαστεῖ κι ἀπό τότε ἔκοψε τά σουλάτσα. Μέρη τόν λαχταροῦσε καί τόν καρτεροῦσε ἡ γυναίκα του. Ὑστερα πῆρε μήνυμά της. Ψυχορραγοῦσε, λέει, ἡ μάνα του καί τόν ἀποζητοῦσε νά τοῦ δώσει τήν εὐκή της. Φώναξε τά παλικάρια του καί τούς εἶπε:

– Ἀδέρφια, ἡ μάνα πού μοῦ ἔδωκε τή ζωή πεθαίνει. Χρέος ἔχω νά κατεβῶ νά τῆς δώσω τόν τελευταῖο ἰσπασμό. Μά καί μεγαλύτερο χρέος ἔχω σέ σᾶς, πού μοῦ μπιστευτήκατε τή ζωή σας. Βγάλτε τό λοιπόν ἀπόφαση. Ἄν μοῦ πεῖτε «σύρε!» θά ξαλαφρώστε τήν καρδιά μου. Ἄν πάλι μοῦ πεῖτε «μείνε!», ἄδικο δέ θά σᾶς δώκω, γιατί κεί πού ἔφτασε ὁ ἀγώνας χρειάζεται ν' ἀπολησιμονήσουμε τ' ἄτομό μας.

Οἱ λιποτάχτες, νέα παιδιά, δεμένα περσότερο μέ τίς συνθήκες τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς παρά μέ τήν ἀγριότητα τοῦ πολέμου, τοῦ ἀποκρίθηκαν μέ μιά φωνή:

– Νά πᾶς, καπετάνιο, νά πᾶς! Ὁ Στρατῆς ὁ ἔενος δέν τρώγεται εὐκόλα, εἶναι σκληρό καρῦδι.

Ἔτσι, μόλις πλάκωσε ἡ νύχτα, πῆρε τ' ἄτι του καί ξεκίνησε γιά τό χωριό. Δυό ἀπ' τά παλικάρια του τόν ἀκολούθησαν.

– Τί συμβαίνει; τούς εἶπε αὐστηρά μόλις τόν ζύγωσαν. Σύρτε ὀπίσω! Δέν εἶμαι θυζασταροῦδι, μπρέ! Πάει καιρός πού μ' ἀπόκοψε ἡ μάνα μου.

Κεῖνοι ἐπιμένανε:

– Μᾶς τό διατάζει ἡ καρδιά μας, καπετάνιο. Καί στόν Ἄδη νά κατέβεις, μεις θά σ' ἀκλουθήσουμε...

– Ἄιντε, ξεβζέκηδες, παμέτε, ἀφοῦ σᾶς τρώει ὁ κολαράκος σας γιά σεργιάνι.

Ζύγωσαν στό χωριό· πῆγαν νά σιγουρέψουν τ' ἄλογά τους στόν κούλα τοῦ μπαρμπα-Δημητροῦ. Ἐκεῖ μάθαν πώς τήν προηγούμενη νύχτα κινήθηκε ἀσκέρι κατά δῶ. Ὁ Στρατῆς ἄφησε στό ὑψωμα τά παλικάρια νά διγλίζουν τόν καρόδδρομο κι ἔφυγε ἀστραπή.

Πῆδηξε τήν πίσω μάντρα τοῦ σπιτιοῦ του μή λάχει καί τότε δούν οἱ γειτόνισσες καί τρέξουν, σάν τήν ἄλλη φορά πού κατέβηκε γιά τά γεννητούρια τῆς γυναί-

κας του κι άρχινήσουνε τίς κλάψες καί «πές μου γιά τό γιόκα μου» καί «πές μου γιά τόν άντρούλη μου» καί «δώσε τούτες τίς άλλαξιές καί κείνη τήν πίτα». Καιρό δέν είχε. Τά ρουθούνια του όσμίζονταν παντού μπαρούτι. Άσκημη ώρα διάλεξε ό Χάρος νά χτυπήσει τήν πόρτα του. Ζύγωσε τό παράθυρο τής κουζίνας. Ξεδιάκρινε άπ' τή χαραμάδα τή γριά του πού είχε στήσει σέ μία γωνιά τό κρεβάτι της. Δέν είχε άκόμα πεθάνει. Τό λυχνάρι φώτιζε τό κερωμένο πρόσωπό της. Ή καρδιά του πήγε νά σπάσει. Πόσες φορές δέν κάθισε σ' αύτή τή γωνιά όταν ήταν παιδί, γιά νά τσιγκλάει τή μάνα του σάν τηγάνιζε κεφτέδες, τ' άγαπημένο του φαί, κι όλο νά τής λέει: «Λίγωσα, μάνα, διάσου νά φάμε!»

Έβαλε τό χέρι στήν τσέπη κι έπιασε τό κλειδί τής πόρτας. Τό 'χε πολλές νύχτες χαϊδέψει τούτο τό κλειδί. Όνειρευότανε πότε θ' άξιωθεί νά τό βάλει στήν κλειδαριά, ν' άνοιξει τήν πόρτα, ν' άρπάξει τή γυναινούλα του, νά τή φέρει στό κρεβάτι καί νά τή γεμίσει φιλιά άπ' τά νύχια ώς τήν κορφή.

Γλίστησε σάν γάτος μέσα στό σπίτι. Πλησίασε καί φίλησε εύλαδικά τό μέτωπο τής γριάς του, τής χάιδεψε τρυφερά τά λευκά μαλλιά. Τής είπε: «Ήρθα, μάνα. Είμαι κοντά σου...». Μά κείνη δέν άκουγε πιά, δέ γνώριζε κοντανάσαινε, έσθηνε... Γονάτισε τό παλικάρι, έκρυψε τό πρόσωπο στίς χούφτες του, άποξεχάστηκε. Κεί τόν βρήκε ή γυναίκα του καί κλάψανε μαζί. Ύστερα τόν σήκωσε, τόν τράβηξε άπαλά, τόν έφερε στό πλαινό δωμάτιο, μπρός στήν κούνια τού γιού του. Είδε τό μικρό ό Στρατής νά κοιμάται μέ σφιγμένες τίς χουφτίτσες του. γλύκανε τό πρόσωπό του.

– Μπαγάσικο, έκανε χαϊδευτικά, άπό τώρα μου τσιμάζεσαι γιά γροθιές!

Τσακίστηκε ή γυναίκα νά τόν περιποιηθεί, νά σπρώσει τραπέζι, νά φέρει ρακί κι ό,τι μεζέ είχε.

– Λενιώ μου, δέ θά σταθώ, τής είπε χολιασμένος. Άδικο μήν κοπιάζεις, πρέπει νά φύγω όγλήγορα.

Κείνη δάκρυσε. Τυλίχτηκε πάνω του ζεστά, χαδιάρικα. Ή καρδιά της βαρυχτυπούσε, τό κορμί της έτρεμε. Είκοσι χρονώ κοπελίτσα ήταν κι ό Στρατής είχε άγκάλιασμα πού δύσκολα τ' άλησιμονάς.

– Δέν άντέχω άλλο, έκανε όλο παράπονο.

– Καί μήπως άντέχω 'γώ; τής άποκρίθηκε καί τήν έσπρωξε άπαλά μήπως καί ζαλιστεί άπό τό άρωμα τού κορμιού της. Μπλέξαμε, Λενιώ. Τή ζωή μας δέν τήν έξουσιάζουμε έλόγου μας. Δέν τό κατάλαδες;

– Ός πότε, Στρατή μου; ψιθύρισε.

Ήθελε νά τής πεί: ώς νά τελειώσει τό μακλειό. Ίσως καί ποτέ! Μά συγκρατήθηκε. Προχώρησε στό τραπέζι, ζώστηκε τίς μπιστόλες του. Καθώς κούμπωνε τό σελάχι του, γύρισε καί γλυκοκοίταξε τή γυναίκα. Ήχ, μωρέ, μαρτύριο! Καταλάβαινε πώς άν ξεγελιόταν καί τή ζύγωνε θά τόν έβρισκε έκειδά τό ξημέρωμα. Άρπαξε διψασμένος τήν μπουκάλα τό ρακί, τό ρούφηξε ίσαμε τόν πάτο, σφούγγισε τίς μουστάκες του, κλότσησε νευριασμένα τό σταμνί, νά πέσει, νά σπάσει, νά μήν ξαναμπεϊ θανατικό στό σπίτι του, καί, δίχως νά γυρίσει νά δει μάνα, γυναίκα, γιό, έφυγε συννεφιασμένος, άμίλητος, άγριος.

Στό έβγα τού χωριού είδε τά παλικάρια νά 'ρχονται πλάλα.

– Καπετάνιο, όπου νά 'ναι φτάνει τό τούρκικο

ἀσκέρι! Νά προκάνουμε νά φύγουμε μέ τ' ἄλογα, ἀλλιῶς πᾶμε χαμένοι.

Ὁ Στρατῆς κοντοστάθηκε, τέντωσε τ' ἀφτί του, γυρόφερε ἄγριο τό μάτι, ζύγιασε τήν ἀπόφασή του. Ὁ ἄερας ἔφευγε ἀπ' ὅλες τίς μεριές τόν ἀπόηχο ποδοβολητοῦ καί τραγουδιῶν. Στάθηκε γιά λίγο δίγνωνος: Νά φύγει; Νά μείνει; Ἐάν ἔφευγε θά κινδύνευαν νά πιαστοῦν κι οἱ τρεῖς, γιατί τ' ἀσκέρι εἶχε κυκλώσει τό μέρος. Ὑστερα θά ἔδρισκαν τό θάνατο τόσοι λιποτάχτες, πού ἀνύποπτοι κοιμόνταν ὄξω ἀπ' τίς κρυψῶνες τους. Μόνο σάν ἄκουγαν μάχη θά προλάβαιναν νά κρυφτοῦνε.

– Νά μή χάνουμε καιρό, εἶπε, στά παλικάρια του, φέρετε φρύγανα καί κλάρες νά τά ρίξουμε δῶ καί κεῖ ὡς τήν κορφή τοῦ λόφου.

– Τί σχέδιο ἔχεις στό νοῦ σου, καπετάνιο; Ἐάν μείνουμε καί πολεμήσουμε σέ τοῦτα τά μέρη, πᾶμε χαμένοι.

– Θ' ἀνάψω φωτιές νά φαινόμεστε ἀσκέρι. Θά τοὺς παρασύρω οὐλοὺς κατά τή δεξιὰ μπάντα. Ἐλόγου σας θά βρεῖτε καιρό νά πάρτε τόν κατσικόδρομο, ἀριστερά. Ἐάν προκάνω θά φύγω κι ἐγώ. Ἐάν ὄχι, σπολάτι. Θά τοὺς δώκω ἓνα ἀξέχαστο μάθημα. Θά στείλω πολλές ζωές στόν Ἄδη πρὶν παραδώκω τήν ἐδική μου.

Ἐάν τελειῶσαν τή δουλειά τά παλικάρια δίστασαν ν' ἀφήσουν μόνο τό Στρατῆ καί νά φύγουνε. Κεῖνος τό κατάλαβε καί λύσσαξε ἀπ' τό κακό του, πετάχτηκαν τά μάτια του νά χυθοῦν.

– Εἶμαι, μπρέ, ἢ δέν εἶμαι καπετάνιος; Ἐγώ διατάζω. Ἐντέστε!

Σάν ἔφυγαν, ὁ Στρατῆς πῆρε βαθιά ἀνάσα, σφούγ-

γισε τόν ἰδρώτα που περίλουζε τό πρόσωπο καί τὰ λαιμά του, ἀναψε σβέλτα τίς φωτιές καί σάν ἔκανε τό καθετί ὅπως ἔπρεπε, πῆρε τήν ἀνηφορία γιά τό ξωκλήσι τοῦ Ἐπι-Σώστη. Ἡ θέση κείνη ἦταν μοναδική γιατί κρατοῦσε τήν κλεισούρα τῆς δημοσιᾶς. Μ' ἄγρυπνο μάτι κι ἀφτί τεντωμένο περιμένε νά ξεδιακρίνει τί θ' ἀπόκανε τό τούρκικο ἀσκέρι. Ἐκουσε νά πιλαλοῦν δεξιά καί χαμογέλασε. «Ἐπι-Σώστηδες!». Ἐναψε τσιγάρο. Τό χέρι σταθερό, ἢ καρδιά στυλωμένη. «Ἐχ, παλιοντουλιά, κερατένιε! Τί παιχνίδια μᾶς παίζεις!» Μποροῦσε τώρα δά νά κυλιέται μέ τή γυναῖκα του στό στῶμα... Μποροῦσε νά χοροπηδάει τό γιό του στό γόνατο καί νά πιρουνιάζει μεζέ ἀπ' τό τραπέζι... «Καπομάνα! Ποιός σοῦ τό ἔλεγε πῶς θέ νά πᾶς ἀντάμα μέ τό γιό σου στόν ἄλλο κόσμο!»

Ἐφτυσε, ντούρανε. Τά χέρια του ἀρπάξανε σταθερά τά δύο πιστόλια. Ἐάν πού εἶσαι ἀρχηγός καί βγαίνεις στό μείντάνι ἢ πού εἶσαι κιοτής καί χώνεσαι στό ταβάνι τοῦ σπιτιοῦ σου σάν τόν πόντικα. Ἐδῶ θά κάτσεις, Στρατῆ, νά φᾶς κορμιά Τουρκῶνε. Τά παλικάρια στό χωριό θ' ἀκούσουν τόν ἀχό τῆς μάχης καί θά καταχωθοῦν. Ἐσένα ὅμως σέ τοῦτο δῶ τό ταμπόρι εἶναι ἡ θέση σου...

Ὁ Στρατῆς πολέμησε σάν λιοντάρι. Μόνο τή στερνή του σφαίρα τή φύλαξε γιά τόν ἑαυτό του...

Μόλις λαλήσαν τά πρῶτα κοκόρια καί βγήκαν οἱ χωριάτες στίς στρατές, μαθεύτηκε ἀπό στόμα σέ στόμα ὁ χαμός τοῦ Στρατῆ. Ὁ ἴδιος ὁ Τούρκος ἀξιωματικός ἔδωκε διαταγή νά μεταφέρουνε τό νεκρό παλικάρι στήν πλατεία, νά τότε στήσουνε σέ καρέκλα καί νά περάσει τ' ἀσκέρι νά χαιρετίσει.

– Τή λεβεντιά, εἶπε, οὔθε τή βρεῖς πρέπει νά ἔσαι

ἄξιός νά τήνε παραδεχτεῖς καί νά τήνε τιμήσεις. Τέτοιους σᾶς θέλω, ὦρέ, σάν τούτονα τόν γκιαουρή. "Ὅχι πλιατσικολόγους καί δολοφόνους...

Μήνες ὀλόκληρους ἄλλη κουθέντα δέν εἶχε τό χωριό μας ἀπό τήν αὐτοθυσία τοῦ Στρατή. "Υστερα καταχωνιάστηκε ὡς κι αὐτή μέσα στήν ἀγριίλα τοῦ πολέμου.

ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΑΣ ΕΠΑΨΕ ΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΑ. Ἐρήμωσαν τά σπίτια, οἱ ἄγροί, κασιόντισε ἡ χαρά. Ἀγωνία καί τρόμος παντοῦ. Οἱ λιποτάχτες πού καταφέρνανε νά προμηθευτοῦνε γκράδες, μάνλιχερ καί ρεδόλδερ, φτιάχνανε ὀμάδες καί φεύγανε στά βουνά κι ἄς τούς διαλύανε κάθε τόσο μ' ἐκκαθαριστικές ἐπιχειρήσεις.

Εἶχα γίνει τροφοδότης μιανῆς ὀμάδας. Ἐμαθα νά περνᾶ μπροστά ἀπ' τούς τζανταρμάδες καί νά κάνω μαζί τους χωρατά γιά νά τούς παραπλανῶ καί νά κουβαλῶ μπαρούτι καί τροφές στούς κατσάκηδες. Ἐπαιρνα κασικόδρομους, πολλές φορές τριγύριζα ὦρες ὀλόκληρες ὡς νά βεβαιωθῶ πώς κανένα μάτι δέ μ' εἶδε καί τότες ἔμπαινα στήν ἀπόκρυφη σπηλιά τους. Τήν μπούκα της δέν μποροῦσες νά τήν ὑποπτευτεῖς, γιατί ἔτανε χωμένη ἀνάμεσα σέ πελώρια πέτρινα δόντια καί θάμνα· ἔπρεπε νά συρθεῖς κάπου δέκα τόσα μέτρα γιά νά τήνε βρεῖς. "Υστερα ξάνοιγε μπροστά σου ἕνα ἴσωμα ὄλο κολόνες ἀπό σταλαχτίτη, πού μέ τό φῶς τῶν λυχναριῶν τρεμοφέγγανε. Στό δάθος τῆς σπηλιάς ἕνα βάραθρο βαθύ, ἀπάτητο ἀπό πόδι ἀνθρώπου σοῦ ἔφερνε τρόπο. Τό μόνο πού βρήκα-

με ἦταν σωριασμένα κόκαλα μικρῶν ζώων, πού, ὡς φαίνεται, τά κουβαλοῦσαν ὕαινες καί τά κατασπαράζανε.

Τῆ σπηλιά αὐτή τήν ξετροπώσαμε παλιά μαζί μέ τό Σεφκιέτ, μά τότε δέν εἶχαμε τό κουράγιο νά μποῦμε βαθιά νά τήν ψάξουμε. Σάν ἔμαθα πώς πῆραν στρατιώτη τό Σεφκιέτ καί τόν στείλανε σίς ἐπιχειρήσεις στά βουνά μας, μ' ἔπιασε ἀγωνία μήπως καί τή θυμηθεῖ καί φέρεي κατά δῶ τ' ἀποσπάσματα. Τό σκεφτόμουνα, μά δέν ἤθελα νά τό πιστέψω, γι' αὐτό σέ κανένα δέν τό εἶπα.

Μιά μέρα, καθώς κατηφόριζα ἀπ' τό βουνό, εἶδα σέ μιὰ πηγή δυό τζανταρμάδες πού εἶχαν στήσει παγάνα. Πισοδρομῶ, ἀνηφορίζω ξανά στή σπηλιά, μέ τήν ψυχή στό στόμα, νά φέρω τήν εἶδηση. Τά παλικάρια δίχως νά χάσουνε καιρό τούς μπλοκάρανε καί τούς τσακώσανε ζωντανούς. Χρειάστηκε νά μπεῖ στή μέση ἡ δημογεροντία καί ν' ἀπαιτήσῃ τήν ἀπελευθέρωσή τους, γιά νά μή γίνουν ἀντίποινα στό χωριό.

Τήν ἄλλη μέρα, καταδιωχτικό ἀπόσπασμα μέ βαρύν ὀπλισμό ἄρχισε ἐπιχειρήσεις. Οἱ δικοί μας ἀποφύγανε νά χτυπηθοῦνε. Ὁ μόνος πού τραυματίστηκε ἦταν ὁ Χαράλαμπος Παπαστεργίου, μά κι αὐτός τά κατάφερε καί δέν ἔπεσε στά χέρια τους. Κρύφτηκε μέσα στό ρουμάνι καί περίμενε. Ἐλαβα μήνυμα νά τρέξω νά τόν φροντίσω. Νύχτα τόν πῆγα στόν κούλα μας. Τό τραῦμα του δέν ἦτανε βαρῦ, μά χρειαζότανε περιποίηση. Ἐτρεξα στό θεῖο του, τό Θανάση Παναγιώτογλου καί ζήτησα τή βοήθειά του. Ὁ γεροτοκογλύφος, πού εἶχε θαμμένα κιούπια τίς λίρες, δέν ξεμύτιζε ἀπ' τό σπίτι του. Καί μόνο πού τοῦ εἶπα τήν ἱστορία σκιάχτηκε καί μέ διαβολόστειλε.

- Δέ θέλω μπλεξίματα, εἶπε θυμωμένος. Οὔτε ἄκουσα οὔτε ξέρω...

Γύρισα στόν κούλα ἀπελπισμένος. Φόρτωσα στό μουλάρι τόν τραυματία καί μέσα στή νύχτα τόν πῆγα κατά τή θάλασσα, στήν καλύβα τοῦ μπαρμπα-Γιαννακοῦ, πού ἔχε πάρε δῶσε, παλιά, μέ τή Σάμο. Ὁ γέρος κι ἡ γυναίκα του μόλις μᾶς εἶδανε σκιάχτηκαν, γκρίνιαξαν. Ὅμως καί νά μᾶς διώξουνε δέ βάστηξε ἡ καρδιά τους. Ὁ μπαρμπα-Γιαννακός ἔπεσε σέ συλλοή.

- Ἄιντε, κι ὅ,τι βγεῖ, ἔκανε στό τέλος. Στόν κατατρεγμό μιά φαμελιά εἶμαστε οὔλοι. Πάγαινε, ἐλόγου σου, στό καλό καί θά φευγατίσω, λέω, τό Χαραλάμνη...

Ὁ ἀποσπασματάρχης λύσσαξε μέ τήν ἀποτυχία του καί γιά τοῦτο ἔπιασε τρεῖς ἀθώους, τάχα πώς ἦταν τροφοδότες. Ὁ ἕνας ἦταν ὁ Παναγιώτογλου, ὁ τοκογλύφος. Ὁ δεύτερος, ὁ γκαρδιακός φίλος μου, ὁ Χριστόδουλος Γκολής καί ὁ τρίτος ὁ μικρός ἀδερφός μου ὁ Γιώργης, δεκαεφτά χρονῶ παιδί. Τοῦς πῆγανε στίς φυλακές τῆς Σμύρνης. Μείνανε ὑπόδικοι ἕνα δυό μῆνες καί ὑποφέρανε πολλά. Ὅμως στή δίκη ἀθωώθηκαν. Ἐβρισκες ἀκόμα γενναῖες καρδιές πού θέλανε τή γαλήνη τοῦ τόπου.

Ἀρματωμένη ομάδα δέν μποροῦσε πιά νά σταθεῖ στό βουνό. Καί τό κρυφτούλι μέ τό θάνατο ἄρχισε τραγικό, δίχως ἀνάσα.

VI

Τ Ο ΓΕΝΑΡΗ ΤΟΥ 1915 ΚΑΛΕΣΑΝΕ τήν κλάση μου. Παρουσιάστηκα στό Κουσάντασι μαζί μέ καμιὰ ἑβδομηνταριά συγχωριανούς μου. Μᾶς καταγράψανε καί μᾶς στείλανε στά σπίτια μας νά ἐτοιμάσουμε τά ρούχα μας· σέ δυό τρεῖς μέρες θά φεύγαμε γιά τά Τάγματα Ἐργασίας στήν Ἄγκυρα.

Οἱ περισσότεροι μόλις ἀκούσανε τόν προορισμό, τρέξανε νά κρυφτοῦνε. Ἐγώ συμφώνησα μέ τή γνώμη τοῦ φίλου μου, τοῦ Κώστα Πανάγογλου· ἐπέμενε νά πᾶμε στ' Ἀμελέ Ταμπούρια τῆς Ἄγκυρας. Ὁ Κώστας εἶχε τσακωθεῖ μέ τόν πατέρα του γιά περιοριστικά κι ἤθελε νά φύγει, μήπως καί συγκινηθεῖ ὁ γέρος κι ἀλλάξει γνώμη. Ἐγώ γιατί νά κάνω τήν κουτουράδα νά τόν ἀκολουθήσω; Ὅταν ψάχνεις γιά δικαιολογίες πάντα κάτι θά βρεῖς. Ἐλεγα: Ἐχεις νά διαλέξεις ἀνάμεσα σέ δυό στραβά κι ἀνάποδα. Τό ἕνα κακό εἶναι νά κρυφτεῖς· τό ἕζηςες καί ξέρεις τί λογιῶ εἶναι. Τ' ἄλλο τό ἄγνωστο εἶναι τ' Ἀμελέ Ταμπούρια. Τά λένε γιά χειρότερα, μά πώς νά τ' ἀναμετρήσει ὁ λογισμός σά δέν τά ξέρει; Ὅσα κι ἂν εἶχα ἀκουστά γιά τά Τάγματα δέ μέ τρομάζανε. Ἐγώ σκιαζόμουνα κείνα

πού είδανε τά δικά μου μάτια. Κάθε χτύπος στήν πόρτα νά κόβει χρόνια από τό γονιό σου! Νά σέ κυνηγούνε παντού και νά μήν ἔχεις καντούνι νά σταθείς. Νά ζεις σάν ποντικός στά ταβάνια και στους ὑπόνομους, ἀκίνητος, θαμμένος ζωντανός. Χίλιες φορές καλύτερα τ' Ἀμελέ Ταμπούρια. Ἐκεῖ θά παλεύεις μέ τό θάνατο, μά θά παλεύεις στήθος μέ στήθος, χνότο μέ χνότο, ὀρθός σέ πέτρυν' ἀλώνια. Τέτοια κρίση ἔδγαλα και πήγα.

Ἦταν Φλεβάρησ τοῦ 1915 ὅταν ξεκινήσαμε. Κανείς ἀπό τό σπίτι δέν εἶχε καιρό για ξεπροβοδίματα. Μονάχα ὁ Γιώργος καθώς μ' ἀποχαιρετοῦσε κοντοστάθηκε· θυμήθηκε πώς ἔφτανε ὅπου νά ἔναι και ἡ δική του ἀράδα. Ὑστερα μέ ρώτηξε:

– Φοδᾶσαι;

– Δέν ξέρω, τοῦ ἀποκρίθηκα. Κεῖνο πού ξέρω εἶναι πώς δέ θά πῶ στό θάνατο: κόπιασε! Θά παλέψω νά ζήσω!

– Ἐμένα πολύ θά μοῦ λείψεις, μοῦ ἔκανε και καθάλησε ἀπότομα τό μουλάρι, τό κλότσησε κι ἔφυγε μπουρνιασμένος.

Πέντε μερόνυχτα ἡ διαδρομή Σμύρνη – Ἄγκυρα. Τά τρένα πήγαιναν ἀργά γιατί δούλευαν μέ ξύλα. Ὅλο τό τούρκικο κάρβουνο τό τραβοῦσε ἡ Γερμανία για τίς δικές της ἀνάγκες. Μᾶς εἶχαν ἀμπαρωμένους σέ βαγόνια πού μεταφέρνανε ἄλογα. Μονάχα μιά φορά τή μέρα μᾶς ἀνοίγανε για νά πᾶμε για σωματική μας ἀνάγκη. Ἀπό τετρακόσιους ὀγδόντα ἄντρες πού εἶχε κείνη ἡ ἀποστολή, μόνο οἱ τριακόσιοι δέκα φτάσανε στόν προορισμό τους. Οἱ ἑκατόν ἑβδομήντα τό σκάσανε στό δρόμο. Ἡ φρουρά – πού ἦταν μόνο δέκα ἄντρες – ἔκανε τά στραβά μάτια για νά πάρει

μπαχτοῖσι και νά πλιατσικολογήσει τοῦς μπόγους μας. Για κεινούς τοῦς φουκαράδες διαβόλους ἦταν ἀναπάντεχος θησαυρός οἱ πλούσιοι μπόγοι ἑκατόν ἑβδομήντα Ἑλλήνων, ὅπου ἡ μητρική στοργή και ἡ σελμπεσιά τῆς ἀπελπισιάς εἶχανε στοιβάξει ὅ,τι καλύτερο διαθέτανε τά σπίτια σέ ροῦχα και σέ τροφίμα.

Πόσοι ἀπ' αὐτοῦς πού τό σκάσανε θά κατορθώνανε νά φτάσουνε ζωντανοί στά σπίτια τους! Τά βουνά ἦταν ἀφιλόξενα, ὀργιά τό χιόνι και λεφούσι οἱ Τοῦρκοι λιποτάχτες. Οἱ δρόμοι εἶχανε παντοῦ φυλάκια. Ἐπρεπε νά ἔχεις μπόλοικο παρά για νά δωροδοκεῖς, νά ἔχεις και τύχη και μυαλά τετρακόσια για νά γλιτώσεις ἀπ' τίς παγίδες. Χιλιάδες Ρωμιοί ὀρηκάν ἔτσι τό θάνατο. Κι ἦταν οἱ τυχεροί. Γιατί ὅσους πιάναν ζωντανούς τοῦς παραδίνανε στίς ἀρχές· αὐτοῖ ἔταν οἱ πιό δυστυχημένοι. Κάλλιο νά ἔχανε πέσει ἀπό μαχαίρι και σφαῖρα στό δρόμο, παρά π' ἀξιώνονταν νά φτάσουνε ζωντανοί στό τάγμα τους.

Μέ στείλανε στό «Ἰκιντζί Ἀμελέ Ταμπούρου», στό δεύτερο Τάγμα Ἐργασίας, ὀγδόντα χιλιόμετρα πέρα ἀπό τήν Ἄγκυρα, στό χωριό Κιλισλάρ. Δώδεκα τάγματα δουλεύανε σέ δρόμους και σέ μιά σιδηροδρομική γραμμή, πού τήν εἶχε ἀρχίσει πρίν τόν πόλεμο γαλλική ἔταιρία.

Μόλις μέ παραδώσανε στό τάγμα, εἶδα νά φέρνουν τέσσερις λιποτάχτες. Τοῦς ὑποχρεώσανε νά γονατίσουνε. Ἐμᾶς μᾶς παρατάξανε γύρω τους. Ὁ ταγματάρχης, πού θά μᾶς ἔπαιρνε στους ὀρισμούς του, ἔδγαλε ἕνα σύντομο λόγο ὅλο βρισίδι και ἀπειλές. Ὑστερα ἄρπαξε ἕνα βούνευρο και ρίχτηκε πάνω στους δεμένους λιποτάχτες. Ἄκουγες τ' ἀγκομαχητά τους, τίς σφυριγματιές τοῦ βούνεουρου και τή δύσκο-

λη ανάσα του ταγματάρχη. Όταν απόκανε, πιάσανε κουρμπάτσι οι χωροφυλάκοι. Σπάζανε οι σάρκες των ανθρώπων και πεταγόταν ένα σκοτωμένο μαύρο αίμα. Ύστερα τους στήσανε όρθους και τους περνούσανε στο λαιμό «βραχιόλια». Τά βραχιόλια ήτανε χοντροί χαλκάδες, ίσαμε τρεις οκάδες σίδηρο ό καθένας. Οι δύο άκρες ένώνονταν μέ περτσίνια. Δίχως έργαλειά δέν μπορούσες νά βγάλεις τους χαλκάδες. Μ' αυτούς τρώγανε, μ' αυτούς σκάδανε, μ' αυτούς σπάζανε πέτρα, μ' αυτούς πέφτανε νά κοιμηθούνε! Είχανε γίνει ένα μέ τό κορμί τους.

Τί σκαρφίζονταν οι άνθρωποι για νά έξευτελίσουνε τό συνάνθρωπό τους. Πάνω στά βασανιστήρια πέφτανε τά βρακιά, βγαίνανε τ' άχαμνά στή φόρα, άνακατεύονταν μέ τό αίμα, σάλια, μύξες, ούρα, κόπρανα και δάκρυα! Σοβαρούς, κιμπάρηδες άνθρωπους, προσπαθούσανε νά τους κάνουνε ρεντίκολο!

Όταν τέλειωσε ή... ύποδοχή, μās μαντρώσανε στους λόχους. Άνάμεσό μας μέτρησα διακόσους άντρες μέ τέτοια σιδερικά στό λαιμό. Πώς τ' άντεχαν οι χριστιανοί; Θηρίο είν' ό άνθρωπος!

Τό πρώτο βράδυ άνταμώσαμε στό λόχο άλλους έξι Κιρκιντζώτες, πού μέ δάκρυα στά μάτια μās είπανε:

– Πώς τ' άποφασίσατε νά 'ρθειτε σέ τούτη τήν κόλαση; Τί τρέλα ήταν αύτή! Γιατί δέν τινάζατε καλύτερα τά μυαλά σας στόν άγέρα; 'Εδω θά πεθάνουμε ούλοι σάν τά σκυλιά στ' άμπέλι.

'Εκανα τό θαρρετό, μά σάν έπεσα νά κοιμηθω έκλεινα τά μάτια μου κι έβλεπα βούνευρα και χαλκάδες. Πλάι μου ένας μεσόκοπος έλεγε σ' ένα συνάδερφο ψιθυριστά:

– Άλλο είναι όταν σέ πηγαίνουνε για ντουφέκι ή

για κρεμάλα. Γίνεσαι μεμιάς από τίποτις κάτι. Τουτό δω είναι άσήκωτο βασανιστήριο!

Κι ό άλλος του άποκρίθηκε:

– 'Εγώ θά τό σκάσω μιá από τούτες τίς μέρες. Κι άς μου βάλουνε χίλιους χαλκάδες· δέν άντέχω άλλο!

ΔΟΥΛΕΨΑ ΕΝΑ ΜΗΝΑ σέ σιδηροδρομική γραμμή. Ένα πρωί ρώτησε ό ταγματάρχη:

– Ποιοί από σās ξερουνε νά φτιάχνουνε ξυλοκάrbουνο;

Δίχως νά χάσω καιρό πετάχτηκα όξω άπ' τή γραμμή. Χαιρέτισα στρατιωτικά και είπα:

– 'Εγώ, έφέντη, είμαι καλός τεχνίτης στό ψήσιμο του κάρβουνου.

– Κιοπέκ όγλου (σκύλας γιέ), μου 'πε, θά σέ ψήσω ζωντανό άν λές ψέματα.

– Άμα δέ σās φέρω τρακόσες οκάδες κάρβουνο μέσα σέ δέκα μέρες, κάντε με ό,τι θέλετε. Φτάνει νά διαλέξω έγώ τους βοηθούς μου.

Ποτέ στή ζωή μου δέν είχα άνάψει καμίνι. Μόνο μικρός σάν ήμουνα παρακολουθούσα πώς δούλευε ένας Τουρκος καρβουνιάρης στά βουνά μας. Όμως, κείνη τή στιγμή άν ρωτούσε ό Τουρκαλάς: «Ποιός μπορεί νά φτιάσει άστέρια;» «'Εγώ φτιάχνω», θά τ' άπαντούσα.

Πήρα μαζί μου δέκα άντρες και τραθήξαμε για τό βουνό. Ό φίλος μου, ό Κώστας Πανάγογλου δέ θέλησε νά 'ρθει· νόμιζε πώς κεί πάνω θά μās καθάριζαν στά σίγουρα οι Τουρκοι λιποτάχτες. Άπ' τους συχωριανούς μου μόνο ό Χρίστος Γκολής μ' άκολού-

θησε. Πήραμε τρόφιμα για δέκα μέρες. Τή δέκατη φόρτωσα ὄχτώ γαϊδούρια κάρβουνο καί κατέβηκα στό τάγμα. Παραφύλαξα τήν ὥρα πού ἦρθε ὁ ἴδιος ὁ ταγματάρχης καί τοῦ τό παράδωσα.

– Καλύτερο ἀπό τοῦτο τό κάρβουνο, κανείς δέ θά μπορούσε νά φτιάσει, χειμώνα καιρό, εἶπα. Τά κούτσουρα εἶναι βρεγμένα...

Ἐπιπλέον τῆς ταγματάρχης πού εἶχε νά δεῖ μήνες κάρβουνο, ἐνθουσιάστηκε κι ἔδωσε ἐντολή στό σιτιστή νά μᾶς «χορηγήσει» διπλή μερίδα ξερῆ τροφή γιά ἄλλες δέκα μέρες.

Δέν ἦταν εὐκολο πρᾶμα νά ζήσουν ἔντεκα Ρωμοί, ἀπομονωμένοι καί ξαρμάτωτοι, πάνω στ' ἄγρια τουροκοβούνια, μέ συντροφιά τίς καταιγίδες, τά οὐρλιαχτά τῶν λύκων καί τῶν τσακαλιῶν, τό φόβο πῶς μπορεῖ ὥρα τήν ὥρα νά φτάσουνε Τοῦρκοι λιποτάχτες νά μᾶς χαλάσουνε. Μά ὅσο θυμόμαστε τό κουρμπάτσι τοῦ τσαούση καί τά βραχιόλια, τόσο βρῖσκουμε ὠραία τή ζωή μας πάνω στ' ἀπάτητα βουνά.

Στήσαμε τό τσαντήρι μας σ' ἀπαγκιά, γιά νά 'ναι προφυλαγμένο ἀπ' ἀέρηδες καί καταιγίδες. Χτίσαμε ἕνα καλό τζάκι. Κάθε βδομάδα κατεβαίναμε στό λόχο, πότε ὁ ἕνας καί πότε ὁ ἄλλος, παραδίναμε τό κάρβουνο, παίρναμε τροφές καί ξαναφεύγαμε γιά τά λημέρια μας. Παραλίγο νά πιστέψουμε πῶς γεννήθηκαμε καρβουναραῖοι καί καρβουναραῖοι θά πεθάνουμε.

Ἄρχές τ' Ἀπρίλη κατέβηκε στή χώρα ὁ φίλος μου ὁ Χρῖστος Γκολής. Ἄμα γύρισε μοῦ εἶπε:

– Κακά μαντάτα, Μανώλη. Στό τάγμα, ὅπως κατάλαβα, δέ θά μείνει κανένας ζωντανός. Ἔχει πέσει μιά διαβολοαρρώστια καί πεθαίνουν ἑκατοσταριές οἱ ἄντρες. Εἶναι κι ἄλλοι πού σάπισαν τά δάχτυλα τῶν

χειρῶν καί τῶν ποδαριῶν τους καί ξεκολλᾶνε σάν βδέλλες. Ὁ Θεός νά μέ βγάλει ψεύτη, μά ὅπως πᾶμε, σέ λίγο θά 'χουνε ὅλοι θεριστεῖ...

Δέν περᾶσανε πολλές μέρες κι ὁ πατριώτης μου ὁ Χρῖστος ἀρρώστησε βαριά. Τόν ἔπιασε δυνατός πυρετός καί σύγκρου.

– Νά πάρει ὁ διάβολος, ἔκανε, δέ νιώθω καλά. Κόπηκα ὀλόκληρος...

Παράτησα τή δουλειά καί πῆγα κοντά του. Ὅσο κι ἂν τόν σκέπαζα, ὅσο κι ἂν κίζντιζα τή φωτιά, κείνος τουρτούριζε, βόγκαε. Ἄρχισε νά μέ τρώει ἡ ἔγνοια. Τί νά 'παθε; Μήν κόλλησε τήν ἄγνωστη ἀρρώστια; Καί τί νά τοῦ κάνω; Πῶς νά τόν ἀνακουφίσω; Ὅλη νύχτα ὁ Γκολής καιγότανε στόν πυρετό, πάλευε, παραμιλοῦσε. Τήν ἄλλη μέρα ἄρχισα κι ἐγώ καί δυό τρεῖς ἄλλοι νά νιώθουμε ἀνήμποροι.

Εἶπα στούς συντρόφους νά τά μαζεῦουμε καί νά κατεβοῦμε στό τάγμα. Τί μ' ἔκανε καί πῆρα μιά τέτοια ἀπόφαση; Μή δέ μάντευα τό τί μᾶς περιμένε κει κάτω; Μοῦ 'ρθε στό νοῦ μιά ταινία πού εἶχα δεῖ στή Σμύρνη καί μοῦ 'κανε βαθιά ἐντύπωση: Οἱ ἐλέφαντες ἅμα νιώθουνε νά ζυγώνε τό τέλος τους, παίρνανε ὅλοι τό δρόμο καί πηγαίνανε σέ μιά χαράδρα, ὅπου ἄλλοι ἐλέφαντες εἶχαν πεθάνει πρὶν ἀπ' αὐτούς.

ΤΟ ΤΑΓΜΑ ΜΑΣ ΣΤΡΑΤΩΝΙΖΟΤΑΝΕ στά πιά ἀπάνθρωπα χτίρια πού ἔφτιαξε ποτέ ἄνθρωπος γι' ἄνθρωπος. Ὁ κάθε κισλός εἶχε μᾶκρος πάνω ἀπό ἑβδομήντα μέτρα καί φάρδος ἕξι. Τά ντουβάρια ἀπό ξε-

ρολιθιά, δίχως ασβέστη, είχανε πάχος ογδόντα πόντους. Παράθυρο ούτε ένα! Άραιά και πού κάτι ξύλινα πορτάκια, πού μόλις χώραγε νά περάσει σῶμα ανθρώπου κι αὐτά ἦτανε κλεισμένα μέ σιδερένια καλτεμίρια. Τή σκεπή τήν είχανε φτιάσει ἀπό φρέσκες κλάρες κι ἀπό χῶμα και τή στεριώσανε πάνω σέ κορμούς λεύκας.

“Αμα μπήκε ὁ Ἀπρίλης, τά χνότα τῶν τριῶν χιλιάδων ἄρρωστων ζεστάνανε τόσο τόν ἀγέρα, πού οἱ λεῦκες πήρανε τά μπουμπουκιάζουνε και νά πετοῦνε φρέσκα ἀναιμικά κλαράκια! Τά κούτσουρα θέλανε νά ζήσουνε ὅπως κι ἔμεις... Σ’ ὀλόκληρο τό μάκρος τοῦ τάφου μας, δεξιά ζερβά, τό χῶμα ἦταν ὑψωμένο μισό μέτρο· κεῖ, πάνω σ’ ἄχερα και τσουβάλια, εἶχε ὁ κάθε φαντάρος τό γιατάκι του. Μόλις ἔμπαινες μέσα σ’ ἔπιανε ἔμετός. Οἱ βαριά ἄρρωστοι ἀποπατούσανε και ξερνούσανε. Ἡ μόχα ἀνακατευότανε μέ τήν ξινίλα τοῦ ἰδρώτα, τ’ ἄρρωστο χνότο και τή μούχλα ἀπ’ τά σαπισμένα κλαριά τῆς στέγης. Ἡ ψείρα μιλιούνια, ἀνηφόριζε στά ροῦχα, στά μαλλιά, στά τσίπουρα, στ’ ἀφτιά και σ’ ὄλο τό κορμί, χωνότανε στό πεσί και τό ’σκαφτε, τ’ ἄδειαζε ἀπό αἷμα. Τά βογκητά, τά παραμιλητά, τά ροχαλητά σπάζανε τά νεῦρα μέσα στό σκοτάδι. “Ὅσοι δέν εἶχαμε χάσει ὀλότελα τά λογικά μας παρακαλούσαμε τό Θεό νά τελειώσουνε τά θάσσανά μας μίαν ὥρα ἀρχύτερα.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχανε τρομοκρατηθεῖ· ἡ ἀγνωστη καταραμένη ἀρρώστια, πού δέν ἦταν ἄλλη ἀπό τόν ἐξανθηματικό τύφο, ξαπλώθηκε και στά χωριά τους. Μᾶς παρατήσανε στήν τύχη μας. Στέλνανε μόνο νεκροθάφτες γιά ν’ ἀνοίγουνε τάφους. Τό συσσίτιο τό φέρνανε και τ’ ἀκουμπούσανε ἑκατό μέτρα μακριά.

“Ὅσοι μπορούσαμε, σερόμαστε μέ τήν κοιλιά μέσα στίς ἀκαθαρσίες, ἀνοίγαμε μέ τόν ἀγκῶνα τήν πόρτα κι ἀντικρίζαμε τό φῶς. Ζαλάδα μᾶς ἔπιανε ὡς νά συνηθίσουμε. Γουρλώναμε τά μάτια καθώς βλέπαμε τά καζάνια ν’ ἀχνίζουνε. Τό φαῖ ἦταν μιά ἀνάμνηση τῆς ζωῆς. “Ὅποιος εἶχε τό κουράγιο συνέχιζε νά σέρνεται πάνω στό χιόνι, ἔφτανε τό συσσίτιο, βουτοῦσε τό λεγενάκι του, ἔφερνε τό μαυροζούμι στό στόμα και τόν ἔπιαν’ ἔμετός.

– Ἄσιχτίρ! Δολοφόνοι!

Μιά μέρα πού δέν εἶχα πυρετό θγῆκα ὄξω και περπάτησα ἴσαμ’ ἑκατό μέτρα. Μπήκα σ’ ἕνα γειτονικό παράπηγμα νά δῶ μήν ἦτανε καλύτερα. Κεῖνο π’ ἀντικρίσανε τά μάτια μου δέ θά τό ξαχάσω ποτέ! Οἱ περισσότεροι ψυχορραγούσανε και μερικοί εἶχανε κοκαλιάσει! Πλάι σέ δύο νεκρούς εἶδα ξαπλωμένο τό φίλο μου, τόν Κώστα Πανάγογλου. Αἷμα εἶχε τρέξει ἀπ’ τό στόμα και τά ρουθούνια του και πάνω στά ξερά αὐλάκια πού σκεπάζανε γένια, λαιμά και στήθος ἦτανε συναγμένες ἑκατομμύρια ψεῖρες!

Πῆρα νερό και τόν καθάρισα. “Υστερα ἔφερα τό χέρι στό μέτωπό του, τόν χάιδεσα. “Ἀνοιξε τά μάτια. Μέ κοίταξε. “Ἐτρεμε τ’ ἀχείλι του.

– Μανώλη! Πεθαίνω... εἶπε. Δέν μπόρεσα νά κρατηθῶ ἄλλο.

Τόν ἀγκάλιασα κι ἔκλαψα. Δέν ξέρω πόση ὥρα περάσαμε ἔτσι κοντά ὁ ἕνας στόν ἄλλο. Κάλλιο νά μήν τίς θυμᾶσαι τέτοιες στιγμές. Τά πόδια μου λύθηκαν. “Ἐλεγα πῶς θά σωριαστῶ. “Ἐπρεπε νά γυρίσω. Ὁ πυρετός μέ ξαναβρῆκε· δέν ἀντεχα ἄλλο.

– Κάνε κουράγιο, Κωνσταντή, εἶπα· θά ξανάρθω. Μέ κοίταξε μέ βλέμμα ἀπελπισμένο, μά δέν εἶπε λέ-

ξη. Σήκωσε τό χέρι του και μου 'κανε ένα αδύναμο χαιρετισμό. Σάν ξαναμπήκα στή στρατώνα, τό σκοτάδι μου φάνηκε ακόμη πιό πηχτό. Τά μουγκρητά και τά παραμιλητά μ' άγριέψανε. "Απλωνα τά χέρια σάν τυφλός και φώναζα τ' όνομα του συντρόφου μου, του Γκολη, για να δω τή θέση μου. "Υστερα ξάπλωσα, σκεπάστηκα με τά τσουβάλια κι έκλαψα. "Ωχ, 'Αξιότη, σύ 'σαι λοιπόν πού 'χες τά θάρρητα και πάλευες τίς περιστάσεις κι έβρισκες πάντα μιάν άκρη; Πώς θά τά ξεκεφαλώσεις!

"Ένα χέρι τσάκωσε νευρικά τό μπράτσο μου· είδα άνεκούρκουδα καθισμένον τό φίλο μου τό Χρίστο να φωνάζει:

– Τί κάθεται, Μανώλη, δέ βλέπεις τά παλιόπαιδα πού χούμηξαν να κλέψουνε τά σύκα και τά καρύδια μας; Διώξ' τα, μωρέ! Κυνήγησέ τα! Τί καρτεράς;

Είχε ζωηρέψει, έλεγε πώς έγιανε και θά σηκωθεί να περπατήσει. "Υστερα μεμιās κατάπεσε. Είχε μεγάλο πυρετό. "Έβρεξα ένα μαντίλι και τ' άπλωσα στό κούτελό του. Προσπάθησα να τον ήσυχάσω.

– Κοιμήσου, Χρίστο. Μή σκιάζεσαι. 'Εγώ 'μαι πλάι σου...

Σύρθηκα και κόλλησα κοντά του για να νιώσει σιγουριά. "Εφερε τά ξυλιασμένα ποδάρια του πάνω μου, τινάχτηκε ένα δυό φορές και πέθανε! "Ηθελα να ζητήσω βοήθεια. "Ανοιγα τό στόμα μου, τό ξανάκλεινα, τό ξανάνοιγα· φωνή δέν έβγαινε! Πάλευα να σηκωθώ μά δέν κουμαντάριζα τό κορμί μου. Βυθιζόμουνα σ' ένα χάος, ύστερα αποκοιμήθηκα λές κι ήπια ναρκωτικό.

Μέσα στό βαρύ ύπνο μου είδα δυό γεροντάκια πιασμένα χέρι χέρι να ζυγώνουνε άκροπατώντας. Στήν

άρχη δέν τούς ξεδιάκρινα, βαδίζανε μέσα σ' ένα σύγνεφο. "Υστερα τούς γνώρισα. "Ήταν ή μάνα κι ό πατέρας του Χρίστου Γκολη.

– Σσσουύ! μου κάνανε βάζοντας τό δάχτυλο στό στόμα. Μή μιλάς, θά ξυπνήσεις τό παιδάκι μας!

'Ανακάθισα. Θυμήθηκα πώς ό Χρίστος είχε πεθάνει. "Αρχισα να τρίβω τά γόνατά μου. "Αργοκινούσα τό κορμί μου σάν μοιρολογίστρα. "Από μιá σχισμάδα τής πόρτας κάποια λόξη, φωτεινή γραμμή έδειχνε πώς ό ήλιος είχε βγει από ώρα. Κοίταξα τίς σκόνες πού στριβιλιζόνταν σάν μικροσκοπικά μπαλόνια μέσα σε μιá φωτεινή λουρίδα. Πέθανε ό Γκολής! Πέθανε, μωρέ! Πέθανε! Τόν κοίταξα, τον ξανακοίταξα κι έμενα εκείδα να κουνιέμαι. Δέν ξέρω πώς μου 'ρθε στό νοῦ ή κερα-Στυλιανή, ή σαβανώτρα, πού κάθε χρόνο τήν γκάστρωνε ό άχάϊρευτος ό άντρας της και ποτέ δέν είχε ψωμί να χορτάσει τά παιδιά της. "Αμα πέθαιναν τά μωρά τής μάνας μου κι έρχότανε να τά συγυρίσει, τά κοίταζε στή νεκρόκασα κι έλεγε με φθόνο:

– 'Ωχού, τί ώραίο λειψανάκι! Να 'ταν τό δικό μου μωρό!

Τό λείψανο του φίλου μου ήταν φρικτό, μά παρακαλοῦσα ποτε θά 'ρχόταν κι ή δική μου σειρά να κλείσω τά μάτια μου, να τελειώσουνε τά βάσανα. Σήκωσα τό χέρι και τό 'φερα στό κούτελο, στά μάτια, στό στόμα του Χρίστου. Μήπως έκανα λάθος; Μήπως ζούσε; Μήπως ήμουν έγώ βαριά κι έβλεπα γύρω μου άποθαμένους; 'Ο Χρίστος δέ ζούσε, αναπαύτηκε ψές βράδυ λές κι είχε προαισθημα και μου 'πε: «Ρέ Μανώλη, πές κατιτίς να ξεδώσει ό νοῦς...». Κι έγώ βρήκα να του πώ: «Θυμάσαι τήν 'Ελδία; Τήν Καϊριανή

σαντέζα πού ανταμώνσαμε στή Σμύρνη; Ζεστή πού ἦταν ἡ φωνή της, ἔ; Ἐν τραγουδοῦσε τώρα δά – τί λές – θά ζωντανεύαμε; Δέ μιλάς. Μωρέ σέ ξέρω ἐγώ τί φωτιά ἔχεις μέσα σου. Κράτα τή φλόγα σου· χρειάζεται. Λέγε ὅπως λέω κι ἐγώ: “Θά ζήσω! Κερατάδες, δέ θά μέ φάτε, θά ζήσω!”»

Ἐ Χρῖστος εἶχε κλειστά τά μάτια, μά χαμογελοῦσε! Ἡμουνά σίγουρος πώς χαμογελοῦσε, γιατί ἄπλωσε τό χέρι του καί χτύπησε δυό τρεῖς φορές τό μπράτσο μου σάν νά μοῦ ἔλεγε: «Πές κι ἄλλα, πές κι ἄλλα». Μιά καί καταλάβαινα πώς τόν ξαλαφρώνω, συνέχισα νά τοῦ μιλάω. Γιατί νά τό κρύψω; Διψοῦσα κι ἐγώ ὁ ἴδιος γιά λίγο κουράγιο.

«Σά θά γυρίσουμε στό χωριό, πού λές, Χριστάκη, θά σέ βοηθήσω νά τελέψεις τό σπίτι σου. Θά σοῦ φέρω νά φυτέψεις κι ἄπ' ὄλα τά μυριστικά τοῦ κήπου μας, νά φτιάξεις ὁμορφο περβολάκι. Τούς ἀρέσουνε τῶν γυναικῶν τά πούλουδα. Πρωτογιός εἶσαι, μωρέ Γκολή, κι ἔχει σειρά καλή ὁ κύρης σου. Γαλαντόμος εἶναι, δέν τσιγκουνεύεται. Θά σοῦ κάνει, πού λές, τρανό γάμο. Θά θγεῖ ὁ Κοσμᾶς νά τελαλήσει. Θά κουβαληθοῦν ὡς κι οἱ νεράιδες τῶν λιμνῶν μας... Θά πεταχτεῖ κι ὁ Γιάγκος, ὁ μαραγκός, νά δώκει ἕνα χέρι, νά φτιάσουμε πρόχειρα τραπέζια γιά ἕκατό νομάτους. Μόνο ἀπό λεύκα νά μὴν εἶναι. Ὁχι, λεῦκες! Αὐτές – κοίταξέ τις τίς πανοῦκλες – στέκουνε στή σειρά σάν νεκρόκασες κι ἄς πέταξαν τρυφερά κλαράκια... Οἱ καρδιές στό ὄρεινό σας χτήμα ἔχουνε καλό ξύλο γιά κρεβάτια. Ἐπὶ κείνες νά φτιάσεις τό νυφικό κρεβάτι σου καί τῶν παιδιῶν τίς κούνιες. Ἐδική μου ἡ μάνα ἔκανε δέκα ἐφτά γέννες κι ἀδικογέρασε, σούρωσε. Ἐμεῖς τίς γυναῖκες μας θά τίς προσέ-

χουμε καλύτερα ἀπ' τά μάτια μας. Καί τά μωρά μας θά τά χαϊδεύουμε. Πόσο θά τά χαϊδεύουμε! Γιά συλλογίσου σά θά τά πρωτοστείλουμε σχολεῖο! “Βού-ά-δά, γού-ά-γά...”. Θά κατεβοῦμε στά μαγαζιά τῆς Σμύρνης καί θά τοὺς ἀγοράσουμε τσάντες καί πλάκες. Νά μὴν τοὺς λείπει τίποτις. Κάθε Πρωτοχρονιά θά τοὺς ἀγοράζουμε κουρντιστά παιχνιδάκια. Εἶχα δεῖ μιὰ φορά στοῦ Σολάρη ἕνα τρενάκι. Τί ἔταν κείνο, ψυχὴ μου! Πατοῦσες ἕνα κουμπὶ κι ἔτρεχε πάνω στίς ράγες. “Φούτου φούτου φούτου!”. Ἐμ, ἔννοια σου κι ἐδῶ, σέ τοῦτα τά κακορίζικα τά μέρη, θά τρέχουν αὔριο ἀληθινά τρένα, πάνω στίς γραμμές πού φκιαῖσαμε. Οἱ ἀνθρώποι πού θά ταξιδεύουνε δέ θά βάζει ὁ νοῦς τους πώς κάποτες τίς στρώσαμε μεῖς, οἱ Ρωμιοί, μέ τά κόκαλά μας».

Κουράστηκα... Ἐῖσως καί νά μέ πῆρε ἡ συγκίνηση. Ἐ Γκολῆς εἶχε ὀρθάνοιχτα τά μάτια· ἤθελε νά δεῖ κείνα πού τοῦ ἔλεγα. Ἐστερα τόν ἄκουσα πού ψιθύριζε μέ φωνὴ ἀδύνατη, λυπητερή: «Νά ζήσω μόνο! Νά ζήσω!»

Δέν ἄντεχα νά μείνω παραπάνω κεῖ μέσα. Σηκώθηκα καί διπλωμένος στά δυό, ντουβάρι μέ ντουβάρι, λεύκα μέ λεύκα, κατάφερα νά φτάσω ὄξω. Νόμιζα πώς ἡ δροσιά καί τό φῶς θά μέ γιάτρευαν. Μόλις ὁμως ἀντίκρισα τόν ἥλιο ἔνιωσα χειρότερα. Μοῦ φάνηκε ἀδιάφορος, ψυχρός. Ἐῖσια πού ἐρχότανε κι ἔφευγε γιά νά γράφουνε τά καλαντάρια μέρες καί μῆνες, πού γιά μᾶς μοιάζανε μέ τοὺς περσινωτοὺς χαλκάδες στό λαιμό τῶν κατσάκηδων. Ἐἤθελα συντροφιά, ἤθελα παρηγοριά, κάποιος νά μοῦ πεῖ ἕνα λόγο καί νά τ' ἀπαντήσω γιά νά βεβαιωθῶ πώς δέ μοῦ ἔστριψε. Τράβηξα γιά τόν κισλά τοῦ Κώστα. Νά ἔχε

ξεγυρίσει τουλάχιστον αυτός. "Αν όμως πέθανε; Τί τό παράξενο; Κάθε νύχτα πόσοι κλείνουν τά μάτια και δέν τά ξανανοίγουνε!

Του Κώστα τά μάτια τά βρήκα ὀρθάνοιχτα! Φοβερά γυάλινα μάτια, ὀργισμένα! Ποτές δέν ξανάειδα νεκρό μέ τέτοια τρομερά μάτια! Λές και τόν βρήκε ὁ Χάρος σέ στιγμή πού μούντζωνε και φτοῦσε τόν ὀχτρό του! "Ετρεξα νά τοῦ κλείσω μάτια και στόμα, μήν πάει ἔτσι στόν ἄλλο κόσμο και σκιαχτοῦν οἱ νεκροί! Τά λασκαρισμένα νεῦρα μου τέντωσαν ἀπό μίσος, ἀσυγκράτητο μίσος, πού 'γινε παρευτός δύναμη και μέ στύλωσε. Βγήκα ὄξω τρεχάλα. Τά χέρια μου τά 'νωθα δυνατά, ἔτοιμα νά στραγγαλίσουνε ὄλο τ' ἀσκέρι τῆς Τουρκιάς. "Ἦθελα νά τό σκάσω, νά πάρω τῶν ὀμματιῶν μου, νά τρέχω δίχως νά σταματῶ, νά δρασκελῶ βουνά και φαράγγια, ντερέδες και διάσελα, νά χώνουμαι σέ ποτάμια και νά φυσάει, ὦχ, νά φυσάει ἄγριος δυνατός ἀγέρας νά μου βιτσιίζει τό πρόσωπο, νά μου δροσίζει τά σωθικά.

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΜΑΗ μᾶς ἦρθε ἕνας Τουρκος ἀρχίατρος. Σουκρη ἔφέντη τόν λέγανε. "Αν ζεῖ, καλή του ὦρα. "Ἦρθε σάν ἄγιος τῆς χριστιανοσύνης και μᾶς ἔσωσε. "Ἦ στολή κι ὁ πόλεμος δέν καταφέρανε νά διώξουν ἀπό κείνη τῆ γενναία καρδιά τόν ἄνθρωπο. Μόλις ἀντίκρισε τήν κατάντια μας ἔφριξε. "Ἐδωσε διαταγή νά μεταφερθοῦν οἱ βαριά ἄρρωστοι σέ νοσοκομεῖα. "Ανοιξε παραθύρια. "Ἐβαλε νά κάψουν τά ψειριασμένα χόρτα και τά τσουβάλια, ν' ἀπολυμάνουνε και ν' ἀσβεστῶσουνε. Τό λουτρό και ἡ ἀποτρι-

χωση γίναν ὑποχρεωτικά. Μᾶς ἔδωσε φάρμακα και γάλα, διόρθωσε τό συσσίτιο. Για κείνους πού πέρασαν ἀλαφριά τήν ἀρρώστια, ὅπως ἐγώ, ὑπόγραψε τετραμήνες ἀναρρωτικές ἄδειες. Τί μπορεί νά κάνει ἡ ἄνθρωπιά! "Από τίς τρεῖς χιλιάδες πού ἤμασταν, ἄν γλιτώσαμε οἱ ἑφτακόσιοι, στοῦ Σουκρη ἔφέντη τῆ γενναία καρδιά τό χρωστᾶμε.

Μέ πήρε κοντά του, νά γράφω τίς ἄδειες τῶν ἀρρώστων. "Όταν ἦρθε ἡ σειρά νά μου ὑπογράψει και τῆ δική μου ἄδεια, μ' ἔπιασε συγκίνηση.

– Δέ θά λησμονήσω ποτέ τό καλό πού μᾶς κάματε, εἶπα ἐπίσημα.

– Δέν τό 'κανα για σένα και τούς δικούς σου, μ' ἀποκρίθηκε. Τό 'καμα για τήν πατρίδα μου. Τί σόι ἔθνος θά γενοῦμε σά μάθουμε τούς πολίτες και τούς στρατιῶτες μας νά 'ναι κτήνη;

– "Ο πόλεμος βγάξει τούς ἄνθρώπους ἀπό τό δρόμο τοῦ Θεοῦ, μουρμούρισα δειλά, γιατί δέν ἦξερα πῶς θά τό πάρει.

Μέ κοίταξε μέσα ἀπ' τά γυαλιά του μέ τό καθαρό γαλάζιο μάτι του.

– "Ἦ νεαρή σου ἡλικία, μ' ἀποκρίθηκε, και τά βάσανα πού πέρασες, δέ σ' ἐμποδίζουνε ν' ἀντικρίζεις σωστά τῆ ζωῆ. "Ο πόλεμος ἀνοίγει βάραθρα στίς ψυχές και στά ἔθνη. "Εσεῖς οἱ "Ελληνες εἶχατε στήν ἀρχαία μυθολογία σας μία Κίρκη, πού σάν ἄγγιζε τούς ἄνθρώπους τούς ἔκανε γουρούνια. Κίρκη εἶναι ὁ πόλεμος. "Αιντε, σύρε τώρα στή μάνα σου νά σέ καλοταῖσει νά συνέρθεις...

Μου φάνηκε πῶς βρήκα ξανά τήν ψυχή μου. Τά πόδια στυλωθήκανε και βάδιζα ἴσια. "Ἦ καρδιά ξαναγέμισ' ἐλπίδες. Μόνο σάν κίνησε τό τρένο μέ ζω-

σαν άγριες θύμησες. Πίσω μου άφηνα νεκρά τόσα πατριωτάκια και τούς πιο ακριβούς μου φίλους. Τί θά 'λεγα στίς μάνες τους σά θά ρίχνανε μ' άγωνία τά μάτια τους πάνω μου; Είχα δικαίωμα νά τούς κρύψω τήν άλήθεια;

VII

ΔΕΝ ΚΑΤΑΛΑΒΑ ΓΙΑ ΠΟΤΕ ΠΕΡΑΣΕ κείνη ή τετράμηνη άναρωτική άδεια! 'Η χαρά έχει πάντα διασύνες· δέν προκάνεις νά γλυκαθείς και χάνεσαι σαν άερικό. Τόν πρώτο μήνα τόν πέρασα στό στρώμα. Σηκωνόμουν νά πιάσω δουλειά και ξανάπεφτα. 'Η μάνα μου μέ κοίταζε μ' έγνοια.

– Πότε θά γιάνεις, παιδάκι μου; Πότε θά πάρεις τ' άπάνω σου;

Τήν παρακολουθοῦσα νά μπαινοβγαίνει και νά κάνει άθόρυβα όλη τή λάτσα. Τό στέρνο της στενό, όλοκόκαλο, άποροῦσες πώς χώραγε τόση καρδιά! Είχε λιώσει σαν λαμπάδα. Σάν έπαιρνε τήν άδερφή μου και πηγαίνανε στά χτήματα, έμενα μόνος. Τό μάτι μου σεργιανούσε τότες στά έπιπλα, στά κεντίδια, στά φυλλόδεντρα και στίς λαστιχιές πού ήτανε τό καμάρι τής μάνας μου. Στό κέντρο του τοίχου τό πορτρέτο του πατέρα, μέ τό ζωηρό αὔστηρό μάτι, τό στριφτό μουστάκι και τό κρεμαστό κάτω άχείλι, πού έκανε θαρρείς πιο σκληρό τό τετράγωνο πηγούνι μέ τό λακκάκι στή μέση. Πλάι του ή μάνα άχνή, καλοκάγαθη, τήν τοποθέτησε εκεί ό φωτογράφος, μετά τό θάνατο

του πατέρα, γιατί κείνος ποτέ δέν έβγαλε μαζί της φωτογραφία. Στή γωνιά, τό καρυδένιο κονοστάσι μέ τά στέφανά τους, βάγια, ξερό βασιλικό, τό μπρούντζινο θυμιατό και κάνα δυό άσημένα τάματα για την άρρώστια του πατέρα, τό φυεγλιό του Μιχάλη στήν Ελλάδα. Πόσες και πόσες θύμησες πάνω σε τουτα τάπραματάκια.

Μόλις άρχισανε να μέ σηκώνουνε τά πόδια μου έπιασα δουλειά. Ο χωριάτης τό καθισιό δέν τό ξέρει. Τ' άδέρφια όλα στρατευμένα! Ρημαδιό οί κόποι μας. Τί να σου κάνουνε μόνες γυναίκες. Τά δέντρα άκλάδευτα, άπότιστα, δίνανε πολύ λίγο καρπό, κι αυτόν τόν τρώγανε άγουρο τά παιδιά και τά πουλιά. Ο μπαρμπα-Στυλιανός, ό ζευγάς, πού τότε λέγανε «άγιο», έφαγε μέ τή φαμελιά του τό στάρι πού του 'δωκε ή μάνα μας για τή σπορά. Γέμισε τσουκνίδα και τριβόλια ή γή μας. Οί Τουρκοί λιποτάχτες δέν άφήνανε ήσυχο άγρότη. Για ν' άρπάξουνε προσφάι, ρουχο, βεργέτα ή χρυσό δόντι, ξαπλώνανε τόν πασαένα νεκρό. Οί νοικοκυραίοι άμα θγαίνανε άπ' τό σπίτι τους, κάνανε τό σταυρό τους και παρακαλούσανε τό Θεό, κι έναν έναν όλους τούς άγιους, να τους άξιώσουνε να γυρίσουνε ζωντανοί τό βράδυ.

Έτσι έγινε μία μέρα μέ τόν 'Αντώνη Μάντζαρη, τό γείτονα. Τόν έβλεπα άπ' τό παραθύρι μου ν' άποχαιρετάει τή γυναίκα του. Κείνη προσπαθούσε να τόν κρατήσει.

– Μήν πās στό μπαξέ, 'Αντώνη μου, για τ' όνομα του Θεού!

– Γυναίκα, γιατί γίνεσαι παιδί; Πρέπει να πάω να ρίξω έλέκια, άλλιώς θα πέσουνε τά σύκα και θα χάσουμε τή σοδειά!

– Χίλιες φορές να χάσουμε τή σοδειά, παρά να χάσω σένα! Άσε να περάσει ή κακιά ώρα. Πούλησε τά φλουριά πού μου 'χες δοσμένα.

– Μπρέ 'Ελένη, μάτια μου, τί να σου κάνουνε τά φλουριά; Τουτο, δέν είναι μία κακή ώρα· χρόνια θα βαστάξει. Μπά κι έχουμε κομπόδεμα ή είμαστε ραντιέρηδες και δέν τό ξέρω; Πώς θα θρέψουμε τά παιδιά μας;

Ο Μάντζαρης πίστευε πως δέν μπορούσε ποτέ Τουρκος να τότε βλάψει. Τόσοι και τόσοι κοιμηθήκανε στό σπίτι του, και σηκωθήκανε χορτάτοι και δροσισμένοι άπ' τό τραπέζι του. Καθώς εκείνη τή στιγμή περνούσε ό φίλος του, ό Νικόλας 'Αιντινλής, έφυγε μαζί του και πριν στρίψει τό δρόμο φώναξε γελαστός στή γυναίκα του:

– Μή χολιάς, γυναίκα, θα γυρίσω τό βράδυ και θα σου φέρω και λεβάντα για τά ρουχα.

Τό βράδυ φέρανε τόν 'Αντώνη Μάντζαρη σφαγμένο σαν μοσχάρι! Για να τόν τιμήσουνε, λέει, οί Τουρκοί άφήσανε να μεταφερθει τό κουφάρι του και να ταφεί στό κοιμητήρι, ενώ τόν 'Αιντινή τόν κάψανε ζωντανό και σκορπίσανε τήν τέφρα του!

Αυτή 'ταν ή ζωή του χωριού. Κι όμως έμένα, πού γνώρισα τ' 'Αμελέ Ταμπούρια, μου φαινότανε ήμερη. Έψαχνα να βρω πως θα τά καταφέρω να παρατείνω τήν άδειά μου. Προτιμούσα τήν τύχη του Μάντζαρη παρά να ξαναγυρίσω στό τάγμα. Ένας οικογενειακός φίλος μέ ήσύχασε. Γνωριζότανε, λέει, μέ τόν 'Ελληνα γιατρό, πού άπ' τά χέρια του περνούσανε οί άδειες του στρατού και θα του μιλούσε να μου δώσει μία παράταση.

– Έχε το για σίγουρο, μου 'πε. Τρεις μήνες τούς

κέρδιες, σ' τό λέω. Ὁ γιατρός δέ μου χάλασε ποτέ χατίρι...

Τόν πίστεψα καί παρουσιάστηκα στό γιατρό. Κονόμησα μάλιστα καί δέκα χρυσές, γιατί άκουσα πώς ταΐζεται. Δέν ήξερα όμως τό μηχανισμό τής δωροδοκίας. Ἡ μικρότερη ταρίφα ήταν τριάντα λίρες, έπρεπε νά τίς μετρήσεις σέ τρίτο πρόσωπο, τής έμπιστοσύνης τοῦ γιατροῦ, πού αὐτός θά ταχτοποιοῦσε τή μοιρασιά, γιατί έπαιρνε μίτζα κι ένας Τουρκος συνταγματάρχης. Τίς λεπτομέρειες αὐτές τίς έμαθα άφου πρώτα έπεσα στήν παγίδα.

Ἡ άδειά μου είχε τελειώσει άπό μέρες καί ό γιατρός έγραψε στά παλιά του τά παπούτσια τή μεσολάβηση τοῦ κοινού μας φίλου. Τά πραγματικά χάλια τής γειάς μου δέν τότε συγκινήσανε καθόλου. Ἔτσι, ύστερα άπό μιá τυπική έξέταση, μέ παράδωσε στους σουβαρηδες καί βρέθηκα στά κρατητήρια. Μάταια ζητοῦσα νά μ' άφήσουνε νά πάω στό σπίτι, νά πάρω τά πράματά μου καί ν' άποχαιρετίσω τή μάνα μου.

– Θά τό σκάσεις, μου 'κανε ό τσαούσης. Τήν πάθαμε πολλές φορές καί βάλαμε γνώση.

Τό κρατητήριο πού μέ κλείσανε χωροῦσε δέκα καί μεις ήμασταν στοιβαγμένοι έξήντα – οί περισσότεροι λιποτάχτες. Ἦταν κι άλλοι, σάν έμένα, πού τελειώνε ή άδειά τους καί θά τούς πηγαΐνανε μέ συνοδεία στό τάγμα τους. Κανένας φαντάρης, Τουρκος, Ρωμός, Ἄρμένης ή Ὁθραϊος δέν έννοοῦσε νά γυρίσει μέ τή θέλησή του στή βάση του. Ἡ Τουρκία είχε πάψει νά 'ναι κράτος. Τήν κυβερνούσανε καιροσκόποι, ρουσφετολόγοι, κλέφτες καί σπεκουλάντες.

ΣΤΙΣ 14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1916 έφυγα ξανά γιά τήν Ἄγκυρα. Τό τάγμα μου, τό «Ἰκιντζί Ἄμελέ Ταμπουρού», βρισκόταν στό χωριό Γιαβσάν, κοντά στόν Ἐρυθρό ποταμό. Ἡ... τελετή τής ύποδοχής, αὐτή τή φορά, ήτανε διαφορετική. Εΐχανε στήσει τρεΐς άγχόνες· τρία παλικάρια ήταν εκεί κρεμασμένα μέρες μέ μιá πινακίδα στό στήθος: «Εΐμαι λιποτάχτης!».

Οί στρατιώτες κοΐταζαν τούς κρεμασμένους δίχως νά παίρνουνε τά πρόσωπά τους καμιάν έκφραση. Οί κρεμάλες, οί χαλκάδες στό λαιμό, τά βασανιστήρια, τίποτα δέν ήταν ίκανό νά συγκρατήσει τή λιποταξία. Ἡ λιποταξία ήταν ένας πόλεμος στόν πόλεμο. Θέλανε οί άνθρωποι νά ξεκόψουνε άπ' τό μπουλούκι πού βάδιζε στό χαμό, ν' αναλάβουνε μονάχοι τήν εὐθύνη γιά τ' άτομό τους.

Ἐστόσο, είχε μπει τώρα κάποια τάξη στους στρατιώνες. Οί σκηνές μας ήταν ύποφερτές. Κάθε Παρασκευή κάναμε γενική καθαριότητα. Ἡ ψείρα καταπολεμήθηκε. Ὅποιος άρρωστοῦσε πήγαινε σέ νοσοκομεΐο. Ὅμως ή πείνα είχε γίνει ό σκληρότερος βασανιστής. Οί Τουρκοι μαφαζάδες μās άρπαζαν ό,τι είχαμε μαζί μας, ροῦχα, τρόφιμα, λεφτά. Μās κατακλέβανε τά δέματα πού μās στέλνανε οί γονιοί μας. Δουλεύαμε δεκαπέντε ώρες τή μέρα· σπάζαμε πέτρα, ανοίγαμε τουνέλια, φτιάχναμε δρόμους. Μέρα νύχτα ήμασταν λιμασμένοι γιά φαΐ. Περιμέναμε σάν τρελοί τήν ώρα πού θά μās μοιράζανε τήν κουραμάνα. Κόβαμε κομμάτες καί τίς χάφταμε σχεδόν άμάσητες. Ὅλο τό εΐκοσιτετράωρο ζούσαμε μ' αὐτή τήν άπαντοχή.

Εΐχαμε γίνει άράθυμοι. Τσακωνόμαστε καί λογο-

φέρναμε για τό τίποτα: για ένα προσκεφάλι από πέτρα, για ένα ψειριασμένο τσουβάλι, για μιιά χαψιά ψωμί, για τό ποιός θά πάει πρῶτος ν' ἀποπατήσει! Κάναμε προστυχιές, δίχως νά 'μαστε πρόστυχοι κι εἶχαμε μιάν ἀπληστία δίχως νά 'χουμε τί ν' ἀρπάξουμε! Τά βάζαμε μέ τά ροῦχα μας, μέ τήν ἴδια τήν καρδιά μας.

Οἱ χωροφυλάκοι κάναν ἐμπόριο. Για μιιά πίτα, για μιιά χούφτα σταφίδες, μᾶς γδύνανε. Μόνοι μας δέν εἶχαμε δικαίωμα νά πᾶμε στά χωριά νά ψωνίσουμε. Πολλοί δέν ἀντέχανε στήν πείνα καί δίνανε τά ροῦχα τους, τά παπούτσια τους. "Υστερα γυμνοί καί ξιπόλητοι παθαίνανε πνευμονίες καί κρουοπαγήματα καί πεθαίνανε. Εἶχα κι ἐγώ ἕνα καινούργιο ζευγάρι παπούτσια – πάντα μου εἶχα ἀδυναμία στά καλά παπούτσια, ἴσως γιατί τά παιδικά μου χρόνια τά πέρασα ξιπόλητος. Οἱ μαφαζάδες κάνανε πῶς καί τί νά μέ πείσουνε νά τ' ἀνταλλάξω μέ τροφίμα κι ἦτανε φορές πού μου φαινότανε πῶς θά πουλοῦσα καί τήν ψυχή μου στό διάβολο, για νάβάλω στό στόμα κάτι πού νά θυμίζει φαῖ.

Μιά μέρα ἦρθε ὁ μάγειρας μ' ἕνα σουβλάκι πασπαλισμένο πιπέρι καί ψιλοκομμένο κρεμμυδάκι, ἀπλωμένο προκλητικά πάνω σέ μιιά παχιά πίτα. Τ' ἀκούμπησε μπροστά μου στό τραπέζι. Μοσχοδόλησε ὁ τόπος. Τό τρυφερό κοψίδι ἦταν μόλις ροδισμένο. Μοῦ ῥθε ζαλάδα. Τό στόμα μου γέμισε σάλιο. Γύρισα καί τόν κοίταξα ξελιγωμένος. "Απλωσα τό χέρι μου στό σουβλάκι. Τό ἠλίθιο γέλιο του μέ σταμάτησε.

– Για βάστα, ἔκανε. Βγάλε πρῶτα τά παπούτσια σου.

– Τά παπούτσια μου;

– 'Αμ' τά παπούτσια! Τί, τζάμπα; Δίνεις, παίρνεις...

Σηκώθηκα ἀπότομα, ἀγριεμένος καί για νά μήν τότε χτυπήσω, ἔφυγα βρίζοντας. "Ολη τή μέρα μέ πονοῦσε τό στομάχι μου. "Αν δέν ἦμουνα περήφανος θά 'κλαιγα.

ΔΙΑΛΕΞΑΝΕ ΤΟΥΣ ΠΙΟ γεροδεμένους ἀπ' τό τάγμα μας καί τούς στείλανε νά δουλέψουνε στά τουνέλια. Μέσα σ' αὐτούς ἦμουνα κι ἐγώ. Μᾶς πήγανε σ' ἕνα πανύψηλο βουνό, πού βρισκόταν ἀνάμεσα στά χωριά Ἄσση Ἰοσγάτη καί Γιάβσαν. Ἐπρεπε ν' ἀνοίξουμε ἕνα τουνέλι ἐννιακόσια τόσα μέτρα. Ἐνα συνεργεῖο ἔπιασε δουλειά ἀπ' τή μιάν ἄκρη τοῦ βουνοῦ κι ἕνα ἄλλο ἀπό τήν ἄλλη. Οἱ σκλάβοι τῆς παλιᾶς ἐποχῆς μοιάζανε μ' ἀφεντικά μπροστά μας. Δουλεύαμε δεκαοχτώ ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο! Τρυπούσαμε τήν πέτρα μέ βαριές καί παραμίνες κοντοῦλες, δυσκολοδούλευτες. Δέν εἶχαμε δυναμίτη, μόνο μαύρη μπαρούτη. Ἡμασταν χωρισμένοι σέ συνεργεῖα καί κάθε δυό ἄντρες ἔπρεπε νά τινάζουνε κάθε μέρα ὀρισμένα φουρνέλα, ἀλλιῶς ἔπεφτε βούρδουλας! Στήν ἀρχή τά μπάζα τά βγάζαμε μέ καρτσάκια, ὑστερότερα μᾶς φέρανε βαγονέτα καί κάπως ἀνασάναμε.

Τό σπάσιμο τῆς πέτρας ἤθελε κότσια καί μεῖς ἦμασταν ξελιγωμένοι ἀπ' τήν πείνα, ξεροσταλιασμένοι ἀπ' τίς κακουχίες καί τίς ἀρρώστιες. Οἱ περισσότεροι φτοῦσαν αἶμα καί πέθαιναν. Ἦτανε καί καμπόσοι ἄλλοι πού τό σκαρί τους ἄντεχε στίς μπόρες. Τέτοιοι ἦτανε ὁ Μῆτσος, γιός ἑνός ναυτικοῦ καί μᾶς τραγου-

δίστρας απ' τό Κορδελιό. «Μουζικάντης απ' τά γεννοφάσκια μου, ἔλεγε γιά τόν ἑαυτό του. Σά μέ γέννα ἤ μάνα μου κι ἦρχε ἡ ὥρα νά καθαντζάρω τόν κάδο τση, εἶπα στή μαμή: Πάρε πρώτα τό σαντούρι μου κι ἀπέ πηδάω κι ἐγώ ὀξω νά δῶ σάν τί σοί εἶναι τοῦτος ὁ ντουινιάς σας...».

Κάθε μεσημέρι μόλις πηγαίνανε γιά φαί οἱ μαφαζάδες, οἱ ἄντρες μαζεούντανε γύρω απ' τό Μῆτσο· περιμένανε απ' αὐτόν νά τούς δώσει λίγη ζωή.

– Μπρέ σεῖς, μᾶς ἔκανε, ἐλάτε νά ποῦμε κανένα χωρατό. Τό γέλιο θά μᾶς σώσει. Νά, μά τό Χριστό! Τό γέλιο εἶναι θροφή, δυναμωτικό. Σάν νά λέμε, ἀμελέτητο τηγανητό, αὐγό χτυπητό, τζιεράκι μέ τό αἷματάκι του!

Τῶν ἀντρῶν τό στόμα ἔφτανε τότες στ' ἄφτια.

– Ἔλα, Σμυρνιωτάκι, τόν παρακαλάγανε, κάνε τό ψυχικό. Πές μας γιά κείνη τή Μαρίτσα, τήν κουνίστρα, μέ τά χοντρά μπούτια.

Ἦ Μῆτσος δέν ἤθελε πολλά. Τό θέμα τῆς γυναίκας συγκέντρωνε πάντα τό γενικό ἐνδιαφέρον, ὅπως ἡ κουραμάνα.

– Μπρέ χτικιάρηδες, τούς κοροΐδευε, σᾶς ἠπερίσσει μεδούλι, μπρέ, καί θέτε νά κάνετε ξόδεψη; Κοπιάστε τό λοιπόν νά σᾶς τήνε πῶ τήν ἱστορία. Μά νά κρατᾶτε τσέτουλα γιὰ τ' ἦχασα τό λογαριασμό απ' τσί πολλές βολές πού σᾶς τήν εἶπα...

Κι ἄρχιζε νά περιγράφει τήν παχουλή καλλονή τῆς Μαρίτσας, πού ὁ μαστρο-Σωτήρος, «ὁ ἄντρας τση, τήνε τᾶιζε τόσο κουνουνάρι, βουτούρατα, μπριζολίτσες, μουσακάδες καί μπαστουρμάδες, πού ἦπαθε σαρκίκι κι ἦπῆγε ν' ἀποθάνει...». Ἦκλαιε τό λοιπόν ὁ μαστρο-Σωτήρος κι ἠδερότανε: «Ἦχού! Δέ θά τ'

ἀντέξω, νά χάσω τά μπούτια τση! Τά μπούτια τση!»

Μιά μέρα, ἕνας τῆς παρέας σταμάτησε τό Μῆτσο στό πιό γαργαλιστικό σημεῖο τῆς διήγησης, τήν ὥρα πού ἐξηγοῦσε τή μυστική γοητεία τῶν «μπουτιῶν τση».

– Οὔφ! δυσφόρησε, δέ μᾶς ἀπαρταῶς μ' αὐτήνα τή Μαρίτσα. Δέ λές καί γιά καμιάν ἄλλη, ν' ἀλλάξουμε γυναίκα. Τούτη τήνε συνηθίσαμε καί δυσκολευόμαστε...

Ἦ Μῆτσος παρεξηγήθηκε! Πιάστηκαν στά χέρια καί παρά τρίχα νά σκοτωθοῦνε.

– Δέν πᾶ νά χαθεῖτε καί σεῖς κι ἡ Μαρίτσα σας, μπῆκε στή μέση ὁ Χριστόφορος ὁ Μπουρνοβαλής. Ἔχουμε μεις τώρα δά ἦπατα, μπρέ, γιά γυναικεῖα μπούτια! Νά 'ταν γιά κανένα χοιρομέρι, νά γίνω μετά χαρᾶς κι ἐγώ μπεχλιδάνης.

Νόμιζα πῶς τούτη ἡ ζωή θά κατάφερνε νά στομώσει τήν ψυχή ὀλότελα. Κι ὅμως! Θυμᾶμαι τή μέρα πού τέλειωσε τό τουνέλι καί τά δυό συνεργεῖα ἀνταμώσαμε στή μέση τοῦ σκοτεινοῦ βουνοῦ. Τί χαρά ἦτανε κείνη! Τί συγκίνηση! Ἔχ, καημένε ἄνθρωπε! Τόνε κουβαλᾶς λοιπόν μέσα σου τό Θεό! Τί 'μαστε μεις κείνη τήν ἐποχή; Χτικιάρηδες, πεινασμένοι σκλάβοι πού ζούσανε μέ τήν ἀνάμνηση τῆς ζωῆς. Ἐφτά μῆνες σκαλίσαμε τήν πέτρα. Τῆς τρώγαμε τά σπλάχνα καί μᾶς ἔτρωγε τά δικά μας. Κι ὅταν τή νικήσαμε καί δώσαμε ἕνα τέλειωμα στό ἔργο μας, μᾶς πῆρε ἡ περηφάνια. Εἶχαμε τό κουράγιο νά ὀραματιστοῦμε τά εἰρηνικά χρόνια, ὅταν ἀπό τοῦτα τά τουνέλια θά περνοῦνε τά καλά καί τ' ἀγαθά τῆς Ἀνατολῆς, τά σύκα, οἱ σταφίδες, τά καπνά, τά στάρια καί τά λάδια μας. Ρωμοῖ καί Τοῦρκοι ἀποξεχαστήκαμε

καί σφίγγαμε τά χέρια σάν τ' ἀγαπημένα ἀδέρφια πού κοπίασαν νά ρίξουνε σκεπή στό σπιτικό τους κι ὅταν τέλεψαν καθίσανε καί στρίψανε τοιγάρο καί φάγανε ἥσυχα ψωμί.

Μά δέ βάσταξε γιά πολλή ὥρα ἡ χαρά, γιατί ἀκούστηκε ἡ σφυρίχτρα τοῦ Ἀσκέρ ἀγᾶ καί θυμηθήκαμε ποιοί ἤμασταν καί σέ τί ὥρες ζούσαμε.

Ο ΕΡΥΘΡΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ ΕΙΧΕ ΠΑΓΩΣΕΙ. Κάθε πρωί τόν περνούσαμε, πηγαίναμε στήν ἀντικρινή ὄχθη, κόβαμε ξύλα καί ζαλωνόμαστε σάν μουλάρια. Τούτη τήν ἐποχή πάθαμε ἄλλη συφορά· πέφτανε τά δόντια μας ὅπως τά φύλλα τό φθινόπωρο. Καλά πού βρέθηκε κάποιος γιατρός κι ἔδωκε διαταγή νά ξεκουραστοῦμε καί νά μᾶς ἀφήσουνε νά μαζεύουμε καί νά τρώμε χόρτα, ἔστω καί δίχως λάδι. Κάναμε καί κάτι πλύσες μέ ξίδι καί τό κακό σταμάτησε. Ὅλοι μας εἶχαμε καταντήσει ἀερικά· μόνο τά κόκαλα ξεχωρίζανε μέσα ἀπ' τό πετσί μας. Ὅποιος μᾶς ἀντίκριζε καθῶς δουλεύαμε, διπλωμένοι στά δυό, τρώμαζε· δέ θυμίζαμε ἄνθρωπο.

Ὁ στρατός εἶχε μεγάλη ἀνάγκη ἀπό καλάθια, γιατί μέ τόν πόλεμο τά τσουβάλια εἶχανε καταντήσει δυσεύρετα καί δέν εἶχανε μέ τί νά κουβαλοῦνε τά τρόφιμα. Ἦρθε λοιπόν ἕνας γιούζμπασης, μιά μέρα καί ρώτησε ποιός ἀπό μᾶς ξέρει νά πλέκει καλάθια. Βγήκανε καμιά δεκαριά κι ἐγώ ἀπό κοντά. Μᾶς δώσανε νά φτιάξουμε ἀπό ἕνα δείγμα ὁ καθένας γιά νά βεβαιωθοῦνε πῶς δέ λέγαμε ψέματα.

Ποτέ μου δέν εἶχα φανταστῆί πόσα μπορεῖ νά κα-

ταφέρει ὁ ἄνθρωπος ἅμα ἀγωνίζεται νά κρατηθεῖ στή ζωή. Ὁ κύρ Λευτέρης ἦταν ὁ μόνος ἀνάμεσα στούς δέκα πού ἦταν καλαθᾶς. Κάθισε λοιπόν καί μᾶς ἔδειξε τό κολάι. Ὁ πόθος μας γιά λίγη λευτεριά ἦτανε τόσοσος, πού ἀρπούσαμε μέσα σέ ὥρες ὅ,τι θά χρειαζόμαστε μῆνες καί χρόνια γιά νά τό μάθουμε.

Ὁ ἀξιωματικός ἔδωσε διαταγή νά ψάξουμε τίς ὄχθες τοῦ Ἐρυθροῦ ποταμοῦ, σέ μίαν ἀκτίνα ἴσαμε πέντε χιλιόμετρα καί ὅπου βροῦμε καλαμιές καί δοῦρλα, νά στήσουμε τό τσαντήρι μας. Πετύχαμε ἕνα τέτοιο μέρος, μίαν ὥρα μακριά ἀπ' τό τάγμα καί ριχτήκαμε στή δουλειά. Κοντά στή θέση αὐτήνα βρισκόταν ἕνα χωριό Ταχτατζήδων. Εἶπα νά πάω, ν' ἀνταλλάξω καλάθια μέ τρόφιμα.

– Φοβοῦμαι, μοῦ ἔπε ὁ μαστρο-Λευτέρης, μήπως σοῦ πάρουνε τά καλάθια κι ἀντίς γιά τρόφιμα σοῦ φυτέψουνε καμιά σφαίρα.

– Μή φοβᾶσαι, τοῦ ἀποκρίθηκα. Τούς ξέρω τούς Ταχτατζήδες, εἶναι Γιουροῦκοι ξυλοκόποι, συμπαθοῦνε τούς χριστιανούς ὅπως οἱ Κοῦρδοι.

Ἄμα πῆγα στό χωριό κατάλαβα πῶς δέν εἶχα πέσει ὄξω. Τά καλάθια μου γίνηκαν ἀνάρπαστα. Ἐνας γέρος, μάλιστα, πού ἄκουσε πῶς εἶμαι Ρωμιός μέ πῆρε σπίτι του νά κολατσίσω. Ἦρθε κι ὁ γιός του στό τραπέζι, καί, τό πιό περίεργο, ἦρθανε κι οἱ γυναῖκες, δίχως φερετζέ καί σερβίρανε κρασί ἀντίς γιά ρακί. Τέτοιες συνθήκες δέν τίς ἔχουνε οἱ μουσουλμάνοι κι ἄρχισα νά ὑποψιάζουμαι μήπως μ' ἔριξε ἡ τύχη σέ σπίτι κρυφοχριστιανῶν.

Στό τάγμα μας εἶχαμε ἕνα χωρικό ἀπ' τό Κεστίν Μαντέν πού τόν λέγανε Χασάν Ὀγλού Γρηγόριο. Αὐτός μᾶς μιλοῦσε συχνά γιά κρυφοχριστιανούς. Στά

μέρη τους, έλεγε, πολλά χωριά είχαν έξιλαμιστεϊ μέ τή δία άπ' τά παλιά τά χρόνια. Μέχρι και γλωσσες κόβανε για νά πάψουνε οί Ρωμοί νά μιλοϋνε τά έλληνικά. Οί άνθρωποι πήραν όλοι τούρκικα όνόματα, όμως ή καρδιά τους δέν άλλαξε. Διατηρούσανε κρυφά έκκλησιές και σκολειά. Σάν έγινε τό Σύνταγμα, στά 1909, πιστέψανε στά όσα υπόσχονταν οί Νεότουρκοι για έλευθερίες και φανερωθήκανε.

Τίς κουβέντες του Χασάν Όγλου Γρηγορίου θυμόμουνα καθώς έβλεπα τή φαμελιά του γερο-Ταχτατζή μέ τίς χριστιανικές συνήθειες. "Ανοιξα μέ τρόπο κουβέντα.

- Έμεϊς, μου 'πε ό αρχηγός τής οίκογένειας, είμαστε μουσουλμάνοι· μόνο πού ανήκουμε στους Ταχτατζήδες. Δέ σου κρύβω πώς μισούμε τούς Τούρκους. Μ' αν προτιμούμε τούς χριστιανούς είναι γιατί κόβει τό μυαλό τους κι είναι δουλευτάδες.

Δέν πολυπίστεψα τήν εξήγηση πού μου 'δωκε, μά δέν επέμενα. "Όταν σηκώθηκα νά φύγω μέ φορτώσανε πεσκέσια. Τί παξιμάδια κριθαρένια, τί αυγά και τυριά! Μέχρι κι ένα γαλόκι ρακί μου δώσανε.

- Νά πιούν οί συντρόφοι σου, μου 'πανε, νά ξεχάσουνε τά ντέρτια τους...

"Όταν γύρισα πίσω στό τσαντήρι ήμουνα μεθυσμένος, όχι τόσο άπ' τό κρασί των Ταχτατζήδων, όσο άπ' τή χαρά πού μου 'δωκε ή καλοσύνη τους. Πολύ γρήγορα όμως πέσανε τά φτερά μου, γιατί βγήκε μπροστά μου ό Τούρκος λοχαγός πού ήρθε για αίφνιδιασμό. Μόλις μ' αντίκρισε φορτωμένο μ' όλα κείνα τά καλά έμεινε κατάπληκτος. "Αρχισε τήν ανάκριση. Του είπα πολλές ψευτιές και μερικές αλήθειες. Στο τέλος κατάλαβα πώς τό μόνο πού τον ένδιέφερε ήτα-

νε τό ρακί. Δίχως νά χάσω λοιπόν καιρό του λέω:

- Έπιτρέψτε μου, λοχαγέ, νά σās προσφέρω τούτο τό ρακί μιá κι είναι σπιτικό.

Στήν αρχή έκανε τσαλίμια. "Υστερα μου 'πε:

- Αφού επιμένεις, θά τό πάρω, μά θά δεχτείς νά σ' τό πλερώσω.

- Τί λόγος είν' τούτος! Νά πάρω παράδες από σās;

"Ήξερα πόσο κολακεύονται οί Τούρκοι μέ τά πεσκέσια· ό δικός μας γιούζμπασης δέν μπορούσε ν' άποτελει έξαιρέση. Πρίν φύγει, μου 'πε:

- Από δώ κι όμπρός τά καλάθια νά τά φέρνεις έλόγου σου στό τάγμα. Και ζητηξέ με σάν ξαναρθείς. Θέλω νά κουβεντιάσω μαζί σου.

Μετά δυό μέρες πήγα στό τάγμα και συναντήθηκα μέ τό λοχαγό.

- Θά σου πώ κάτι, μά τά μάτια σου έκατό, φουκαρά μου, μή λάχει και σου ξεφύγει λόγος.

- Τάφος θά σταθώ για τό μυστικό σας, εφέντη μου.

- "Ακουσε, λοιπόν. Ό σιτιστής θά σου παραδώσει έναν τενεκέ λάδι. Θά τότε πās στό χωριό πού σου δώκανε τά πεσκέσια και θά τον ανταλλάξεις μέ ρακί. Θά μου κάνεις χαμπέρι και θά στείλω έγώ νά τότε πάρω. Κατάλαβες;

- Όλα θά γίνουν όπως τά διατάξετε...

Άπό κείνη τή μέρα άρχισα μεγάλα πάρε δώσε μέ τό λοχαγό, τό σιτιστή, τό μηχανικό και τό γιατρό. Μά ή αναπάντεχη αυτή τύχη δέ βάστηξε πολύ. Μās σηκώσανε και μās στείλανε πίσω στην Άγκυρα. Τό Ίκιντζί Άμελέ Ταμπουρού έπρεπε νά βοηθήσει τούς Τούρκους χτηματίες νά μαζέψουνε τον καρπό, πού κινδύνευε νά χαθεί γιατί λείπανε τά χέρια.

Μᾶς πήγανε στό ξακουστό γιά τά ιαματικά νερά του Χαμάμκιοῖ. Μᾶς ἀφήσανε δυό μέρες νά ξεκουραστούμε, νά καθαριστούμε κι ὕστερα μᾶς μοιράσανε στά χωριά. Ἐμένα μέ στείλανε μαζί μ' ἄλλους πενήντα στό Γκιούλ Ντερέ. Μαζευτήκανε κάμποσοι Τούρκοι νοικοκυραῖοι πού τά παιδιά τους ἦτανε στό στρατό καί μᾶς ζυγιάζανε μέ τό μάτι ν' ἀντιληφτοῦνε τήν ἀντοχή μας.

– Ἀχαμνοί, κάνανε, ξεπνεμένοι. Πῶς θά πιάσουνε τσάπα κι ἀλέτρι!

VIII

ΗΤΥΧΗ ΤΑ ἘΦΕΡΕ ΝΑ ΠΕΣΩ ΜΑΖΙ Μ' ἄλλους ἔξι στά χέρια ἑνός καλοῦ νοικοκύρη. Ἀλή νταή τότε λέγανε κι ἦτανε ἀπ' τούς πρώτους τοῦ χωριοῦ. Ζοῦσε στά χτήματά του, στό Γκιούλ Ντερέ, μέ τή γυναίκα του πού ἦτανε κατάκοιτη καί τή θυγατέρα του, τήν Ἐνταδιέ, ἕνα κορίτσι ἴσαμε δεκαοχτώ χρονῶ.

– Ἐχω κι ἐγώ τρεῖς γιούς στό στρατό, μᾶς εἶπε, καί ξέρω τόν καημό. Στό σπίτι μου δέ θά σᾶς λείψει οὔτε τό καλό φαῖ οὔτε ὁ καλός λόγος. Εἶμαι σίγουρος πῶς κι ἐλόγου σας δέ θά μέ κακοκαρδίστε στή δουλειά.

Ὅταν σοῦ μιλοῦσε ὁ γέρος, σέ κοιτάζε ἴσια στά μάτια μέ τό παστρικό βλέμμα του καί σ' ἔκανε νά νιώθεις σιγουριά. Ὅταν σοῦ μιλοῦσε τό κορίτσι κατέβαζε μέ νάζι τά μάτια καί σοῦ θύμιζε πῶς εἶσαι ἄντρας.

Τό θέρος τό ἔχανε τελέψει μοναχοί τους· ἔτσι, οἱ σύντροφοί μου κι ἐγώ καταπιαστήκαμε μέ τ' ἄλωνίσματα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς δέ μᾶς φάνηκε ἀγγαρεία. Εἴχαμε βολεντεῖ σέ τοῦτο τό χτήμα· ξαναθυμηθήκαμε πῶς ἦμασταν ἄνθρωποι. Τρώγαμε καλά, κοι-

μόμασταν σέ καθαρό γιατάκι, πλενόμασταν, ἀνασαι-
ναμε. Τίς αὐγές ὅταν ξυπνούσαμε, κάναμε τό σταυρό
μας. Τ' ἄρωμα τοῦ χορταριοῦ, ἢ βαρβατίλα τῶν ζω-
ντανῶν, τά κελαηδήματα, γεμίζανε μουρμουρητά τήν
καρδιά μας.

Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς δέ μᾶς ζόριζε ποτέ· ἦταν ἀγαθός
ἄνθρωπος. Ἔνα ἀπόσπερο τόν πέτυχα τήν ὥρα πού
ἔκανε τήν προσευχή του. Ἔτσι ἀνεκούρκουδα γερμέ-
νος μέ τό μέτωπο ἀκουμπισμένο στό χῶμα. Ἀπό μα-
κριά ἀκουγόταν ἡ φωνή τοῦ μουεζίνη· ἀνεβασμένος
στό μινಾರೆ τοῦ τζαμιοῦ, ἔπεμπε τίς δεήσεις του στόν
Ἀλλάχ. Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς ἔλεγε ὄλο ταπεινοσύνη καί
σπαραγμό:

– Ἀλλάχ! Ἦν τό χέρι μου ἀδίκησε ἄνθρωπο, κόφ'
το! Ἦν τό μάτι μου πονηρεύτηκε, βγάλ' το! Ἦν ἡ
καρδιά μου φθόνησε, ξερίζωσέ την...

Τίς πρώτες μέρες, λίγο ἔλειψε νά χάσω τήν ἐμπι-
στοσύνη τοῦ Ἀλή νταῆ. Στό Γκιούλ Ντερέ ἀλωνίζανε
μ' ἕναν παμπάλαιο τρόπο· θέλησα νά τόν ἀλλάξω.
Ἔνας γείτονας ὅμως πῆγε καί τοῦ τά πρόφτασε: «Τό
καί τό ὁ γκιούρης, χαλνάει τή σειρά. Θά σέ κατα-
στρέψει...». Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς δέ διάστηκε νά βγάλει
κρίση. Μέ παρακολουθοῦσε. Ὅταν εἶδε τ' ἀποτελέ-
σματα τῆς δουλειᾶς, μοῦ ἔπε ἐνθουσιασμένος:

– Μοῦ φαίνεται, παλικάρι μου, πῶς σ' ἔστειλε ὁ
Ἀλλάχ γιά νά μοῦ λύσεις τά χέρια. Τῆ φροντίδα τῶν
ἀλωνιῶν ἀπό σήμερα τήν ἀφήνω σέ σένα. Ἦγώ ἔχω
ἀρκετούς μπελάδες...

Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς εἶχε μπιστάνια, λιβάδια, γιδοπρό-
δατα καί γελάδια. Μέ τό δίκιο του φχαριστοῦσε τό
Θεό πού τόν ἀλάφρωσα ἀπ' τῆ φροντίδα τῶν ἀλω-
νιῶν. Κάθε μέρα ἔστειλε τήν κόρη του, τήν Ἔνταβιέ,

νά μᾶς φέρει φαί. Κεῖνη σά γύριζε, τοῦ ἱστοροῦσε
ὄλα τά καθέκαστα γιά μένα. Ἔνα βραδάκι μέ πλη-
σίασε ἡ Ἔνταβιέ:

– Μανώλη, εἶπε, ὁ ἀφέντης ὁ πατέρας μου θέλει
ἀπόψε νά κοπιᾶσεις ἀπ' τό σπίτι μας.

Πῆγα κάπως ἀνήσυχος. Τί μ' ἤθελε ὁ γέρος; Μῆ-
πως εἶχε φτάσει καμιά διαταγή νά γυρίσουμε στό
τάγμα; Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς μέ δέχτηκε πρόσχαρα στό μου-
σαφίρ-ὄντά.

– Μπουγιουρούμ, Μανωλάκη, μπουγιουρούμ γκαρ-
ντασίμ! Σέ προσκάλεσα νά φᾶμε ψωμί. Θέλω νά σέ
φχαριστήσω ὅπως μέ φχαριστᾶς κι ἐλόγου σου. Ἦ
καρδιά τ' ἀνθρώπου εἶναι ὅ,τι καλύτερο τοῦ ἄδωκε ὁ
Ἀλλάχ. Δίνε της αὐτῆς τό λόγο, ἂν θέλεις νά μιᾶς μ'
Ἔκεινον...

Καθίσαμε σταυροπόδι κοντά στό σοφρά κι ἀρχίσα-
με νά τρώμε μέ ὄρεξη. Κάποια στιγμή πῆρε τό μάτι
μου στό ράφι κερὶ ἀπό μελίσηια. Τόν ρώτησα ἂν εἶχε
μελίσηια καί ποιός τά φρόντιζε.

– Ἔχ, μελίσηια ἔχω πολλά ἔκανε, μά μένουν ἀτρύ-
γητα, γιατί κανεῖς ἀπό μᾶς δέν ἀντέχει στά τσιμπήμα-
τα. Ἦ μόνη πού τά φερνε βόλτα ἦταν ἡ γυναίκα μου,
μ' αὐτή ἀρρώστησε κι ἔτσι πᾶνε χαμένα.

– Ἀλή νταῆ, τοῦ λέω, ὄλη ἡ στενοχώρια σου νά
ἔναι τούτη. Ἦγώ θά φροντίσω καί τά μελίσηια σου·
εἶχα στό χτήμα μας καί ξέρω.

Ἀπό τήν ἄλλη μέρα κιόλας καταπιᾶστηκα μέ τά
μελίσηια. Τρύγησα σαράντα κυψέλες. Ἔπιασα κάπου
τρακόσες ὀκάδες μέλι. Ἦ Ὁ Ἀλή νταῆς τρελάθηκε. Δέν
ἤξερε τί παίνια νά μοῦ πει: «Ἰλιμντάρ», πιδέξιο μ'
ἀνέβαζε, ἐφευρετικό μέ κατέβαζε. Ἦ ἡ κόρη του ἡ Ἔ-
νταβιέ πρόσεξε τό θαυμασμό τοῦ γονιοῦ της καί ξε-

θάρρεψε. Ἐρχότανε στ' ἁλώνια πιάναμε λακιρντί. Μὲ ρωτοῦσε γιὰ τίς γυναῖκες στή Σμύρνη, πῶς ζούσανε, πῶς ντυνότανε καὶ τί λογιῶ πράμα εἶναι ἡ θάλασσα καὶ τὰ βαπόρια. Μ' ἔπιανε καὶ μένα τὸ μέρᾱκι, ἔστριβα τσιγάρο, σήκωνε ἄγκυρα ὁ νοῦς. Τὰ μάτια τοῦ κοριτσιοῦ πετούσανε σπίθες· κρεμόταν ἅπ' τὸ στόμα μου. Ὅσο ἔβλεπα τὸ θαυμασμό της, τόσο πῖο παραμυθᾶς γινόμουν. Μιά μέρα τήνε πῆρε ἡ συγκίνηση.

– Ποτέ μου δέν ἄκουσα ἄνθρωπο νά μιλάει ὅπως ἐσύ, εἶπε.

Γύρισα καὶ τήνε κοίταξα. Ὅλο τὸ αἷμα εἶχε ἀνεβεῖ στὰ μάγουλά της. Κάτω ἅπ' τὰ χωριάτικα χοντρά σκουτιά της τ' ἀμάλαγο, θερμὸ κορμί της τὸ ζώνανε πόθοι. Τὰ παίνια της μέ κολακεύανε κι ἡ συντροφιά της μέ πύρωνε. Ἄμα κατάλαβα, ὅμως, πῶς πῆρε πολλή στίμη καὶ δέ λογάριαζε κανένα, μόνο μέ κοίταζε καὶ κονταναστέναζε, μαζεύτηκα. Ποῦ πᾶς, Μανώλη, μπερδέματα ζητᾶς; Γιὰ παρότα τὰ ξανοίγματα, γιατί τούτη δῶ δέ χωρατεύει...

Ἐνα μεσημεράκι ἦρθε καὶ μέ παρεκάλεσε νά τή βοηθήσω νά πλύνει τὰ χράμια της στό ποτάμι. Κατάλαβα πῶς μοῦ ἴστανε παγίδα, μά δέν ἄντεξα νά πῶ τὸ ὄχι. Ὁ Ἄλῆ νταῆς ἔλειπε στήν Ἄγκυρα. Φορτώσαμε ἕνα μουλᾶρι ροῦχα, πήδηξε κι ἡ ἴδια στό μικρὸ σταχτί ἅτι της καὶ ξεκινήσαμε. Στό δρόμο μ' ἔζωσε ἡ ἄγωνία. Τί ἤθελα, τί γύρευα ἐγὼ τὰ ξεμοναχιάσματα; Ἐκλεισα τὸ στόμα μου. Κρατοῦσα κατεβασμένα τὰ μάτια σάν ντροπαλὸ κοριτσόπουλο καὶ βάδιζα συλλογισμένος.

Ἄμα βρεθήκαμε μακριά, πίσω ἅπ' τὸ λόφο, μέσα στό πυκνὸ δάσος, κείνη πῆρε νά τραγουδάει ἕνα μα-

κρόσυρτο, λάγνο τραγούδι γιὰ τὸ κορίτσι πού ὄνειρεύεται τ' ἀγκαλιάσματα τ' ἀγαπημένου ἄντρα. Καθὼς κινιόταν τὸ ξεκαπίστρωτο πουλάρι, τὰ ροῦχα της εἶχαν ἀνεβεῖ, κι ἡ γυμνή, σταράτη γάμπα της μέ τίς ρόζ πατοῦσες ἐρέθιζε τὸ μάτι μου κι ἀνέβαζε τὸ αἷμα στό κεφάλι μου. Χτυπούσανε τὰ μηνίγγια μου καὶ φουσκώνανε τὰ χεῖλη μου, τόσο, πού μέ πονούσανε. Ἄκλοθοῦσα τ' ἄλογο σάν μαγεμένος. Ἐτσι θά ἴναι οἱ νεράιδες τῶν παραμυθιῶν, πού βγαίνουν ἅπ' τὰ μπουνάρια καὶ παραλοῖζονε τοὺς ξενιτεμένους...

Βρῆκα τὴ δύναμη κι ἀποτράδηξα τὸ μάτι μου ἅπ' τὸ κορίτσι. Ἐσφιξα τὰ δόντια μέ τόση δύναμη πού τ' ἄκουσα νά τρίζουν. Εἶπα νά σκεφτῶ κατιτίς ἄλλο, νά φύγει ὁ νοῦς ἅπ' τὸ πονηρὸ. Οἱ νεράιδες μέ κάνανε νά θυμηθῶ τὰ παιδικὰ μου χρόνια. Γιαγιά δέν εἶχα γνωρίσει γιὰ νά μοῦ λέει παραμύθια, κι ἡ μάνα μου δέν εἶχε ποτέ καιρὸ γιὰ τέτοιες πολυτέλειες. Ὅμως ἕνας φίλος, ὁ Στέλιος Παντιάς, εἶχε ἕνα παππούλη, πού τόν φωνάζανε στό χωριὸ γερο-Αἰῶνα, γιατί ἔχε καβατζάρει τὰ ἑκατὸ. Ἦτανε ναυτικός κι εἶχε γυρίσει θάλασσες καὶ πόρτα μεγάλα. Τρέχαμε λοιπόν καὶ τόν βρῖσκουμε καὶ τόν βάζουμε νά μᾶς μιλάει. Ἄναφτε ναργκιλέ, ἔκλεινε τὰ μικρὰ μάτια του, τὰ ἑφταδιπλωμένα μέσα σέ πλαδαρές πέτσες, πού εἶχανε δεῖ, ὡς φαίνεται, πολλά, κι ἀρχίνιζε νά λέει καὶ νά μὴν τελειώνει. «Καὶ πού λέτε, μιὰ βολά κι ἕναν καιρὸ ἠβρισκόμαστε μέ τόν καπτα-Νικόλα στό Μισσίρι...». Ἐμεῖς τεντώναμε τὸ λαιμὸ, ἀνοίγαμε μάτια κι ἄφτια κι ἡ καρδιά μας σάλταρε στ' ἀρμενίσματα τοῦ γερο-Αἰῶνα.

Μιά μέρα – τί τοῦ ἴστανε; – μᾶς ἰστόρησε τὸν παράφορο ἔρωτα μιᾶς χανούμης γιὰ ἕνα μούτσο, ἕνα δε-

καεφτάχρονο Έλληνόπουλο. Τό παράσερνε, λέει, στον όντά της και τ' άγκάλιαζε τόσο θερμά κι άρσίζικα πού τό τρέλανε τό παιδί. Ό γερο-Αϊώνας φανταζότανε πώς τό κακό πού βρήκε τ' άγόρι, θά μās φρονιμάτιζε. Όμως, έμεις, τήνε πάθαμε σάν τίσ κομμένες λεϋκες τής στραώνας του Κιλισάαρ, πού ή ζεστή πνοή των άρρωστων φαντάρων τίσ ξεγέλασε και τίσ έκανε ν' άνθίσουνε. Μόλις μάθαμε πώς ήρθε στο Κιρετσλί μιá Τουρκισσα τραγουδίστρια, τρέξαμε στο χάνι της και τής είπαμε πώς ήμαστε τρελοί και παλαβοί μέ τήν όμορφιά της. Ό Τουρκάλα, τσακισμένη σαραντάρα, γέλασε στην άρχή και μās κοροΐδεψε, μά σάν καλοπρόσεξε τήν καμωσιά μας, μās πήρε στο στρώμα της. Κινδυνέψαμε νά ξαναρθούμε στα σύγκαλά μας και νά ξεχάσουμε κείνο τό άγουρο ξύπνημα τής σάρκας.

Ξετρελαμένος από τίσ ίδιες μου τίσ άναμνήσεις, ζήτησα μέ τό μάτι τήν Ένταβιέ. Δέν τραγουδοϋσε πιá. Μέ παρακολουθοϋσε μέ βλέμμα θολό και λιγωμένο κι έμοιαζε χλωμή και ταραγμένη. Όστερα κέντρισε τ' άτι της σάν μανιακή, λές και τής έφταιγε κείνο, πού μέ τό ρυθμικό κούνημα των καπουλιών του και τή ζεστή τριδή του τήν έρέθιζε άκόμα πιό πολύ.

Τήν κοιτάζα πού κάλπαζε κι ύστερα σταμάτησε άπότομα, ρίχτηκε πάνω στο γρασίδι και στριφογύριζε άλλοπαρμένη. Όρχισα νά τρέχω. Σάν έφτασα κοντά της, τή βρήκα πεσμένη τ' άνάσκελα πάνω σ' ένα παχύ, ύγρό ταπέτο από μέντες κι άλλα μυριστικά χορτάρια. Γύρω ύψωναν προστατευτικό μπερντέ οί καλαμιές κι οί λυγαριές του ποταμοϋ. Ό ματιά της σφηνώθηκε στη δική μου. Όμοιαζε μ' άγόριμι διψασμένο για έρωτα. Οί γάμπες της γυμνές· οί γλουτοί

και τά στήθια της σιγοτρέμανε. Όθελα νά φύγω, μά τά πόδια μου σταματήσανε σάν γιγαντωμένα μουλάρια. Τό μυαλό μου έπαψε νά λειτουργεί. Κι όλοι μαζί οί άγιοι τής χριστιανοσύνης νά κατεβαίνανε κείνη τή στιγμή, δέ θά καταφέρνανε νά μέ συγκρατήσουνε. Όπεσα πάνω της κι άγκαλιαστήκαμε παράφορα. Φωνές έσερνε ή Ένταβιέ καθώς τήν έκανα δική μου...

Όταν συνήρθα και λαγάρεψε τό μυαλό μου, ένιωσα μιá τρυφεράδα και μιá χαρά. Λόγια άγάπης φτάσανε στα χείλη μου, μά μέινανε κεί. Βρήκε τή στιγμή κι ήρθε άπρόσκλητη κοντά μου ή εικόνα του φίλου μου του Χρίστου Γκολή και του Κώστα Πανάγογλου. Όνωσα τό παγωμένο άγγιγμα του πρώτου κι είδα τά όργισμένα γυάλινα μάτια του δεύτερου νά μέ κοιτούνε άγρια...

Πετάχτηκα όρθός κι έτρεξα στο ποτάμι. Τό μυαλό μου ντουμάνιασε. Μοϋ φαινότανε πώς μόλυνα τήν ψυχή μου μέ τήν πιό άντιχριστιανική πράξη. Ό λαός μας βρισκότανε σε θανάσιμη άμάχη μέ τήν Τουρκία κι έγώ άγκάλιαζα τό κορμί τούτης τής κοπέλας, πού συμβόλιζε τον προαιώνιο όχτρό μας; Όρπαξα τον κόπανο κι άρχίνησα νά χτυπώ τά σκουτιά μέ λύσσα. Ό Ένταβιέ κατάχλωμη μέ κοιτάζε δίχως νά μιλάει. Όν μπορούσα, θά τήν έπνιγα μέσα σε κείνο τό ποτάμι πού κυλοϋσε ήρεμο κι άδιάφορο, ένω γύρα, δεκάδες πεταλοϋδες και σπουργίτια, πού δέν ξερανε από άνθρώπινες φουρτοϋνες, τρελοπαίζανε όλο χαρά.

Τί θά γινόμουνα, Θεέ μου, τί θά γινόμουνα; Ποϋ θά μ' όδηγοϋσε τούτη ή νέα περιπέτεια;

ΤΡΕΙΣ ΜΕΡΕΣ ΔΕ ΦΑΝΗΚΕ ἡ Ἐνταδιέ στ' ἀλώνια. Νά 'ταν καλό ἢ κακό σημάδι; Ἐχασα τόν ὕπνο μου καί τή γαλήνη μου. Τήν τέταρτη μέρα καθώς ἀνηφόριζα στό δάσος γιά ξύλα, ἄκουσα πίσω μου τ' ἀνάλαφρο πάτημά της. Γύρισα καί τήν εἶδα νά μ' ἀκλουθᾶει. Σταμάτησα καί τήν περίμενα. Ἐπεσε στήν ἀγκαλιά μου κι ἔκλαψε πικρά, δίχως νά πεῖ λέξη. Ἐκλαψα κι ἐγώ. Δέν ξέρω πόσην ὥρα μείναμε ἔτσι κοντά ὁ ἕνας στόν ἄλλον, εὐτυχισμένοι καί δυστυχισμένοι μαζί. Τούτη ἡ συνάντηση ἔμεινε βαθιά χαραγμένη στή μνήμη μου. Ἀκόμα καί τώρα, ὕστερα ἀπό μισόν αἰῶνα, θαρρῶ πώς τή βλέπω νά φέρνει τίς χουφτες στό πρόσωπό της μ' ἀπελπισία:

– Νέ ντίρ μπενίμ μπασιμά γκελέν (Τί 'ναι αὐτό πού ἔπαθα ἐγώ!).

Σέ δυό τρεῖς μέρες ἦρθε καί μέ βρῆκε στ' ἀλώνια. Ἡμαστε μόνοι καί πιάσαμε κουβέντα. Ἦταν ἀνήσυχη, σχεδόν τρομαγμένη.

– Ἀρρώστια βαριά ἔπεσε στά κοπάδια μας, μοῦ 'πε, καί τά θερίζει. Φοβᾶμαι μήν ἔφερε τό κακό ἢ ἁμαρτία μας. Ἄν τό μάθουν οἱ γονιοί μου θά μᾶς σκοτώσουνε καί τούς δυό!

– Φοβᾶσαι ἢ μήπως μετάνιωσες;

– Δέ μετάνιωσα καί δέ φοβᾶμαι γιά μένα, Μανώλη. Μόνο γιά σένα νοιάζομαι. Δέ θέλω νά σοῦ φέρω κακό. Ὁ ἔρωτας μέ τύφλωσε κι ἔχασα τά λογικά μου. Ἐσύ 'σαι χριστιανός κι ἐγώ Τουρκάλα. Οἱ νόμοι 'ναι αὐστηροί. Νά παντρευτοῦμε δύσκολο. Τί νά λιμπιστεῖς ἐσύ ἀπό τή ζωή ἐδῶ, σάν ἔχεις τέτοια χτήματα στα μέρη τῆς Σμύρνης;

– Ἐνταδιέ, τῆς ἀποκρίθηκα, ἔκανα ὅ,τι μπορούσα γιά ν' ἀποφύγω αὐτόν τόν ἔρωτα. Παρασυρθήκαμε. Ὅμως δέ θέλω νά νομίσεις πώς ἡ δική μας ἀγάπη στάθηκε ἀφορμή γιά τήν ἀρρώστια πού βρῆκε τά κοπάδια σας. Ἐνα τέτοιο βάρος εἶναι ἄδικο νά βασανίζει τήν καρδιά σου. Γάμο, ὅπως ναι σύ τό λές, οὔτε νά τό σκεφτοῦμε δέν μπορούμε τούτη τή στιγμή...

Ἡ κοπέλα πάλευε μέ τά δάκρυά της. Ὑστερα κόλλησε πάνω μου θερμά.

– Θά γίνει ὅ,τι θελήσεις ἐσύ, Μανώλη, μοῦ ψιθύρισε.

Κεῖνο τό βράδυ δέν ἔκλεισα μάτι· πάλευα μέ τήν ἔγνοια τῆς Ἐνταδιέ. Εἶχα μερδευτεῖ ἄσκημα. Φοβόμουνα μή μαθευτεῖ ἡ σχέση μας καί μ' ἀναγκάσουνε καί τουρκέσω γιά νά τήν παντρευτῶ. Ἐπρεπε νά πάρω στά γρήγορα μίαν ἀπόφαση, ὅσο σκληρή κι ἂν ἦτανε. Θά 'φευγα! Ἐμπιστεύτηκα τήν περιπέτειά μου στό φίλο μου τόν Παναγή Δερβένογλου, ἕνα καλό παλικάρι ἀπ' τό Κουκλουτζά.

– Τήν ἀγαπᾶς; μ' ἀρώτησε.

– Δέν ξέρω. Τό μόνο πού ξέρω εἶναι πώς πρέπει νά φύγω μακριά της, τοῦ ἀποκρίθηκα. Ἄλλη λύση δέ βλέπω...

– Θά 'θελα κι ἐγώ νά φύγω, δέ θ' ἀντέξω νά ξαναγυρίσω στό τάγμα. Ὅμως εἶμαστε πολύ μακριά ἀπ' τά μέρη μας. Σάν δύσκολη τήνε βλέπω τήν ἀπόδραση.

Ἐπεσε σέ συλλογή μεγάλη κι ὕστερα εἶπε ἀποφασιστικά:

– Διάβολε, σοῦ 'χω ἐμπιστοσύνη. Θά 'ρτω! Θά τά καταφέρεις ἐσύ. Καλύτερη εὐκαιρία δέν μπορεῖ νά μοῦ λάχει.

Τό ἄλλο πρωί, μόλις γύρισα ἀπ' τό τσαρσί, φώναξα

τόν Παναγή καί τοῦ Ἰδεῖα ἕνα ρεβόλδερ μέ σαράντα σφαῖρες.

– Ποῦ τό πέτυχε, μπρέ σείτάνη;

– Τ' ἀγόρασα δύο λίρες κι εἴκοσι γρόσια, εἶπα. Τοῦτο τό ὄπλο θά μᾶς σώσει. Δέ θά ἔχουμε φόβο νά πιαστοῦμε στό δρόμο ἀπό χωριάτη εἴτε βοσκό.

Ἄρχισαμε τίς ἐτοιμασίες. Εἶχαμε νά κάνουμε καλή κουμπάνια ἀπό τρόφιμα, γιατί γιά δέκα δώδεκα μέρες δέν ἔπρεπε νά ζυγώσουμε χωριό ἢ ἄνθρωπο στό δρόμο μας. Οἱ Τοῦρκοι ξέρανε καλά πώς ὅποιος ξένος τούς πλησίαζε καί τούς ζήτηγε ψωμί ἦτανε λιποτάχτης, γιά τοῦτο ἢ τόν παραδίνανε ἢ τόν σκοτώνανε. Θυμόμωνα τούς λιποτάχτες ὅταν τούς φέρνανε στό τάγμα· δέν τούς φτάνανε τά μαρτύρια πού τραβούσανε, μά εἶχανε καί τά τσακώματα μεταξύ τους. Ὁ ἕνας ἔριχνε στόν ἄλλον τήν εὐθύνη γιά τήν ἀποτυχία τῆς ἀπόδρασης. Μίλησα γι' αὐτό τό θέμα μέ τό φίλο μου.

– Γιά νά μήν πάθουμε κανένα τέτοιο ρεζιλίκι, καλό θά ἔναι νά ξηγηθοῦμε ποιός ἀπ' τούς δύο θά κάνει κουμάντο· νά μήν μπερδεύομαστε σέ συζητήσεις καί δέ βρίζουμε ἄκρη.

Ὁ Παναγῆς χαμογέλασε. Ἐβρισκε φαίνεται πώς παιδιάριζα.

– Μοῦ θυμίζεις τήν ἐποχή πού ἔπαιζα κλέφτες καί πολίτιες. Ὡστόσο, μιά κι ἄνοιξες κουθέντα, μπορῶ νά σέ δεβαιώσω πώς σέ παραδέχομαι γιά ἀρχηγό. Τούρκικα μιλάς σάν Τοῦρκος, τόλμη καί φρόνηση σοῦ περσεύει. Τί ἄλλο θέλω; Ὁδήγησε τό λοιπόν κι ὁ Θεός βοηθός.

Σηκωθήκαμε τήν ἄλλη μέ τό γλυκοχάραμα. Ὅσες σκοτοῦρες κι ἄν τριβέλιζαν τό μυαλό μας, τό κέφι δέ

μᾶς ἀπόλειπε· τά νιάτα ἔχουνε πάντα συμμαχίες μέ τή χαρά. Ὁ Παναγῆς μέ φώναζε «ἀρχηγό» καί μοῦ ἔριχνε νερό μέ τόν κουβά νά πλυθῶ. Πιάσαμε ψωμοτύρι καί μασουλούσαμε μέ ὄρεξη. Ἡ ἀπόφαση νά δραπέτευομε ἀνέδασε τό ἠθικό μας. Γυροφέρναμε τό μάτι στά δέντρα καί στ' ἄλώνια. Ἐνα μοσχαράκι χαϊδεύταν μέ τή μάνα του· ἡ ψυχὴ μου γέμισε τρυφεράδα. Μέ πήρε ὁ οἶστρος κι ἄρχισα νά τραγουδῶ:

*Στήν κορφή τοῦ βουνοῦ
φῶς ἀνάβει.
Καί δίπλα στό φῶς
ξαγρουπνάει τραγουδιστής.*

*Νά ἔταν ἀπό χέρι Θεοῦ.
Μόν' ἀπό χέρι Θεοῦ,
νά ἔρχετ' ὁ θάνατος.
Ἄνθρωπος νά μήν μπορεῖ
νά φέρνει χωρισμό.*

*Τρέχουν τά ποτάμια.
Νερά δέν εἶναι
τῶν ματιῶν μου εἶναι δάκρυα.
Μέ χώρισαν ἀπ' τήν πατρίδα μου.
Μέ χώρισαν ἀπ' τήν ἀγάπη μου
καί βόλι πήρε τ' ἀδέρφι μου.*

Τήν ὥρα πού ἐτοιμαζόμαστε νά πιάσουμε δουλειά, βλέπω τόν Ἀλή νταή νά ἔρχεται κακόκεφος καί σκεφτικός. Μᾶς καλημέρισε, κοντοστάθηκε σάν νά ἔθελε κάτι νά πεί, ὅμως μετάνιωσε καί σῶπασε.

– Κάτι πρωινός, ἐφέντη μου! Συμβαίνει τίποτα; ρώτησα.

– Ναί. Ἦθελα νά σοῦ μιλήσω, μά προτιμῶ νά ἔμαστε μονάχοι, ἀποκρίθηκε καί τράβηξε γιά τό σταῦλο.

Κοιταχτήκαμε μέ τό φίλο μου... Κι οἱ δύο κάναμε τήν ἴδια σκέψη: Ἡ Ἐνταβιέ θά μίλησε. Καί τώρα τί θ' ἀπογίνει; Ὁ Παναγής κατάλαβε πῶς ἔπρεπε νά φύγει. Μέ πλησίασε καί μοῦ ψιθύρισε:

– Κουράγιο, Μανώλη. Μήν ξεχνᾶς πῶς ὅ,τι καί νά γίνει, ἐμεῖς θά τό σκάσουμε, πρέπει νά τό σκάσουμε...

Ἐμεινα μόνος καί περίμενα μέ τό κεφάλι γερό. Σέ λίγο γύρισε ὁ Ἀλή νταής.

– Στενοχωρημένος καθῶς εἶμαι, ξέχασα νά σοῦ δώσω ἕνα γράμμα πού ἔχεις ἀπ' τό σπίτι σου, εἶπε. Ὡς νά τό διαβάσεις, θά τελέψω κι ἐγώ τή δουλειά μου καί θά ῥτω νά κουβεντιάσουμε. Σύρε περιμένε με στό πηγάδι.

Πῆρα τό γράμμα κι ἀντίς νά τ' ἀνοίξω μέ λαχτάρα, τό ὄφιξα στό χέρι μου σάν νά κρατοῦσα τήν ἴδια τή μάνα μου καί βιάζομαι μαζί της. Στό μυαλό μου εἶχε στηθεῖ ὀλόκληρη δίκη. Καθόμουνα στό ἐδώλιο κι ὁ Ἀλή νταής τέντωνε νευρικά τό μικροσκοπικό σῶμα του· κουνούσε ἀπειλητικά τό δάχτυλο καί φώναζε: «Μετά τήν ἀποπλάνηση, κύριοι δικασταί, δέν μένει τίποτ' ἄλλο παρά νά διατάξετε νά τόν κρεμάσουν στόν πλάτανο τοῦ χωριοῦ καί νά τόν μαστιγώσουν ὡς νά παραδώσει τό πνεῦμα. Ἐκτός... ἐκτός βέβαια, ἂν ἐπανορθώσει τό σφάλμα του, ἀσπαστεῖ τή θρησκεία μας καί παντρευτεῖ τήν κόρη μου...».

Βολτάριζα κοντά στό πηγάδι· κάθε δευτερόλεπτο πού περνοῦσε μοῦ φαινόταν αἰώνας. Ἦνιωσα τό γράμμα νά μοῦ καίει τή χούφτα. «Συμπάθα με, μάνα, ἔχω μπλεξίματα!» Κοίταξα τό τσαλακωμένο φάκελο.

Τό ἴσιωσα τρυφερά μέ τήν παλάμη καί τ' ἀνοιξα δίχως διασύννη. Ἄπ' τίς πρώτες ἀράδες κατάλαβα τή μαυρίλα καί τό θανατικό πού πλάκωσε τό χωριό μας. Οἱ Τοῦρκοι λιποτάχτες, ἔγραφε ἡ ἀδερφή μου, βαλθήκανε νά ξεκληρίσουνε τό σπόρο τῆς ρωμοσύνης. Ἄγρότη ζωντανό δέν ἀφήνουνε. Ἐκατοσταριές οἱ νεκροί. «Κι ἐμεῖς, Μανώλη (ὦχ, πῶς νά βροῦμε λόγια νά σ' τό ποῦμε;), ἐχάσαμε τόν Παναγό μας... Πάει ὁ ἀδερφός σου, ἄκλαφτος κι ἀστόλιστος! Δέν ἐβρήκαμε οὔτε τό κουφάρι του νά τ' ἀναπάψουμε στό κοιμητήρι...».

Τό κεφάλι μου ἄδειασε, τά πόδια μου δέ μέ σήκωναν. Κάθισα στό πεζούλι τοῦ πηγαδιοῦ, δίχως νά μπορῶ νά κλάψω. Ἦτσι μέ βρήκε ὁ Ἀλή νταής. Εἶδα κι ἔπαθα νά τοῦ ἱστορήσω τά θλιβερά μαντάτα. Μ' ἄκουγε λυπημένος.

– Ποῦ τραβάμε; εἶπε. Ποῦ στό καλό θά φτάσουμε; Ἀνθρωποφάγοι ἐγινήκαμε;

Ἡ φωνή του καθῶς μέ παρηγοροῦσε εἶχε εἰλικρίνεια καί συμπόνια. Ἀκούμπησε τό χέρι του στόν ὦμο μου:

– Ἦλα, τώρα, ἄς μιλήσουμε καί γιά τά δικά μας...

Γύρισα καί τόν κοίταξα ἐχθρικά. Ὁ ἀδικοσκοτωμός τοῦ ἀδερφοῦ μου μ' ἔκανε ἀποφασιστικό. Δέ μ' ἔνοιαζε ὅ,τι κι ἂν θ' ἄκουγα. Ὁ γέρος ὅμως ἦταν ὅπως πάντα μαλακός, μέ παστρικό βλέμμα.

– Θά ἔχεις καταλάβει, ἄρχισε, πῶς ἡ καλή σου συμπεριφορά καί ἡ ἀξιοσύνη σου μέ κάνανε νά σ' ἀγαπήσω σάν παιδί μου. Σέ μπεγέντισα, Μανώλη, πῶς τό θές. Χτές τό λοιπόν ἦρθε ἀπ' τό τάγμα μας ἕνας τσαούσης κι ἔφερε μαντάτο νά τοιμαστεῖτε οὔλοι καί νά γυρίστε σέ δύο μέρες στήν ἔδρα σας, τό Χα-

μάμκιοι. Μου 'ρθε μιά σκέψη τότες· είπα: 'Εγώ έχω ανάγκη από βοηθό, γέρασα, κουράστηκα. Τ' αγόρια μου, ό 'Αλλάχ ξέρει πότε θά γυρίσουνε άπ' τόν καταραμένο πόλεμο! Καλύτερο χέρι άπ' τό δικό σου δέν πρόκειται νά βρω, όπου κι άν ψάξω. 'Από Θεου ήταν ν' άνταμώσουμε, παλικάρι μου. Είσαι ένας άνθρωπος πού δέ σου ξεφεύγει τίποτα. Μείνε τό λοιπόν κοντά μας ώς νά τελέψει ό πόλεμος. Θά μέ σώσεις και θά σωθείς κι έλόγου σου. 'Εγώ μπορώ νά πάρω χαρτί άπ' τόν ταγματάρχη πού νά λέει πώς παρατείνεται ή παραμονή σου στην ύπηρεσία μου, «μέχρι νεωτέρας διαταγής». Φυσικά διαταγή άλλη δέν πρόκειται νά 'ρθεί, γιατί ό ταγματάρχης θά δώκει σέ μένα τό πιστοποιητικό, όμως στό τάγμα θά σέ παρουσιάσει άγνωσμένο. Μέ κατάλαβες; 'Εδω σέ τοῦτα τά μέρη τόν 'Αλή νταή τόν σέβονται και τόν ύπολογίζουνε και πρέπει νά 'ναι έφτάψυχος κείνος πού θά τολήσει ν' άπλώσει χέρι πάνω σου...

'Οση ώρα μου μιλούσε, σκεφτόμουνα πόσο άδίκησα τήν 'Ενταβιέ. Κι όμως, νά, πού γιά τόν έρωτα αυτόν ήμουνα τώρα ύποχρεωμένος νά μή δεχτώ τή μόνη καλή λύση πού μου παρουσιάστηκε.

– 'Αλή νταή, είπα, τό πιστοποιητικό νά τό πάρεις. 'Ομως σάν πού φέρθηκα πάντα ντόμπρα μαζί σου, θά σου ξομολογηθω κάτι. Νά μείνω γιά πολύ στή δουλειή σου δέ θά μπορέσω. 'Εχω κατά νοῦ μιά μέρα νά λιποταχτήσω, νά γυρίσω στό χωριό μου, νά δω τί γίνεται ή έρμη ή μάνα μου και τ' άπροστάτετο κορίτσι μας. Γονιός είσαι κι εκτιμάς τό σέβας και τό ενδιαφέρον του παιδιοῦ...

'Ο 'Αλή νταής μέ κοίταξε ξαφνιασμένος, μά και φχαριστημένος πού του μίλησα παστρικά.

– 'Αν θέλεις ν' ακούσεις τήν όρμήνια μου, τέτοια κουτουράδα νά μήν τήνε κάνεις, μ' άποκρίθηκε. Σάν τά καθάρματα πού σκότωσαν τόν άδερφό σου είναι πολλά, μήν τό ξεχνάς, κι έχεις μακρό ταξίδι νά κάνεις. Κρίμα κι άδικο θά 'ναι νά χαραμίσεις τζάμπα τά όμορφα νιάτα σου...

ΚΑΘΩΣ ΜΙΛΟΥΣΑΜΕ ΑΚΟΥΣΤΗΚΑΝ από μακριά μπερδεμένες φωνές και ποδοβολητά. Ψηλά στίς κορδέλες του καρόδρομου, μαύρισε ό τόπος, λές και κατηφορίζανε κοπάδια. Βάλαμε τό χέρι άντήλιο και προσπαθούσαμε ν' άντιληφθούμε τί γίνεται. Τρεις καθάλαρηδες φτάσανε μέ καλπασμό μέσα στό χτήμα του 'Αλή νταή. Τόν χαιρετίσανε μέ πολύ σεβασμό.

– Τί τρέχει, Μεμέτ; ρώτησε κείνος τόν αστυνόμο.

– 'Αλή νταή, του άποκρίθηκε, έμαθα πώς έχεις ανάγκη από χέρια. Τοῦτοι δω πού κατηφορίζουν είν' 'Αρμεναίοι και τούς πάμε γιά... παραθερισμό.

Του κλεισε πονηρά τό μάτι και πηγαινόφερνε τό χέρι του σάν σπάθα, γιά νά του δώσει νά καταλάβει πώς πρόκειται νά πέσει σφαγή.

– 'Αντρες δέν έχουμε νά σου δώσουμε, είπε ό Μεμέτ. Γυναικόπαιδα έχουμε. 'Ελα νά ρίξεις μιά ματιά. Θά βρείς καλοταϊσμένα κορίτσια και γερά αγόρια, ξύπνια. 'Ογλήγορα θά ξεπεταχτούνε νά σέ περετήσουνε. 'Ο μουχτάρης πήρε τρία...

'Ο 'Αλή νταής άκουγε σκεπτικός. 'Υστερα γύρισε και μου 'πε:

– Και δέν πάμε νά ρίξουμε μιά ματιά; Τί χάνουμε;

“Όσο ζυγώναμε τ’ ανθρώπινο κοπάδι, τόσο τ’ άφτί μας ξεδιάκρινε ένα λυπητερό θρήνο, ένα μονοφώνι σεργτό, κομπιαστό, πού ή ήχώ του άπλωνότανε σ’ όλόκληρο τόν κάμπο.

– Έλεος!

– Λυπηθείτε μας!

Άναμαλλιασμένες γυναίκες βαδίζανε μέ τά μωρά στην άγκαλιά· μικρά παιδάκια, πού μόλις τά σήκωναν τά ποδαράκια τους, κρατούσαν τίς μανάδες τους άπό τίς φούστες και κλαίγανε. Άκλουθοΰσαν οί γιαγιάδες, πού τ’ άγγόνια τους τίς στηρίζανε μήν πέσουνε, γιατί έτσι κι έπεφτε ό άνθρωπος, έτρωγε ντουφεκιά κι έμενε στόν τόπο. Τά κουρμπάτσια τών αστυνομικών δουλεύανε συνέχεια. Χτυπούσανε και ματώνανε τίς σάρκες μικρών και μεγάλων.

Γιά πότε μαζεΰτηκε στή δημοσιά όλο κείνο τό λεφούσι άπό τά γύρω τουρκοχώρια, διψασμένο για θέαμα, για πλιάτσικο, για όργιο! Οί τζανταρμάδες χασκογελούσανε. Άρπάζανε τά μωρά άπ’ τίς άγκαλιές τών μανάδων και τά πετούσανε στίς Τουρκάλες, όπως πασάρουνε τά καρπούζια οί μανάβηδες στην άγορά.

– Πάρτε, τζάμπα τά ’χουμε! Θα ψοφολογήσουνε τά τσαμένα...

Μερικά άλάνια ψάχνανε για κοπέλες. Ξεσχίζανε τά μπουστα τους νά δοΰν άν έχουν ώραίο στήθος, βάζανε χέρι στά μεριά τους και λέγανε άρσιζιές. “Ενας μαφαζάς τούς ειπε:

– Μωρέ άχμάκηδες, τσακώστε τίς γιαγιάδες και ψάχτε τά σακουλιασμένα αποτέτσια τους· εκεί έχουνε κρυμμένα τά χρυσαφικά και τσί λίρες.

“Ηθελα νά ριχτώ πάνω τους. Ό φίλος μου ό Πανα-

γής κατάλαβε τί πηγαινα νά κάνω και μ’ άρπαξε άπ’ τό μπράτσο.

– Μήν πάς για νέα μπλεξίματα, ειπε. Τώρα τό κατάλαβες πώς είμαστε ραγιαδες; Ούτε τιμή ούτε ζωή όρίζουμε.

Φύγαμε φουρτουνιασμένοι· δέν μπορούσαμε νά κάνουμε τίποτ’ άλλο παρά νά βρίζουμε. Σά γύρισε ό Άλή νταής έφερε μαζί του δυό τρομαγμένα Άρμενόπουλα.

– Τά ’σωσα άπό βέβαιο ντουφέκι, ειπε. Κοντά μου θά φάνε ψωμί, θά ζήσουνε.

Κείνη ή σκηνή τόν ειχε άναστατώσει.

– Είναι νά ντρέπεται κανείς πού ζει! ειπε. Πάει, χάλασε ό ντουνιας. Τίποτις δέ θα μείνει όρθιο.

Κατέβασα τό κεφάλι, δίχως ν’ άποκριθώ, κι έπιασα λυσσασμένος τήν τσάπα.

Τ’ Άρμενάκια ειχανε τρυπώσει μέσα στην αποθήκη και δέ λέγανε νά ξεμυτίσουνε. Η Ένταδιέ τούς έφερε γάλα, ψωμί και καρύδια. Τίποτα δέν άγγίξανε. “Όλη νύχτα τρόμαζες νά βλέπεις άνοιχτά τά μάτια τους νά γυαλίζουνε στο σκοτάδι. Έμεις πού κοιμόμαστε μαζί τους, τά περιποιηθήκαμε, πασχίσαμε νά γλυκάνουμε τόν πόνο τους, νά κινήσουμε τήν έμπιστοσύνη τους.

– Κάλλιο νά μήν ειχα ποτές γεννηθει! μου ’πε ό Στεπάν πού ήταν ό μεγαλύτερος άπ’ τούς δυό, κάπου δεκάξι δεκαεφτά χρονών άγόρι.

Πιάσαμε φιλία. Ήταν σχολιαρόπουλο, άπραγο στίς άγροτικές δουλειές και χρειάστηκε τή βοήθειά μου άπ’ τή δεύτερη μέρα. Λιανό, ντελικάτο, μέ πυκνά σγουρά μαλλιά και δυό γλυκά λυπημένα μάτια, έλιωνε σάν τό κερί ώρα τήν ώρα, ενώ τ’ άλλο Άρμενάκι,

ὁ Σέρκο, προσαρμόστηκε καὶ παρηγορήθηκε.

– Στεπάν, τοῦ εἶπα ἓνα βράδυ καθὼς πέσαμε νὰ κοιμηθοῦμε, ἐσύ πού ξέρεις τόσα γράμματα, δὲν ἔχεις ἀκουστά πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεριό καὶ τ' ἀντέχει ὅλα; Κάνε πέτρα τὴν καρδιά σου ὅπως τὴν κάναμε καὶ μεῖς. Πρέπει νὰ ζήσεις, καημένο παιδί...

– Γιατί νὰ ζήσω, μοῦ 'πε στεγνά. Δέ θέλω νὰ ζήσω!

– Μεγάλη κουβέντα ξεστόμισες, Στεπάν. Ἡ ζωὴ εἶναι γλυκιά ὅπως κι ἂν ἔρθουν τὰ πράματα, σ' τὸ λέω ἐγὼ πού τὰ μάτια μου εἶδαν τόσα καὶ τόσα.

– Ἄν ἤξερες τί 'δαν τὰ δικά μου!

– Ἔχεις οἰκογένεια; Θέλω νὰ πῶ, ἐλπίζεις νὰ βρεῖς μετὰ τὸν πόλεμο κανένα δικό σου;

Τὸ παιδί γλώμιασε. Κατάλαβα πὼς ἔξυσα πληγή. Ἄνασκηώθηκε, ἀκούμπησε στὸν ἀγκώνα του. Τὸ φῶς τῆς λουσέρας τοῦ 'δινε μίαν ὄψη γέρου. Χοντρές, σκληρές ρυτίδες αὐλάκωναν τὸ πρόσωπό του. Εἶχε ἀνάγκη νὰ μιλήσει.

– Θά σοῦ τὰ διηγηθῶ ὅλα ὅπως γινήκανε, εἶπε. Πρὶν δέκα μέρες κατέβηκε στὸ χωριό μας ὁ Νουρής, ὁ λήσταρχος. Ὁ κόσμος νόμισε πὼς ἦρθε γιὰ λύτρα, ὅπως εἶχε γίνεи κι ἄλλοτες. Καὶ τόντις ἡ πρώτη του δουλειὰ ἦταν νὰ ζητήσῃ ἀπ' τὸ χωριό τρεῖς χιλιάδες λίρες. Ὁ πατέρας μου ἦταν πρόεδρος τῆς κοινότητας. Πῆρε, λοιπόν, τὸν παπὰ καὶ γυρίσανε πόρτα πόρτα. Μαζέψανε τὸ ποσό καὶ τὸ συμπληρώσανε μέ λεφτά δικά τους καὶ τῆς κοινότητας. Ἄμα πῆγε ὁ πατέρας καὶ μέτρησε τίς λίρες, ὁ λήσταρχος, ἀντὶς νὰ μερέψει, ἀγρίεψε: “Βρέ Ἀρμένναρε, κερατορουφιάνε, οὐρλιαξε, οὔτε μιά λίρα παραπάνω, οὔτε μιά λίρα παρακάτω δὲν ἔφερες; Τὸν ἔχετε σάν νὰ λέμε τὸν πα-

ρά, ἔ; Οἱ μπεζαχτάδες εἶναι γεμάτοι. Νὰ πᾶς ὀπίσω καὶ νὰ μοῦ φέρεις πέντε χιλιάδες λίρες καὶ τὰ χρυσαφικά τῶν γυναικῶν. Καὶ γι' ἄκου: Νὰ μὴ λείψει, κακομοίρη, οὔτε μωρουδίστικο σταυρουδάκι οὔτε βεργέτα παντρεμένου οὔτε χρυσο δόντι. Γκρεμίσου! Δυὸ ὄρες σοῦ δίνω καιρό. Βγάλε τελάλη, χτύπα καμπάνες, θέλω τὸν παρὰ!”

»Ὁ πατέρας ἦρθε διαστικός στό σπίτι καὶ τὰ διηγήθηκε ὅλα στὴ μάνα μου. “Πάρε τὰ παιδιά καὶ σύρτε νὰ κρυφτεῖτε, ὅσο εἶναι ἀκόμα καιρός”, εἶπε καὶ τῆς ἔδωσε ὁδηγίες σέ ποιά κρυψώνα ἔπρεπε νὰ πᾶμε. Οἱ δρόμοι ἦταν ἔρημοι, γιατί οἱ ἄτακτοι τοῦ Νουρῆ εἶχανε μαζευτεῖ στό σκολεῖο καὶ περιμένανε τὴ μοιρασιά τῶν λύτρων. Ἡ μητέρα δίστασε νὰ φύγει ἀπ' τὸ σπίτι. Τὰ δυὸ μεγαλύτερα ἀδέρφια μου δὲν εἶχανε γυρίσει ἀπ' τὸ μαγαζί καὶ δὲν ξέραμε τί 'χαν ἀπογίνει. Τὸ μωρό μας ἦταν ἄρρωστο μέ πυρετό. “Δέ φεύγω, εἶπε. Θά μείνω δῶ, νὰ παρακολουθῶ τί θ' ἀπογίνει ὁ πατέρας, ὁ Βαράν κι ὁ Καραμπέτ...”

»Σέ λίγο ἀκούσαμε τίς καμπάνες. Βγήκε τελάλης καὶ φώναζε: “Ὀλοι οἱ ἄντρες ἀπὸ δεκαπέντε χρονῶ καὶ πάνω νὰ μαζευτοῦνε στὴν ἐκκλησιά”. Κοίταξα τρομαγμένος τὴ μάνα μου. Τὰ μάτια τῆς στριφογύριζαν στοὺς τοίχους, στά ἔπιπλα, στό πατάρι. Χύθηκε πάνω μου, μ' ἔσφιξε, μέ φιλοῦσε: “Ὀχι, ὄχι, Στεπάν, δέ θά φύγεις ἀπὸ κοντά μου! Μὴ σκιάζεσαι, ἀγόρι μου, θά σέ κρύψω, θά σέ προστατέψω. Φαίνεσαι μικρός, τόσο μικρός. Κανένας δέ θά καταλάβει τὰ χρόνια σου...”

»Ἡ φωνὴ τοῦ τελάλη ἤχοῦσε στ' ἄφτιά μας: “Ὁποῖος δὲν παρουσιασεῖ, θά τουφεκίζεται ἐπὶ τόπου!” Κεῖνη τὴ στιγμή πέρασαν μπρὸς ἀπὸ τὴν πόρτα

μας τόν πατέρα. Τοῦ εἶχανε δώσει καί σήκωνε ἕνα κοντάρι, πού πάνω εἶχανε σουβλίσει τό κεφάλι τοῦ παπᾶ... Μέσα ἀπ' τήν κλειστή γρίλια εἶδαμε τό δακρυσμένο βλέμμα του, καθώς τό σήκωσε κατά τά παραθύρια μας. Ἡ μάνα ἔκρυψε τό πρόσωπο στίς χούφτες της κι ἔκλαιγε. “Υστερα σήκωσε ἀπ' τήν κούνια τό μικρό, ἔφτιαξε ἕναν μπόγο καί, μόλις ἔγινε ἡσυχία, μέ πήρε καί φύγαμε. Τοῖχο μέ τοῖχο, πόρτα μέ πόρτα, φτάσαμε μέ μύριες προφυλάξεις στήν κρυψώνα τοῦ νεκροταφείου – φτιαγμένη γιά τέτοιες ὥρες.

»Μόλις βρεθήκαμε στή μισοσκότεινη ὑγρή κατακόμβη, πού εἶχε γιά εἴσοδο ἕναν οἰκογενειακό τάφο, εἶδαμε πολύν κόσμο γονατισμένο νά προσεύχεται σιγανά. Κανείς δέ μιλοῦσε, κανείς δέν ἀνάσαινε. Μᾶς κάνανε λίγη θέση νά σταθοῦμε. Τό μωρό μας βογκοῦσε πονεμένα καί σέ λίγο ἄρχισε νά κλαίει δυνατά. Ἡ μάνα μου τό κουνούσε, τοῦ ἔδωσε νά πιπιλᾷ τό ἄδειο στήθος της, τοῦ φιλοῦσε τά ματάκια, τό μέτωπο, τά μαλλιά, τοῦ ἔβαλε τό μάλλινο σάλι της στήν κοιλίτσα του, τοῦ ἔτριβε τά ποδαράκια νά ζεσταθοῦνε. “Σπλάχνο μου! Καρδούλα μου, παιδί μου!” τοῦ ἔλεγε καί κοιτοῦσε ὀλόγυρα τόν ἐξαγριωμένο κόσμο σάν νά ζητοῦσε βοήθεια. “Θά προδοθοῦμε γιά ἕνα μωρό!” φωνάξανε μερικοί. “Ἀφιόνι, δέν ἔχει κανείς ἀφιόνι, νά τό ποτίσουμε;” “Υστερα ἀκούστηκε μιά σιγανή βραχνή φωνή: “Πνίξτε το, μωρέ! Πνίξτε το ὀγλήγορα! Τί περιμένετε;”

»Ἡ μάνα πισωπατώντας τρομαγμένη πήγε καί κόλλησε στόν τοῖχο. Τά μάτια της γούρλωσαν, ἔγιναν τρομερά. Ἐσφιξε τό παιδί μας στό στήθος της, τό σκέπασε μέ τήν κουδέρτα. Μά κείνο σπαρταροῦσε, κλοτσούσε, τσίριζε. Τότες... πολλά μαζί χέρια ἀπλω-

θήκανε νά τ' ἀρπάξουνε. Μιά γερόντισσα στά γρήγορα σκέπασε τό κεφάλι του μ' ἕνα μαξιλάρι. “Σφίχ' το, ἄμοιρη, εἶπε στή μάνα μου, σφίχ' το δυνατά νά μήν ἀκούγεται τό κλάμα. Πιό δυνατά. Ἀκόμα! Ἀκόμα! Ἀκόμα. Νά... ἔ...ἔτσι!” Ἀπλωσε τό δικό της χέρι στό παιδί κι ὅταν τ' ἀποτράβηξε, τό κλάμα τοῦ μωροῦ μας σταμάτησε γιά πάντα.

»Τῆς μάνας μου τά γόντατα λύγισαν· κατακλύησε χάμω, ἔσφιξε τρυφερά στά δύο της χέρια τό σκεπασμένο μωρό μας καί τοῦ ἔλεγε ψιθυριστά: “Μήν ξανακλάψεις, τζιέρι μου, μή, καλό μου παιδάκι! Θά μᾶς σκοτώσουνε...”. “Υστερα γύρισε σέ μένα. Τά μάτια της μέ τρώμαξαν ἔτσι πού μέ κοίταξαν μέσα στό σκοτάδι. “Στεπάν, γιατί δέν ξυπνάει τό παιδί μας; Γιατί δέν ἀνασαινε; Στεπάν! Μήπως...” .

Τό Ἀρμενόπουλο σταμάτησε τή διήγηση· ἔκλαιγε. Δέν ἤξερα πῶς νά τό μερώσω.

– Πού ξέρεις, τοῦ εἶπα, μπορεῖ καί νά ζεῖ ὁ πατέρας σου, τ' ἀδέρφια σου! Ἐχω ἀκουστά ἕνα σωρό περιστατικά πού μοιάζουνε μέ παραμῦθι.

– Στό δικό μας χωριό δέν ἀφήσανε ἄντρα ζωντανό! μ' ἀποκρίθηκε. Τούς κάψανε ὅλους μαζί στήν ἐκκλησιά. Ὅταν ἔφυγε ὁ Νουρής μᾶς ξεγελάσανε καί δγήκαμε ἀπό τίς κρυψῶνες μας. Μᾶς εἶπανε: “Νά μή φοβάστε. Ὅ,τι ἔγινε, ἔγινε. Τώρα φτάνουν ἀστυνομικοί καί θ' ἀποκατασταθεῖ ἡ τάξη”. Καί μόλις φτάσανε οἱ ἀστυνομικοί μᾶς ἀρπάξανε, μᾶς θάλανε στή σειρά καί μέ κοντακιές καί καμπεικιές μᾶς ἀναγκάζανε νά περπατᾶμε μέρα καί νύχτα. Πρῖν μποῦμε στό Γκιουλ Ντερέ ἤρθε ἕνας λυσοσασμένος ἀξιωματικός, μάζεψε ὅσα ἀγόρια ἦταν πιό ξεπεταμένα. Ἀρχισε νά βρίζει τόν Ἀσκέρ ἀγά: “Πῶς σοῦ ξεφύγανε καί ζοῦ-

νε ὅλοι τοῦτοι οἱ μπαστάρδοι; Δέν εἶδες πώς εἶναι κοτζάμ ἄντρακλοι; Θέλεις νά ξαναγεμίσει ὁ τόπος Ἄρμεναριό; Νά τούς τουφεκίστε ἀμέσως”.

»Ἡ μάνα μου, σά μέ πήραν ἀπό κοντά της, οὔτε ἔκλαψε οὔτε ἀντιστάθηκε. Εἶπε: “Καλή ἀντάμωση, Στεπάν. Πάω πρώτη, νά σοῦ βρεθῶ, παιδάκι μου... στόν ἄλλο κόσμο”. Καί καθώς στεκόμαστε ψηλά στό λόφο, ἔδωσε μιά κι ἔπεσε στόν γκρεμό!

»Ἄμα ἤρθε ὁ Ἄλή νταής νά διαλέξει δούλους, ἦταν ἡ σειρά τοῦ Σέρκο κι ἡ δική μου νά τουφεκιστοῦμε...

Σάν τά ἐφιαλτικά παθήματα τοῦ Στεπάν ἄκουσα ἀργότερα κι ἄλλα πιά φριχτά, πού γίνανε στό Ἐρζερούμ, στό Ντιαρμπεκίρ, στή Σεβάστεια, στήν Κασταμονή, στήν Κιλικία, στή Νικομήδεια κι ἄλλοῦ. Σήμερα ὅλα τά ξεθώριασε ὁ χρόνος. Ἄν ἀνοῖξετε μιά ὁποιαδήποτε ἱστορία θά διαβάστε λίγες στεγνές ἀράδες «διά τās σφαγὰς καί τούς διωγμούς τῶν Ἄρμενίων κατά τόν πρῶτον Παγκόσμιον πόλεμον». Θά βρεῖτε καί μερικές ψυχρές στατιστικές· ἄλλες λένε πώς τά θύματα φτάνουνε τό ἑκατομμύριο, ἄλλες πώς τό ξεπερνοῦνε, κι ἄλλες πώς μαζί μέ τούς δικούς μας τούς Ρωμιούς ἀγγίζουνε τό ἐνάμισι. Μήν παραμελήστε νά ψάξετε καί γιά τούς αἰτίους, γιατί αὐτό τό σημεῖο εἶναι πάντα μπερδεμένο. Ὑπεύθυνοι δέν εἶναι μονάχα οἱ Τοῦρκοι. Οἱ συμπαγεῖς χριστιανικοί πληθυσμοί, πού κρατούσανε στά χέρια τους τόν πλοῦτο καί τά κλειδιά τῆς Ἄνατολης, ἔπρεπε νά φύγουν ἀπ’ τή μέση, γιατί ἔτανε ἐμπόδιο γιά τό γερμανικό ἐπεκτατισμό κι ἀργότερα γιά τούς κεφαλαιούχους πού στεκότανε πίσω ἀπ’ τήν Ἀντάντ. Πάνω στή σιδηροδρομική γραμμή, πού ξεκινοῦσε ἀπ’ τή Βαγδάτη καί

τή Μουσοῦλη κι ἔφτανε ἴσαμε τό λιμάνι τῆς Σμύρνης, διασχίζοντας τά πετρέλαια τῆς Μέσης Ἄνατολης καί τά μυθικά πλούτη τῆς Μικρασίας, ἐκεῖ πάνω κυλοῦσαν τά πιό ἄτιμα καί πανοῦργα ὄνειρα τῆς οἰκονομικῆς κυριαρχίας τῶν ξένων μονοπωλίων. Ἡ ἱστορία γιά τό χρυσόμαλλο δέρας συνεχιζότανε...

IX

ΤΑ ΟΣΑ ΑΚΟΥΣΑ ΑΠ' ΤΟ ΣΤΕΠΑΝ μέ κάνανε ν' ἀποφασίσω νά φύγω μιάν ώρα ἀρχύτερα. Ἔτσι, ἅμα ἦρθε ἡ Ἐνταδιέ χαρούμενη καί μοῦ ἔφερε τό πιστοποιητικό, τήν ἀντίκρισα σάν ξένη, δέν ἔνιωσα καμιά τύψη πού θά τήν ἄφηναι. Τῆς εἶπα μονάχα ἓνα «εὐχαριστῶ», καί γιά ν' ἀποφύγω κάθε συζήτηση πῆρα τό πιστοποιητικό καί βάλθηκα νά τό διαβάζω. «Κατ' ἐντολήν τοῦ διοικητοῦ τοῦ Ἴκιντζί Ἀμελέ Ταμπουρού, Χασάν ἐφέντη – ἔγραφε –, ὁ στρατιώτης Μανώλης Ἀξιώτης, κάτοικος τοῦ χωριοῦ Κιρκιντζέ, τοῦ νομοῦ Ἀιδινίου, παραμένει στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἀλῆ νταῆ στό χωριό Γκιούλ Ντερέ τῆς Ἀγκυρας, μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.»

Ἡ Ἐνταδιέ κάθισε κοντά μου λυπημένη καί τρυφερή. Τό βλέμμα της ἔψαχνε ν' ἀνταμώσει τό δικό μου, μά ἐγώ δέ σήκωνα μάτι ἀπ' τό χαρτί.

– Ἔμαθα πώς σκοπεύεις νά λιποταχτήσεις, εἶπε κόβοντας τή βαριά σιωπή. Μήν τό κάνεις αὐτό, Μανώλη. Μείνε κοντά μας ἴσαμε νά τελέψει ὁ πόλεμος, καί μετά, ἂν τό θέλεις, ἔρχουμαι κι ἐγώ μαζί σου στήν πατρίδα σου. Τί πειράζει ἂν μέ παρουσιάσεις στήν οἰκογένειά σου γιά χριστιανή; Ἐγώ θ' ἀγαπῶ

ὅ,τι ἐσύ ἀγαπᾷς καί θά πιστεύω ὅ,τι ἐσύ πιστεύεις. Ἐδῶ στήν Ἀγκυρα ὅλες οἱ χριστιανές μιλοῦνε τούρκικα καί δέ βλέπω νά ἔχουμε καμιά διαφορά. Πές πῶς δέ μέ λένε Ἐνταδιέ καί πῶς μέ λένε Μαρία.

Φτωχή μου Ἐνταδιέ! Μοῦ μιλοῦσες τήν ἀληθινή γλώσσα τῆς ἀγάπης, μά πῶς μποροῦσα νά σέ καταλάβω μέσα στό γιανκίνο τοῦ μίσους, πού ἀναφτε κάθε στιγμή ὁ πόλεμος; Τό ἴδιο κείνο βράδυ, εἶπα ἀποφασιστικά στόν Παναγή:

– Ἀπόψε φεύγουμε!

Ἐκινήσαμε μεσάνυχτα. Συμφωνήσαμε νά περπατοῦμε μοναχά νύχτα καί νά μή ζυγώνουμε ποτέ χωριό. Τά πρώτα ὀχτώ μερόνυχτα ἦτανε τά πιό δύσκολα. Οἱ δρόμοι πολυσύχναστοι. Πέσαμε στήν Ἀλμυρή Ἐρημο. Νερό δέ βρῖσκαμε πουθενά κι ἀρχίσαμε νά χάνουμε τό κουράγιο μας. Πιπιλούσαμε πέτρες καί ρουφούσαμε, ὅπου βρῖσκαμε, καμιά σταγόνα ἀπ' τή νυχτερινή δροσιά.

– Κοράκιασα, δέ θ' ἀντέξω ἄλλο, μοῦ ἔκανε ὁ Παναγῆς κι ἀγρίεψε τό μάτι του.

Τοῦ ἔδωκα τήν τελευταία γουλιὰ ἀπ' τό παγούρι τή φύλαγα γιά τέτοια περίσταση. Καθώς ξημέρωνε ὅμως, ἔνιωσα ξαφνικά μιάν ὑγρασία στόν ἀέρα.

– Παναγῆ, σωθήκαμε. Κάπου δῶ πρέπει νά ἔχει πολύ νερό.

Γρηγορέσαμε τό δῆμα μας. Δέν κάναμε μισή ώρα δρόμο καί μουρμουρητό νεροῦ ἦρθε στ' ἀφτιά μας.

– Ποτάμι! φωνάξαμε κι οἱ δυό μαζί, καθὼς ἀντικρίσαμε τό Σαγγάριο.

Ἀρχίσαμε νά πιλαλοῦμε. Κι ἀσκέρι ν' ἀντικρίζαμε, πάλι θά τρέχαμε στό νερό. Πέσαμε μέ τά μούτρα καί δέ χορταίναμε νά πίνουμε. Βουτούσαμε τό κεφάλι

λι μας και τό τινάζαμε και τό ξαναβουτούσαμε. "Όλα τά «άχ!» τοῦ δροσισμοῦ βγήκαν ἀπ' τό στήθος μας. Μερέψαμε και κρυφτήκαμε παράμερα νά φάμε ψωμτύρι και νά βλογήσουμε τό Θεό.

Ἡ δυσκολία τώρα ἦτανε πῶς θά περάσουμε στήν ἄλλη ὄχθη. Κάπου βρήκαμε ἕνα πρόχειρο πέρασμα ἀπό στοιβαγμένα βράχια. Στό σημείο κείνο ἕνα νησάκι ἔκοβε τό ποτάμι στά δύο. Οἱ πέτρες κουνούσανε κάτω ἀπ' τά πόδια μας και τό ρέμα ἦταν ὀρμητικό. "Άξαφνα ὁ Παναγῆς ἔπεσε στό νερό και παρά τρίχα νά χαθεῖ. Τόν τράβηξα.

Βγήκαμε στό στενόμακρο νησάκι πού ἔμοιαζε μέ ὑποβρύχιο. Στή δεξιά του ἄκρη εἶχε μίαν ἰτιά και στήν ἀριστερή ὄλο θάμνα. Καθώς μελετοῦσα τό δεύτερο πέρασμά μας, μέ τράβηξε ὁ Παναγῆς ἀλαφιασμένος.

– Κοίτα! μοῦ ἔκανε.

Καμιά δεκαριά ἄντρες μέ ὄπλα κατηφορίζανε ἀπό ἕνα ἐρημωμένο χωριό.

– Θά ἔναι Κούρδοι λιποτάχτες, εἶπα στό φίλο μου κι ἀνησύχησα.

Τήν προηγούμενη εἶχαμε ἀνταμώσει ἕνα βοσκό, μουατζίρη ἀπ' τή Σαλονίκη, πού μᾶς ἔδωσε χρήσιμες ὀρμήνιες: «Τά μάτια σας ἔκατό, μᾶς εἶπε, μήν πέσετε στά χέρια τῶν Κούρδων ληστῶν, πού ρημάζουνε τούτη τήν περιοχή· δέ θά μείνει, φουκαράδες μου, οὔτε τό κοκαλάκι σας. Ἐχουνε φάει κόσμο και ντουινιά. Τό κράτος ἀναγκάστηκε ν' ἀδειάσει τό χωριό τους και νά στείλει τά γυναικόπαιδα στό Σιβρῆ Χισάρ, γιά νά μή βρῖσκουνε τροφοδότες.»

Παρακολουθοῦσαμε μέ κομμένη ἀνάσα τίς κινήσεις τῶν Κούρδων. Κουβαλοῦσανε δύο τηλεγραφοῦλα.

Τά ρίζανε στό ποτάμι και περάσανε σβέλτα στό νησάκι δίχως νά βρέξουνε τά ποδάρια τους. Ἡ ἀνησυχία μας τώρα μεγάλωσε. Τί θά γίνει ἂν κανέναν τους ἔρθει κατά δῶ;

Γιά καλή μας τύχη ἢ διασύνη τους ἦτανε τόση πού οὔτε ματιά δέ ρίζανε. Ἄνασύρανε τά τηλεγραφοῦλα, τά πετάξανε ἀπ' τήν ἄλλη μεριά τοῦ ποταμοῦ και περάσανε σχεδόν τρέχοντας.

– Γιά νά ἔναι τόσο διασπαστικοί, πάει νά πεῖ πῶς τούς κυνηγάει ἀπόσπασμα. Πρέπει νά φύγουμε και μεις τό γρηγορότερο.

Περάσαμε εὐκόλα πατώντας στά τηλεγραφοῦλα και πήραμε τόν ἀντίθετο δρόμο. Μόλις ἀνηφορίσαμε πεντακόσια μέτρα, εἶδαμε τό ἀπόσπασμα νά ὄρχεται. Πρώτη φορά βαδίζαμε μέρα. Ἄλλιῶς δέ γινότανε, ἔπρεπε νά φύγουμε ἀπό τοῦτα τά ἐπικίνδυνα μέρη.

"Άρχισε νά νυχτώνει κι ἐμεῖς ἀνάσα δέν εἶχαμε πάρε. Τρεῖς τσοπαναραῖοι κατηφορίζαν ἀπ' τήν πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Μᾶς εἶδανε και τρέξανε κατά πάνω μας. Ξέραμε πῶς δέ θά μπορούσανε νά μᾶς κάνουνε καλά γιατί βαστούσαμε ὄπλο. Τούς ἄφησα νά πλησιάσουνε λίγο και τότες ἔβγαλα τό πιστόλι και τράβηξα στόν ἀγέρα. Μέ μιά και μόνη πιστολιά σκορπίσανε.

Τριάντα ἔξι ὥρες βαδίσουμε. Ἡμασταν ψόφιοι. Στήν πρώτη πηγή σταθήκαμε νά φάμε λίγο ψωμί. Τώρα ἔπρεπε ν' ἀναζητοῦμε και τροφή. Καθώς ἦτανε Αὐγουστος, βρῖσκαμε πού και πού φρούτα στους μπαξέδες, μά δέ χορταίναμε, λιγώναμε. Μᾶς ἔλειπε τό ψωμί και δέν ξέραμε πῶς νά κουμαντάρουμε τήν πείνα μας.

Κάναμε δύο νύχτες δρόμο, ὕστερα βρήκαμε ἕνα μύλο. Κρυφτήκαμε. Ἄμα νύχτωσε καλά και σιγουρευ-

τήκαμε πώς φύγανε οί χωριανοί, αποφασίσαμε νά πᾶμε γι' ἀλεύρι. Εἶδαμε τό μυλωνά καί τή γυναίκα του πού ἀμπαρώσανε τίς πόρτες. Χτυπήσαμε κάμποσες φορές. Ἐντίς γι' ἀπόκριση σβήσαν οί ἄνθρωποι τίς λουσέρες. Δυναμώσαμε τά χτυπήματα.

– Ἄνοιχτε! φώναξα. Θά δάλω φωτιά καί θά σᾶς κάψω ζωντανούς!

Τότε ἦρθε ὁ μυλωνάς μέ τό λυχνάρι στό χέρι.

– Μή μέ πειράξετε, καί θά σᾶς δώκω ὅ,τι μοῦ ζητήστε.

Τόν ψάξαμε γιά πιστόλι, μά ἦταν ξαρκάτωτος ὁ ἀχμάκης.

– Βγάλε τή γυναίκα σου, ἀπό κεῖ πού τήν καταχώνιασες, τοῦ εἶπα.

Μόλις ἄκουσε τήν ἀπαίτησή μου γλώμιασε. Τόν λυπήθηκε ἡ καρδιά μου.

– Μή φοβᾶσαι γιά τήν τιμή σου. Δέν εἶμαστε ληστές οὔτε παλιανθρωποί. Κατσάκηδες εἶμαστε κι ἔχουμε μέρες δίχως ψωμί. Πές στήν κυρά σου νά μᾶς φτιάσει πίτες.

Ἐβγαλε τή γυναίκα του καί καθῶς σιγουρεύτηκε πώς δέ λέγαμε ψέματα, τόν ἔπιασε τόση χαρά πού δέν ἤξερε μέ τί τρόπο νά μᾶς περιποιηθεῖ. Στρώσανε τραπέζι, σερβίρανε ἰμάμ μπαϊλντί καί καθουρντισμένο κρέας. Μᾶς γεμίσαν ἕναν τορβά πίτες, κι ἕναν παξιμάδια καί τυρί κι ἀποχαιρετιστήκαμε σάν γκαρδιακοί φίλοι.

Βαδίζαμε σ' ἀπάτητα βουνά, ἐκεῖ κατά τό Ἄφιόν Καραχισάρ. (Ποῦ νά ἔβαζε τότες ὁ νοῦς μου, πώς στά ἴδια τοῦτα τά μέρη θά ἔρχόμουνά σέ λίγα χρόνια μέ τή στολή τοῦ Ἑλληνα φαντάρου!). Κοιμόμασταν σάν ἀγρίμια μέσα σέ σπηλιές. Τά γένια μας εἶχανε μεγα-

λώσει κι ἤμασταν ἄπλυτοι κι ἀγριεμένοι. Ἐπί φόβο μή χάσουμε τόν μπούσουλα καί ξαναγουρίσουμε πίσω, ἔβαζα, πάντα πρὶν κοιμηθῶ, τή λαβή τῆς μαγκούρας μου κατά τή μεριά πού θά πορευόμαστε. Ὁ φίλος μου δέν εἶχε μυριστεῖ τό κόλπο μου καί τρώμαζε τόν ἔπιανε λαχτάρα μήπως καί δέν τραβοῦμε σωστά. Στήν ἀρχή διασκέδαζα καί τόν ἄφηνά ν' ἀμφιβάλλει. Ἄμα τόν εἶδα ὅμως πῶς πείσμωνσε καί δέν ἤθελε νά προχωρήσει τοῦ εἶπα:

– Μπρέ, γιά τόσο ἀχμάκη μ' ἔχεις νά πορπατῶ στό βρόντο;

Καί τοῦ μαρτύρησα τό μυστικό.

– Τήν Παναγιά σου, Μανώλη! Ἐπόψε εἶχα σκοπὸ νά σηκωθῶ νά φύγω μοναχός μου.

ΦΤΑΣΑΜΕ ΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟ ΑΓΑΡ. Φάγαμε, κοιμηθήκαμε κι ὅταν νύχτωσε ἀρχίσαμε πάλι τήν πορεία. Εἶχαμε τόσο ἀποβλακωθεῖ πού σπάνια μιλούσαμε, κι ἀκόμα πιο σπάνια σκεφτόμασταν. Κεῖνο τό βράδυ ὁ οὐρανός ἦτανε συννεφιασμένος· οὔτε ἕνα ἀστράκι δέ φαινότανε γιά παρηγοριά. Φυσοῦσε δυνατά καί τό σκοτάδι ἦτανε τόσο πηχτό πού ζυγώσαμε κοπάδι κι εἶδηση δέν πήραμε. Γιά νά προστατευτοῦμε ἀπ' τά σκυλιά, σμίξαμε πλάτη μέ πλάτη καί, μέ τίς μαγκούρες ἔτοιμες, περιμέναμε.

Δυό πελώρια μαντρόσκυλα μουντάρανε. Ἦμασταν τυχεροί πού ὁ τσοπάνος ἔτρεξε νά μᾶς βοηθήσει. Μᾶς μίλησε μέ καλοσύνη, μᾶς φίλεψε γάλα καί μᾶς πῆγε κάμποσο δρόμο γιά νά μᾶς δείξει σίγουρα περάσματα.

– Παρακάτω, μᾶς εἶπε, εἶναι σιδερόδρομος κι ἔχει φυλάκια. Τά προχτές, πιάσανε τρεῖς κατσάκηδες καί τοὺς κρεμάσανε...

Τόν εὐχαριστήσαμε.

– Μπά, τί λόγος! εἶπε. Ἐνθρῶποι εἶμαστε· οὐλοὶ περάσαμε ἀπὸ ἀνάγκες καί ξέροουμε.

Βγήκαμε στή γραμμὴ Σμύρνη – Ἐφιὸν Καραχισιά – ἘΑδανα. Ἐν δέ μᾶς εἶχε ὀρμηνέψει τόσο καλά ὁ τσοπάνος, θά πέφταμε πάνω στά φυλάκια. Μέ τό ξημέρωμα βρεθήκαμε μέσα στ' ἀμπέλια. ἘΉταν ἀργά νά ξαναπιάσουμε βουνό. Ξαπλώσαμε καί κολλημένοι στή γῆ περιμέναμε νά νυχτώσει.

Μόλις ἔγειρε ὁ ἥλιος, ὁ ἰδιοκτήτης τ' ἀμπελιοῦ ἤρθε μέ τῆ γυναίκα του νά κόψουνε σταφύλια. ἘΉταν ἕνας θεόρατος Τουρκαλάς. «ἘΑσκημα μπλεξίματα θά ἔχουμε», σκέφτηκα. Μᾶς πῆρε εὐτύς τό μάτι του καί ζύγωσε ἀγριεμένος. ἘΕβγαλα τό ρεδόλδεο καί τοῦ εἶπα ἀποφασιστικά νά κάτσει χάμω. ἘΉ γυναίκα του τόν παρακαλοῦσε νά κάτσει. Κεῖνος ἀρνιότανε κι ἔβριζε. Σηκώθηκα ὀρθός καί μέ μιά γρήγορη κίνηση ἔφερα τό πιστόλι κοντά στό ριζάφτι του.

– Ἐν ἀγαπᾶς τῆ ζωῆ σου κάθισε χάμου νά κουβεντιάσουμε, τοῦ εἶπα.

Τό ὄπλο καί ἡ ἀποφασιστικότητά μου τόν κλονίσανε. Κάθισε ταπεινωμένος. ἘΟ Παναγῆς τόν ἔψαξε. Τοῦ βρῆκε ἕνα δίκωπο καί τό πῆρε. ἘΑπὸ κείνη τῆ στιγμή ἔγινε πρόβατο.

– Οὔτε τήν τιμῆ σου οὔτε τόν παρά σου θά πειράξουμε. Τό μόνο κακό πού θά σοῦ κάνουμε, θά σέ κρατήσουμε κοντά μας ἴσαμε νά βραδιάσει, γιά νά μή δώκεις χαμπέρι στό φυλάκιο καί μᾶς κλείσουνε τό γεφύρι.

Τοῦ μίλησα γιά τό γεφύρι γιά νά τόν παραπλανήσω, νά μήν καταλάβει ποιό δρόμο θά πάροουμε.

– Δέν ἀγαπῶ τά μπλεξίματα, ἀποκρίθηκε.

Καί μπίνταα δέν ἀνοιξε τό στόμα του νά πει λέξη.

Τά βουνά πού ἀνεβαίναμε τώρα ἤταν ἀπότομα. ἘΉ ἐρημιά τους ὁμως μᾶς φχαριστοῦσε. Καθώς περνούσαμε ὄξω ἀπὸ ἕνα χωριουδάκι, μέ εἴκοσι τόσα χαμόσπιτα, ἀνταμώσαμε ἕνα γεροντάκι.

– Μέο χαμπάρ, μᾶς χαιρέτισε καί μᾶς ρώτησε ποιό εἶμαστε καί πού μέ τό καλό τραδοῦμε.

Τοῦ ἀποκρίθηκα πώς εἶμαστε λιποτάχτες καί πώς γυροῦμε στά μέρη μας.

– Καί γιατί δέν κοπιάζετε ἀπ' τό χωριό μας, καί τό προῖ τραβᾶτε τῆ στρατά σας;

– Δέν εἶναι φρόνιμο, τοῦ ἀποκρίθηκα.

Κεῖνος ἔπέμενε.

– Καρακόλι δέν ἔχει τό χωριό. ἘΕγώ ἔμαι ὁ μουχτάρης. ἘΕλάτε νά σᾶς φιλοξενήσω, νά πλυθεῖτε, νά φάτε ἕνα ζεστό τραχανά, νά πιεῖτε καί μιά ρακή νά ψυχοστυλωθεῖτε. Τό σπίτι μου εἶναι τό τελευταῖο τοῦ χωριοῦ· μάτι ἀνθρώπου δέ θά σᾶς δεῖ.

ἘΟ πειρασμός τοῦ ζεστοῦ τραχανᾶ νίκησε τό δισταγμό μου, κι ὅσο κι ἄν μοῦ ἔγνεφε ὁ Παναγῆς, εἶπα τό ναί. Πήγαμε στό σπίτι του. ἘΟ γέρος μᾶς πέρασε στό μουσαφίρ ὄντά, μᾶς κουβέντιαζε φιλικά ὁμως, καθὼς βγῆκε νά πάει, τάχα μου, νά φέρει τόν τραχανά, μᾶς κλειδῶσε. ἘἘτρεξα πίσω του καί φώναξα:

– Γιατί κλειδῶνεις, μουχτάρ ἐφέντη; ἘἘχω ἀνάγκη νά πάω ὄξω.

Μ' ἀποκρίθηκε πώς ἤμαστε κρατούμενοί του καί τό προῖ θά μᾶς παραδώσει στοὺς τζανταρμάδες. ἘΟ Παναγῆς γλώμιασε καί τά ἔβαλε μαζί μου:

– Πιαστήκαμε σάν κορόιδα από μιά κουτουράδα σου. Ντροπή μας!

Τόν ήσύχασα:

– ‘Ο γέρος έκανε στραβό λογαριασμό. Μιά τέτοια φυλακή δέν μπορεί νά μᾶς κρατήσει. Τό καλό πού σου θέλω, πέσε κοιμήσου καί σάν έρθει ή ώρα νά φύγουμε, σου μιλάω.

‘Ο σύντροφός μου, θές γιατί’ ήταν μπαϊλντισμένος, θές γιατί’ χε πίστη σέ μένα, έγειρε καί τόν πήρε. “Αμα τόν ξύπνησα, βρήκε βγαλμένο όλόκληρο τό παράθυρο μέ τούς τσερσεβέδες κι άκουμπισμένο στόν τοίχο. Είχα διπλώσει κι ένα σιτζαντέ Σπάρτα πού βρισκόταν στόν όντά, τόν φορτώθηκα καί είπα:

– Δρόμο τώρα!

‘Ο Παναγής μέ κοίταξε παραξενεμένος.

– Καί τοῦτο τό χαλί τί τό θές πού τό τραβᾶς. Τί σου’ ρθε; Κλέφτες θά καταντήσουμε;

– Θά τιμωρήσω τό βρομόγερο. Τοῦτο τό χαλί είναι τό πιό άκριβό του πράμα.

– Μά σύ δέν τιμωρᾶς τό γέρο. Πῶς θά τό κάνεις ζάφτι;

– Θά τό χαρίσω στόν πρώτο φουκαρά πού θ’ άνταμώσουμε καί θά μου’ χωρνᾶ τ’ άποθαμένα.

“Αμα βγήκαμε, ζύγωσα τό παράθυρο τοῦ γέρου καί τοῦ φώναξα:

– ‘Ογούρ όλάρ, μουχτάρη! Νά’σαι καλά για τί φιλοξενία! Καί γι’ άκου: Μή γελαστεῖς καί κάνεις πῶς κουνᾶς άπ’ τό γιατάκι σου, γιατί σ’ τήν άναψα, κερτά!

Είμαι σίγουρος πῶς οὔτε πλευρό δέν άλλαξε. Λούφαξε. Δέκα ὥρες δέν άνταμώσαμε άνθρωπο, σέρναμε μαζί καί τό χαλί. “Υστερα πέσαμε σ’ ένα γελαδάρη.

“Εμενε σέ τσαρδί μέ τή γριά του. Τά παιδιά του ήταν στη βουσκή. Τοῦ χάρισαμε τό χαλί. Δέν πολυσκοτίστηκε για τόν τρόπο πού τ’ άποχτήσαμε. Φτάνει πού έγινε δικό του. Μᾶς φίλεψε από μιά τσανάκα γιαούρτι, κριθαρένιο ψωμί, καρύδια καί τυρί. Μᾶς χάρισε καί τή σακούλα του μέ τόν καπνό κι ὅλο τό τσιγαρόχαρτό του. “Η γυναίκα του, ξετρελαμένη μέ τό χαλί, τοῦ είπε:

– Δέν ξεπροβοδίζεις τσ’ άνθρώπους όπού’ ναι άγριες οί ντερεδιές άπ’ τούς σειμούς;

Κεῖνη τήν εποχή είχανε γίνει μεγάλοι σειμοί στά Σπάρτα, άνοιξανε δάραθρα παντοῦ. Τέσσερις μέρες φτύσαμε αίμα μπουσουλώντας πάνω σέ κείνα τά καταξεσχιμένα βουνά, δίχως ν’ άνταμώσουμε μήτε πουλί πετάμενο. Μᾶς έπιασε έξάντληση καί τρέμανε τά ποδάρια μας. Στά ριζά ενός λόφου άντικρίσαμε, τήν πέμπτη μέρα, ένα ξεμοναχιασμένο τσαντήρι.

– Πᾶμε, είπε, κι ὅ,τι βρέξει.

Ζυγώσαμε· οὔτε σκυλί δέ βγήκε ν’ άλυχτήσει. “Εσκυψα άπ’ τό άνοιγμα τής σκηνῆς νά δῶ τί γίνεται κι άποτραβήχτηκα θαμπωμένος. Μιά νεαρή Τουρκάλα, άνασκουμπωμένη, ζύμωνε καί σιγοτραγουδοῦσε. Μοῦ φάνηκε σωστός άγγελος. Μόλις μ’ άντίκρισε, τρόμαξε κι έσυρε φωνή. Τῆς μίλησα δίχως νά ξανακοιτάξω μέσα.

– Συμπάθα με, χανούμη. Περαστικοί είμαστε, έχουμε ακόμα μακρύ δρόμο νά κάνουμε. “Αν σου περσεύει νά μᾶς δώσεις λίγο ψωμί, θά κάνεις μεγάλο ψυχικό.

– Δέν έχω ψωμί, άποκρίθηκε. “Οσο είχα τό πήρανε τό πρωί οί τσοπάνηδες. Τώρα ζυμώνω.

– Τότε δώσε μας λίγο νερό.

– Νερό έχει κάτω από τόν πλάτανο. Σύρτε νά ξεδιψάστε.

Κατάλαβα πώς δέν είχε ὄρεξη νά μᾶς βοηθήσει.

– Πάμε νά φύγουμε, εἶπα στό σύντροφό μου, γιατί ὅπως καταλαβαίνω τίποτα δέ θά βγεῖ.

Δέν κάναμε ἑκατό μέτρα καί θγήκε μπροστά μας ἓνας ἄντρακλας μέ τήν μπούκα τοῦ μιάουζερ καταπάνω μας.

– Ψηλά τά χέρια! φώναξε.

Τί νά κάνουμε; Τόν ἀκολουθήσαμε. Μᾶς γύρισε πίσω στό τσαντήρι πού ἦτανε χωρισμένο στά δύο. Μᾶς ξιμασε ἀπ' τή μεριά πού δέν ἦταν ἡ γυναίκα. Κρατοῦσε πάντα τό πιστόλι, μά ἡ ὄψη του ἦταν ἡρεμη. Μᾶς ἔψαχνε μέ τό μάτι ἀπό κορφή μέχρι νύχια. "Υστερα μᾶς εἶπε μαλακά.

– 'Οτούρ! Καθίστε!

Μόλις καθίσαμε, παράτησε τ' ὄπλο, ἔδγαλε τήν ταμπακιέρα καί μᾶς ἔδωκε νά στρίψουμε τσιγάρο. Τά ἔχαμε ἐντελῶς χαμένα.

– Δέ χρειάζεται ν' ἀρχίστε νά μ' ἀραδιάζετε τίποτα παραμύθια, εἶπε μέ ντομπροσύνη. Καταλαβαίνω πώς εἶστε κατσάκηδες. Τό μόνο πού θά ρωτήσω εἶναι ἀπό ποῦ τό σκάσατε καί γιά ποῦ τραβάτε.

Τοῦ ἀποκρίθηκα μέ εἰλικρίνεια, πώς φύγαμε ἀπ' τήν "Αγκυρα καί τραβοῦμε γιά τή Σμύρνη.

– Ἐμένα οὔτε κι αὐτό μ' ἐνδιαφέρει, εἶπε. Τό μόνο πού ἤθελα νά καταλάβω εἶναι, τί σοί ἄνθρωποι εἶστε καί πώς φέρνεστε στίς γυναῖκες πού ἀνταμώνετε. Μιά κι εἶδα, μέ τά ἴδια μου τά μάτια, πώς σέβεστε τήν τιμή τῶν ἀπροστάτευτων γυναικῶν, ἓνα καί μόνο σᾶς εὐχομαι, μέ τό καλό νά πᾶτε στά σπίτια σας. Σᾶς εἶχα δεῖ, ἐγώ, ἀπ' τή στιγμή πού κατηφορίσατε. Εἶ-

πα: Νά δεῖς πού τοῦτοι θά πᾶνε στή σκηνή μου. Σκέφτηκα νά πυροβολήσω καί νά σᾶς σκοτώσω, μά δέν ἤθελα νά κριματιστῶ πρῖν σᾶς δοκιμάσω. Τώρα, μιά κι ἔλαχε νά περάστε ἀπ' τό τσαντήρι μου τήν ἅγια τούτη μέρα τοῦ Κουρμπάν Μπαϊράμ, κοπιάστε νά φᾶμε.

"Ἔστρωσε μονάχος του τό σοφρά κι ἔφερε κρέας καί φρούτα. Διασκέδαζε καί γελοῦσε μέ τήν πείνα μας.

– Ἐχω μπόλικο καθουρντισμένο κρέας, εἶπε, κι ἡ γυναίκα μου φτιάχνει τώρα πίτες μέ μέλι. Θά σᾶς φιλέψω γιά τό δρόμο.

Μᾶς πῆγε παρὰ ὄξω νά μᾶς ξεπροβοδίσει. Τήν ὥρα πού μᾶς ἀποχαιρετοῦσε μᾶς ἐξήγησε, πώς ἦταν ὑπαξιωματικός, στή δίωξη τῶν κατσάκηδων, ἀλλά λόγω τοῦ Κουρμπάν Μπαϊράμ ἤρθε νά περάσει δυό μέρες μέ τή γυναίκα του.

Ἡ ὁμολογία αὐτή μᾶς συγκίνησε.

– Πρέπει νά 'σαι πολύ καλός ἄνθρωπος, τοῦ εἶπα.

– Καλός δέν εἶμαι στό βρόντο, μ' ἀποκρίθηκε. Εἶμαι δίκαιος κι ἀμοίβω τήν τιμιότητα. "Οποῖος τιμᾶει τόν ἄλλον, τιμᾶει τόν ἑαυτό του. "Αν σᾶς κυριεύει ὁ πειρασμός νά πειράξετε τή γυναίκα μου, αὐτή τή στιγμή δέ θά ζούσατε· θά σᾶς εἶχα κρεμάσει ἀπ' τή γλώσσα καί θά σᾶς ἄφηνα ἄταφους νά σᾶς φᾶνε τά σκυλιά καί τά τσακάλια.

ΚΟΝΤΟΖΥΓΩΝΕ ΝΑ ΦΕΞΕΙ ὅταν ἀντικρίσαμε τά Θεῖρα. Ἡ καρδιά μας σκίρτησε. Κοντεύανε νά τελειώσουνε τά δάσανα. Κάποια στιγμή ἔπιασα τό σύντροφό μου ἀπ' τό χέρι.

– Γι' άκουσε! τού είπα.

Πέρα άπ' τόν κάμπο ό άγέρας έφερνε ένα γλυκό γυναικειό τραγούδι. Γρηγορέψαμε τό δήμα. Τό τραγούδι ήταν έλληνικό. Τά πρώτα έλληνικά μετά τόσες βδομάδες! Σταθήκαμε άμίλητοι. Κι άγγέλοι νά ψέλνανε δέ θά μάς έκανε τόση έντύπωση!

*Θείρα μ' ίσι μί τσί κρουνοί
κί μί τσί πρασ'νάδις
κί μί τά λιθιντόπ'δα
κί τσ' εΰμουρφισ κυράδις.*

*Του Σταθ' ου μύλους γι' άκ' θουή!
Του Στάθ' ου μύλους δ'λεύει.
Μά τση Χρυσούλας ή καρδιά
ταίρι δέν έχ' κί πουνά.*

*Πότι θά 'ρτεϊς, άγάπη μου;
Πότι θά 'ρτεϊς, πουλί μου;
Πότι θά θγεις άπ' τούν κισλά
άπ' τ' 'Αμελέ Ταμπούρια;*

*Νά γίνουν στιφανώματα
νά γίνουν κί βαφτίσα
νά δεϊ ή μάνα τού πιδί
νά δεϊ ή ν'φούλαν άντρα.*

*Νά ξανανθίσει τού διντρι
νά πιάσ' ή γής καρπόνε
νά λειτουργήσ' ή ικκλησιά
ν' ανάψει κι ή καντήλα.*

*Του Στάθ' ου μύλους γι' άκ' θουή!
Του Στάθ' ου μύλους δ'λεύει...*

Ό Παναγής άρχισε νά φωνάζει και νά κουνάει άπό μακριά τά χέρια του. Οί κοπέλες πού τραγουδοΰσαν, μόλις μάς άντικρίσανε σταματήσανε και δουλειά και τραγούδι, τό βάλανε στά πόδια και τσιρίζανε: «'Α! 'Α! 'Α!» σάν νά τϊς σφάζανε.

– Μπρέ, για τ' όνομα τής Παναγιās, τί κάνετε έτσι; Σταθείτε. Χριστιανοί είμαστε κι εμείς, λιποτάχτες.

Μερικές άναθαρρέψανε και σταθήκανε. Γυρίσανε κι οί άλλες. Πιάσαμε κουβέντα. Μās είπανε πώς ήταν εργάτριες άπό διάφορα χωριά και βγήκανε νά μαζέψουνε καπνά.

– Μά καθώς νυστάζαμε, έκανε μιά τους, πιάσαμε τό τραγούδι νά αποδιώξουμε τόν ύπνο...

Καθίσαμε νά ξεκουραστούμε. Μās φέρανε άπ' όλα τά καλά, φρέσκα σύκα, ψωμί χάσικο, έλιές. Ό Παναγής γλυκάθηκε κι ήθελε νά μείνουμε νά τούς ποΰμε τϊς περιπέτειές μας.

– Φάγαμε τό γάιδαρο και τώρα στήν ουρά θά τά μουσκέψουμε! τόν έκοψα. Πάμε! Πρέπει νά φτάσουμε ζωντανοί.

Και πήραμε ξανά τό δρόμο.

X

ΦΤΑΣΑΜΕ ΣΤΟΝ ΚΙΡΚΙΝΤΖΕ, περασμένα μεσάνυχτα. Οί δρόμοι έρημοι, σκιαγμένοι, κλειδομανταλωμένα τά σπίτια· οὐδέ πασβάντης οὐδέ σκυλί στά σοκάκια. Ἡ μάνα μου μέ τό χτύπο στήν πόρτα τά ἔχασε καί σά μέ εἶδε ἔτσι ἀναπάντεχα μπροστά της, ἔπεσε στήν ἀγκαλιά μου κι ἔκλαψε πικρά.

– Γιόκα μου! Παιδί μου! ἔκανε μέ σιγανή φωνή. Πῶς τά κατάφερες; Ποιός ἅγιος σέ φύλαξε, σπλάχνο μου!

Εἶπαμε λόγια τρυφερά πού ποτέ δέν τά ἔχαμε ξαναπεῖ. Ὑστερα ντραπήκε πού ἀποξεχάστηκε κι ἔτρεξε νά μᾶς περιποιηθεῖ, νά φέρει νερό, νά μᾶς στρώσει νά φᾶμε καί νά κοιμηθοῦμε. Μέ πήρε ἀπόμερα καί μου ἔπε ἀνήσυχη:

– Ὁ ξένος θά μείνει ἐδῶ;

– Θά μείνει, μάνα· δέ γίνεται ἀλλιῶς. Στό δρόμο θά τόν παρατήσουμε;

– Ὁχι, γιέ μου, τί λόγος! Μά ξέρεις κάτι; Στό ταβάνι κρύβεται ὁ μικρός σου ἀδερφός...

– Ὁ Γιώργης; Τί λές;

“Ορμησα νά τόν ξετρυπώσω καί νά τόν σφίξω στήν

ἀγκαλιά μου. Ἦτανε ἀγνώριστος μέ γένια καί μαλλιά μακριά, μέ μάτια θολά. Εἶχε ξεμάθει νά μιλάει καί νά περπατάει. Κι ὅμως μοῦ ἐκμυστηρεύτηκε πῶς εἶχε κάνει μιά τρύπα στήν κρουσώνα του, γιά νά βλέπει τό ἡλιοδασίλεμα πού πάντα τοῦ ἄρесе.

– Δέ διορθώθηκαν ἀκόμα; Μή μοῦ πεις πῶς τά καταφέρνεις καί ζωγραφίζεις!

– Μπάαα! ἔκανε. Παράλυτα εἶναι χέρια, ποδάρια, καρδιά.

Ἦμα περάσανε οἱ πρώτες χαρές τῆς ἀντάμωσης, ἔπεσα σέ συλλογή. Τρεῖς λιποτάχτες κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη· ἀσκημη δουλειά!

– Μάνα, θά φύγω, εἶπα. Θά πάω δῶ γύρα, στά βουνά μας· ξέρω καλές σπηλιές.

Ἡ μάνα μου χλώμιασε, σμίξανε ὄλο πόνο τά φρύδια της.

– Γιά τ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ! ἔκανε. Θαρρῶ κι ἀκούω τόν Πανάγο! Ἔτσι δά ἔφυγε μιά νύχτα καί μοῦ τότε σκοτώσανε, τά σκυλιά. Ἄν μ' ἀγαπᾶς, παιδί μου, μήν τό κάνεις. Ἡ ὄλοι θά ζήσουμε ἢ κανεῖς...

Περάσαμε δέκα μέρες. Ὑστερα ὁ Παναγῆς σηκώθηκε νά φύγει. Τοῦ μέναν ἑβδομήντα χιλιόμετρα ὡς νά φτάσει στό χωριό του. Εἶχα τήν ἔγνοια του καί φοβόμουνα. Μά ἔλα πού τό κακό παραμόνευε ἐμένα.

Ἡ μάνα μου εἶχε πάρει ἀπό καιρό στό σπίτι ψυχόκορη, ἕνα ὄρφανό δεκατεσσάρω χρονῶ, τό Κατινιῶ. Ἦταν κόρη τοῦ τρατάρη τοῦ Τραμουντάνα, πού τότε σκοτώσανε οἱ Τοῦρκοι στό Τσαγκλί, γιατί – λέει – εἶχε πάρει δῶσε μέ τίς ἐλληνικές ἀρχές τῆς Σάμος. Ἐνα βράδυ μπήκανε στό καλύβι του καί τότε πυροβολήσανε πάνω στόν ὕπνο. Ἡ μπάλα πήρε καί τό ἀγοράκι

του, δυό χρονῶ παιδί, πού κείνο τό βράδυ ἤθελε νά χαϊδευτεῖ καί κοιμήθηκε ἀγκαλιά μέ τόν πατέρα του. Ὑστερα, ὅταν σηκώσανε τούς Ἕλληνες ἀπ' τά παράλια, σκόρπισε κι ἡ ὄρφανεμένη φαμελιά τοῦ Τραμουντάνα στίς στρατές τῆς προσφυγιάς.

Τό Κατινιώ ἀπ' ὄλες τοῦτες τίς λαχτάρες σερσέμιασε κι ἦτανε πάντα σκιαγμένο καί χαμένο. Μιά μέρα, καθώς πῆγε γιά νερό στή βρύση, ξέχασε τό κλειδί πάνω στήν πόρτα. Σύμπτωση νά περνάει κείνη τή στιγμή περίπολο. Ὁ Τοῦρκος ἐνωματάρχης εἶδε τό κλειδί καί μπῆκε στόν πειρασμό νά κάνει αἰφνιδιασμό. Νά κρυφτοῦμε καί τά δυό ἀδέρφια δέν μπορούσαμε. Ἐξάλλου ἦτανε φόβος νά μᾶς βροῦνε στήν ἔρευνα καί νά πᾶμε κι οἱ δυό χαμένοι.

Ἐσπρωξα τό Γιώργη νά μπεῖ γρήγορα στήν κρυψώνα του κι ἐγώ, δίχως δισταγμό καί δίχως νά χάσω τήν ψυχραιμία μου, ἔμεινα γιά νά παραπλανήσω τήν περίπολο. Κάθισα ἀτάραχος στό τζάκι κι ἔκανα πώς πυρώνω τά χέρια μου. Μόλις ἀνέβηκαν οἱ Τοῦρκοι σ' ἄνω, σηκώθηκα, χαιρέτισα τόν ὑπαξιωματικό καί τοῦ ὁμολόγησα πώς εἶμαι λιποτάχτης κι ἔφυγα ἀπό τήν Ἀγκυρα. Κείνος τά ἔχασε μέ τήν ντομπροσύνη μου.

– Πρώτη φορά βλέπω κατσάκη πού δέν προσπαθεῖ νά κρυφτεῖ!

– Νά κρυφτῶ; τοῦ ἀποκρίθηκα. Καί ποιό τ' ὄφελος; Μήπως δέ θά μέ βροῖσκατε στήν ἔρευνα; Ἡ μπά κι εἶμαι ἀχμάκης νά μασήσω τά λόγια μου καί νά φάω ἄσκοπα ξύλο, ἐφόσον μέ ξέρουνε στό Καρακίλι ποῖός εἶμαι καί πού ὑπηρετῶ.

– Τοιμάσου, τώρα, νά πηγαίνουμε, ἔκανε μαλακά ὁ τσαούσης, σάν νά μέ λυπόταν ἡ καρδιά του.

Ἐκανα μιά προσπάθεια νά καταλάβω μήπως σήκωνε δωροδοκία.

– Θά τό θεωροῦσα, τοῦ εἶπα, μεγάλη μου τιμή ἂν καθίστε νά πιεῖτε ἓνα καφεδάκι...

– Ὅχι, ὄχι! Πάρε ὅ,τι θά πάρεις καί δρόμο!

Πρὶν ξαναδῶ τή μάνα μου βρέθηκα πάλι στό Καρακίλι. Ἡ καρδιά μου ἦτανε βαριά κουρσοῦνι, ὅμως εἶχα παρηγοριά πώς γλίτωσα τό Γιώργη.

Δίχως νά μέ κακοποιήσουνε μέ στείλανε στό Ἀζιζιέ, ὅπου ἦτανε μαζωμένες ὄλες οἱ στρατιωτικές ὑπηρεσίες. Μέ κλείσανε σ' ἓνα κρατητήριο μέ Ρωμιούς, Τούρκους καί Ἀρμεναίους λιποτάχτες, ὑπόδικους καί ἀδειούχους. Ἀπεξαρχῆς πάλι, μπόχα, ψείρα, πείνα, μήτε ἓνα καντούνι δέν εἶχες νά πέσεις νά κοιμηθεῖς. Ἀδικα παρακαλούσαμε νά μᾶς ἀφήσουνε νά πηγαίνουμε ὄξω, τουλάχιστο γιά τήν ἀνάγκη μας.

Μέ τήν τρίτη μέρα λίγο ἔλειψε νά γίνει φόνος στό κρατητήριο. Μᾶς εἶχανε φέρει μιά φουρνιά Τούρκους κατσάκηδες. Ἐνας Γιουρούκης, πού ὁ πατέρας του τοῦ ἔχε δώσει ἓνα χάρτινο πεντόλιρο, ἔσκουζε πώς κάποιος ἀπό κει μέσα τοῦ τό ἔκλεψε. Τό εἶχε χώσει λέει μέσα σέ κάτι πίτες ἀπό κρούστα, γιαφκάδες τίς λέγανε, γιά νά μήν τοῦ τό βροῦνε στήν ἔρευνα. Κι ὄχι ἐσύ τό ἔκλεψες, ὄχι ὁ ἄλλος, πιαστήκανε στά χέρια, σύρανε σουγιάδες.

– Ἀμάν, σταματήστε! φώναξε ἓνα Τουρκί κατάχλωμο, ἐγώ ἔμαι ὁ φταίχτης, μήν κριματίζεστε ἄδικα. Χτές βράδυ, λίγωσα μέ τή μυρωδιά τῶν γιαφκάδων, ἄπλωσα τό χέρι κι ἄρπαξα ἀπ' τόν τρουβά δυό τρεῖς καί τίς ἔχαψα. Ὡς φαίνεται, θά κατάπια καί τό πεντόλιρο· σχωρέστε με!

Τό Γιουρουκάκι ἀπαρηγόρητο ἄρχισε νά κλαίει καί

νά χτυπιέται, ἐνῶ οἱ ἄλλοι παρατήσανε τό ξύλο καί πιάσανε νά χαχανίζουνε. Ὅλοι κεῖ μέσα γυρεύανε ἀφορμή νά γελάσουνε· μακάρι καί μέ τόν πόνο τοῦ ἄλλου. Ἦταν ἕνας Ἀρμένης φουκαράς πού λύθηκε, λέει, ὁ ἀφαλός του καί πλημμύρισε στό σκατί καί γελοῦσανε καί μ' αὐτόν. Γελούσανε καί μέ μένα πού μ' ἔπιασε πονόδοντος καί πρήστηκε ἡ μούρη μου, μούγκριζα σάν βουβάλι καί πάσχιζα μ' ἕνα σκουριασμένο σουγιά ν' ἀνοίξω τ' ἀπόστημα, νά ξαλαφρώσω. Πάσσαρα κρυφά μιὰ λίρα στό φύλακα, νά φέρει τόν κουρέα νά μοῦ βγάλει τό σάπιο δόντι. Ὅμως γιά κακή μου τύχη πῆρε χαμπάρι ὁ τσαούσης καί λύσσαξε.

– Ἐδῶ δέ γίνονται τέτοιες δουλειές. Ἄμα θά πᾶς στό τάγμα σου, νά παρουσιαστéis καί νά ζητήσεις νά σέ στείλουνε σ' ὀδοντογιατρό.

– Μπρέ ἄνθρωπέ μου, σωστά μιλάς; Κοίταξε τά χάλια μου! Λαγούμι ἔκανε τό ἔμπυο καί μοῦ ἴφαγε τό μάγουλο...

– Τό μόνο πού μπορῶ νά σοῦ κάνω, εἶναι νά σέ στείλω μέ μιάν ἀποστολή πού φεύγει σήμερα.

Κράτησε τό λόγο του. Μ' ἔστειλε μαζί μέ εἴκοσι Ρωμιούς. Μόλις ἀνταμώσαμε στό τρένο, τά συμφωνήσαμε ν' ἀποδράσουμε. Εἶχε μαυρίσει τό μάτι μας. Λέγαμε «νά τό σκάσουμε κι ὅ,τι θέλει ἄς γίνει». Εἶπαμε στους δύο χωροφυλάκους, πού μᾶς συνοδεύανε, νά τούς δώσουμε ἀπό δέκα λίρες ὁ καθένας μας, γιά νά κάνουν τά στραβά μάτια. Κεῖνοι ἀρχίσανε τό παζάρι καί ζητούσανε δεκαπέντε.

– Δεκαπέντε, δεκαπέντε! Ἄιντε νά τελειώνουμε, εἶπαν οἱ περσότεροι.

Ἔνα παλικάρι ἀπ' τό Βαλατσίκ κι ἐγώ τούς παρακαλέσαμε νά δεχτοῦνε δέκα κομμάτια ἀπό μᾶς. Μέ τά

πολλά συμφωνήσαμε. Στόν πρώτο μικρό σταθμό ἤρθανε καί μᾶς εἶπανε.

– Ἐσεῖς οἱ δύο νά κατεβεῖτε δῶ χάμω πού εἶναι ἔρημιά. Στήν ἀνηφοριά τοῦ Ἀζιζιέ θέ νά ναι δύσκολο κι ἐπικίνδυνο νά πηδῆστε μαζεμένοι.

Αὐτό μᾶς ἄρρεσε. Στό σταθμό ψυχή. Κατεβήκαμε καί κρυφτήκαμε πίσω ἀπό κάτι στοιβαγμένες τραβέρσες. Δέ μιλούσαμε, δέν ἀνασαίναμε· περιμέναμε νά σφυρίξει τό τρένο νά φύγει, γιά νά κάνουμε τό σταυρό μας. Μά τό τρένο ἀργούσε καί σέ λίγο βγήκαν μπροστά μας δύο σουβαρηδες τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας.

– Τά χαρτιά σας, μᾶς εἶπανε.

Χαρτιά δέν εἶχαμε καί μᾶς πιάσανε. Μέ κελειπέδες στά χέρια μᾶς πῆγαν γιά ἀνάκριση. Ἀπό τούτους, τούς σουβαρηδες, μάθαμε πώς ἡ σύλληψή μας δέν ἦτανε τυχαία. Μᾶς εἶχανε προδώσει οἱ δύο τζανταρμάδες πού δωροδοκήσαμε ἐπειδής, λέει, τούς κόψαμε τίς πέντε λίρες!

Ἡ ὁμολογία αὐτή μέ βοήθησε νά καταστρώσω ἕνα καλό σχέδιο. Συμφώνησα μέ τό Βαλατσικιώτη, νά μὴν κρύψουμε τήν ἀλήθεια ἀπό τόν ἀξιωματικό, πού θά ἴπαιρνε τίς καταθέσεις μας.

– Ἐέρεις κάτι; τοῦ λέω. Ἡ δωροδοκία κρατικῶν ὀργάνων σηκώνει δίκη κι ἡ δίκη προφυλάκιση. Ἔτσι θά ἴχουμε ὅλο τόν καιρό νά κινήσουμε τούς δικούς μας, νά βροῦνε κανένα μέσο νά μᾶς σώσουνε. Μά καί φυλακή νά πᾶμε, τί ἄλλο θέλουμε, μιὰ καί θά γλιτώσουμε τό γυρισμό στ' Ἀμελέ Ταμπούρια...

Ἔτσι καταδώσαμε τούς καταδότες μας. Ἔξι μῆνες μείναμε ὑπόδικοι. Ὑστερα ἔγινε ἡ δίκη. Τό στρατοδικεῖο καταδίκασε πέντε χρόνια τούς τζανταρμάδες

κι ἐμᾶς τρία. Ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶχανε γερό μέσο καί κάνανε ἀναθεώρηση. Ἐμᾶς μᾶς κατεβάσανε τήν ποι- νή σέ ἕξι μῆνες καί τούς τζανταρμάδες τούς ἀθωώ- σανε.

ΤΟ ΚΥΝΗΓΗΤΟ ΔΕΝ ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ ΕΔΩ. Μέ στείλανε σ' ἕνα στρατόπεδο στήν Πάνορμο. Ἐκεῖ ἔταν μαζεμένοι χιλιάδες χριστιανοί καί Τοῦρκοι κρατούμενοι· ἄλλοι γιά πλαστά νουφούσια, ἄλλοι γιά δωροδοκίες, ἐγκλή- ματα, ἀπειθαρχίες. Τό μαρτύριο κι ἐδῶ ἦταν ἡ πείνα. Τό συσσίτιο πού δίνανε γιά τρεῖς χιλιάδες φαντά- ρους, μόλις ἔφτανε γιά νά ψευτοχορτάσουν διακό- σιοι! Ὅλοι κλέβανε μέ τήν ψυχή τους· πασάδες, κο- μαντάντηδες, μουτσερίφηδες, καίμακάμηδες, σιτι- στές, τροφοδότες, ἀπλοί πολίτες. Εἶχανε καταλάβει πώς ἡ Τουρκιά ἔχασε τόν πόλεμο κι ὅπου προφτάσει προφτάσει ν' ἀρπάξουνε. Ὅποιος εἶχε λεφτά ἀγόρα- ζε καί βεζίρη, πού λέει ὁ λόγος, νά τοῦ λουστράρει τά παπούτσια. Οὔτε πατρίδα οὔτε τιμή στιμέρονε.

Μᾶς πήγανε στούς στρατώνες Σελιμέ, στήν Πόλη. Ἐκεῖ μείναμε ἀρκετές βδομάδες μέ μοναδικό προ- σφαί βρασαμένα σύκα, γεμάτα μύγα, κατσαρίδα καί ποντίκια. Ἡ ψείρα ἔβραζε πάλι. Ἀρρώστιες κάθε λογῆς ἀπό ἐξανθηματικό ἴσαμε σκουλαμέντο, θερίζα- νε τό στρατό. Ἄν δέν ἐρχότανε διαταγή γιά χαμάμι, ἀπολύμανση καί μεταγωγή στό Σογανλή, θά πεθαίνα- με ὅλοι.

Στό Σογανλή συμπληρώσαμε μιά μάχιμη μεραρχία, πού γύρισε ἀποδεκατισμένη ἀπ' τό ρούσικο μέτωπο.

– Ἐκεῖ στή Ρουσία, τέλεψε ὁ πόλεμος. Ἰσαλά νά

τελέψει καί δῶ χάμου νά ξεμπερδεύουμε, εἶπε ὁ Μα- θιός, ἕνας τετραπέρατος σιδεράς, πού τότε λέγανε «Τελέγραφο», γιατί ἦταν πάντα ὁ πρῶτος πού μάθαι- νε τήν κάθε εἶδηση.

– Καί πῶς τέλεψε, μπρέ, στή Ρουσία ὁ τρισκατα- ραμένος; ρώτησε ὁ Ἀχμέτ ὁ φουρνάρης.

– Ἄκουσα Ρῶσους αἰχμάλωτους νά μιλᾶνε γιά ἕνα ἀρχηγό μέ μούσι, Λένι, κάπως ἔτσι τ' ὄνομά του. Αὐτός ἦβγαλε τό μεγάλο ὄρντινο νά σταματήσῃ ὁ πόλεμος καί τόντις σταμάτησε. Κι ἦβγαλε, σοῦ λέει, κι ἄλλο μεγάλο ὄρντινο νά μὴν εἶναι πλούσιοι καί φτωχοί καί γένηκε καί τοῦτο. Καί μοίρασε τά τσιφλί- κια. Καί βγήκανε οἱ πριγκιπάτοι ἀπ' τά σεράγια καί μπήκανε οἱ φουκαράδες σάν ἔσένα καί σάν ἐμένα.

Ἄχμέτ ἔσκασε στά γέλια.

– Τί λές, μπρέ παραμυθά; Νέ ντίορσουν. Γίνονται τοῦτα, ὀλούρμι; Ἀφήνει κειός πού κατέχει τό διός νά τ' ἀρπάξῃ ὁ ἄλλος κι ἄς εἶναι καί μουσάτος. Ἄιντε, ζεβζέκη!

Ἐμεῖς δέν εἶχαμε χαμπάρι γιά ὅλα τοῦτα καί δέν τά καταλαβαίναμε. Μᾶς εἶχε ῥθει ὅμως, κείνες τίς μέρες, ἕνας δάσκαλος ἀπ' τόν Πόντο, ὁ Σεραφειμίδης κι αὐτός μᾶς τά ἐξηγοῦσε.

Μέ τό Σεραφειμίδη εἶχαμε γίνει φίλοι. Ἡ ζωὴ του ἦτανε βασανισμένη. Εἶχε φύγει ἀπὸ τόν Πόντο σά 1916, ὅταν μπήκανε οἱ Ρῶσοι. Ὁ τούρκικος στρατός στήν ὑποχώρησή του, πήρε μαζί χιλιάδες οἰκογένειες καί πήρε καί τ' Ἀμελέ Ταμπούρι τῶν Ρωμῶν τῆς Τραπεζοῦντας, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὁ Σεραφειμίδης. Ὁ Σεραφειμίδης σέ πέντε μῆνες λιποτάχτησε· μᾶ τόν τσακώσανε οἱ Τοῦρκοι, ἕνα χιλιόμετρο ἔξω ἀπο τίς

ρούσικες γραμμές, τόν βασανίσανε κι ἦταν νά τόνε κρεμάσουνε.

– Μοῦ εἶχανε περάσει τή θηλιά στό λαιμό. Κεῖνη τή στιγμή ἕνας Τοῦρκος συνταγματάρχης, περαστικός, στάθηκε καί μέ ξέταξε. “Ἐσύ δέν εἶσαι τ’ ἀνίψι τοῦ παπα-Γληγόρη;” μέ ρώτησε. “Ναί”, τοῦ ἀποκρίθηκα. Γυρίζει στό δῆμιο καί τοῦ λέει: “Λύσ’ τονά”. Δέν πίστεψα. “Ἐέρω καλά τό θεῖο σου, τόν παπά, ἤμασταν γειτόνοι, μοῦ ’πε. Κι ὅπως μαθαίνω, κάνει πολλά καλά στους δικούς μας, πού μέινανε στήν Τραπεζούντα. Γι’ αὐτό σοῦ χαρίζω τή ζωή καί νά τοῦ τό γράψεις”.

» Ὁ ἀξιωματικός αὐτός, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα, ἦταν ἀποσπασμένος σέ μιά ὑπηρεσία πού συγκέντρωνε πληροφορίες γιά τή ζωή στό ρωσοκρατούμενο Πόντο. Μέ πήρε μαζί του στό Σοῦ Σεχίρ, στό στρατηγεῖο τοῦ Βεχίπ πασά. Ἐκεῖ ἔμαθα πώς οἱ Ρῶσοι τή διοίκηση τῆς Τραπεζούντας τή δώσανε σέ Ἕλληνες καί Τοῦρκους. Τά δικαστήρια ἦτανε κι αὐτά κοινά, καθώς καί ἡ ἐθνοφρουρά. Ἐγινε αὐτόνομη Δημαρχία, μέ πρῶτο δήμαρχο τόν Κωνσταντῖνο Θεοφύλακτο. Μά ὁ ἀληθινός κυβερνήτης ἦταν ὁ δεσπότης μας, ὁ Χρῦσανθος, πού μέ τήν ἐξυπνάδα του καί τή μεγάλη καρδιά του πολιτεύτηκε σάν ἀξίος ἡγέτης. Προστάτευε τό ἴδιο χριστιανούς καί μωαμεθανούς καί δέν ἐπέτρεψε στους Ἀρμεναίους νά κάνουνε ἀντίποινα. Μέρεψε ἡ ζωή. Οἱ ἐκπατρισμένοι Τοῦρκοι μετανιώσανε πού φύγανε καί θέλανε νά γυρίσουνε, μά ὁ Ρεσάτ δέν τοῦς ἄφηνε. Γιά νά καταλάβεις τό μεράκι τους, θά σοῦ πῶ τό τραγούδι πού φτιάξανε γιά τό Χρῦσανθο:

*Μετροπολίτ, βατάν σανά ἀμανέτ
Ἐλεθιγιέ μπαστίμντα κοπτοῦ κιαμέτ...*

«Μητροπολίτη, ἡ πατρίδα μας ἔμεινε στά χέρια σου ἀμανάτι.
Σ’ ἐμᾶς πλάκωσαν συφορές μόλις πατήσαμε στό Ἐλεθιάν...»

Ἐτρεμε ἀπό συγκίνηση ἢ φωνή τοῦ Σεραφειμίδη. Εἶχε μεγάλη ἀγάπη γιά τό Χρῦσανθο.

– Ἐχει μυαλό ὁ δεσπότης. Στά 17, σάν ἔγινε ἡ ρούσικη ἐπανάσταση, μπήκε κι ἀτός του στό Σοβιετ τῆς Τραπεζούντας καί μέσα ἀπό κεῖ κυβερνοῦσε τόν τόπο. Ὁ,τι ζήτησε ἀπό τοῦς μπολσεβίκους δέν τοῦ τό ἀρνηθήκανε. Μόλις ἔμαθε πώς θά γίνει ἀνακωχή καί κατάλαβε πώς θά φύγουν οἱ Ρῶσοι ἀπό τόν Πόντο, ζήτησε νά δώσουνε ὅπλα καί στολές στους Ρωμιούς, γιατί οἱ τσέτες τοῦ Καχριμάν εἶχαν ἀρχίσει σφαγές καί ληστείες. Καί τοῦ τά δώσανε. Ἡ Ἐθνική Ἐνωση Νέων ἔγινε στό ἄψε σβῆσε πολιτοφυλακή! Γιά πρώτη φορά, πεντακόσια χρόνια μετά τήν ἄλωση τῆς Τραπεζούντας, ἔπιανε ντουφέκι ὁ ραγιάς νά διαφεντέψει τό βιός καί τή ζωή του. Ἐτσι γλίτωσε, ὅπως μαθαίνω, ὁ μισός πληθυσμός κι ὁ ἄλλος μισός ἔφυγε καί πῆγε στή Ρωσία.

Ὁ Σεραφειμίδης μοῦ ἐξήγησε πώς εἶχε τίς πληροφορίες του ἀπό πρῶτο χέρι, γιατί στό Σοῦ Σεχίρ ἀντάμωσε τό λεβεντόπαπα τό Σιδηρόπουλο, ἀποσταλμένο τοῦ Χρυσάνθου, πού εἶχε πάει νά κάνει συμφωνίες μέ τό Βεχίπ πασά.

– Ἀπ’ τό Σιδηρόπουλο ἔμαθα τό τί ἔγινε καί στήν πατρίδα τῆς μάνας μου, στό Ὁρντού – τά Κοτύωρα.

Κι ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι, ἸΑξιῶτη, ὑποφέρανε πολλά. Ὅταν μιά μέρα πήγανε τὰ ρούσικα καράβια νά βομβαρδίσουνε τίς τούρκικες γραμμές, οἱ χριστιανοὶ πέρασανε κατὰ χιλιάδες στή θάλασσα καί ζητήσανε προστασία. Τότες οἱ μπολσεβίκοι ρίξανε βάρκες, σωσίδια, πέρασανε ὡς καί ναῦτες στή θάλασσα καί ἔτσι περιμαζέψανε τρεῖς χιλιάδες ψυχές! Μέσα σ' αὐτούς ὁ ἀδερφός μου ὁ μικρός μέ τή φαμελιά τοῦ θείου μου, ἔντεκα ἄτομα. Τούς πήγανε ὅλους στήν Τραπεζούντα ὅπου τούς δέχτηκε ἡ Μητρόπολή μας καί τούς ταχτοποίησε σέ σπίτια καί σέ δουλειές καί μήτε καταλάβανε προσφυγιά...

Τήν ὥρα πού κουβέντιαζα μέ τό Σεραφειμίδη, ἦρθε διαταγή νά σηκώσουν τή μεραρχία μας γιά τήν ἸΑραπιά. ἸΑσκημα πήγαιναν τὰ πράματα γιά τήν Τουρκιά. Τό ἸΕπιτελεῖο ἔβγαλε φερμάνι νά πιάσουν ὄπλο οἱ χριστιανοὶ ἀπ' τ' ἸΑμελέ Ταμπούρια καί οἱ λιποτάχτες, οἱ κατάδικοι καί κάθε γερός ἄντρας, ἄς ἦταν καί κακοῦργος ἀπ' τή φυλακή. Οἱ ἸΕγγλέζοι εἶχανε ἀρχίσει ἐπίθεση κι ἔπρεπε ὅπως ὅπως νά τούς κρατήσουνε.

Τά κατάφερα νά βγῶ φούρναρης καί μάλιστα ζυμωτής, γιατί ἔμαθα πώς εἶχε ἀνάγκη ἡ ἐπιμελητεία. Δέν ἦθελα νά πιάσω ὄπλο καί ν' ἀνήκω στούς μάχιμους, μάλιστα τώρα πού ὅλα ἔδειχναν πώς ὁ πόλεμος τελείωνε.

Στούς στρατιωτικούς φούρνους τοῦ Σογανλή χόρτασα γιά λίγες μέρες κουραμάνα· ὁμως ἡ διαταγή δέν ἄργησε νά φτάσει: ἸΕπρεπε ν' ἀκολουθήσουμε τή μεραρχία στό μέτωπο. ἸΑρχισα νά καταστρώνω προσηχτικά νέο σχέδιο. Τό μυαλό μου ἔπρεπε νά δουλέψει καλά, νά τὰ ὑπολογίσει ὅλα, ἀποῦντο. Μόλις ἔμαθα

πὺς μᾶς σηκώνουνε, ζήτησα ἄδεια ἀπό τό δεκανέα νά πεταχτῶ νά δώσω κάτι λάμπες πού μᾶς δάνεισε ἓνας Τουρκος μπακάλης. ἸΗξερα πὺς ὁ δεκανέας εἶχε ἔρωτα μέ τήν κόρη τοῦ μπακάλη. Νά πάει ὁ ἴδιος ἦταν ἀδύνατο, γιατί μέ τό ξαφνικό φευγιό γινόταν ἀνάστα ὁ Θεός κι ὁ λοχαγός δέν τόν ἄφηνε ν' ἀνασάνει.

– Τρέχα, μ' ἀποκρίθηκε, καί πές καί τὰ χαιρετίσματα μου. Καί, γιά δε, ἔφτυσα, κακομοίρη. Νά πᾶς καί νά ἴρτεῖς σάν τό πουλί.

Μόλις ἔστριψα τό δρόμο πέταξα τίς λάμπες σέ μιά μάντρα καί γίνηκα καπνός. ἸΗξερα πὺς σέ κείνη τήν περιοχή ὅλα τὰ χωριά ἦταν ἔλληνικά. Κάποιο σπίτι θά βρισκότανε νά μέ κρύψει, ἴσαμε νά πετύχω καῖκι γιά τήν Πάνορμο. ἸΑπό κεί, ἔχει ὁ Θεός.

XI

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΟΥ ΑΝΤΑΜΩΣΑ στό δρόμο μου, ήταν ένας Πολίτης γυρολόγος. Ἐναστάση Μελίδη τόν λέγανε. Εἶχα πολλά ἀκούσει γι' αὐτόν στήν Πάνορμο, ὅπου τότε ξέρανε κι οἱ πέτρες. Πουλοῦσε μεταξωτά, ἀρώματα, πασούμια, φουρκέτες καί χτένες γιά τά μαλλιά, σουλουμάδες, ψεύτικα κι ἀληθινά κοσμήματα κι ἐγώ δέν ξέρω τί ἄλλο. Κεῖνη τή μέρα δέν εἶχε μαζί τήν πραμάτεια του· εἶχε μιά τσάντα δερμάτινη σάν νά 'ταν διπλωμάτης – καί παίρνω ὄρο πώς τοῦτος δῶ κάθε ἄλλο παρά πρραματευτής ἦτανε. Μέσα στήν τσάντα εἶχε, λέει, βότανα «γιά τόν ἔρωτα, γιά τά γεράματα, γι' ἀρσενικό παιδί, γιά ἄρρωστο τζιέρι, γιά χαλασμένα νεφρά καί καρδιά ξεκουρντισμένη». Καί τί δέν ἤξερε ὁ τετραπέρατος Πολίτης! Εἶχε πελάτισσες σέ μπορντέλα, μά καί στήν ἀριστοκρατία καί σέ χαρέμια. Ἦτανε ἀνακατεμένος σέ λαθρεμπόρια· τά 'πινε μέ νταῆδες, τούς προστάτευε καί τόν προστατεύανε. Ταξίδευε ἀπό Μπερούτι μέχρι Μπατού. Προμήθευε γυναῖκες σέ μπέηδες καί πασάδες· βόλευε κι ἀπό λοχαγὸ μέχρι τσαούση, ὅποιος εἶχε τήν ἀνάγκη του, γιατί ἔλεγε «εἶναι χρειαζούμενος κι ὁ μικρός...». Οἱ Τοῦρκοι τόν ἀφήνανε κι ἀλώνιζε.

Εἶχα ἀκούσει ἀπό τό Σεραφειμίδη πὼς εἶχε πάρε δῶσε καί μ' Ἐγγλέζους καί μέ Ἑλληνες. γιατί λέει, ὅλα κι ὅλα, τήν πονοῦσε τήν καφομάνα τήν Ἑλλάδα. Γλίτωσε ψυχές ὁ Ἐναστάσης!

Ἐχθρό δέν εἶχε κανένα, γιατί κανενός δέ χαλοῦσε χατίρι. Μόλις περπατήσαμε λίγο μαζί στή δημοσιά, γύρισε καί μοῦ 'πε:

– Ἐλόγου σου θά 'σαι λιποτάχτης. Μή μοῦ πεῖς ὄχι. Κατσάκης εἶσαι καί μάλιστα ἀπό χωριό.

Πρὶν προλάβω νά τοῦ ἀπαντήσω μοῦ ξανάπε:

– Θές νά μ' ἀκούσεις; Κοίταξε ν' ἀλλάξεις ροῦχα, νά πλυθεῖς, νά ξουριστεῖς. Στά χάλια πού 'σαι θά προδοθεῖς μοναχός σου. Θά μοῦ πεῖς τί νά τήνε κάνεις τή συμβουλή μου. Ροῦχα θά θέλεις, ἔ; Καταλαβαίνω. Εἶσαι ξεπαραδιασμένος... Ἐγώ, λοιπόν, θά σέ βοηθήσω. Ἐλα μαζί μου καί δέ θά χάσεις. Πᾶμε δῶ σ' ἕνα σπίτι. Παλιόσπιτο εἶναι μά δέν πειράζει· δέν πᾶς γι' ἀγιασμό. Θά βρεῖς καρδιά ἐκεῖ καί, τό πιό σπουδαῖο, θά βρεῖς ροῦχα.

Δέν ἤξερα τί νά τοῦ πῶ.

– Ἡ καλοσύνη σου μέ ὑποχρεώνει...

– Τί καλοσύνη, μπρέ; Σ' αὐτό τόν κόσμο – ἀκόμα δέν τό κατάλαβες; – δίνεις, παίρνεις. Ἐγώ δέν ἔχω ἀφήσει ποτέ ἄνθρωπο ἀβοήθητο καί μετανιωμένος δέν εἶμαι, γιατί ὅπου σταθῶ, ἔχω φίλους. Γιά νά καταλάβεις, ἀνταμώνω στό δρόμο μου μιά γυναῖκα. Μοῦ λέει παράπονα γιά τόν ἄντρα της, τῆς δίνω δίκιο. Πᾶω βρῖσκω τό σύζυγο, τοῦ δίνω καί κείνου δίκιο. Στό τέλος καταφέρνω καί τούς μονοιάζω. Μοῦ λέει ἕνας Τοῦρκος μπέης: «Οἱ γκιαούρηδες εἶναι κτήνη». Τοῦ ἀπαντάω: «Καλά λές, ἐφέντη μας». Ἄνοιγω μαζί του νταραβεράκι, μέ βοηθάει, τόν βοηθῶ. Στά

ύστερνά του παίρνω καί τήν ύπογραφή του γιά νά σώσω κανένα άπ' αὐτά τά «κτῆνη».

ἌΟ Μελίδης δέν περίμενε νά του δώκεις άπόκριση. Ἦταν ένθουσιασμένος άπό τόν έαυτό του. Ἔπαιζε μιάν άλυσιδίτσα καί σφύριζε. ἌΟ πόλεμος στάθηκε γι' αὐτόν χρυσάφι. Ποτέ νά μήν τελείωνε. Καλοζωϊσμένος, γερός, όμορφος, μεσοκαιρίτης, έσπαζες τό κεφάλι σου νά βρεῖς τί γύρευε πού παράσταινε τό γυρολόγο.

– Ἄνεπρόκοπος εἶμαι στό χρῆμα, μου ἔκανε, έχω καρδιά. Ποῦ νά δεῖς έσύ Ρωμιούς πλούσιους στήν Πόλη, νά σαστίσει τό μυαλό σου. Κάμαρες τό χρυσάφι! Ἄλλά, γι' άκου: Περί πατριωτισμό τίποτε. Περί τσέπη τά πάντα! Νά δεῖς έσύ τόν Μπολάκη! Τροφοδόταρος του τούρκικου άσχεριου. Ξεχειλάει τό χρυσάφι άπ' τά μπατζάκια του! Μίδας, ό κερατάς!

Μέ τήν πολυλογία δέν κατάλαβα γιά πότε φτάσαμε στό σπίτι πού μέ πήγαινε. Περπατούσαμε μέσα σέ παρτέρια όλο λουλούδια.

– Εἶδες πούλουδο, έ; έκανε, λές κι ἦταν δικά του καί καμάρωνε. Ἄμ' καί τό παλατάκι τί σου λέει; Ποῦ ν' άντικρίσεις καί τή μάγισσα πού τό κατοικεῖ. Κούκλα, ἠ σκρόφα, θεά επί τῆς γῆς. Μόνε πού δέν έχει παιδιά νά χαροῦν τά πλούτια της καί τά γοντίρει μόνη. Τό ἔχει τό έπάγγελμα βλέπεις. Μπερδεύονται οἱ πατεράδες. Τούτη, μπρέ μάτια μου, μπανιάρεται μέσα στό γάλα. Νά δεῖς χαμάμ, γοῦρνες όλο μάγμαρο καί φίλντισι, μαλαματένια τάσια! Τά χάνεις! Πλερώνει ό Τουρκος πασάς, πλερώνει κι ό ἌΟδρέος μπανκιέρης. Κλείνει καί δουλίτσες καί παίρνει μεισιτεῖες άπ' τόν Μπολάκη. ἌΟμως θά τό καταλάβεις καί μόνος σου, καταδεχτική, χρυσή καρδιά, ἠ μαντάμ Φωφώ.

Αὐτή, μάτια μου, ταξίδεψε στά Παρίσια, μέθυσε μέ πρίγκιπες στήν ἌΟντέσα, στή Βαγδάτη καί στήν Τεχεράνη...

Μόνο πού τ' άκουγα όλα τούτα τά ἔχασα.

– ἌΕγώ δέν εἶμαι νά παρουσιαστῶ. ἌΕγώ...

Δέν πρόκανα νά τελειώσω τή φράση καί μ' άποπῆρε.

– Τί έσύ, βρέ; Ψυχή δέν έχεις; Τέτοιος παλικάρος! Γι' άκου, πατριωτάκι, μή σταματάς, ποτές μήν τραβιέσαι, δούρ! Δέν πās γιά γαμπρός έλόγου σου, οὔτε γι' άγαπητικός. ἌΗ μαντάμ Φωφώ εἶναι ψυχοσώστρα, ψοφάει γιά καλή πράξη. Γι' αὐτό σέ πάω. Καί θές νά ξέρεις καί τ' άλλο, σέ βρῆκα άπό Θεου, γιά νά καταφέρω νά τήν άνταμώσω. έχει μιá γριά δούλα, πού πρέπει νά τήν άποκοιμίσω.

Μιά κι έμπλεξα, μπῆκα στό ξένο σπίτι κι έλεγα μέσα μου: «Καί μή χειρότερα». Μās άνοιξε μιá κακότροπη γριά, ξερακιανή, στραβομούτσουνη. ἌΟ Ἄναστάσης έβγαλε τόση γλύκα στή φωνή του πού τήν μέρεψε μέ τό πρώτο.

– Μπρέ, Χριστινάκι! Τί μου γίνεσαι, μάτια μου; Τό ξέρεις πώς σου τότε βρῆκα τόν ἌΑγιο Φανούριο; ἌΟπως τόν ἠθελες, μαλαματοκαπνισμένος, όλόσωμος! Παλιά εἰκόνα, δυσεύρετη. Στ' άλλο ταξίδι, θά σου τότε φέρω, – μεγάλ' ἠ χάρη του! Νά δώ τ' άχείλι σου νά χαμογελάσει καί τί στόν κόσμο...

– Πώς ἦταν καί μās θυμήθηκες, ἌΑναστάση; εἶπε.

ἌΗ ματιά της έγινε πούπουλο.

ἌΑνοιξε μεμιās τή σάλα, μιá κάμαρη μέ μεταξωτούς καναπέδες, περσικά χαλιά, καρυδένιες κονσόλες φορτωμένες μπαλαμαωμένα πουλιά καί λάμπες μέ χάντρινα άμπαζούρια καί μπρούντζινα άτζέμικα ζώα

καί σπάθες ἀπ' τή Δαμασκό καί καμήλες ἀπό ξύλο
καί σταυροί φιλοδουλεμένοι ἀπ' τόν Ἅι-Τάφο.

Ὁ Μελίδης μου ἔκλεισε τό μάτι. Μέ μιά κίνηση τοῦ
χεριοῦ του μου ἔδειξε ὄλο κείνο τόν πλοῦτο. Ὑστερα
δῆξε στόν ἀντρέ καί φώναξε μέ οἰκειότητα:

– Μαντάμ Φωφώ! Πού ἔσαι καλέ; Μαῦρα μάτια
κόναμε τέλος πάντων...

Στή σκάλα παρουσιάστηκε ἡ μαντάμ Φωφώ. Φο-
ροῦσε ἕνα ὀλοπόρφυρο χρυσοκέντητο μεταξωτό ροῦ-
χο. Στρομπουλή, ἀφράτη, ὀλόασπρη λές καί ποτέ
δέν τήν εἶδε ἥλιος. Ἐσερνε μέ νάζι τά βελουδένια
πασουμάκια της καί τρεμουλιάζανε τά γοφιά της καί
τά στήθια της. Τά ἔχανε μέ τά τσακίσματά της, τά
δαμμένα χοντρά χεῖλη της, τά λαδοπράσινα μάτια
της, πού εἶχανε μιά πήχη βλεφαρίδα!

– Φωφώ, σοῦ ἔφερα ἕνα χριστιανό νά τόνη βοη-
θήσεις, νά κάνεις μιά καλοσύνη. Ξέρω τί θεοφοβού-
μενη εἶσαι καί τί ψυχοπονέτρα. Εἶναι λιποτάχτης.
Ἄν τόν ἀφήσουμε νά τριγυρνάει μέ τούτη τή στολή
θά τόν τσακώσουν. Ἐσύ ἔχεις κι ἄν ἔχεις ἀντρικά
ροῦχα. Ἄιντε, μή σκέφτεσαι. Κάν' το τό καλό καί
ρίξ' το στό γιαλό.

Ἡ μαντάμ Φωφώ, πού ἔμοιαζε ἀγουροξυπνημένη,
μου ἔριξε μιά ματιά, ἔφερε τό μικρό χεράκι στό στόμα
της καί τό χτύπησε κάνα δυό φορές γιά νά κόψει τό
χασμουρητό της· ὕστερα εἶπε καλόκαρδα:

– Μπρέ Ἀναστάση, πάντα ὁ ἴδιος θά ἔσαι; Δέν
ἔδαλες μυαλό; Σέ πεθύμησα, μάτια μου, τό ξέρεις;

Κείνος τῆς ἔκανε κρυφό νόημα δείχνοντας τή γριά
καί τῆς εἶπε.

– Λοιπόν, Φωφωκάκι, πρέπει νά σταθοῦμε τοῦ
πατριώτη μας, ἔχει τήν ἀνάγκη μας. Κατσάκης εἶναι,

ταλαιπωρημένος χριστιανός, παράνομος. Κατάλαβες;
Ὁ Κύριος ἡμῶν θά σοῦ ξεγράψει μονοκοντυλιάς τίς
ἁμαρτίες τῆς ζωῆς σου... Ἄν καί δῶ πού τά λέμε,
ἐγώ σέ πιστεύω Ἄγγελο ἐξ οὐρανοῦ...

Ἡ κερα-Χριστίνα φαινότανε συγκινημένη. Κι ἐγώ
στεκόμουν ἐκεῖ καί δέν ἤξερα τί νά πῶ, τί νά κά-
νω, πού νά θάλω τά χεῖρα μου, τά λασπωμένα πα-
πούτσια μου, τό θαμπωμένο βλέμμα μου. Δέν κατα-
λάβαινα τί παράστανα καί πῶς ἀπό τούς φούρνους
τοῦ Σογανλή βρέθηκα στό σεράι μιᾶς σπιτωμένης πού
θά μ' εὐεργετοῦσε.

Τό Χριστινάκι μέ περιέλαβε καί μέ πῆγε μπρός σέ
μιά τρίφυλλη ντουλάπα. Καί τί δέν εἶχε κεῖ μέσα!
Ἄπό ἀράπικες κελεμπίες, στολές Τούρκων ὄλων τῶν
ὀπλων, μέχρι καί τρικαντό ναυάρχου!

Ἡ κερά, στό μεταξύ, πῆγε μέσα μέ τόν Ἀναστάση.
Στήν ἀρχή ἄκουγα τό κουβεντολόι τους. Ἐκείνη τοῦ
ἔλεγε: Μοῦ ρίχτηκε ὁ Ἐμβέρ μπέης. Μοῦ ἔπε: «Βίλα
σοῦ ἔχτισε ὁ Ρεσάτ; Ἐγώ θά σοῦ χτίσω παλάτι μέ σα-
σιάντα κάμαρες καί θά σοῦ γεμίσω μπινιάδες μέ μα-
λάματα κι ἀσήμια. Ἐλα μέ μένα...» «Τά πλούτια, τά
ἔχει, τό κέρατο. Ἀρπαξε ἀπό Ἕλληνες κι Ἀρμεναί-
ους!» «Ἀρπαξε, ναι, ἔχει βρόμικα χεῖρα, ἐνῶ ὁ Ρε-
σάτ μου!».

Ἡ κερα-Χριστίνα μέ τράβηξε σέ μιά ἄλλη ντουλά-
πα μέ πιό παρακατιανὰ ροῦχα καί δέν ἄκουγα πιά τί
λίγανε. Μόνο τά χάχανά τους ἄκουγα κι ὕστερα σθί-
σανε κι αὐτά, γιατί, ὡς φαίνεται, κλειδώθηκαν στήν
κρεβάτοκάμαρη.

Ὅταν βρῆκα μιά φορεσιά καί πλύθηκα καί ντύθη-
κα, ἡ γριά μέ κοίταξε καλά καλά.

Συνέφερες, εἶπε. Γιά δές, μιά χαρά παλικαράκι!

Ἐπὶ ποῦ εἶσαι;

– Ἐπὶ τῆς Ἐφεσος τὰ μέρη.

– Μπράβο, ξέρω. Κι ἐγὼ ἀπὸ κεῖ κοντὰ εἶμαι. Κόπιασε τώρα νὰ πάρεις ἓνα μεζεδάκι.

Πεινοῦσα, τὰ ρουθούνια μου ὁσμίζονταν τὸ ἄρωμα καμένου καϊμακιοῦ καὶ τυριοῦ. Ὅμως τῆς ἀποκρίθηκα:

– Εὐχαριστῶ! Μόνο πού θέλω νὰ χαιρετίσω τὸν κύριο Ἀναστάση καὶ νὰ τοῦ πῶ...

Κούνησε τὸ κεφάλι της μέ σημασία.

– Ποῦ νὰ τότε δεῖς τώρα πιά τὸν Ἀναστάση, χριστιανέ μου! Καλά βράδια! Βάρδα μὴν ξεφανεῖ μονάχα κανένας Ρεσάτ!

– Πέστε τους τίς εὐχαριστίες μου.

– Νὰ πᾶς στοῦ καλὸ, πατριωτάκι. Καὶ καλὴ τύχη.

ΧΡΟΝΙΑ ΠΑΛΕΥΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΡΑΝΟΜΙΕΣ, εἶχα μάθει νὰ ξεγλιστράω τὴν παρακολούθηση, νὰ κάνω τὸν ψόφιο κοριό, νὰ παίρνω χαμπάρι τὸ κάθε μάτι πού ἔπεφτε πάνω μου.

Μόλις πάτησα τὸ πόδι μου στὴ Χαρταλιμὴ καὶ μπήκα στὰ κεντρικὰ σοκάκια, κατάλαβα πὼς μέ παρακολουθοῦνε. Μπρέ, ποιὸς νὰ ἔναι; Σκέφτηκα κι ἔσκυψα νὰ κάνω πὼς δένω τὸ παπούτσι μου, γιὰ νὰ κρυφοκοιτάξω. Σάν εἶδα πὼς ἦτανε μιά κοπελίτσα, ἡσύχασα. Ἔστριψα ἓνα δυὸ σοκάκια νὰ δεβαιωθῶ. Ἡ γυναίκα τὸ κατόπι μου. Τί συμβαίνει; Κοντοστάθηκα καὶ τότε πιά τὰ ἔχασα ὀλότελα, ὅταν τὴν εἶδα νὰ περπατάει, στὴν ἴδια σειρὰ, νὰ κοιτάζει ἀλλοῦ ἀδιάφορα, καὶ νὰ ψιθυρίζει:

Μανώλη Ἀξιότη, ἀκολούθησέ με! Μπές στὴν πόρτα πού θὰ μπῶ, μὰ ὄχι μαζί μέ μένα...

Τὴν ἀκολούθησα. Μπήκε μέσα σ' ἓνα διώροφο σπίτι.

Ποιά εἶσαι, μπρέ κοπέλα μου, καὶ ποῦ μέ ξέρεις; Τὴν εὐόηθησα μόλις ἀναμώσαμε στὴ σκάλα.

Ἀντὶ σέ ξέρω ἐγὼ, μοῦ ἔπε καὶ φώτισε τὸ πρόσωπό τη. Κεῖνος πού σέ ξέρει σέ περιμένει πάνω.

Ἐγὼ ξεχάσει πὼς ἓνας φίλος μου, ὁ Κιρκόρ, πού τὸν εὐόηθησα στὴν Πάνορμο νὰ δραπετέψει, ἦταν ἀπὸ τὴν Χαρταλιμὴ. Ἀνέβηκα καὶ τὸν εἶδα νὰ μέ περιμένει μὲ ἀνοιχτὴ ἀγκαλιά.

Τὰ κατάφερες, Μανώλη, ἀδερφέ μου! Πόσο χάρισμα μόλις σ' ἀντίκρισα ἀπὸ τὸ παράθυρο! Ἀπὸ δῶ ἡ κοπέλα εἶναι ἡ Ἀννίκα, ἡ ἀδερφή μου.

Τοιμάσανε τραπέζι, λίγες βραστές πατάτες δίχως λαδί.

Ἐποφέρουμε, εἶπε ὁ Κιρκόρ. Τὸν πατέρα καὶ τὴν μάνα τούς σκοτώσανε. Πῆραν τὰ μετρητά! Τὸ μαγαζὶ μας τὸ δουλεύουνε ξένοι. Ἐγὼ κρύβουμαι. Ὅ,τι κάνει ἡ Ἀννίκα.

Τοῦ εἶπα πὼς πρέπει νὰ φύγω τὸ βραδάκι, ἀρκετοὺς μελάδες εἶχαν ἀπὸ λόγου τους, δὲ χρειαζόταν καὶ ὁ δικός μου.

Τί λές! Τί λές! Τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο, ἔκανε ὁ Κιρκόρ.

Τὴν ἴδια εἰλικρίνεια κι ἀγάπη μοῦ ἔδειξαν, ἀδερφός καὶ ἀδερφή τέσσερις ὀλόκληρους μῆνες, πού ἔμεινα μαζί τους. Καὶ τί μῆνες! Κάτι ἀνθρώπους π' ἀνταμώνει κανεὶς! Σέ φιλιώνουνε μέ τὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ ἅμα σοῦ φαίνεται ἀνυπόφορη.

Ἡ Ἀννίκα δούλευε σκληρὰ. Εἶχε νὰ θρέψει δυὸ

άντρες. Ἐμεῖς κάναμε ὅλες τίς δουλειές τοῦ σπιτιοῦ καί δέ μᾶς παραξένευε. Καμιά φορά ὅταν ἀργοῦσε, μᾶς ἐπιανε χτυποκάρδι. Τί θά γινόμαστε δίχως τήν Ἄννίκα;

Τήν κρυψώνα μας τήν εἶχαμε μέσα σ' ἓνα «χαζνέ», μιὰ στέρνα νερό. Πολλές φορές, σέ ὦρα κινδύνου, κατεβαίναμε κεῖ μέσα. Τότε νιώθαμε τί πάει νά πεῖ τάφος. Ὑστερα, ὅταν θγαίναμε, ἡ Ἄννίκα μᾶς χαμογελοῦσε κι ἔμοιαζε σάν νά ξαναγεννιόμαστε.

Ἐνα πρωί – πῶς νά τό ξεχάσω, ὅσα χρόνια κι ἄν περάσουν; – ἀκουστήκε μιὰ λέξη, μιὰ μόνο λέξη πού χρόνια τήνε λαχταρούσαμε: Ἄνακωχή! Ἄνακωχή! Ἦρθε ἡ Ἄννίκα καί μᾶς τήν εἶπε μέ γρήγορη ἀνάσα.

– Ἄνακωχή!

Καί μόλις πρόφερε τή λέξη, ἄρχισε νά κλαίει.

Ἡ πρώτη μας δουλειά ἦταν νά πέσουμε μέ τά μούτρα στίς ἐφημερίδες νά δεβαιωθοῦμε. Ὑστερα ἀνοίξαμε τά παράθυρα, πού μένανε μήνες κουφωτά, ὅπως σέ πένθος. Μᾶς φαινότανε σάν ψέμα πού περιπαίξαμε τό Χάρο.

Ἡ Ἄννίκα μᾶς ἔφερε ρακί καί ρέγκες. Ὅλη νύχτα δέν κοιμηθήκαμε. Λέγαμε καί λέγαμε καί σωμό δέν εἶχαμε. Κάναμε σχέδια καί ὄνειρα. Γιά πότε τίς ξεχάσαμε τίς μαῦρες μέρες!

Οἱ Τοῦρκοι ἦτανε κι αὐτοί χαρούμενοι κι ἄς χάσανε τόν πόλεμο. Οἱ ἐφημερίδες τους ἀλλάξανε χαβά. Ἐχθροί γενήκαν τώρα οἱ Γερμανοί· προδότες οἱ Τάλὰτ καί Ἐμβέρ, πού συνεργαστήκανε μαζί τους καί σπρώξανε τήν Τουρκιά στόν ὄλεθρο. Φίλοι ἀνακηρυχτήκανε – ποιοί ἄλλοι; – οἱ Ἀγγλογάλλοι καί ἰδιαίτερα οἱ Ἀμερικάνοι. Καί «μπουγιουρούμ» τώρα σ' αὐτούς καί καλοπιάσματα. Ἦταν ἓνας κατήγορος, μέ

γλώσσα καυτερή, πού δέ χάριζε κάστανα σέ κανέναν, μιὰ δυνατή φωνή, πού πρὶν ταφεῖ ἡ Τουρκιά, κήρυξε τὴν ἀνάστασή της. Τόν λέγανε Μουσταφά Κεμάλ. Τέτοιο γιό εἶχε χρόνια καί χρόνια νά γεννήσει Τοῦρκοια μάνα.

Ο ΚΙΡΚΟΡ ΕΙΧΕ ΕΝΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ στή Σμύρνη καί γιαιζότανε νά κατεβεῖ. Ἴδια διασύνη εἶχα κι ἐγώ νά φτιάσω στό χωριό μου. Ξεκινήσαμε μαζί. Τά στρατιωτικά χαρτιά μας δέν ἦτανε τακτοποιημένα, μά οἱ Τοῦρκοι εἶχανε τώρα δικά τους ντέρτια καί κοιτάζανε αὐτοί τί θ' ἀπογίνουνε. Παράδες δέν εἶχαμε οὔτε μιὰ τίσιτήριο. Ἡ Ἄννίκα τά βόλεψε μ' ἓνα γνωστό τῆρ, σιδεροδρομικό, νά πάρουμε τό τρένο ἀπό τήν Πάνορμο καί νά κρυφτοῦμε στό στόπερο.

Ἔτσι κι ἔτσι λαθρεπιβάτες εἴμαστε καί στή ζωή, ἔκανε ὁ Κιρκόρ καί γέλασε.

Καθόλου δέν εἶστε λαθρεπιβάτες, εἶπε ἡ Ἄννίκα. Τό εἰσιτήριό σας τό ἔχετε πλερώσει καί μάλιστα ἀκριβά.

Τὴ χαιρέτισα μέ συγκίνηση.

Ἄννίκα, δέ θά σέ ξεχάσω ποτέ! εἶπα καί βούρτσισα.

Μόλις κείνη τὴ στιγμή κατάλαβα πῶς ἡ Ἄννίκα ἦταν γυναίκα καί μπορούσα νά τήν ἐρωτευθῶ καί νά τήν κάνω δική μου γιά πάντα. Ἀκόμα καί τώρα συλλογιέμαι τήν πυρή μελαχρινάδα τοῦ κορμιοῦ της, τὰ γλυκά τρομαγμένα μάτια της. Πῶς ἔγινε, Ἄννίκα, καί δέ σ' ἀγάπησα παρὰ μονάχα σάν ἀδερφή; Λές νά μπόδιζε ὁ φόβος;

ΗΜΟΥΝΑ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΑΠ' ΤΑ ΠΕΝΤΕ στρατευμένα αδέρφια μου πού γύριζα στό σπίτι. Ήξερα πώς ό Πανάγος δέ θά γύριζε ποτέ πιά! Για τ' άλλα αδέρφια μου δέν είχαμε καμιά είδηση. Τί απόγιναν; Τούτη ή έγνοια μ' άρπαξε μόλις πάτησα στό χωριό και σκέπασε τή χαρά μου. Τέσσερα χρόνια κρατούσα ντουήρος, μή λάχει και μέ βρει λασκαρισμένο ό Χάρος και μου τήνε φέρει αναπάντεχα. Καί τώρα, νά πού μ' έπιασε μιά παράξενη λιγοψηχιά.

Γύρευα νά ξαναθυμηθώ τήν παλιά ζωή, τίς παλιές συνήθειες. Ήπιανα στά χέρια μου τό καθετί έξεταστικά. Άποζητούσα στήριξη στό βλέμμα τής μάνας μου, στών κοριτσιών τή φρεσκάδα. Τό μάτι μου σεργιανούσε στίς άραδιασμένες στό περβάζι γλάστρες, στό περβολάκι μας μέ τίς κληματαριές, τό γιασεμί, τ' άγιόκλημα και τίς λεμονιές. Άντικρύ ό δρόμος, ίδιος πάντα, σκονισμένος, μέ τίς άκακίες και τ' άσβεστωμένα σπιτάκια. Θυμόμουνα πώς τόν δρασκελούσα παλιά, σά γύριζα άπ' τά χτήματα μέ τό έξυπνο γαϊδουράκι μας τόν Ήονιο, πού ξεφώνιζε νά δγει ή μάνα νά τόν ξεζαλώσει. Στή γωνιά ή θρύση κελάρυζε τραγουδιστά. Κάτω άπ' τό κρυσταλλένιο νερό της, έβαζα τό κεφάλι μου, χειμώνα καλοκαίρι· χτένιζα τά μπερδεμένα μαλλιά ώς νά γίνουν δαχτυλίδια, έκοβα πάντα κι ένα λουλούδι – ό,τι λάχαινε γαρούφαλο, τζιζιράνι, κατιφέ –, τό 'βαζα στ' άφτί και τραβούσα σπητός για σεργιάνι. Πάντα κάποια κοπελιά ήξερε τήν ώρα μου και παραφύλαγε πίσω άπ' τό κουρτινάκι.

Ή πρώτη μου φροντίδα ήτανε νά ξαλαφρώσω τή μάνα και τήν αδερφή στίς άγροτικές δουλειές. Βγήκα αύγές και πήρα τό δρόμο για τά χτήματα. Ή έρημιιά μέ δάβαινε. Δείπανε οί άντρες. Κάτι λιγοστοί σακά-

τηδες ήτανε, πολλοί γερόντοι, και γυναίκες χαρκαμίνες. Ήτρεμες μή σου πούνε τά πάθη τους. Τά χωράφια κι αυτά μεζαολίκια· δίχως όργωμα, δίχως τό πασιπάτεμα ανθρώπινου χεριού. Μάς είχανε παρμένα τ' άλογα, τά βουβάλια, τά κοπάδια. Δέν ήτανε ούτ' ένας πετεινός νά λαλήσει τήν αύγή!

Όξω άπ' τό χτήμα του Φίλιππα, ή Άλέκα, ή κόρη του, μέ σταμάτησε νά μέ καλωσορίσει. Ήξερα πώς τήνε έρωτα μέ τό Γιώργη. Τής άνοιξα κουδέντα!

Άμα θά γυρίσει ό Γιώργης, θά του δώσω σειρά νά παντρευτεί πρώτος.

Τήν κοπέλα τήν πήρε τό παράπονο. Μου μίλησε μ' εμπιστοσύνη για τό μυστικό πού τήν έκαιγε. Όλοι ζήσαμε πώς ό Γιώργης πιάστηκε άπ' τούς τζανταρμάδες όξω άπ' τό σπίτι της. Μά τό γιατί και πώς κανένας, δέν τό 'ξερε, ούτε ή μάνα μας. Ήτανε, λέει, βράδυ, ένα πολύ ζεστό βράδυ. Στά περβόλια του χωριού μοσχοδόλαγε τό γιασεμί κι ό Γιώργης δέν άντεξε – έτσι τής είπε. Φούντωσε μέσα του ή ζωή. Κατέθηκε, λοιπόν, άπ' τό ταβάνι και πήρε τσί δρόμοι.

Τά πόδια του τότε φέρανε όξω άπ' τό παραθύρι μου. Μου πέταξε πετραδάκια, όπως τό συνήθιζε παλιά. Τ' άκουσα στό πρωτούπνι μου και πήδηξα άλαφιασμένη. «Όνειρο καλό και βλοημένο θε νά 'ναι», είπα και ξανάπεσα. Μά τά πετραδάκια πέφτανε στ' αλήθεια. Ήτρεξα τότες στό παράθυρο, γνώρισα τό σουλούπι του Γιώργη. Ψιθυριστά είπαμε τίς κουδέντες μας κι ύστερα μου 'κανε: «Κατέδα, Άλέκα, είναι μεγάλη ανάγκη νά σου μιλήσω». «Πώς νά κατέδα, Γιώργη μου; Θά ξυπνήσουν οί γονιοί μου, δέν κάνει...». «Άς ξυπνήσουνε. Ήρθα νά σε ζητήσω σε γάμο! Δέν άντέχω άλλο τή μοναξιά· θά τρελαθώ σάν

τό Λεμπέση...». Δέν ἀποτέλεψε τήν κουθέντα του καί στή στρίψη τοῦ δρόμου φάνηκε περίπολο. Ὡς νά κατακραυλήσω, νά ξεκλειδώσω τήν πόρτα, οἱ σουδαρηδες μέ τ' ἄλογα τόν τσουβαλιάσανε· οὔτε πρόκανε νά τρέξει. Ἦ ἀποδέλοιπα τά ξέρεις. Τόνε βασανίσανε καί τόνε στείλανε στό τάγμα του. Ἄπ' τό Τσανάκ Καλέ μου ἴσπειλε γράμμα· εἶδηση ἄλλη δέν πῆρα καί τρέμω.

– Κι ἡ μάνα παραπονιέται, τῆς εἶπα, γιατί ἐδῶ καί μῆνες δέν ἔχει γράμμα του. Μή στενοχωριέσαι ὁμως. Ὁ Γιώργης θά μᾶς ἔρθει. Τό ξέρω.

Μεγάλη κουθέντα εἶπα. Δέν περάσανε δυό βδομάδες κι ἔφτασε τό μαῦρο χαμπέρι: Τό Γιώργη μας τόνε βρήκε βόλι ἐγγλέζικο στό Τσανάκ Καλέ!

– Ὁχού! δερνότανε μέρα νύχτα ἡ μάνα μου. Τά ὄρνια πῆραν καί τό δικό σου κορμάκι! Δέν ἐλυπήθη ὁ Χάρος τήν ὁμορφιά σου τή ζωγραφιστή, ἀμέ τά χρυσά χεράκια σου πού φτιάχνανε πλάσματα, ὅπως ὁ Θεός, οὔτε κι αὐτά δέν τά λυπήθηκε!

Ὁ Χάρος ἦταν ὁ ἄπιαστος ὄχτρος πού γενιά πρὸς γενιά τά δάξαμε μαζί του. Δέ βλέπαμε τούς φταίχτες, μόνο ξεθυμαίναμε σ' αὐτόν. Τώρα ὁ κόσμος δέν περιμένε ἀράδα στίς ἐκκλησιές γιά στεφανώματα, μά γιά κόλλυβα. Κάθε σπιτικό ἔκλαιγε δυό τρεῖς σκοτωμένους. Ἦτανε καί φαμελιές πού ξεκληριστήκανε καί δέν τούς ἀπόμεινε παρὰ κάποιος γέρος ἢ κάποια γερόντισσα νά θρηνηῖ.

Ὁ Κώστας κι ὁ Σταμάτης μας, πού τούς κλαίγαμε γιά νεκρούς, γυρίσανε. Ὁ Κώστας εἶχε βρεῖ ἀποκούμπι δέκα ὀλόκληρους μῆνες σ' ἓνα τούρκικο χτήμα στ' Ἄντανα. Εἶχε γίνει τόσο ἀπαραίτητος στ' ἀφεντικό του πού δέν ἤθελε νά τόν ἀφήσει νά φύγει,

καί γιά καιρό τοῦ ἔκρυβε τήν ἀνακωχή. Τό Σταμάτη πάλι τόνε γλίτωσε ἓνας Κιρλής, ἀπ' αὐτούς πού κατεβαίνανε καί δουλεύανε στά χτήματά μας. Τόν ἀντάμωσε στήν Κόνια, τήν ὥρα πού ἓνας λοχίας πήγαινε νά τόν καθαρίσει. Ὁ Κιρλής, δίχως νά δείξει πῶς τόν ξέρει, γυρίζει καί λέει στό λοχία: «Ποῦ τόνε πᾶς τόν κατσάκη;» «Τόν πάω γιά βοσκή», τοῦ ἀποκρίθηκε καί μέ μιὰ χειρονομία ἔδειξε πῶς θά τόνε σφάζει. «Καί δέ μου τόνε δίνεις ἐμένα πού κόφτει καλύτερα τό μαχαίρι μου;» τοῦ κάνει ὁ Κιρλής καί κλείνοντας τό μάτι τοῦ δάξει στή χούφτα ἓνα μετζίτι. Ὁ λοχίας κοίταξε τό μετζίτι, σήκωσε τούς ὤμους: «Καί δέν τόνε παίρνεις! Θά φύγω κι ἀπ' τό κρῖμα. Ἰστέ!»

Ὁ Κιρλής πῆρε τόν ἀδερφό μου στό σπίτι του. «Μεῖνε μαζί μας καί μή στενοχωριέσαι, τοῦ εἶπε. Ὅ,τι ἐμεῖς κι ἐσύ. Ἐγώ χόρτασα ψωμί στό τραπέζι σας καί ὕπνο στά γιατάκια σας. Δέν τό ξεχνῶ».

Τώρα πού μαζευτήκαμε πιά ὅλοι οἱ ζωντανοί, ριχτήκαμε στή δουλειά γιά νά δοῦμε τί θ' ἀπογίνουμε. Ἦμασταν γυμνοί, δίχως ἐργαλεῖα, δίχως ζωντανά καί σπόρο. Ἦ μάνα μου κι ἡ ἀδερφή μου μαζί μέ τήν ψυχοκόρη, εἶχανε μαζέψει, μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, τρεῖς χιλιάδες ὀκάδες σύκα. Τά πουλήσαμε καί ξεκαθάρισσαμε εἴκοσι χρυσές λίρες. Τί νά πρωτοπάρεις μ' αὐτές! Πέσαμε στους τοκογλύφους. Ὁ Κώστας μᾶς σύναξε καί μᾶς εἶπε:

– Γι' ἀκούστε. Κεινούς πού σκέπασε τό μαῦρο χῶμα δέ γίνεται νά τούς ἀναστήσουμε. Τῆ γῆ ὁμως θά τήν ἀναστήσουμε.

Μέ τή νύχτα ξεκινούσαμε γιά τή δουλειά καί μέ τή νύχτα γυρνούσαμε. Δουλεύαμε μέ τήν ψυχή μας. Γιά νά ξεκουραστοῦμε ἀλλάζαμε δουλειά. Τό προσφαί

μας ἦτανε ψωμί κι ἐλιά, ὅμως τή γῆ μας τήν ἀναστή-
σαμε, τήν κάναμε νά καρπίσει πλούσια. Βάλαμε κα-
πνά πού εἶχανε ζήτηση. Τά καταφέραμε νά πετάξου-
με ἀπό πάνω μας γρήγορα τό χρέος.

ΗΡΘΑΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

XII

ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΔΕΝ ΤΟΥΣ φοβόμαστε πιά ἡμεῖς· αὐτοὶ μᾶς τρέμανε. Εἴχαμε μεταλλάξει θέση, ἀντὶ ν' ἀλλάξουμε κεφάλι. Στὴν παλιά Ἔφεσο, στ' ἀρχαῖα οἱ Γερμανοὶ εἴχανε μπαρουταποθήκες. Ἐκεῖ βρήκαμε πολεμικό ὑλικό ὅσο θέλαμε. Οἱ Τοῦρκοι τζανταρισμοὶ, πού ἔπρεπε νά τὸ παραδώσουνε στοὺς συμμάχους, ὅπως ὄριζε ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου, τὸ παρατήσανε καὶ ξαφανιστήκανε. Εἴχανε κάψει τόσες χριστιανικὲς οἰκογένειες, πού τρέμανε.

Χρόνια καὶ χρόνια ξαρκάτωτος ὁ ραγιάς, ὑπόμεινε κάθε ταπείνωση καὶ συμφορὰ καὶ τώρα πού πέσανε στὰ χέρια του ὅπλα, θά τ' ἄφηγε; Δύσκολο, πολὺ δύσκολο νά σβήσεις τὰ μίσση καὶ τὴν ἀγριότητα τοῦ πολέμου μεμιᾶς. Τὸ αἷμα κι ὁ τρόμος φέρνει τρόμο. Τὰ γυρίσματα σάν ἔρθουν ξαφνικά, φέρνουνε καινούργιες συμφορές.

Οἱ καμένοι Κιρκιντζῶτες παίρνανε νύχτα τὰ μονοπάτια γιὰ τὴν παλιά Ἔφεσο καὶ δὲ βρήκαν ἡσυχία, παρὰ σάν κουβαλήσανε στὸ χωριὸ ὅλο τὸ μπαρούτι καὶ τὰ ὅπλα. Τότε ἀρχίσανε νά νιώθουνε λεύτεροι· τὰ κυρτωμένα κορμιά τους στυλωθήκανε. Καὶ τὰ πιό σε-

μνά παλικάρια δάλανε φισεκλίκια στό ζουνάρι και στό στηθος και περπατούσανε μέ νταηλίκι· κουνούσανε καμαρωτά τό κορμί, σάν νά λέγανε στους Τούρκους: "Αν σᾶς δαστάει, κοπιάστε τώρα!

Ἐὸ Κοσμάς Σαράπογλου ὀπλίστηκε πρῶτος. Πῆρε τό τουφέκι του και τράβηξε ἴσια στό νεκροταφεῖο. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι τόν ἀκολουθοῦσαμε βουβά. Τρομάξαμε μὴν ἔχει τάμα νά σκοτωθεῖ. Μ' αὐτός ἄρχισε τό τουφεκίδι. Ὑστερα ἔσυρε φωνή σπαραχτική.

– Σηκωθεῖτε, παλικάρια! Ἦρτε ἢ λευτεριά!

Ἡ γριά Χρυσάνθη, ἡ Σωκιανή, τό ἴδιο βράδυ ἔλεγε πῶς εἶδε μέ τά μάτια της τίς σκιές τῶν νεκρῶν κι ἄκουσε τό κλάμα και τό παράπονό τους.

– Γιαδέτσι! ἔκανε κι ἔδειχνε τίς σκιές τοῦ φεγγαριοῦ.

Ἐὸσοι θέλανε νά τήνε πιστέψουνε λέγανε πῶς τούς εἶδανε πού παραφυλάγανε, λέει, μήπως κι ἀποξεχαστοῦμε μέ τήν καλοπέραση και δέν πάρουμε ἐκδίκηση.

Οἱ Τούρκοι ἀπ' τά γειτονικά μας χωριά, μόλις μάθανε πῶς ὀπλιστήκαμε, παρατήσανε σπίτια και χωράφια, και τραβήξανε γιά τά Σώκια και τό Κουσάντασι. Ἐὸ φόβος ἄλλαξε τώρα κονάκι.

Μόλις μαθεύτηκε πῶς στή Σμύρνη ξεμπάρκαρε ὁ ἔλληνικός στρατός, και τά πέντε γειτονικά τουρκοχώρια γίνηκαν στάχτη! Νέα στάχτη, νέες συφορές πού θά φέρουνε κι ἄλλες κι ἄλλες! Μά ποιός μποροῦσε νά κάνει τέτοιο ἀπλό λογαριασμό μέσα στό μεθύσι τῆς νίκης...

Πρῶτοι ξεμπάρκάρανε στό Ἐγιασουλούκ οἱ Ταλιάνοι. Ἐὸ κόσμος σκιάχτηκε μὴν ἦτανε συμφωνημένο ἀπ' τούς Μεγάλους νά πέσουμε σέ νέο ἀφεντικό. Δέ

μείνανε ὁμως πολύ· τράβηξαν γιά τά Σώκια και τό Κουσάντασι.

Τῆ μέρα πού ἔφτασε ὁ ἔλληνικός στρατός στό χωριό μας, ὁ κόσμος ἔχασε τό νοῦ του. Ἐπὸ νωρίς πῆρανε νά χτυποῦν οἱ καμπάνες, μά δέν ἦτανε ὁ συνηθισμένος χτύπος· ἦτανε κατιτίς τό πρωτάκουστο.

Ἡ εἶδηση φτερούγισε ἀπὸ σπίτι σέ σπίτι, ἀπὸ χωράφι σέ χωράφι. «Ἐφτασε ὁ ἔλληνικός στρατός!» Οἱ ἄνθρωποι παρατοῦσανε τίς δουλειές, στεκόντανε λίγο, τό λέγανε μέσα τους συλλαβιστά νά τό χωρέσει ὁ νοῦς. Κι ὕστερα τό φωνάζανε και δυνατά και τρέχανε νά τό ποῦνε και σ' ἄλλους. Κάνανε τό σταυρό τους, ἀγκαλιαζόντανε και κλαίγανε.

– Χριστός Ἐνέστη!

Τί ἔναι αὐτή ἡ χαρά πού ξεπερνᾶ ὄλες τίς ἄλλες, γάμους, γέννες, πλοῦτο, δόξα! Μεμιᾶς ἀνθίσανε ὄλες μαζί οἱ καρδιές. Ἐὸ κόσμος ἔβαλε τά γιορτινά του, πῆρε δάγια στό χέρι, ἀνθόνερο και ρύζι νά ράνει τό στρατό. Ἐστρωσε μέ κιλίμια τά καλντερίμια τῆς σκλαβιάς. Τό χωριό γέμισε σημαίες μεγάλες και μικρές πού τίς ράψανε οἱ γυναῖκες τούς τελευταίους μῆνες.

Σάν ἀκούστηκαν οἱ πρῶτες σάλπιγγες, γέροι, νιοί, γυναῖκες, παιδιά, ὄλοι γονάτισαν, ἀκούμπησαν τό κούτελο στό χῶμα· χύνανε δάκρυα και λέγανε μέ πάθος:

– Ἐλλάδα! Ἐλλάδα μας! Μητέρα μας!

Ἡ παρέλαση στό χωριό ἄρχισε μέ τά παιδάκια πού κρατοῦσαν τά ξαφτέρυγα· ἀκλοθοῦσαν οἱ παπάδες μέ τά χρυσά ἄμφια, κι οἱ διάκοι μέ τά θυμιάτα. Κι ἀνάμεσα στά ράσα, ἕνας γίγαντας, ὁ Κοσμάς, μέ τίς τσόχινες βράκες και τά κεντημένα τουζλούκια, δημά-

τιζε άργά, έπίσημα, όπως ταίριαζε σέ κείνη τή μεγάλη στιγμή τής ιστορίας. Στά χέρια του σήκωνε τήν εικόνα του 'Αι-Δημήτρη, πού δυό άντρες ιδρωκοπούσανε άμα τήν περιφέρανε.

Τό βράδυ στρώσαμε τραπέζια στους δρόμους, σουβλίσαμε άρνιά. Κουβαλήσαμε μέ τά βαρέλια τό κρασί. Μεθύσαμε, τραγουδήσαμε. Κι όλο άπλώναμε τά χέρια πάνω στους Έλληνες φαντάρους, γιά νά βεβαιωθούμε πώς ήτανε άληθινοί και όχι πλάσματα τής φαντασίας μας.

Ή ζωή μας ξαφνικά έγινε κάτι τό πολύ σπουδαίο. Νομίσαμε πώς ήμασταν ή ευτυχισμένη γενιά των ραγιαδων πού θά εισπράξει τήν πλερωμή γιά πέντε αιώνες αίμα και δάκρυ.

ΓΥΡΙΖΑ ΜΕ ΤΟ ΤΡΕΝΟ άπ' τή Σμύρνη. Ήμουν χαρούμενος· είχα πάρει σπουδαίες παραγγελιές γιά καπνά, σύκα και σταφίδα και πήρα και γερές μπροστάντζες, πράμα σπάνιο. Ήφερα δώρα στή μάνα μου και προικιά στήν άδερφή μου. Ήφερα και δυό χρυσές βέρες πού γράφανε: Κατίνα και Μανώλης. Τήν ήμερομηνία όμως δέ διάστηκα νά τήνε χαράξω, γιατί δέν ήξερα άν ή Κατίνα ήθελε νά γίνουμε οί γάμοι μας μέσα στό χρόνο.

Κάθε τόσο έβαζα τό χέρι στήν τσέπη και χάιδευα τό γαλάζιο βελούδινο κουτί μέ τίς βεργιέτες, όπως χαιδεύεις ένα όνειρο. Τό νερό έτρεχε πιά σ' αυλάκι. Πατρίδα λεύτερη, δουλειά στρωμένη· καιρός νά χαρούμε κι έμεις τή ζωή, ν' άνοιξουμε σπιτι, νά φτιάσουμε οίκογένεια.

Τό τρένο ζύγωνε σ' 'Αγιασουλούκ. Ήβλεπα τά χωράφια μας και καμάρωνα. Κάμποσοι φαντάροι άπ' τήν παλιά Έλλάδα, χωρατατζήδες, μέ σπρώχνανε όλώhora και μου λέγανε: «Τήρα νερά!» «Τήρα σπαρτά!» Ήνας κοντούλης γραφέας, πού τόν φωνάζανε «καλαμαρά», είπε πολύ άστεία:

– Ή, ρέ ψωροκώσταινα, Έλλαδίτσα μου, νταρνάνα θά μου γενείς, κυρά μου, μέ τόσα πλούτια! Τούτο δώ τό μαστάρι μπορεί νά θρέψει όχι μιά Έλλάδα, δέκα!

– Βλοημένα χώματα! είπε ένας άλλος φαντάρος. Ήγώ, καθότι άγρότης, καταλαβαίνω: Τρία μερόνυχτα βαδίξεις και δέ βρίσκεις δυό πέτρες νά σπάσεις άμύγδαλο, πού λέει ό λόγος. Άμα καταλαγιάσει ό πόλεμος θά φέρω δώ τή φαμελιά. Μάτιασα κάτι χτηματάκια...

– Ρέ σελέμη! Ήσύ δέν έχεις ν' άγοράσεις τσιγάρο, και χτήματα όνειρεύεσαι! τόν έκοψε άλλος συνάδερφος του. Μέ τί λεφτά, μωρέ, θ' άγοράσεις τή γή πού θές;

– Λεφτά; Τί λεφτά; πετάχτηκε πάλι ό «καλαμαράς», πού τους δούλευε όλους. Ήμ' άν ήτανε νά χρειαζούμαστε κι έδω λεφτά, τότες τί χύνουμε τό αίμα μας; Όλη τούτη ή γής ήτανε τσιφλίκι των «άρχαιών ήμών προγόνων». Μας έχουνε γραμμένους γιά μερτικό στή διαθήκη τους...

– Τό όποιον, φίλε, έμέ μ' άφήνει άδιάφορο, έκανε ένας Κερκυραϊός. Καθόσον εργάτης εγεννήθηκα και δέν ύπάρχει έλπίδα νά πεθάνω τσιφλικάς. Νά μου πεις γιά τά κορίτσα, νά σ' έννοήσω. Μά τόν Άγιο! Τί άφράτο πράμα είν' τούτο; Τί θηλυκά του Σατανά, ζυ-

μωμένα μέ βούτυρο καί ζάχαρη; Πού στό διάλογο τό ψώνισαν τόσο τσάκισμα καί νάζι!

Ἄφησα τούς φαντάρους νά τά λένε κι ὁ νοῦς μου ξαναγύρισε στό δικό μου ντέρτι. Τίς προάλλες ἡ μάνα μου σάν εἶδε τίς διασύνες μου νά τελέψω τό σπίτι, μυγιασθηκε καί μου ἔπε φχαριστημένη:

– Κάτι πολλές φούριες σέ πιάσανε, γιέ μου! Μπάζ καί λογαριάζεις γάμο καί δέ μιλάς, νά χαρῶ κι ἐγώ ἡ ἔρμη;

Τῆς χτύπησα τήν πλάτη καί τῆς εἶπα:

– Δέ λαχτάρησες ν' ἀποχτήσεις ἀγγόνια, κυρ-Ἄξιώταινα;

– Λαχτάρησα, λέει! Ἄπό Θεοῦ, ἡ ἐντολή. Μακάρι νά γεμίσει ξανά ἡ αὐλή μας παιδιά! Ν' ἀναστηθεῖ ὁ Πανάγος κι ὁ Γιώργης μου καί νά μείνει καί τ' ὄνομα τοῦ πατέρα σας! Τί ἄλλο θέλω νά δῶ πρὶν κλείσω τά μάτια μου!

Δέ μέ ρώτησε ποιὰ γυναίκα εἶχα κατά νοῦ νά παντρευῶ. Μάντευε πῶς ἀγαποῦσα τήν Κατίνα Σελμπέση, τήν ἀνεψιά τοῦ παπα-Φώτη, μά δέν τολμοῦσε καί νά πιστέψει, πῶς θά τήνε ζητοῦσα. Φοβότανε πῶς ὁ παπα-Φώτης θά ἔκρινε παρακατιανή τῆ δική μας φαμελιά μπροστά στή δική του. Ἄκουγε καί γιά προξενιές, πού στέλνανε ὀληώρα στήν κοπέλα. Τί παλικάρια, σοῦ λέει, μέ σειρά καί βιός μεγάλο, ὅπως ὁ Θεοφύλακτος, ὁ γιός τοῦ δημογέροντα Χατζηναστασίου, ὁ Ντουφεξής, μ' ὀχτώ μαγαζιά δικά του στήν ἀγορά!

Ἡ Κατίνα ἦταν βασανισμένη κοπέλα. Δέν εἶχε γνωρίσει μάνα, πέθανε πάνω στή γέννα. Ὁ πατέρας τῆς, ὁ Γιάγκος Σελμπέσης, πήρε τότε τό παιδί καί μιά παραμάνα καί πήγε νά ζήσει στό τσιφλίκι του, ὄξω

ἀπὸ τ' Ἄιντινι, νά μή βλέπει καί νά μήν ἀκούει κόομο.

Ὅταν ξετσούμισε τό κορίτσι κι ἔπρεπε νά πάει σκολειό, τό πήγε στ' Ἄιντινι στή γιαγιά του, πού εἶχε καλή σειρά. Ἐκεῖ μεγάλωσε μ' ἀνατροφή καί καλοπέραση. Μόλις μπῆκε ὁμως στό γυμνάσιο, πέθανε ἡ γιαγιά. Τότε ὁ Σελμπέσης φώναξε τήν Κατίνα καί τῆς εἶπε: «Φτάνουνε τά γράμματα, κόρη. Ἔλα μαζί μου ἰώρα στό τσιφλίκι, νά μέ βοηθήσεις. Ἄμα ἔρθει ἡ ὥρα σου γιά παντρεία, βλέπουμε...» Ρίχτηκε τό κορίτσι στό νοικοκυριό καί στά κεντήματα.

Ἔστερα ξέσπασε ὁ πόλεμος. «Πατέρα, ἄφηκε τό τσιφλίκι στόν Ἄλή, τοῦ εἶπε ἡ Κατίνα καί πᾶμε στό Ἄιντινι. Ἐδωνά ἀπόμερα σκιαζοῦμαι...» «Ὁ Ἄλής εἶναι καλός καί μᾶς πονάει, τῆς ἀποκρίθηκε, ὁμως εἶναι κι ἄλλοι λύκοι, πού ἔτσι καί θά φύγω θά μοῦ τά φᾶνε ὅλα.»

Μιά μέρα ὁ Γιάγκος Σελμπέσης βγήκε καθάλα στ' ἄλογο, νά ἐπιθεωρήσει τά χτήματά του. Τό βράδυ γύρισε μοναχό τό ζωντανό, φορτωμένο δυό κοφίνια. Μέσα ἐκεῖ εἶχανε πετάξει τό κορμί του κομματιασμένο! Ἐνα δυό Τοῦρκοι χωριάτες εἶπαν στόν Ἄλή: «Καλά ἔγινε ἔτσι. Θά μᾶς μείνει τώρα τό τσιφλίκι κι ὁ κούλας.» Κι ὁ Ἄλής τοῦς ἀποκρίθηκε: «Ὅποιος τό ἔκανε τό κακό μέ τέτοια σκέψη, θά μείνει μέ τό κρέμα. Ἄλλοι θά φᾶνε τό τσιφλίκι κι ὄχι ἐμεῖς.»

Καί τόντις, βγήκε στό μεϊντάνι ἕνας Χασάν μπέης καί εἶπε: «Τό τσιφλίκι εἶναι δικό μου· μοῦ τό χρώσταιε ὁ Σελμπέσης.» Ἡ Κατίνα δέν εἶχε πιά ἄλλον προστάτη, παρεκτός μιά θεία, ἀδερφή τῆς μάνας τῆς, παντρεμένη στόν Κιρκιντζέ μέ τόν παπα-Φώτη. Κίνησε, λοιπόν, ὁ παπᾶς νά πάει νά μαζέψει τ' ὄρφανό

καί νά πουλήσει ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τήν περιουσία τοῦ μπατζανάκη του, νά πάρει τοῦ κοριτσιοῦ κανένα χτήμα στόν Κιρκιντζέ.

Τήν ἱστορία τούτη γιά τήν Κατίνα τήν ἔμαθα ὅταν ἦρθα μιά φορά ἀπό τ' Ἀμελέ Ταμπουρία μέ ἄδεια. Τήνε συμπόνεσα τήν κοπέλα. Ἄρχισα ἀπό τότες νά τήν κοιτάζω, μά γιά πάρα πέρα οὔτε κουράγιο εἶχα οὔτε καιρό. Ὑστερα ἔφυγα, τήνε ξέχασα. Μερικά γράμματα πού λάβαινα ἀπό τή μάνα μου ἦτανε γραμμένα μέ τό δικό της χέρι κι εἶχανε πάντα ὑστερογραφίαν: «Ἡ Κατίνα σοῦ στέλνει τά χαιρετίσματά της.»

Μέ τήν ἀνακωχή τό αἴστημά μου φούντωσε. Ἦρθε νά μᾶς συλλυπηθεῖ γιά τό χαμό τοῦ Γιώργη. Ἀπό τότες ἔβρισκε ἀφορμή νά κόβει τή βόλτα της. Εἶχε φιλιωθεῖ μέ τή Σοφία, κι ἄς μὴν ταιριάζανε οὔτε στά χρόνια οὔτε στά φυσικά. Μιά Κυριακή πρωί, πού ἔλειπε ἡ ἀδερφή κι ἡ μάνα ἔδενε γλυκό στήν κουζίνα, μείναμε οἱ δύο μας στήν αὐλή καί πιάσαμε κουβέντα. Τῆς ἀνιστόρησα τίς περιπέτειές μου. Μ' ἄκουγε ὅπως ἀκοῦνε τά παιδιά τά παραμύθια κι ὅλο ρωτοῦσε: «Καί λοιπόν;» «Καί λοιπόν;» Σάν τελείωσα μέ κοίταξε στά μάτια.

– Πάλεψες ἀντροίκεια, μοῦ ἔκανε.

– Ναί, τῆς ἀποκρίθηκα, εἶναι ἀλήθεια αὐτό πού λές. Δέ θέλω νά παινευτώ, μά πάλεψα μέ κορμί καί μέ ψυχή· δέν ἄφηκα τίποτα στήν τύχη. Οὔτε μιά φορά δέν εἶπα: Θά πεθάνω. Εἶδα κομμένα δέντρα πού μάχονταν ν' ἀνθίσουνε μέσα σέ σκοτεινοὺς τάφους. Εἶδα πληγωμένα θεριά πού παλεύανε ἴσαμε τήν ὑστατη πνοή τους νά ζήσουνε. Μά σάν τή βουλή τ' ἀνθρώπου νά παλεύει γιά τή ζωή, δέ γνώρισα ἄλλη. Τό μυαλό δέν τό ἔχουμε γιαμπανά...

Τῆς μιλοῦσα ὥρα πολλή. Ποῦ τά βρῆκα τόσα πού τῆς εἶπα; Τήν κοίταζα καί μέσα ἀπ' τό μυαλό μου κινούσαν κοπαδιαστά τά λόγια, σάν σμάρια πουλιά πού φτερακᾶνε γύρω ἀπ' τό θηλυκό. Μέ κοίταζε καί κείνη καί μέσα στά μαῦρα μάτια της χοροπηδοῦσε μιά φλογίτσα πονηρή πού ἔλεγε: «Μ' ἀρέσεις, μ' ἀρέσεις πολύ.» Ἔτσι ξεθάρρεψα καί μιά μέρα στήν ἐρημιά, ὄξω ἀπ' τό δικό της χτήμα, τῆς ἔπιασα τό χέρι καί ὄση ὥρα μιλοῦσαμε δέν τ' ἄφηνα. Ὑστερα τῆς εἶπα μέ νόημα:

– Τέτοια χερᾶκια δέν εἶναι πλασμένα γιά τραχιές δουλειές. Τά δικά μου μποροῦνε νά δουλέψουνε καί γιά τούς δύο μας.

Ἔκανε πώς δέν κατάλαβε.

– Δέν εἶμαι καί τόσο ψηλομαθημένη, μ' ἀποκρίθηκε.

Ὅταν ὁ παπα-Φώτης κι ἡ παπαδιά δέν ἦτανε μαζί της στό χτήμα, πετιόμουνα μέ τ' ἄλογο, πήδαγα τό φράχτη καί τῆς φώναζα:

– Θέλεις βοήθεια;

Ἔκανα πώς τῆς ἔδειχνα τοῦτο καί τ' ἄλλο: «Ἦτσι ἔτσι, νά ἔτσι...», τῆς ἔλεγα κι ἄπλωνα τό χέρι μου πάνω της γιά νά τῆς δείξω. Κείνη τότες ἀναρριγοῦσε καί δυσκολανάσαινε κι ἐγώ ἔτρεμα καί φούντωνα· μά καί νά φιληθοῦμε δέν ξεθαρρεύαμε.

Κάποτες ξεμοναχιαστήκαμε κάτω ἀπό πυκνά σκοῖνα. Τά κορμιά μας ἀγγίζανε καί νιώθαμε μιά γλυκιά ἀνατριχίλα, πού πηγαινορχότανε ἀπό κείνη σέ μένα κι ἀπό μένα σέ κείνη.

– Λοιπόν; εἶπε ντροπαλά.

– Λοιπόν; ἔκανα κι ἐγώ.

Λόγο δέν μποροῦσα ν' ἀρθρώσω, μή φύγει τέτοια

χαρά. Κάποια στιγμή τό χέρι μου ἄγγιξε τό στήθος της καί τότες μ' ἔπιασε ζαλάδα. Θάρρειες κι εἶχα πιεῖ ἕνα γαλόφι κρασί! Ἡ σάρκα μέ πρόσταζε νά τήν ἀρπάξω στήν ἀγκαλιά μου. Ὅμως κρατήθηκα. Ἔβδρα ὅλη τή δύναμή μου, δάγκωσα τό ἴδιο τό χέρι μου καί τό μάτωσα. Μέ τήν Κατίνα δέν ἤθελα νά γίνει ὅ,τι ἔγινε μέ τήν Ἐνταδιέ. Ἦθελα νά μέ ξέρει γιά ἄντρα της, νά τήνε πάω στό νυφικό κρεβάτι μ' ἄσπρο φουστάνι καί στεφάνι μέ λεμονανθούς...

Δέν ξέρω ἂν κατάλαβε τήν ταραχή μου· ἀποτραδήχτηκε.

– Ξέχασες; Κάτι θά μοῦ ἔλεγε σήμερα. Γι' αὐτό δέ μ' ἔφερες ἐδῶ; εἶπε γιά νά γυρίσει ὁ νοῦς μας ἀλλοῦ.

– Δέν τό ξεχάσα. Πῶς νά τό ξεχάσω; Κεῖνο πού θά σοῦ ἔλεγα τό ξέρεις ἀπό καιρό. Τό σπίτι μου τελειώνει ὅπου νά ἔναι καί σέ περιμένει...

Μ' ἄκουσε μέ κατεβασμένα μάτια, δίχως ν' ἀπαντήσει. Ἡ ἀνάσα της ἔφτανε ἴσαμ' ἐμένα ζεστή καί μυρωμένη σάν γιασεμί.

– Ἐχουμε κάνει ἀλλιώτικη ζωή, τῆς εἶπα. Ἐσύ μεγάλωσες μέ σκολειά, κι ἐγώ μεγάλωσα στίς πιάτσες καί στά χωράφια, σχεδόν ἀγράμματος. Ἐσύ ἔζησες στά πλούτη μ' ἕναν πατέρα μαλακό. Ἐγώ τά στερήθηκα ὅλα κι εἶχα ἕναν πατέρα τίμιο μὰ σκληρό. Βασάνιζε τή μάνα μου – ἴσως θ' ἄκουσες γι' αὐτό. Δέν τοῦ μοιάζω. Ἐγώ θέλω νά σ' ἀγαπήσω πολύ, ὅπως θά θέλανε ν' ἀγαπηθοῦνε οἱ γυναῖκες πού περάσανε πικραμένη ζωή. Σάν ἄνθρωπος, ἔχω τά κουσουρία μου. Εἶμαι παρὰ πάνω περήφανος κι ἐγωιστής, κάμποσο ἐγωιστής. Εἶμαι καί πεισματάρης. Ὅ,τι θέλω, τό θέλω δίχως παζαρέματα καί πονηριές. Βλέπεις; Σοῦ παραδίνω τήν ψυχή μου.

Ἡ Κατίνα ἀκούμπησε τό μικρό κεφαλάκι της στό στήθος μου καί δάκρυα καυτά τρέξαν ἀπ' τά μάτια της. Ἐπιασα τό πηγούνη της μέ τά δύο μου δάχτυλα κι ἀνασήκωσα τό κεφάλι της:

– Κλαῖς; Γιατί;

– Γιατί σ' ἀγαπῶ πολύ. Δέν ξέρω πῶς νά σ' τό πῶ...

– Ὅπως τό λές εἶναι ὁμορφα...

Ἀπλωσα τά μπράτσα μου, τήν ἀγκάλιασα, γύρεψα τά χεῖλια της καί τότε νιώσαμε πῶς ἤμασταν πλασμένοι ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλον. Ἐνιωθα σάν τό φρούτο πού γούρμασε. Ἦθελα νά παίξουν ὄργανα καί νά χορέψω, νά πῶ λόγια πού ἄλλοτες δέν περνοῦσαν ἀπ' τό λογισμό μου. Ὅμορφη πού εἶναι ἡ νιότη σάν ἔχεις ἀγάπη!

ΘΑ ἮΤΑΝ Η ΩΡΑ ΤΡΕΙΣ τ' ἀπόγεμα ὅταν ἔφτασα στό σταθμό τοῦ Ἀγιασουλίου καί πήρα τό δρόμο γιά τό χωριό μου. Βάδιζα μέ τό πάσο μου. Ὁ ἥλιος τοῦ Μάρτη ζεστός, ξεπεταμένα τά γεννήματα, μπουμπουκιασμένα τά δέντρα. Χαρά Θεοῦ! Ἡ καρδιά μου παράδωγαινε μέ τίς καρδερίνες καί τά κοτσύφια.

Μέ τό Μάρτη ὅλα τά κορίτσια στό χωριό θά βάλουνε δαχτυλίδι ἀπό στριμμένες κόκκινες καί ἄσπρες κλωστές. Κι οἱ γοιές θά κυνηγοῦνε ὄσες δέ βάλανε: «Μαρ' κόρη μ', Μάρτ' δέν ἤβαλες; Θά σί καρδουνιάς' οὔ γήλιους!» Ἡ Κατίνα φέτος δέ θά φορέσει Μάρτη, μὰ βεργιέτα εἴκοσι τεσσάρων καρσιῶν. Θά κἀνω ἄρραβώνα νά τόν θυμοῦνται ὅλοι! Καί κείνη θά λάμπει πιό ὁμορφη μέσα στίς ὁμορφες...

Πρίν φτάσω στην πλατεία, είδα από μακριά κόσμο συναγμένο στο καφενείο· μαύριζε ο τόπος. Τί γίνεται; Γιατί παρατήσανε τόσο νωρίς οι άντρες τά χωράφια;

‘Ο αδερφός μου, ο Σταμάτης, έτρεξε νά μ’ ανταμώσει και μέ κομμένη ανάσα μου ‘πε:

– Μανώλη, τοιμάσου, μᾶς παίρνουνε στρατιώτες! ‘Η γαζέτα γράφει για δεκαπέντε ηλικίες!

– ‘Αιντε, μπρέ! ‘Εγώ απ’ τή Σμύρνη έρχομαι. Τέτοιο πράμα δέν άκουσα.

Δέν ήμωνα σίγουρος μά δέν ήθελα και νά δείξω πώς ξαφνιαστήκα.

– Πάνε πάλι οι κόποι μας! Και τώρα πού θά πιάνουμε τήν καλή μέ τά καπνά...

– Για, μή διάζεσαι! είπα και μου μπήκε και μένα έγνοια.

– Τί νά μή διάζομαι; ‘Απ’ τίς δυό ή ώρα, πού φτάσανε οι φημερίδες μέ τήν πόστα, μαθεύτηκε τό νέο. Στόν καφενέ τά λέμε και τά ξαναλέμε... Νά σου πω κάτι, αδερφέ; Τούτη τή φορά φοβάμαι, μά τήν Παναγιά, σου λέω! Φοβάμαι! Μιά του κλέφτη, δυό του κλέφτη...

‘Αλλα σκεφτόμουνα έγώ: ‘Ακόμα τά μέρη μας δέν έχουνε προσαρτηθεί στην ‘Ελλάδα. ‘Εμείς περνούμε για ‘Οθωμανοί υπήκοοι. Πώς γίνεται, λοιπόν, νά μᾶς πάρουνε στρατιώτες; ‘Αν τό καλεϊ ή ανάγκη, θά πάμε, δέ λέω. ‘Ομως...

‘Αρπαξα τήν πρώτη φημερίδα πού βρήκα στο καφενείο και διάβασα προσεχτικά τήν κάθε άράδα. ‘Εγραφε για «τούς εν Μ. ‘Ασία ‘Ελληνας υπηκόους, δεκαπέντε κλάσεων, άνυποτάκτους κλπ.»

– Τί κάνετ’ έτσι! είπα σε κάτι φίλους μου πού τά βάρφανε μαύρα. Δέ γράφει για ‘Οθωμανούς, μά για ‘Ελληνες υπήκοους.

Ξαναρπάξανε όλοι μαζί τίς φυλλάδες και βγάλανε μέ ανακούφιση ένα άσκι άγέρα απ’ τά πνεμόνια τους.

– ‘Αχ, ναι, μπρέ! Σωστά μιλάει ο Μανώλης. Τί διαβάζαμε τόσην ώρα!

Οί κεφαλές του χωριού, δημογερόντοι και παπάδες, πού ήτανε όλοι συναγμένοι εκεί, ριχτήκανε πάνω μου νά μέ φάνε:

– Πολύ έξυπνο σε γέννησε ή μάνα σου! Κρίμας πού κάνεις και τόν πατριώτη! ‘Από πότε τό ‘χεις τιμή σου νά ‘σαι ‘Οθωμανός;

– ‘Υπάρχει Τουρκιά για νά ‘χει και υπήκοους!

– Φορέστε του φέσι νά καμαρώνει! Φέσι!

– ‘Ακούς ‘Οθωμανοί και ‘Ελληνες! ‘Οσοι θέλουνε νά περάσουνε για ‘Οθωμανοί νά μᾶς τό πουνε...

Οί άνθρωποι κατεβάσανε τά κεφάλια. Τό βράδυ βγήκε τελάλης και φώναξε:

– Αύριο πρωί, όλοι οι άντρες από είκοσι ένα χρονώ ίσαμε τριάντα πέντε, νά μαζευτούνε στο σταθμό του ‘Αγιασουλούκ. ‘Οποιος δέν παρουσιαστεί θά ‘χει βαριά ποινή...

– Θά βρούμε διαβολομπελά, έκανε ο γιός του Χαρίτου του ζευγα. Οί Τουρκοί όπου τσακώσουνε Μικρασιάτη στρατιώτη, τόν κρεμούνε απ’ τή γλώσσα. Μέ τά μᾶς, σου λέει, δέν πιάνουνε οι νόμοι του στρατού γιατί είμαστε έθελοντές...

Τό άλλο πρωί, τετρακόσιοι Κιρκιντζώτες βρεθήκαμε απ’ τ’ ‘Αγιασουλούκ κατευθείαν στη Σμύρνη. Στην προκυμαία, μπροστά στον «Όικο του Στρατιώτη», κάποιος μᾶς έβγαλε πατριωτικό λόγο. Τόσο συγκινη-

θήκαμε πού δακρύσαμε. Τό πήραμε απόφαση: Τό χρέος στην πατρίδα μᾶς καλοῦσε νά πιάσουμε τουφέκι καί νά μὴν τ' ἀφήσουμε παρά σάν μποῦμε στην Πόλη. Γιά νά πῶ τὴν ἀλήθεια, δέν ἤμωνα ἀπὸ κείνους πού θέλανε τὴν Πόλη, γινόμενα καλά καί μέ τὰ ὅσα πήραμε. "Ὅμως, σά φόρεσα τό χακί, εἶπα: "Αἰντε νά ξεμπερδεύουμε, νά μὴν ἔχουμε φασαρίες. Καί φώναζα κι ἐγὼ νά διώξουμε τὸν Τοῦρκο στην Κόκκινη Μηλιά.

Τὴ μέρα πού ὀρκιστήκαμε εἶχε γεμίσει ἡ προκυμαία λαό· Βουρλιῶτες, Κουκλουτζαλήδες, Μπουρνοβαλήδες, Σεβντικιαλήδες, Κουσαντιανοί, Κιρκιντζῶτες. Φέσες καί βράκες λεβέντικες ἀνεμίζανε. Κορίτσια μᾶς ραίνανε μέ ἄνθη· λαλούσανε τὰ ὄργανα τοῦ κάθε χωριοῦ, στηθήκανε χοροί. "Ὅμορφα ἄρχιζε τοῦτο τό στρατιωτικό...

Δέν πρόλαβα ν' ἀρραβωνιαστῶ μέ τὴν Κατίνα καί, τό χειρότερο, δέν κατάφερα νά τὴν ἀποχαιρετίσω. Ὁ παπα-Φώτης φρόντισε νά τὴ φευγατίσει γιά τό "Αἰντίνι πρὶν τὴν ἀνταμῶσω. "Ἐπρεπε λέει νά πάει νά ὑπογράψει κάτι χαρτιά γιά νά πάρει πίσω τό τοιφλίκι τοῦ πατέρα της. Πρόλαβε καί μου 'στελε κρυφά ἓνα γράμμα ὅλο ἀγάπη. "Αρχισα νά ὑποπτεύουμαι πὼς ὁ παπα-Φώτης δέν ἤθελε τό γάμο μας κι ἔκανε ὅ,τι μπορούσε νά μᾶς χωρίσει. Μέ κατηγοροῦσε πὼς δέ φέρθηκα σάν πατριώτης στό ζήτημα τῆς στρατολογίας καί δέν ἤθελε, λέει, νά μέ ξαναδεῖ στὰ μάτια του. Εἶχα ἐμπιστοσύνη στην Κατίνα· ἦταν ἡ μόνη πού μπορούσε νά τὸν κάνει ν' ἀλλάξει γνώμη.

Τῆς ἔστειλα ἀπὸ τὴ Σμύρνη ἓνα μεγάλο γράμμα. Τῆς ζητοῦσα νά κάνουμε τὸν ἀρραβῶνα μας πρὶν φύγω γιά τό μέτωπο. «Ἡ ἀγάπη σου εἶναι γιά μένα φυ-

λαχτό, Κατίνα, τῆς ἔγραφα. Κάνε τί θά κάνεις ν' ἀνταμῶσουμε.»

Δέν ξέρω τί ἀπόγινε. Δέν πήρα ἀπάντηση οὔτε σ' αὐτό οὔτε σέ ἄλλα δύο γράμματα πού τῆς ἔστειλα. Κι ἐγὼ δέν ξανάγραφα. Φοβήθηκα μήπως ἡ Κατίνα μεγαλοπιάστηκε πού πήρε πίσω τό τοιφλίκι τοῦ πατέρα της καί μετάνιωσε. "Ὅμως, μέσα μου εἶχα μιά κρυφή ἐλπίδα, μου χρειαζότανε. Καί περίμενα...

ΜΑΣ ΠΡΟΓΥΜΝΑΣΑΝΕ ΜΟΝΟ εἴκοσι πέντε μέρες καί μετὰ μᾶς στείλανε στό μέτωπο. Ἡ διασύνη τοῦ στρατηγείου δέ μ' ἄρесе. Μέ τό τοιρίσι κολλήσανε μερικά ἀνεξάρτητα συντάγματα· μικρασιάτες οἱ φαντάρει, παλιολλαδίτες οἱ ἀξιωματικοί. Ἐπεσα στό 1ο ἀνεξάρτητο σύνταγμα πού ἀργότερα τό βαφτίσανε 31ο. Μᾶς στείλανε στην Πέργαμο σέ μιά ὑπηρεσία ἀσφάλειας καί στοὺς τρεῖς μῆνες ἡ διμοιρία μου πήγε στό Δονταρλή.

Τὴν περιοχή τοῦ Δονταρλή τὴν ὄριζε ἓνας ξακουστός τσέτης, ὁ Κιόρ Μεμέτ, πού τάραζε τό στρατό. "Ἐνα βράδυ μᾶς κράτησε ἄγρυπνους καί μᾶς ἔφαγε κάμποσα παιδιά.

– Ξέρεις κάτι; ἦρθε καί μου 'πε ἐμπιστευτικά ὁ λοχίας. "Ἐχω τὴν πληροφορία, ἀπὸ σίγουρη μεριά, πὼς ὁ Κιόρ Μεμέτ κρύβεται σ' ἓνα χωριό. Σκέψου ἐπιτυχία νά τὸν πιάσουμε ἀπὸ δικὴ μας βουλή!

– Ὁραῖα τά λές, τοῦ εἶπα. Μά τοῦτες οἱ δουλειές θέλουν ψήσιμο. Πρέπει νά ξέρουμε πόσα παλικάρια ἔχει κοντά του, τί μέτρα παίρνει, τί συνήθειες ἔχει καί τί ὄπλισμό. Δέν κάνει νά γυρίσουμε ντροπιασμέ-

σας. Ποιό τ' ὄφελος νά σωπαίνεις; Μόνο πού ἀγριεύει ὁ λοχίας καί αὔριο θα σοῦ ἀνοίξει τά ποδάρια μέ τό ξουράφι καί θά σοῦ τά παστώσει ἀλάτι.

Τοῦ μιλοῦσε ὦρα πολλή κι ὕστερα βγῆκε καί μᾶς εἶπε:

– Ἐδῶ εἶστε κι ἐδῶ εἶμαι. Αὔριο ὁ Τουρκαλάς θάν τά εἶπει ὅλα. Ξέρω κόλπα ἐγώ!

Τά ξημερώματα, πρίν τό ἐγερτήριο, ὁ Τοῦρκος ἀποπειράθηκε νά δραπετεύσει. Ζήτησε ἀπ' τό σκοπό τήν ἄδεια νά πάει γιά τήν ἀνάγκη του. Κεῖνος ἀνύποπτος τόν ἔβγαλε ὄξω. Ὅπου αὐτός τοῦ δίνει μιά σπρωξιά, τόν πετάει χάμω κι ἀρχίζει νά τρέχει σάν δαιμονισμένος.

Πρῶτος ἐγώ ἄκουσα τίς φωνές καί πετάχτηκα γυμνός. Τόν πρόκανα στήν ἀνηφοριά πρίν πέσει σέ ντερεδιές καί τόν χάσω. Ἀρχίσαμε μίαν ἄγρια πάλη. Δυσκολεύτηκα νά τόν κάνω ζάφτι, γιατί ἔταν χεροδύναμος κι ἀποφασιστικός· μά κι ἐγώ ἤμουν ἀδίστακτος.

Τά κορμιά μας κουβαριαστήκανε. Ἀγκομαχοῦσαμε. Τό γόνατο τοῦ Τοῦρκου, σίδερο σωστό, ἦρθε καί στρίμωξε τό ξεγυμνωμένο στήθος μου καί τό κρατοῦσε καρφωμένο. Μ' εἶχε στό χέρι. Τό μάτι του, ἄγριο, μεθυσμένο, ἀντικρίστηκε μέ τό δικό μου. Κεῖνη τή στιγμή θά ἔλεγε πῶς ἀντιπάλευε ἡ Τουρκιά μέ τήν Ἑλλάδα...

Ἔτσι πού μ' εἶχε χάμω μποροῦσε ν' ἀρπάξει μιά πέτρα καί νά μου λιώσει τό κεφάλι. Δέν τό σκέφτηκε. Ὅμως ὁ δικός μου νοῦς δούλευε. Ὑπολόγισα πῶς θά συγκεντρώσω σέ μιά κίνηση ὅλη μου τή δύναμη νά τόν ἀναποδογυρίσω.

Πάνω στήν ὦρα, νά κι ὁ λοχίας μέ δυό ἄντρες. Ση-

κώνει τ' ὄπλο νά χτυπήσει τόν Τοῦρκο· αὐτός μέ μιά πιδέξια κίνηση τ' ἀρπάξει, πηδάει ὀρθός μέ τή μπούκα γυρισμένη κατά πάνω του, ἔτοιμος νά πατήσει τή σκανδάλη. Ὅπως ἤμουνα γερός τόν ἀρπάζω ἀπ' τά ποδάρια. Ἡ σφαῖρα του ἀστόχησε. Τά μάτια του πήρανε μίαν ἔκφραση τρόμου. Τοῦ περάσαμε χειροπέδες καί μέ κλοτσιές καί κοντακιές τόν φέραμε στό φυλάκιο. Τόνε δέσαμε καί τόν τυλίξαμε μέ σκοινί, πάνω σ' ἓνα στύλο, ὅπως φασκιώνουν τά μωρά. Ὅστερα πῆρε ὁ λοχίας τό βούρδουλα κι ἄρχισε:

– Μίλα, ρουφιάνε!

– Μίλα, κερατά!

– Μίλα, σκύλε!

– Μίλα, ἀντίχριστε!

Ὁ γαμπρός τοῦ Κιόρ Μεμέτ δεχόταν τίς βουρδουλιές ἤρεμος, λές καί δέν ἦτανε δικό του τό κορμί πού βασανίζαμε. Τέντωναν οἱ φλέβες τοῦ λαιμοῦ του σάν καραδόσκοινα, πλάταινε τό στήθος του, κουμαντάριζε τήν ἀνάσα του νά μή βγαίνει λαχανιαστή καί προδίνει τόν πόνο του.

Μ' ἔπιασε ξαφνικός φόβος. Τί ἔταν αὐτή ἡ δύναμη πού γύριζε, θαρρεῖς, τή βουρδουλιά στό δικό μας κορμί κι ἄφηνε ἀνέγγιχτο τό δικό του; Δέν εἶχα ποτέ μου χτυπήσει ἄνθρωπο. Ὅταν ἦρθε ἡ σειρά μου νά τόν παραλάβω, γιατί τούς ἄλλους τούς φωνάξανε σέ ὑπηρεσία, ἔνωσα μιά δειλία καί δέν ἤξερα πῶς νά τήνε πνίξω. Τοῦ μίλησα μαλακά καί ἀναντρα δίχως νά τόν κοιτάζω.

– Τό βλέπεις πῶς εἶσαι χαμένος. Τί περιμένεις; Ἄν θέλεις ἀπόψε νά γυρίσεις στή γυναῖκα σου καί στά παιδιά σου, μίλησε. Μίλησε, βρε! Μίλησε, νά πάρει ὁ διάολος! Μίλησε νά τελειώνουμε!

Μέ κοιτάξε μέ μίσος καί ἀηδία σάν νά μέ φτουσε.

– Γκιαούρηδες, καταραμένοι!

Σήκωσα ένα ξύλο καί σάν τρελός τόν χτύπησα στό κεφάλι. Οί κόρες τῶν ματιῶν του γυρίσανε κι ἀφήσανε θολό τ' ἀσπράδι. Τό στητό μέτωπο ἔγειρε· ἔπεσε τό κεφάλι στό στήθος μέ μιά μοναδική κίνηση.

Πέταξα τό ξύλο, ἔφερα τίς παλάμες στά μάτια κι ἔσυρα κραυγή.

– Τόν σκότωσα!

Ἦρχισα νά τρέχω μπρός καί νά ξαναγυρίζω πίσω καί νά ξανατρέχω μπρός. Ὑστερα περίμενα νά ῥθοῦνε νά μέ συλλάβουνε. Ὁ λοχίας ἔφτασε πρῶτος κι ἔπιασε νά μέ παρηγορεῖ.

– Μετάλλιο πρέπει νά πάρεις, ἔλεγε, ὄχι τιμωρία.

Ἦρθανε κι οἱ ἀποδέλοιποι κι ὄλοι μαζί ψάχνανε πῶς θά συντάξουνε τήν ἀναφορά γιά τό φρούραρχο. «Ὁ γαμπρός τοῦ ὀδελυροῦ λητοσυμμορίτου Κιόρ Μεμέτ, τόν ὁποῖον συνελάβαμεν μέ ὄντως ὑπαράνθρωπον προσπάθειαν, ἀποπειραθεῖς νά δραπετεύσει ὀλίσθησε καί...»

Ἦση ὥρα ἐτοιμάζανε τήν ἀναφορά, ἐμένα τό μάτι μου περιεργαζότανε τό σκοτωμένο. Τόν ζήλευα, μά τό Χριστό! Ἦμοιαζε τόσο σίγουρος. Ὁ λαχαγός μας δέν πίστεψε λέξη ἀπό τήν ἀναφορά, ὄμως δέν ἔκανε καί ἀνακρίσεις. Εἶπε στό λοχία:

– Στό μέλλον νά εἶστε προσεκτικότεροι...

Οὔτε γάτα οὔτε ζημιά! Στόν πόλεμο δέν εἶναι εὐκόλο νά ξεχωρίσεις τή δολοφονία ἀπό τήν πατριωτική πράξη. Εἶχα πάρει μέρος σέ μάχες, εἶχα σημαδέψει καλά τούς ἐχθρούς τῆς πατρίδας μου κι ἤμουνα περήφανος γιά τά κορμιά πού ἔφαγα. Μά τούτη δῶ ἡ πράξη μου ἀναστάτωσε τήν καρδιά.

Τήν ἄλλη μέρα αὐγές μετακινήθηκαμε γιά τό Τσιβρίλ. Μέσα στόν τρόπο τοῦ πολέμου ξεθώριασε κι αὐτή ἡ ἀνάμνηση.

ΤΟ ΜΕΤΩΠΟ ΣΤΟ ΤΣΙΒΡΙΑ ἦτανε ἡσυχό. Εἶχαμε μόνο μικροαιφνιδιασμούς καί μερικές ἀναγνωρίσεις. Μιά μέρα φύλαγα σκοπός στό παρατηρητήριο. Νά καί φάνηκε ἕνας Τοῦρκος· στά χέρια κρατοῦσε ἕνα ἄσπρο πανί. Τοῦ φώναξα νά πλησιάσει καί τόν ρώτησα τί θέλει.

– Ἦφυγα ἀπό τόν Κεμάλ, εἶπε· βαρέθηκα πιά νά πολεμῶ. Θέλω νά γυρίσω στό χωριό μου, στή φαμελιά μου... Κι ἔκλαιγε.

Τόν παράδωσα στόν ἀξιωματικό τῆς ὑπηρεσίας. Ὁ Γιακουμής ἀπ' τή Νέα Ἦφεσο τόν εἶδε καί τότε γνώρισε. Ἦτανε πατριώτης του καί τό 14 εἶχε κάψει πολλούς χριστιανούς.

– Πιστέψατε, μπρέ κορόιδα, μᾶς εἶπε, πῶς ὁ Τουρκαλάς κουράστηκε νά πολεμᾶει καί γυρίζει στό χωριό του, νά φυτέψει πούλουδα; Αὐτός, μάτια μου, ἔχει μεγάλη ἀποστολή. Θά πάει στό Κουσάντασι, πού ἔναι ἰταλοκρατούμενη ζώνη καί θά ὀργανώσει ὀμάδες νά ρημάξει τά χωριά μας.

Δυό φαντάροι πού δέν ἦταν ἀπ' τά μέρη μας, τοῦ εἶπανε πῶς δέ σκέφτεται σωστά. Γυρνάει τότες καί μέ φωνή τρανταχτή, λέει:

– Εἶμαι παθός ἐγώ! Στά 14 ἔχασα δυό ἀδέρφια στ' Ἀμελέ Ταμπούρια. Στά περσινά, στό Ἦιντίνι, ἔχασα τή μοναχαδερχή μου, πέντε μερῶ νυφούλα! Δέν μπορεῖ, θά ἦτανε κι αὐτός μαζί μέ τούς ζεῖμπέκους! Κε-

φαλή είχανε τόν Γιουρούκ ἄλλή, τό θερίο. Μπουκάρανε ἀπ' τήν ἰταλοκρατούμενη ζώνη μέ τά ζειμπέκια καί μέ τά ταγκαλάκια κι ἀρχίνησε ἡ σφαγή. Μάζεψε ὁ μοδόρος τά ὁμορφότερα κορίτσια, τά ἔβαλε στή σειρά, τά ξεγύμνωσε, τούς χαϊδολόγησε τά στήθια κι ἀπέ σέρνει μαχαίρι καί χράπ χρούπ κόφτει τίς ρώγες τους! Γελοῦνε τά ζειμπέκια, γελάει κι ἀτός του, στρίβει περήφανα τό μουστάκι: «Θά φτιάσω κομπολόι ἀπό ρώγες! Ἐξόν ἀπό μένα κανεῖς στόν κόσμο δέ θά τό ἔχει!»

Ἄπ' τό πάθος τό ἄγριο πού εἶχε στή φωνή του ὁ Γιακουμής, ἔκρινε τό τέλος τοῦ Κέλ Μεμέτ. Σέ δύο μέρες, καθῶς γύριζα ἀπό ἐνέδρα, ἔμαθα πῶς ὁ Τοῦρκος αὐτόμολος πῆγε «ν' ἀποδράσει καί ἐφονεύθη».

Ὁ Γιακουμής ἦρθε καί μου τά ἰστόρησε. Τό πρόσωπό του ἦτανε στεγνό ὅπως καί τά λόγια του καί δέν ξεδιάκρινα τί ἐνιωθε: Πῆγα τή νύχτα στό γιατάκι του, ἡ ὥρα μία καί σαράντα πέντε λεφτά. (Εἶχα φροντίσει νά μπῶ θαλαμοφύλακας). Τόνε ξύπνησα. Τοῦ εἶπα: «Κέλ Μεμέτ, σήκω νά μᾶς βοηθήσεις νά πιάσουμε ἕνα δαμάλι, πού μᾶς ἔφυγε καί δέν μποροῦνε νά τό πιάσουνε οἱ μαγέροι· πρέπει νά τό σφάζουμε γιά τ' αὐριανό συσσίτιο. Βάλε τά τσαρούχια σου καί πᾶμε!» Σηκώθηκε. Τά εἶχε λίγο χαμένα. Ἄμα βγήκαμε ὄξω ἀπό τήν αὐλόπορτα, προσποιήθηκα πῶς πᾶω πρὸς νεροῦ μου καί τοῦ εἶπα: «Προχώρα! Πίσω ἀπό κεῖνο τό χτίριο εἶναι οἱ μαγέροι καί μᾶς περιμένουνε.» Τόν ἄφηκα καί προχώρησε τριάντα μέτρα καί ὕστερα τοῦ τήν ἀναψα! Τόνε βρῆκε ἡ σφαῖρα ντούμ ντούμ στό κούτελο. Ἄνοιξε τό κρανίο του, ἔφυγε τό καύκαλο ἀπ' τά φρύδια κι ἔπεσε σάν πιάτο γεμάτο μυαλά! Τότες ἔριξα δύο σφαῖρες στόν ἀγέρα

καί φώναξα: «Στά ὅπλα!» Στόν ἐπιλοχία, πού κατέβηκε πρῶτος, εἶπα πῶς ὁ Κέλ Μεμέτ ζήτησε ν' ἀποδράσει. «Καί ποιός μαλάκας ἦτανε φρουρός;» ρώτησε καί δίχως νά ξετάξει τίποτ' ἄλλο ἔφυγε, γιά νά πάει νά συχάσει τούς ἄντρες πού εἶχανε ἀναστατωθεῖ. Ὁ διοικητής τοῦ λόχου πῆρε τήν ἀναφορά. Τώρα δά, στήν ἐπιθεώρηση, μέ κοίταξε στά μάτια καί μου εἶπε: «Κοίταξε, Σεφέρογλου, μὴν τά πληρώσεις κι ἐσύ μαζεμένα!»

Τίποτα πιά δέ μᾶς ξάφνιαζε. Τό κακό πλήθαινε ὅπως καί οἱ νεκροί.

ΕΙΧΑ ΒΓΑΛΕΙ ΦΗΜΗ ΣΤΟ λόχο πῶς ἤμουνα καλός σκοπευτής. Κάποτε σημάδεψα, ἀπό ἀπόσταση πενήντα μέτρα, ἔξι κάλυκες καί τούς πέταξα καί τούς ἔξι δίχως ν' ἀστοχήσω. Ἔτσι βρῆκα τόν μελά μου ἀπ' τούς ἀξιωματικούς. Ὅπου δύσκολη ἀνίχνευση, περιπολία, ἐνέδρα, «φωναχτε τόν Ἀξιότη», λέγανε. Μία μέρα πού βρισκόμαστε στίς πηγές τοῦ Μαίαντρου, κοντά στό χωριό Ἰσικλάρ, μέ στείλανε μέ ἄλλους τέσσερις σ' ἕνα παρατηρητήριο. Μόλις φτάσαμε, δεχτήκαμε βροχή τίς σφαῖρες. Πέσαμε πρηνηδόν. Οἱ μπουνταλάδες οἱ Τοῦρκοι – τούς ὑπολογίσαμε ἴσαμε εἴκοσι – θά μπορούσανε νά μᾶς φᾶνε ὅλους. Αὐτοὶ ὅμως κοιτάξανε νά κρυφτοῦνε μέσα σ' ἕνα παλιό ἀσβεστοκάμινο κι ἔτσι τά πρῶτα τους πυρά πήγανε στοῦ Καραγκιόζη τό γάμο. Ξεθαρρέψαμε κι ἀρχίσαμε νά τούς χτυπάμε κι ἐμεῖς. Ἐνας συνάδερφος, ὁ Ξυδάκης, σηκώθηκε νά σημαδέψει γονατιστός, ἔδωσε στόχο καί δέν πρόλαβε οὐδέ «ἄχ» νά βγάλει. Ἐνας

άλλος, πού είχε μείνει πίσω, για σωματική του ανάγκη, μόλις άκουσε τής όμοθροντίες γύρισε στό λόχο. "Ετσι είχαμε μείνει μόνο τρεις ν' αντιμετώπισουμε είκοσι! 'Η θέση μας ήτανε άπελπιστική. Οί Τουρκοί θά μπορούσανε νά μᾶς κυκλώσουνε. Δίπλα μου είχα έναν ψύχραιμο καί γερό σκοπευτή, τό Γιάννη Πατσή.

– Γιάννη, του λέω, έσύ κι ό Λέαντρος προσέχτε τή δεξιά μπάντα· τήν άριστερή καί τό καμίνι άφήστε τα σέ μένα.

– Κανένας δέ θά περάσει, μακάρι νά 'χει λαγοῦ ποδάρια, μ' άποκρίθηκε.

Κείνη τή στιγμή νά ένας Τουρκός από δεξιά. 'Ο Γιάννης τόν σημάδεψε στό κούτελο. Πετάχτηκε κι ένας άριστερά, τήν άρπαξε κατάστηθα καί κυλίστηκε χάμω σάν άγρίμι. "Εριχνα κάτι συστημένες στόν τοίχο του καμινιού, πού τούς κόβανε κάθε διάθεση νά σηκώσουνε κεφάλι. Ξαφνικά άκούστηκε μαζεμένο τουφεκίδι· ύστερα έγινε ήσυχία. Δέν καταλαβαίναμε τί τρέχει.

– Γιάννη, είπα στό φίλο μου, βαρᾶτε κι οί δυό στούς τοίχους του καμινιού. Θά κάνω ἄλμα νά πετάξω χειροβομβίδα.

"Άκουσα τή χειροβομβίδα νά σκάει, μά καί πάλι άπόκριση καμιά. Δέ μᾶς έμενε πιά άμφιβολία πώς φύγανε. Γιατί όμως; Τί τούς άνάγκασε; Τήν άπάντηση μᾶς τήν έδωσε μιά διμοιρία πού έρχότανε νά μᾶς ένισχύσει. Στήσανε οί δικοί μας τό όπλοπολυβόλο, πήραμε κι έμεις θέση καί χτυπούσαμε τούς Τουρκούς από πίσω. Λίγοι καταφέρανε νά περάσουνε ζωντανοί τό ποτάμι.

Θέλησα νά ρίξω μιά ματιά στό καμίνι, νά δώ πόσους έφαγε ή χειροβομβίδα μου. Είδα τρία κουφάρια

τό ένα πάνω στ' άλλο. Κουρασμένος κάθισα στό άνοιγμα του καμινιού μέ τά πόδια κρεμασμένα.

– "Ωρα νά στρίψουμε τσιγάρο, είπα στό Γιάννη.

"Εβγαλε καί κείνος τό τσακμάκι του. Λόξεψα τό κορμί κι έγχειρα πίσω ν' ανάψω.

– Φτηνά τή σκαπουλάραμε. «'Αν έχεις τύχη διάβαινε καί ριζικό πορπάτει.» Μόνο ό δόλιος ό Ξυδάκης πλήρωσε...

Δέν πρόλαβε νά τελειώσει ό Γιάννης κι άκούστηκε μιά πιστολιά άπ' τό καμίνι κι ύστερα καί δεύτερη. Τράθηξα γρήγορα τά ποδάρια μου. "Ενωσα βάρος στ' άριστερό μπούτι κι είδα αίμα νά τρέχει. «Μου τή φέρανε!» σκέφτηκα. Μ' έπιασε σύγκρουο. "Ηρθανε κι άλλοι συνάδερφοι νά δούνε τί τρέχει.

– Τί; Κι οί σκοτωμένοι τους τώρα θά μᾶς πολεμοῦνε!

"Από τήν έρευνα πού έκανε ό άξιωματικός βγήκε πώς ό τσέτης πού μέ χτύπησε ήτανε τραυματίας, δέν μπόρεσε νά φύγει καί κρυβόταν στά θάμνα. "Όταν έμεις κυνηγούσαμε τούς συντρόφους του, ή άφεντιά του βρήκε καιρό καί χώθηκε στό καμίνι νά σωθει. Σάν είδε πώς ξαναγύρισα καί κάθισα ξενιοασμένος, έκανε ό,τι έκανε καί μετά γύρισε τ' όπλο καταπάνω του!

– Πολεμοῦνε οί διαόλοι! Πολεμοῦνε! λέγανε οί φαντάροι καθώς μέ μεταφέρανε.

Τό τραῦμα μου δέν ήτανε σπουδαίο, μά τά κατάφερα νά μέ στείλουνε σέ νοσοκομείο στή Σμύρνη. Μ' έτρωγε ή έγνοια τής Κατίνας. "Επρεπε νά ξεκαθαρίσει τό ταχύτερο αυτή ή υπόθεση, δέν άντεχα τής ξεκρέμαστες δουλειές. Νά στείλω άλλο γράμμα δέν ήθελα. "Ημουνα σίγουρος πώς ό παπα-Φώτης κρατούσε

τά γράμματα. Ἐγραψα λοιπόν στήν ἀδερφή μου τή Σοφία καί τῆς ἀνοιξα τήν καρδιά μου. Τῆς εἶπα νά βρεῖ νά βρεῖ τήν Κατίνα, νά τῆς πει πώς πληγώθηκα καί πώς τήνε περιμένω νά κατεβεῖ στή Σμύρνη στό νοσοκομεῖο, τό ταχύτερο. Μόνο πού θά μάθαινε πώς εἶμαι τραυματίας αὐτό θά τῆς ἔδινε τή δύναμη νά βρεῖ τρόπο νά ῥθει.

Δέν πέρασε βδομάδα κι ἓνα μεσημεράκι ὁ Στρατής ὁ νοσοκόμος μου σφύριξε:

– Ἀξιότη, συχαρίκια! Μιά κοπέλα σέ ζητάει κάτω.

Ὅλο τό αἷμα ἀνέβηκε νά μέ πνίξει. Χώθηκα στό κρεβάτι, γιατί μου φάνηκε πώς ἔτσι θά τῆς ἔκανα μεγαλύτερη ἐντύπωση. Ἐψαξα γιά τό διαλιστήρι μου. Ἐβαλα γιά πρώτη φορά κολώνια στά χέρια – μιά κολώνια πού μᾶς μοίρασαν κάτι μεγαλοκυράδες τῆς Σμύρνης. Δέν ἤξερα πώς ἀκριδῶς νά φερθῶ. Νά τή φιλήσω; Νά τῆς πῶ πόσο βασανίστηκα; Νά δείξω τό ἄχτι πού εἶχα γιά τόν παπά; Τίποτα, θ' ἄφηνα τήν καρδιά μου λεύτερη νά κάνει κουμάντο. Ἡ ματιά μου θά τῆς ἔλεγε τά ὑπόλοιπα. «Κατίνα! Ἐλα πιά! Σέ θέλω. Ἐχω τήν ἀνάγκη σου!»

Ὅταν εἶδα πώς ἡ κοπέλα πού ἐρχότανε νά μέ δεῖ ἦταν ἡ ἀδερφή μου, κέρωσα! Ἡ καημένη ἡ Σοφία τρόμαξε στά χάλια πού μέ βρῆκε. Ἐπεσε στήν ἀγκαλιά μου καί μου εἶπε:

– Γιατί, Μανώλη, μᾶς ἐκρυψες τήν κατάστασή σου;

Εἶδα κι ἔπαθα νά ξαναβρῶ τή μιλιὰ μου καί νά τή βεβαιώσω πώς ἡ κατάστασή μου εἶναι καλή καί τό τραῦμα μου τιποτένιο.

– Καί δέν ἔχω μάτια νά δῶ τήν ὄψη σου; Πῶς ἔγινες ἔτσι;

– Θέλεις νά μάθεις πῶς; τῆς ἀποκρίθηκα καί μέ πῆρε τό κλάμα.

Πρώτη φορά ἔκλαιγα γιά γυναίκα κι ἐνιωθα ντροπή καί ταπεινώση. Ἡ ἀδερφή μου, σάν ἄκουσε τόν πόνο μου, μπερδεύτηκε ἀκόμα πιό πολύ καί δέν ἤξερε τί νά μοῦ κρῦψει καί τί νά μοῦ πει.

– Ἡ Κατίνα δέν εἶναι πιά στόν Κιρκιντζέ. Γιά τοῦτο δέν μπορέσαμε νά τήνε δοῦμε, νά τῆς μιλήσουμε. Ἴσως καί νά σ' ἀγαπάει ἀκόμα τό κορίτσι. Μή χολιάς. Ἐσένα σέ θέλουνε τόσες καί τόσες κοπέλες σάν τά κρούα νερά! Ὁ παπα-Φώτης φαίνεται πώς διάβαζε ὅλα τά γράμματα πού τῆς ἔστελνες. Γιά τοῦτο ἔσπρωξε τήν παπαδιά νά μείνει μέ τήν Κατίνα σ' Ἀιντίνι. Καί πῆγε κι ἀτός του. Μάλιστα, δυό βολές πῆγε. Καί λένε πώς τήν παντρολογάει μ' ἓνανε λοχαγό. Στή μάνα μας, ὁ γερο-τράγος – Θε μου, συχώρεσέ με – εἶπε: «Νά μηνύσεις τοῦ γιοῦ σου νά πάψει τίς γραφές. Ἡ Κατίνα δέν εἶναι τῆς σειρᾶς του.» Καί ποιός ξέρει τί εἶπε καί στό κορίτσι γιά σέκανε...

– Φτάνει! φώναξα.

Πήδησα ἀπ' τό κρεβάτι. Δέ μέ χωροῦσε πιά ὁ τόπος. Εἶπα νά λιποταχτήσω, νά τρέξω νά τήνε βρῶ, ν' ἀκούσω ἀπ' τά ἴδια τά χεῖλη της «Παντρεύουμαι τό λοχαγό! Μ' ἀρέσουνε τά μεγαλεῖα, τά τσιφλίκια! Δέν ἔπρεπε νά σηκώσεις τόσο ψηλά τά μάτια σου...».

Πέρασα ὅλη τή νύχτα σουλατσάροντας, πέρα δῶθε, στό διάδρομο. Μούγκριζε ἡ ψυχή μου σάν τή λαβωμένη δαμάλα. Γιατί νά ἔρθει πάλι τούτη ἡ λύπη; Ἀραθυμιά τήν εἶχαμε! Εἶναι λοιπόν τόσο βαρῦ ν' ἀποζητᾶς λίγη χαρά; «Πές μου, Κατίνα, γιατί πρέπει

νά σέ χάσω; Δέν εἶμαι τῆς σειρᾶς σου;» Γιά μᾶς λοιπόν δέν εἶναι ἄλλο ἅπ' τῆ χαμοζωή; Μόχτος καί πολέμοι!

Κοντά στό πρόσωπό μου ἤρθε καί κόλλησε τό δικό της. Τόσο κοντά πού ρούφαγα τήν ἀνάσα της κι ἔβλεπα τό καθαρό μέτωπό της, θαρρεῖς σέ μεγέθυνση. Τά μάτια της τά κρατοῦσε σφαλιχτά καί τά χεῖλια της εἶχανε φουσκώσει ἅπ' τά φιλιὰ μου. «Κατίνα! Κατίνα! Τί σοῦ ἴφταιξα καί μέ ποτίζεις τέτοια φαρμάκια; Κατίνα!»

Τί μπορεῖ νά νιώσει ὁ ἐρωτευμένος, πού λαχταράει χρόνια μιά γυναίκα καί σάν φτάσει ἡ ὥρα νά τήν κάνει δική του, χάνει τόν ἀντρισμό του; Ἔτσι ἐνιωθα. Ἔνα πλάσμα ἀνάπηρο πού ἔχασε τή γεύση τῆς ζωῆς.

Μέ πήρε τό παράπονο· ἐνιωσα πώς δέ θά τήν ἀντέξω τόση πίκρα. Κατέβαινα, κατέβαινα θαρρεῖς σ' ἕνα γκρεμνό. Κι ὕστερα μέ τό πληγωμένο ποδάρι μου ἔδωσα μιά κλοτσιὰ πάνω σέ μυτερά βράχια καί πόνεσα τόσο πολύ πού ἀγρίεψα. Στό διάολο! Στό διάολο, λοιπόν, τά «καλομαθημένα» κορίτσια! Ἡ ζωή ἔχει πολύ πιό σοβαρά πράματα. Ἐδῶ παίζεται ἡ τύχη τῆς πατρίδας. Ὁ γαμπρός τοῦ Κιόρ Μεμέτ μπορούσε μέ μιά λέξη του νά γυρίσει στήν ἀγκαλιά τῆς γυναίκας του καί προτίμησε τό θάνατο. Ὁ πληγωμένος στό καμίνι μπορούσε νά λουφάξει καί νά ζήσει, μά προτίμησε ν' ἀχρηστέψει τά ποδάρια ἐνός Ἑλληνα φαντάρου καί νά σκοτωθεῖ. «Ἐχουμε ἀγῶνες, Κατίνα, ἀγῶνες! Δέν ἔχουμε καιρό γιά ποδόγυρους!»

Τό πρωί παρουσιάστηκε στή διεύθυνση καί ζήτησα νά μέ στείλουνε στήν πρώτη γραμμή, ὅπου οἱ ἀνάγκες ἦταν μεγαλύτερες.

XIII

ΤΟΝ ΟΧΤΩΒΡΗ ΤΟΥ 1921 πήρα φύλλο πορείας γιά τό 4ο σύνταγμα τῆς πρώτης μεραρχίας. Στό τρένο γνωρίστηκα μ' ἕνα φαντάρο ἅπ' τήν Κρήτη, πού μόλις εἶχε βγεῖ κι αὐτός ἀπό νοσοκομεῖο καί πήγαινε στό ἴδιο μέ μένα σύνταγμα. Τόν λέγανε Νικήτα Δροσάκη. Ἦτανε φοιτητής καί τό Λαϊκό κόμμα τόν κρατοῦσε συνέχεια στήν πρώτη γραμμή μαζί μ' ἄλλους «ἀνεπιθύμητους» Κρητικούς.

Ἦτανε μικρόσωμος, σβέλτος, ἡ ματιὰ του σ' ἐντυπωσίαζε μέ τό πρῶτο, ἔτσι θαθιά κι ἐξεταστική σάν νά ξεκλείδωνε ὅσα ἤθελες νά κρύψεις. Πρόσχαρο καί καταδεχτικό παλικάρι, μιλοῦσε μ' ὄλους πρόθυμα κι ὅταν γελοῦσε, χυνότανε πάνω του ἕνας φῶς ἀγάπης καί καλοσύνης. Μέ τραβήξανε οἱ ἀσυνήθιστες κουβέντες του, ἡ σκέψη του πού ἦταν σπαθάτη καί καθαρή. Μιλοῦσε μέ θάρρος κι ἀποκοτιά κι ἔλεγε σοβαρά πράματα μέ τόν πιό ἀλαφρό καί γουστόζικο τρόπο.

Ἡ φανταρία μέσα στό βαγόνι ἔπαιζε μπαμποῦτι, ἔβριζε τόν πόλεμο καί κουβέντιαζε γιά γυναῖκες. Μοναχά ἡ δική μας παρέα ἔπιασε γιά λίγο τά πολιτικά. Ὁ Λελεδάκης ἀπό τά Χανιά, φανατικός βενιζελικός,

τοίγκλιζε μέ τρόπο έναν αντίθετό του Κουλουριώτη.

– Καί γιάντα, μωρέ Σταθάκο, δέ σ' ἀπολύσανε όπου 'χεις χρόνια μέ τ' ὄπλο κι ἀσπρίσανε οί τρίχες τῆ κεφαλῆς σου; Ποῦ εἶναι τά ὄσα σᾶς ἐτάξανε γιά νά δώκετε τόν ψῆφο σας; "Αφηκες γκαστρωμένη γυναίκα κι ὡς νά γυρίσεις, κακορίζικε, θά βρεῖς ἀγγόνια!

Ἐὸ Σταθάκος μπρός σ' αὐτό τό ἐπιχείρημα, ἔτριβε τήν κεφαλή του στενοχωρημένος καί δέν ἔδρισκε τί ἀπόκριση νά δώσει. Ἐνας λοχίας θέλησε νά δάλει τά πράματα στή θέση τους:

– Ἐὸ Κῶτσος νά 'ν' καλά, εἶπε, κι ὄλα θά σιάξουνε. Νά βλογαῖτε τό Θεό ὅπου μᾶς τόν ἔπεψε. «Κωνσταντίνος ἔδωκε. Κωνσταντίνος θά λάβει!» Ἐὸπου νά 'ναι μπαίνουμε στήν Πόλη! Αὐτό ἔχω νά σᾶς ἐπῶ.

– Ζάβαλε! Ζάβαλε! φώναξε ὁ Λελεδάκης. Δίχως τό Λευτέρη, ὄχι Πόλη, ὄχι Μικρασία, μ' οὔδε Ἐλλάδα δέ θά μείνει ὄρθή, φουκαρά μου! Οἱ σύμμαχοι, σοῦ λέει, μᾶς ἔδῶκανε δέκα φάσκελα νά 'χουμε κι ὄλλα τόσα!

Ἐὸ Δροσάκης γύρισε στό Λελεδάκη καί μέ ἀφέλεια πού ἔκρυβε περίσσια εἰρωνεία τότε ρώτηξε:

– Ἐχει γλυκά μάθια ὁ Βενιζέλος, σύντεκνε;

– Γλυκά σάν τό μέλι καί κάτι περσότερο, Δροσάκη.

– Ἐμ' ἀφοῦ 'ναι ἔτσι, τότες γιά τά γλυκά του μάθια μᾶς ἔστηρίζανε, ὡς φαίνεται, οἱ Ἐγγλογάλλοι.

Ἐὸ λοχίας ἔσκασε στά γέλια.

– Βιάστηκες, νά γελάσεις, «στρατηγέ!» Ἐχω καί γιά σένανε μιᾶ μικρή ἐρωτησούλα: Δέ μοῦ λές, ἂν λάχαινε τό βασιλιά σου καί δέν τότε λέγανε Κωνσταντί-

νο, μά Ἐλέξανδρο ἢ Γουλιέλμο, θά μπαίναμε, μωρέ, στήν Πόλη;

Στήν πόρτα ξεφάνηκε ἕνας περαστικός γαλονάς πού ἔκοψε τά ἦπατα στους φαντάρους: σκόρπισαν μεμιάς καί δέν ἔβγαζαν πιά τσιμουδιά. Μονάχα ὁ Λροσάκης δέν κουνήθηκε. Ἐγειρε κατά τή δική μου μπάντα καί, καθῶς εἶχε ξεθαρρέψει μαζί μου, ἄρχισε ἵνα χαμηλόφωνο λακωντί:

– Τούς ἄκουσες; Σκάρτες, φτηνές κουβεντούλες τοῦ ποδαριου! Δέν ψάχνουνε, οἱ ἐρίφηδες, γιά τή ρίζα τοῦ κακοῦ. Τό γουδί τό γουδοχέρι: Βενιζέλος, Κωνσταντίνος! Κι ἐτούτοι, στό κάτω κάτω, ἔχουνε κι ἵνα δίκιο πού δέν ξέρουνε τί τούς γίνεται. Ἐμέ οἱ τρανοί; Οἱ ἠγέτες; Κανείς δέ θέλει νά δεῖ πῶς τοῦτο πού ἐπιχειροῦμε εἶναι χορός τοῦ Ζαλόγγου!

– Γιατί μιᾶς ἔτσι; τόν ρώτησα ξαφνιασμένος. Τό-ο ἄσκημα πάνε τά πράματα;

– Ἐμ! Τί λές, ἐλόγου σου; ὄμορφα πηγαίνουμε; Ἐβγάλα Ἐλμυρή Ἐρημο καί Σαγγάριο, Ἐξιῶτη, κι ἔχω ἀπό πρῶτο χέρι τίς πληροφορίες. Καταλαβαίνεις; Ἐὸλες κείνες οἱ φανταχτερές νίκες τῆς ἄνοιξης καί τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἐφιόν Καραχισάο, Ἐσκι Σεχίο, Κιουτάχεια, μᾶς κάψανε! Χάσανε τό τσερβέλο σιά μετόπισθεν: Καμπάνες, σημαιοστολισμοί, λόγοι, ἄρθρα. Καί στήν Ἐθήνα, ἢ κυβέρνηση; Ἐντίς ν' ἄρπάξει τούτη τή στιγμή, νά βρεῖ μιᾶ δίκαιη λύση, μιᾶ σύμπτυξη τοῦ μετώπου, ἔδωκε τή διαταγή: Ἐμπρός γιά τήν Ἐγκυρα! Μέ τί κότσια; Μέ τί πλάτες; Ἐρχισε πού λές ἢ πορεία στήν Ἐλμυρή Ἐρημο, Αῦγουστο μήνα, μέσα στό γιαγκίνι τῆς Ἐνατολῆς! Ἐὸ ἥλιος στραγγιζε τά κορμιά μας. Καίγονταν τά σπλάχνα μας. Τά χεῖλη, ἢ γλώσσα σκάζανε, ὄπως τ' ἀπότιστο

χωράφι τό κατακαλόκαιρο. Δέν είχαμε οϋτε ιδρώτα οϋτε σάλιο οϋτε κάτουρο. Βυζαίναμε τό μολύδι τής σφαίρας για νά δροσιστοϋμε. "Ενας αδερφικός μου φίλος, ό "Ορέστης Μπεκίρης, τρελάθηκε. "Ανοιξε τίς φλέβες και ρούφηξε τό αίμα του για νά ξεδιψάσει! "Από άνεφοδιασμό πιά μή ρωτᾶς. "Εξαντλούσαμε και τίς τελευταίες ανθρωπινες έφεδρείες μας και τά τελευταία μας πυρομαχικά. "Ο έχθρός υποχωροϋσε κανονικά, μέ άσήμαντες άπώλειες και μᾶς παράσερνε εκεί πού αυτός ήθελε!

"Ο Δροσάκης κατέβασε τό κεφάλι και σώπασε. Δίσταζε νά μου πεί όλα όσα ήθελε.

– "Η λευτεριά κοστίζει ακριδιά, είπα. "Οταν πολεμᾶς για δαύτη, ή φρονιμάδα είναι χασούρα. Ξέρεις τί λένε στό χωριό μου; «"Ως νά σκεφτεί ό γνωστικός ό τρελός πάει κι έρχεται».

Γύρισε και μέ κοίταξε φχαριστημένος.

– "Όμορφη κουθέντα είπες, "Αξιώτη. Μόνο πού έδῶ δέν έχει τή θέση της. Σ' τό λέω 'γώ πού αν είχα δέκα ζωές θά τίς έδινα και τίς δέκα για τή λευτεριά.

– Γιατί δέν έχει τή θέση της;

– "Ε! αυτό θά μᾶς φέρει πολύ μακριά.

Δέ μου είχε ακόμα εμπιστοσύνη, και μέ τό δικιο του. Δέν επέμενα κι εγώ. "Ακουγα μέ προσοχή τή συνέχεια τής διήγησης και μέσα από τά λόγια του πάσχιζα ν' αντιληφτώ μέ τί άνθρωπο είχα νά κάνω.

– Κείνη ή είκοσαήμερη μάχη του Σαγγάριου – έλεγε – όπου ή ελληνική λεβεντιά αληθινά ξεπέρασε κάθε ανθρωπινή αντοχή, μᾶς έφερε γρηγορότερα στό δρόμο του χαμού. Πολεμούσαμε σ' ένα μέτωπο εξήντα μ' εκατό χιλιόμετρα, σέ βουνά κατοπάτητα, σέ γκρεμούς. "Ο έχθρός είχε όχυρώματα από τό Πολατ-

λι μέχρι τό Γκεούλ, μάκρος 40 και βάθος 25 χιλιόμετρα. Κάθε κορφή και φρούριο. "Ακόμα κι οί ξεμοναχισμένοι λόφοι τους είχανε χαρακώματα, συρματοπλέγματα, παρατηρητήρια. "Εκεί χτυπηθήκαμε ανελέητα. "Ο Τουρκος είχε κάνει όρκο στον προφήτη του πως δέ θά βγει ζωντανός. "Αλληλοσφαζόμαστε μέ φανατισμό και πείσμα. Αυτοί είχανε πολεμοφοδία όσα θέλανε. Είχανε κι αεροπλάνα. Τί νά σου κάνει ή δική μας αντρεία μέ μόνη τήν ξιφολόγη! Είκοσι πέντε χιλιάδες παλικάρια χάθηκαν στό Σαγγάριο! Γεμίσανε τά νοσοκομεία μας σακάτηδες. Ξοδέψαμε άσκοπισ' αυτά τά γιουρούσια ό,τι είχαμε και δέν είχαμε και υποχωρήσαμε...

"Από τή μέρα αυτή άρχισε ή φιλία μου μέ τό Νικήτω Δροσάκη και σφραγίστηκε σέ στιγμές δραματικές. "Η αλήθεια είναι πως τον ψαχούλευα πάντα μέ υποψία και δυσκολεύτηκα νά τον καταλάβω. "Ο λοχίας μας, ένα στουρνάρι, πού τον φωνάζαμε «Γκραβαρίτη», μόλις έμαθε πως ό Δροσάκης είναι φοιτητής και μάλιστα Κρητικός, του 'στησε άγριο πόλεμο. Τον έλεγαν «σπουδαγμένου άντερου» και τον τρέλαινε στίς άγγαρείες. "Ο Δροσάκης δέ θύμωνε, διασκέδαζε. "Ωστόσο στίς βαριές άγγαρείες, όπως στό σπάσιμο των ξύλων, δέν τά 'βγαζε πέρα και του 'δινα κανένα χίρι.

– "Αχ, μωρέ "Αξιώτη, μου 'πε μιά μέρα, όταν ή κοινωνία θά καταφέρει νά φκιασει ανθρώπους πού νά 'ναι κάτι ανάμεσα σέ σένα και σέ μένα, τότες θ' αξίζει νά ζει κανείς. Τώρα, έσένα σέ θέλουνε μονάχα χίρι και μένα μέ θέλουνε μονάχα μυαλό.

Μου πήρε πίσω τό τσεκούρι και προσπάθησε ν' άποτελειώσει τό κόψιμο του κούτσουρου.

- Μή μέ πάρεις καί γιά σκέτο χαμούρι, μου 'κανε. 'Εχω τό νεύρο τής δουλειᾶς. Μέ χόρευε καλά ἡ ζωή. 'Ο πατέρας μου, φουκαράς δάσκαλος σέ χωριό τής Κρήτης, δέ μου 'στελνέ, ὅπως καταλαβαίνεις, ψιλά γιά νά σπουδάσω. 'Ετυχε νά κάνω τό γκαρσόνι, τόν τυπογράφο, τό διορθωτή· πούλησα καί λεμόνια γιά νά ζήσω...

Οἱ συνάδερφοι ἀργήσανε νά συμπαθήσουνε τό Δροσάκη· ἦτανε πολύ ἴσιος καί μονόχνοτος. Μερικοί νομίσανε πώς μπορούσανε νά τόν κάνουνε τζοτζέ γιά νά γελοῦνε. 'Ο Μικρομανωλάτσης, ἕνας πατριώτης του λυράρης, τότε δάφτισε: «Καπέλο τοῦ 'Ορλάνδο». 'Ετυχε, λέει, νά τόν ἀκούσει καμπόσες φορές νά κουβεντιάζει μέ τόν ἄλλο κουζουλό, τό Λευτέρη Κανάκη καί νά τοῦ λέει γιά ἕνα καπέλο καποιοανοῦ 'Ορλάνδο πού τάχατες αὐτός φταίει γιά ὅσα τραβοῦμε σήμερα στή Μικρασία. «'Ε, ρέ κακομοιρῆ 'Ορλάνδο. Τί τό 'θελες πού τό 'παιρνες κείνο τό καπελάκι σου καί μου σεκλέτισες τόν Οὐίλσον καί τήνε πλερώνουμε τώρα δά ἐμεῖς τή νύφη...» Αὐτό δά ἔλεγε.

- Τί στό καλό 'ναι ὁ κύρ 'Ορλάνδος καί τό καπέλο του; ρώτησα μιά μέρα τό Δροσάκη καί τοῦ εἶπα τό παρατσούκλι πού τοῦ κόλλησε ὁ Μικρομανωλάτσης.

Γέλασε μέ τήν καρδιά του.

- Θά τόν ἔχεις ἀκουστά, μωρέ 'Αξιώτη, τό Βίκτωρα 'Ορλάνδο, δέ γίνεται, κοτζάμ πρωθυπουργός τής 'Ιταλίας! 'Ωστόσο ἡ ἱστορία τοῦ καπέλου του εἶναι ἀληθινή: 'Ο σενιόρ 'Ορλάντο, σάν τελείωσε ὁ παγκόσμιος πόλεμος καί τό Συμβούλιο τής Εἰρήνης, καταπιάστηκε μέ τίς μοιρασιές, γύρευε μεγάλο μερτικό στήν 'Ανατολή. Παραμπήκε στή μύτη τοῦ 'Αμερικάνου πρόεδρου καί κείνος τσαντίστηκε καί τοῦ τά 'δω-

κε στό χέρι. Τότες ὁ σενιόρ 'Ορλάντο πῆρε τό καπελάκι του καί ἀποχώρησε. Σά μάθανε οἱ 'Αγγλογάλλοι κι οἱ 'Αμερικάνοι πώς ὁ ἰταλικός στόλος βολτάριζε στά μικρασιατικά παράλια, φοβηθήκανε μήν τούς τήνε σκάσουνε οἱ Ταλιάνοι καί κάνουνε καμιάν ἀπόδοση στή Σμύρνη. Φωνάξανε, λοιπόν, τό Βενιζέλο καί τοῦ εἶπανε: «Τί λές, βαστοῦν τά κότσια τής 'Ελλάδας ν' ἀναλάβει τήν ἐντολή στή Μικρασία;» Εἶχαν ἀνάγκη βλέπεις, κείνη τή στιγμή, εἶχαν ἀνάγκη, οἱ μπαγάσηδες, νά τούς καλύψει ὁ ἑλληνικός στρατός. 'Ο Βενιζέλος παραφουσκωμένος μέ μεγαλοϊδεάτικα ὄνειρα, μᾶς ξαμόλησε στή Μικρασία καί τρώμε τό κεφάλι μας!

'Αγρίεψα. Πήδησα ὀλόρθος.

- Τί 'θελες, μωρέ, νά κάνει ὁ Βενιζέλος; 'Ε; Τί 'θελες; φώναξα κι ἤμουνα ἔτοιμος νά χιμήσω πάνω του νά τόν πνίξω. Νά 'ναι νικήτρια ἡ 'Ελλάδα καί λείψανο ἡ Τουρκία καί νά μήν ἀρπάξει τήν περίσταση; Νά μήν ἔρθει νά μᾶς λευτερώσει, ὅπου αἰῶνες στενάζαμε στή σκλαβιά; 'Οπου τοῦτα τά ἐδάφη κρατοῦνε τό ψωμί καί τό μεγαλεῖο τής φυλῆς κι ἦτανε δικά μας, κατά δικά μας ἀπό τά πανάρχαια τά χρόνια;

'Ο Δροσάκης χαμογέλασε.

- Νά σᾶς λευτερώσει, Μανωλάκη μου, νά σᾶς λευτερώσει, ὄχι ὅμως καί νά σᾶς καταστρέψει!

'Εφυγα ἀποφασισμένος νά μήν τότε ζυγώσω ποτέ. 'Ομως μιά μέρα ὁ συνταγματάρχης διάλεξε τό Δροσάκη, ἐμένα καί ὀχτώ ἄλλους καί μᾶς ἔστειλε σέ μίαν ἐπικίνδυνη ἀναγνωριστική περιπολία. Γύρω μας εἶχαν ἀρχίσει μάχες πεισματικές. 'Η γῆ ἔτρεμε λές καί τήνε βρῆκε ἀσταμάτητος σεισμός· ἄστραφτε, βρόνταγε, ἔπεφτε καυτό μολύβι. Λακκουῦδες ἀνοίγανε καί

κοτρώνες και χρώματα πηδούσανε κι άνοιγανε στόν άέρα ριπιδωτά. Ήμαστε άποκομμένοι άπό τό σύνταγμα μας και κινδυνέψαμε νά πιαστούμε αιχμάλωτοι.

Ή Μικρομανωλάτσης, τό παλικαρόπουλο πού μās διασκέδαζε μέ τίς άυτοσχέδιες μαντινάδες του, είχε πληγωθει βαριά και κανείς μας δέν μπορουσε νά του δώσει βοήθεια. Είχαμε πέσει όλοι τά μπρούμυτα, κολλήσαμε τά κορμιά τσιρότο στό χώμα, σφαλήξαμε τά μάτια, λές κι έτσι θά τήν σαπουλέρναμε. Ή ίδιος ό Γκραβαρίτης, ό λοχίας μας, πού παράστανε τόν παλικαρά, έχωσε μέσα σέ μιά γούβα τήν τζαμουζίσια μουράκλα του κι άνάσαινε λαχανιαστά.

Ή μόνος πού κράτησε τήν ψυχραιμία του ήτανε ό Δροσάκης. Σάν φίδι σύρθηκε σέ κάποιον κοντινό λόφο κι άπό κει παρακολούθησε τίς κινήσεις του έχθρου. ΄Υστερα κατηφόρισε και μās είπέ:

– Πάρτε τόν τραυματία και πάμε, βοήθα δρόμο. Πάμε, θά μās τσακώσουν όπου νά ναι.

Κανείς δέν κουνήθηκε, κανείς δέν άποκρίθηκε. Γαντζωθήκαμε πιό πολύ στό χώμα. Μās μίλησε και δεύτερη και τρίτη φορά. ΄Όταν είδε τήν κατάντια μας, άμολιέται κι άρχίζει νά πηδάει σάν λαγός, όπου δέν έβρεχε μολύδι, ζαλώνεται τό Μικρομανωλάκη και δρόμο. Κείνη τή στιγμή τότε νιώσαμε άρχηγό. Πρώτος έγώ έτρεξα πίσω του και μετά οι άλλοι. Ή Γκραβαρίτης, άμα ξεφύγαμε τόν κίνδυνο, άρχισε τό συνηθισμένο νταηλίδικο βρισίδι του:

– Τό Χριστό και τήν Παναγία σας! Προχωράτε, ρε διαόλοι! Τ' άποθαμένα σας, κιωτῆδες! λίγο έλειψε νά πιαστούμε...

΄Από κείνη τή μέρα, όχι μόνο φιλιώθηκα μέ τό

Δροσάκη, μά και τόν έβλεπα πολλά μπόγια πιό ψηλά άπό μās. Του τό είπα, μά δέν τό δέχτηκε.

– ΄Αιντε δά, καημένη Μανωλάτση, λόγια παχιά νά λέμε; ΄Η άνάγκη νά σωθείς σου δίνει κουράγιο. ΄Αφού ό λοχίας τά γέμισε, κάποιος έπρεπε νά μπει μπροστά γκεσέμι.

– Αυτό λέω κι έγώ, κι αυτό θαυμάζω.

– Τί θαυμάζεις, καψοχωριατάτσι, τσί κουτσουλίες τ' άντρειάς; ΄Αλλοι ναι οι λεβέντες.

΄Από δώ άρχίσαμε τήν κουβεντούλα κι άνοιχτήκαμε. Πρώτη φορά στή ζωή μου άκουγα τέτοια λόγια. ΄Ο Δροσάκης μου ξομολογήθηκε πώς δικό του μεράκι είναι ό άνθρωπος και ή μοίρα του. Μου μίλησε για έναν «κουμπάρο», τόν Προμηθέα, πού σέ τούτες δώ, λέει, τίς γειτονίες μαρτύρησε, γιατί θέλησε νά φέρει τό φως στους ανθρώπους. ΄Ανοιξα μάτια κι άφτιά και προσπαθούσα νά καταλάβω όσα έλεγε.

– ΄Ο,τι θυσία και νά κάνει κανένας για τόν άνθρωπο μικρή φαίνεται. Μέ ιδρώτα και αίμα κερδίζεται ή προκοπή, σταγόνα τή σταγόνα. Κι εκειδά πού λές «Τ' άνοιξαν οι άνθρωποι τά γκαβά τους, θά κινηθούνε». Πάλι κάνουμε όπισω. Μερικοί τότες χάνουν τό κουράγιο τους. «΄Αι στό διάλογο, λένε, δέν αξίζει νά κερφαλοπονās! Βόλεψε τή ζωή σου κι άς βγάλουμε μαυρες». Ναι, ΄Αξιώτη, έτσι σκέπτονται πολλοί. Θέλουνε νά κόψουνε τά φτερά τῆς ζωῆς, κι άπ' αέτο νά τήνε καταντήσουνε μαδημένο κοτοπούλι. ΄Οχι. Δέν μπορούμε νά ζητούμε άπό τόν κοσμάκη νά ναι έτοιμος και ώρμος, γιατί έλόγου μας διαζόμαστε. Μέ τόν καιρό κι αυτοί οι καθυστερημένοι πού σήμερα σέρνονται πίσω άπ' τόν ένα και τόν άλλον, σάν άδειοι τενεκέδες, θά σταθούνε όρθοί. Δέν είναι φτιαγμένος

ὁ κόσμος ἀνάποδος ἀπὸ Θεοῦ.

Γύρισε καί μέ μιά ματιά μέ ξέταξε, νά δεῖ τί πουλιά πιάνει.

– Ἄκόμα καί σύ, Ἄξιότη, πού εἶδανε τόσα τὰ μάτια σου κι ἐσύ ἅμα γίνεις μάζα, στρατός, χάνεσαι, σκιάζεσαι μ' ὅ,τι ἀκοῦς καινούργιο. Ἄμα ξυπνήσεις ἐσύ, τότες θά ῥτει ἡ ἄνοιξη...

Κολακεύτηκα μέ τή στερνὴ φράση του καί τοῦ ἀποκρίθηκα:

– Δέ μου λές, μπρέ Νικήτα: Ἐλόγου σου δουλειά δέν ἔχεις καί δουλειά θρῖσκεις. Τί χολιάζεις μέ τό τί κάνουν καί τί δέν κάνουν οἱ ἄνθρωποι; Ἄμα εἶναι πεισματάρηδες, σάν ἐμένα, κάνε δουλειά σου ἐσύ καί μὴ χαλνᾶς τή ζαχαρένια σου.

– Τοῦτα τὰ φρόνιμα λόγια – μου ἀντιμίλησε – δέν τήνε προχωροῦνε τή ζωή. Ἐγώ, Μανωλιό, κι ἅμα βλέπω τόν ἄνθρωπο νά σέρνεται στή λάσπη, πάλι δέ χάνω τήν ἐλπίδα μου. Λέω πῶς δέν εἶναι μουφλούζης καί ζαβός ἀπὸ γεννησιμοῦ του. Θά συνέρτει μέ τόν καιρό, θά ξυπνήσει. Κοίτα πόσο γρήγορα ἀρχίσανε καί ξυπνοῦν ἐδῶ στό μέτωπο!

– Δέν ξέρω τί λές, Δροσάκη. Δῶσε μου ἐμένα τή γῆ μου, νά δουλεύω ἡσυχος καί δέ θέλω τίποτ' ἄλλο.

– Σύμφωνοι, μά δέ θά σοῦ τήνε δώσω ἐγώ ἢ ὁ ἄλλος, ἐσύ θά τήνε κερδίσεις. Γι' αὐτό σοῦ χρειάζεται γνώση. Δέν εἶναι κατάρρα, μωρέ Ἄξιότη, τό μυαλό γιά νά τό φοβόμαστε. Σέ ρωτάω: Κάνει κακό τό ἕνι πού ματαγυρίζει τό χῶμα; Γνώση μᾶς χρειάζεται.

– Μή μέ μπερδεύεις μ' ὅλα τοῦτα, νά χαρεῖς τὰ μάτια σου. Νά σοῦ πῶ ἐγώ τί θέλει ὁ χωριάτης; Θέλει πρῶτο, νά ἔχει γῆ, δική του γῆ – πῶς τό λένε; χωραφάκι νά τοῦ δίνει καρπό. Νά ἔχει πλούσια μαξούλια.

καί νά πιάνει καλή τιμή, νά μὴν τότε τρώει ὁ ἔμπορος κι ὁ τοκογλύφος. Θέλει γερά ζωντανά ν' ἀβγατίζουν, θίλει νοικοκυριό, γυναίκα, παιδιά, τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ καί καλά ὑστερνά. Ὅλα τ' ἄλλα οὔτε τὰ σκέφεται οὔτε τὰ χωράει τό μυαλό του.

Ἦ Ὁ Δροσάκης χαμογέλασε.

Καί ποιός θά σοῦ τὰ δώσει, μωρέ, ὅλα τοῦτα τ' ἀγαθά;

– Ἐμεῖς στό χωριό μας τὰ ἔχουμε. Ἄν ἀφήνανε τό Βενιζέλο, σήμερα ὅλα θά ἔταν διαφορετικά καί γιά μας τούς Μικρασιάτες καί γιά ὅλους τούς Ἕλληνες.

Σηκώθηκε, μου ἔδωσε μιά φιλική σβερχιά.

– Πολλά εἶπαμε τοῦ κύρη μας, ἔκαμε. Φεύγω. Ὁ μπαγάσας ὁ Γκραβαριτῆς μ' ἔχει πάλι σ' ἀγγαρεία.

– Μετά τό προχτεσινό ρεζιλίκι πού ἔπαθε, ἔγινε πιά ὀρκισμένος ὀχτρος σου. Θά σοῦ τό δγάλει τό μάτι!

Σηκώθηκα κι ἐγώ καί τόν ἀκολούθησα.

– Θά ῥτω μαζί σου, τοῦ εἶπα, κι ἄς μὴν εἶμαι... ὀπαδός σου.

Μοῦ πρόσφερε τσιγάρο. Περπατοῦσε μέ τὰ χέρια στίς τσέπες, ὅπως τό συνήθιζε. Μουρμούριζε ἕνα ποίημά του, πού τό δούλευε κανά δυό μέρες. «Λέει ὁ ἥλιος στή γῆ»:

*Ἄμναλη πού στροβιλίζεσαι στό ἄπειρο
παιδιαρίζεις ἀκόμα – τό ξέρεις;
Παίζεις μέ τή φωτιά...*

ΕΝΑ ΒΡΑΔΥ, ΠΡΙΝ ΤΟ σιωπητήριο, μπήκε στη σκηνή ο Δροσάκης και είπε:

– Ἀπόψε θά μᾶς ἔρθει καινούργιος.
– Ποιός; ρώτησα.
– Ὁ Λευτέρης Κανάκης.
– Ὁ φίλος σου;
– Ὁ φίλος μου. Εἶναι μεγάλης ὄρνιθας ἀυγό, ἀπό τὰ τζάκια τῆς Κρήτης! Δέν εἶναι ὡστόσο κακό παλικάρι. Θά περάσουμε ὄμορφα. Θά κονομοῦμε καί κάνα τσιγάρο.

– Ὁ Κανάκης, ὅπως ἔχω ἀκουστά, μπορεῖ νά βάλει τό κρεβάτι του καί στη σκηνή τοῦ ἀρχιστράτηγου. Φτάνει νά τό θελήσει. Τούς φέρνει ὄλους βόλτα.

Τό Λευτέρη Κανάκη τόν ξέραμε, λίγο ὡς πολύ, ὄλοι, ἀπό φαντάρο μέχρι μέραρχο, τόσο γιά τίς τρέλες του, ὅσο καί γιά τὰ πλούσια πεσκέσια πού σκορποῦσε δῶ καί κεῖ. Ἦταν κεφάλτο, καλόκαρδο παλικάρι, μ' ἀθλητικό παράστημα, μά οἱ συνήθειές του μοιάζανε γιαδάσικες, λές καί βαριότανε πού ζοῦσε. Ὁ πατέρας του ἦτανε πολύ πλούσιος. Εἶχε, σοῦ λέει, γραφεῖα ὡς καί στήν Εὐρώπη. Ἦτανε καί φίλος τοῦ Βενιζέλου. Τό μεγάλο του γιό εἶχε προλάβει καί τότε φυγάδεψε γιά τό Παρίσι. Μά τό Λευτέρη, πού ἦτανε στραβόξυλο καί δέν ἄκουγε, τότε τσιμπήσανε οἱ ἀντίπαλοι καί τότε πετάζανε στό μέτωπο, σάν ἀπλό φαντάρο.

Χίλιες φορές εἶχε φτάσει διαταγή νά μετατεθεῖ ὁ Ἐλευθέριος Κανάκης στη Σμύρνη, μά πάντα σκάλωνε κάπου ἢ ὑπόθεση. Ὡστόσο ὁ λοχίας κι ἓνα σωρό ἔφεδροι καί μόνιμοι ἀξιωματικοί τοῦ κἀναν ὄλα του τὰ χατίρια. Τούς εἶχε περάσει ἀπ' τό μυαλό πῶς τοῦ-

τος θά μπορούσε κάποτε νά τούς διορίσει σέ μιᾶ καλή θεσοῦλα· τόν ἐξαιρούσανε ἀπό τίς βαριές κι ἐπικίνδυνες ὑπηρεσίες, τοῦ μιλούσανε σάν νά μὴν ἦτανε φαντάρος σέ δυσμένεια, μά ἀφεντικό.

Πολλές φορές ἀναρωτήθηκα τί ἔταν κείνο πού ἔκανε τό Λευτέρη νά δεθεῖ τόσο μέ τό Δροσάκη. Νά πεῖς πῶς τότε κολάκευε ἢ τοῦ χάριζε κάστανα; Οἱ ἀπαντήσεις πού τοῦ ἔδινε ἦτανε πάντα τσουχτερές. Ποτέ δέν τοῦ ἔκρυψε τί ἰδέα εἶχε γι' αὐτόν καί τή φάρα του. Κι ὁ Λευτέρης τ' ἄκουγε καί χαιρότανε, θαρρεῖς, ἢ ψυχῆ του, καί τότε φώναζε «δίκαιο Ἀριστείδη», «ἱεραπόστολο», «ἀναμορφωτή». Τοῦ ἔδινε καί διάβαζε ἀκόμα καί τὰ προσωπικά του γράμματα καί τίς ξένες ἐφημερίδες καί τὰ περιοδικά πού λάβαινε ἀπ' τό Παρίσι καί τό Λονδίνο καί ξετρελαινόταν ἅμα εἶχε κέφια κι ἄρχιζε τὰ σχόλια.

Ὁ Δροσάκης πού ἐτοίμαζε, δέν ξέρω τί μελέτη, γιά τή Μικρασιατική ἐκστρατεία, καθόταν ὄρες καί πάλευε μέ τὰ λεξικά νά συμπληρώσει τίς γνώσεις του, γιά νά διαβάσει ὄλες κείνες τίς ξένες φυλλάδες· ἔπαιρνε σημειώσεις, ταξινομοῦσε ἀποκόμματα.

– Δέ σοῦ φτάνει πού πολεμᾶς. Θέλεις νά ξέρεις καί τὰ παρασκήνια; τόν πείραξε ὁ Λευτέρης. Γιατί; Ποιό τ' ὄφελος; «Ἄσ' τή βάρκα στό κύμα ὅπου θέλει νά τρέχει...»

Ὁ Δροσάκης μούγκρισε. Σάν καταπιανόταν μέ τὰ γραφτά του, δύσκολα σήκωνε κεφάλι νά μιλήσει σέ ἄνθρωπο. Δέν καταλάβαινα τίς συνήθειές του κι ἄρχισα κι ἐγώ νά τόν ρωτᾶω γιά κείνο καί γιά τ' ἄλλο. Μέ κοίταξε ἀγριωπά, ἔτοιμος νά μέ διαβολοστείλει, μά εὐτὺς μετάνιωσε, μαλάκωσε κι ἄρχισε νά συζητᾶει τό καθετί, μέ ὑπομονή καί κέφι, σάν μερακλῆς δά-

σκαλος πού βρήκε καλό μαθητή.

‘Ο Λευτέρης τότε διαμαρτυρήθηκε.

– Δηλαδή, τί γίνεται ἐδῶ; τόν πείραξε. Σάν νά λέμε, μονάχα τό ξύπνημα τοῦ Ἄξιότη σ’ ἐνδιαφέρει;

– Γιά νά ’μαι εἰλικρινής... μεγαλύτερη ἀξία ἔχει τό ξύπνημα τοῦ Ἄξιότη ἀπό τό δικό σου καί τό δικό μου. Ἄμα γίνει αὐτό, ἔχουμε ἐλπίδα νά φτάσουμε καί στά ἔργα. «Μέ τά λόγια δέ γίνεται χαράνι».

– Ἐκεῖ τό πᾶς πάλι; Ἔστω. Δέ θά χαλάσω τή ζαχαρένια μου. Ἐξάλλου δέ διαφωνῶ μαζί σου. Τό ξέρεις. Γιά μένα ὁ σοσιαλισμός εἶναι... πές ἓνα παιχνίδι. Ἄκονίζει τή σκέψη, ξυπνάει τά αἵματα...

– Ἔχεις τό προσόν τῆς εἰλικρίνειας!

‘Ο Λευτέρης σά γελοῦσε μέ τό χορταστικό καλόκαρδο γέλιο του, ξεσήκωνε τόν κόσμο. Ἄνακλαδίστηκε, τρίξανε τά κόκαλά του. Ἔβγαλε τό κρυφό παγούρι μέ τό κονιάκ, πού ποτέ δέν τ’ ἀποχωριζότανε, μᾶς ἔδωσε ἀπό μιὰ γουλιὰ, τό ’φερε μετά στό στόμα του, ἤπιε διψασμένα. Ἄκουγες τά γκλού γκλού στό λαρύγγι του σάν νά κατέβαζε νερό. Ὑστερα ἄνοιξε ἓνα πακέτο συμμαχικά τσιγάρα, μᾶς φίλεψε ἀπό ἓνα χοντρουλό, ὀλόγεμο, χορταστικό. Ποῦ στό καλό τά πετύχαινε ὅταν ὁ ἴδιος ὁ συνταγματάρχης δέν εἶχε γόπα νά φουμάρει! Ὁ Δροσάκης παρακολουθοῦσε τίς κινήσεις του κι ἔμοιαζε νά διασκεδάζει.

– Φαίνεσαι κουρασμένος, τοῦ εἶπε. Ἔχεις ἀνάγκη, βλέπω, νά τονωθεῖς.

– Κουρασμένος; Ξεπατωμένος πές. Πήγαμε χτές μέ τό λοχαγῶ στήν πόλη γιά... ὑπηρεσία. Πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε τίς χανούμισσες γιά τό δίχτυο τῶν πληροφοριῶν. Σ’ αὐτό τόν τομέα ὑστεροῦμε. Ἐνῶ ὁ Κεμάλ...

– Δέν ξέρω τί κάνεις ἐσύ κι ὁ λοχαγός μέ τίς χανουμίτσες, πάντως θά πρέπει νά φέρεσθε σοβαρότερα. Μιά ἀπό τίς αἰτίες πού τίς τρώμε δῶ πάνω, εἶναι πού μᾶς λείπουνε σωστές πληροφορίες, ἐνῶ ὁ Κεμάλ ἔχει τέλειο δίκτυο. Ἐμᾶς ὁ πληθυσμός μᾶς βλέπει σάν καταχτητές καί μᾶς πολεμάει μ’ ὅλα τά μέσα καί μέ τίς χανουμίτσες...

– Βρέ Δροσάκη, τόν ἀντίκοψε, γιατί πᾶς νά μέ βάλεις σέ μπελάδες; Τί θέλω, τί γυρεύω ἐγώ νά φυτρώνω κεῖ πού δέ μέ σπέρνουνε; Ἄλλη ἔγνοια δέν εἶχα τώρα δά...

– Μά σά δέν εἶναι ἡ Μεγάλη Ἑλλάδα δική σου ἔγνοια, ποιανοῦ θές νά ’ναι; Δική μου;

– Κι εἶναι, μπρέ, ἀνάγκη νά βγάλω ’γώ τό φίδι ἀπό τήν τρύπα, ὅταν ὑπάρχουνε ἄνθρωποι μέ ἀρχές, μέ πίστη; Ὅταν ὑπάρχουν... (κι ἔδειξε τή φανταρία). Κορόιδο εἶμαι; Δέ φτάνει πού βρίσκομαι στό μέτωπο; Ἡ μήπως θά μοῦ τό ἀμφισθητήσεις κι αὐτό;

– Κάθε ἄλλο! Σέ φαντάζομαι μάλιστα μέ τί τρόπο θά τό ἐξαργυρώσεις αὔριο, ὅταν θά βγεις στήν πολιτική. Ἄν ἦτανε τώρα δά τό κόμμα σου στήν ἀρχή, ὁ Θεός ξέρει σέ ποιό γραφεῖο «ἐμπιστευτικό» τῆς Ἀθήνας ἢ τό πολύ πολύ τῆς Σμύρνης θά ’χες ἀπλώσει τήν ἀρίδα σου. Τώρα τή θεσοῦλα σου τήν κατέχει κάποιον ἄλλο βουτυρόπαιδο, πού ὁ παπάκης του στηρίζει τό Λαϊκό κόμμα. Μιλῶ σωστά;

‘Ο Κανάκης ἄρχισε πάλι νά πίνει καί μέ γεμάτο στόμα διάσπηκε ν’ ἀποκριθεῖ:

– Σωστά, πολύ σωστά. Στό βάθος δέν εἶμαι παρά ἓνας ἀπολογητής τῆς τεμπελιάς. Δέ μοῦ καίγεται καρφί γιά κανενός εἶδους δράση. Μιά κι ὁ Πανάγαθος μ’ εὐνόησε καί μπορῶ νά χαίρομαι ὅλες τίς ἀπο-

λαύσεις τῆς ζωῆς, δίχως νά κουνήσω οὔτε τό μικρό δαχτυλάκι μου, δέ βλέπω γιατί πρέπει νά σκοτίζομαι καί νά πονοκεφαλιάζω γιά τοῦτο καί γιά τ' ἄλλο.

Ἐάπλωσε στό ράντζο του, χασμουρήθηκε καί συνέχισε:

- Τό πολυτιμότερο ἀνθρώπινο ἀγαθό εἶναι ἡ τεμπελιά. Ἡ τεμπελιά εἶναι ὁμορφη, φυσική κατάσταση. Ὄταν δουλεύεις ἐκμηδενίζεσαι, δέ σοῦ μένει καιρός νά σκεφτεῖς. Τ' ἀριστουργήματα στήν ἀρχαιότητα δέν τά φτιάσανε οἱ δοῦλοι. Ἄλλωστε, ὅπως λέει κι ἕνας κάποιος ὄνειροπόλος, ὀνόματι Νικήτας Δροσάκης, τό ἰδανικό τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά μειώσῃ τό σωματικό μόχθο.

- Ναί, μά αὐτός ὁ μαγκούφης πού ἀνάφερες, δέν τοποθετεῖ τή μείωση τοῦ μόχθου πάνω στή δουλεία καί στό ξεζούμισμα ἄλλων θνητῶν! Ἀντίθετα παίρνει σάν προϋπόθεση...

- Καλά, καλά, μπρέ Νικήτα, εὐκαιρία δέ χάνεις νά μᾶς διαφωτίσεις! Βούλωσ' το νά πῶ δυό κουβέντες, πού θά σοῦ χρησιμέψουνε ὅταν ἀποφασίσῃς νά γράψῃς τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ Λευτέρη Κανάκη, τρυφεροῦ δλαστοῦ τῆς ἐλληνικῆς... μπουρζουαζίας.

Ἦστερα γύρισε σέ μένα.

- Δέν μπορεῖς νά πεῖς, ἔ; Λίγο πληχτικός καί μονότονος καταντάει ὁ φίλος μας ὁ Δροσάκης, σάν ὅλους τούς ἐνάρετους. Ἐχει βλέπεις τή λαχτάρα νά μᾶς κατηχήσει... Ὅμως ἐγώ τότε ζηλεύω. Νά πάρει ὁ διάλογος! Ἐτοιμος εἶναι νά πεθάνει γι' αὐτό πού πιστεύει. Σοῦ λέει: Ἡ ἐπαναστατική αὐταπάρνηση δέν εἶναι ἥρωισμός, εἶναι μιά ἀνάγκη, μιά διαταγή τῆς ζωῆς! Περπατᾶς ἴσια, λέει, στό θάνατο, γιατί ἀγαπᾶς τή ζωή, γιατί σκότωσες τόν ἐγώισταρο τόν καπετάν

ἕνα καί ζυμώνεσαι μέ τούς πολλούς. Οἱ λαοί προχωροῦν τώρα στό προσκήνιο τῆς ἱστορίας, ὅπως παλιά ὁ ἱππότης ἢ ὁ ἐπιχειρηματίας...

Ὁ Δροσάκης τόν ἔκοψε:

- Τά ἔχεις τσοῦξει, βλέπω, γιά καλά. Γιά δῶσε τό παγούρι νά κάνω ἔλεγχο.

Συνηθισμένος ὅπως ἦμουνα σέ περιορισμένες κουβέντες, ἔχασκα καθῶς ἄκουγα μέ πόση ἐξυπνάδα κουμαντάριζαν τό μυαλό τους τά δυό αὐτά ξυπνητήρια, πού μοῦ χάρισαν οἱ βενιζελοδοσιακές φαγωμάρες. Ὁ Λευτέρης στό τέλος βρῆκε τρόπο νά καθίσει κάτω τό Νικήτα καί νά τοῦ ἀποτελειώσῃ τή βιογραφία του.

- Πού λές, τό παραδέχομαι πῶς κοπροσκύλιασα στή ζωή μου. Ἀπό μικροί, ὁ ἀδερφός μου κι ἐγώ, μάθαμε νά τά βρισκουμε ὅλα ἔτοιμα. Στρωμένο τραπέζι, καθαρισμένο ψάρι, ἔτοιμο νερό στό μπάνιο. Γιά ὅλα τά μαθήματα εἶχαμε κι ἀπό ἕναν δάσκαλο, «κατ' οἶκον». Ὄταν ἔφτασε ἡ ὥρα νά μπῶ σέ ἀνώτερη σχολή, δέν εἶχα παρά νά... ἐκφράσω τήν προτίμησή μου· μποροῦσα νά γίνω μηχανικός, γιατρός, δικηγόρος, παπάς, ὅ,τι γουστάριζε ἡ ψυχὴ μου...

Ἀράδιασε κάμποσες καυχησιές. Σάν εἶδε πῶς τόν κοίταζα παραξενεμένος, γύρισε κι εἶπε τοῦ Δροσάκη:

- Ἀναμορφωτή! Ὁ Ἀξιότης τά ἔχει χάσει μ' ὅσα ἄκουσε. Κοίταξέ τον! Φουκαρά μου Μανωλάτση, τί θά λές; Μόνο γιά σένα δέν ἀλλάζει ποτέ ἡ κατάσταση. Τί Σουλτάνος, τί Κεμάλ, τί Βενιζέλος, τί Κωτσοδοσιακός!

Ὁ Δροσάκης δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία:

- Μή... χολοσκᾶς, ἀφεντικό, κι ἡ ἀράδα τοῦ Ἀξιότη δέν εἶναι μακριά. Κάποτε θά πεῖ κι ὁ λαός:

«Κάντε πέρα κατεργαράιοι· ἔφτασε ἡ δάρδια μου!»

Καθώς εἶχε περιορίσει ὁ χειμῶνας τίς ἐπιχειρήσεις, εἶχαμε μπόλικες ὥρες γιὰ κουβεντολόι. Καμιά φορὰ μαζευόντανε καί ἄλλοι κι ἀκούγανε καί λέγανε κι αὐτοί κανένα λόγο. Μά κείνος πού ἔφαγε τὰ λυσσιακά του νά χωθεῖ στήν παρέα καί νά γνωριστεῖ μέ τό Λευτέρη Κανάκη ἦτανε ὁ Σίμος Κεπέογλου. Μέ τό Σίμο γνωριζόμαστε ἀπ' τή Σμύρνη, μά ποτές δέν εἶχε ἀνοίξει κουβέντα μαζί μου· μέ θεωροῦσε, ὡς φαίνεται, παρακατιανό. Μ' ἓνα «ναί-ἔχι» κάναμε τή συνεννόησή μας. Μόλις μέ εἶδε μέ τό Νικήτα καί τό Λευτέρη, τότε πιάσανε ξαφνικές ἀγάπες κι ἀρχίνησε νά μέ καλοπιάνει: – Καί γιὰ θυμίσου κείνο καί γιὰ θυμίσου τ' ἄλλο – «Ψωμί κι ἀλάτι φάγαμε μαζί...». Ἦτανε ξιπασμένος κι ἤθελε νά παραστήσει τόν τετραπέρατο. Ἔψαχνε νά βρεῖ τί γουστάρει ὁ Λευτέρης γιὰ νά κερδίσει τή φιλία του.

– Τοῦτος δῶ ὁ λωλοκρητίκαρος – μοῦ εἶπε μιά μέρα – λές κι ἀντιπαθεῖ τούς νοικοκυρεμένους ἀνθρώπους καί χαίρεται κείνους πού δέ μετροῦνε τὰ λόγια καί τὰ ἔργα τους, τούς κουτουρατζήδες... Ἔτσι δέν τότε κρίνεις καί σύ, Μανώλη;

– Δέν ἔχω βγάλει κρίση, εἶπα.

Τό Σίμο ἀρχίσανε ὅλοι νά τόν ἀντιπαθοῦνε. Κανείς ὡστόσο δέν μπορούσε νά φανταστεῖ τί ἄτιμο ρόλο θά 'παιζε ἀργότερα.

Ἔνα πρωί ἦρθε ὁ Λευτέρης ἄκεφος. Εἶχε γράμμα ἀπ' τό Παρίσι· τό 'δωκε στό Δροσάκη.

– Διάβασε νά δεῖς τί γράφει ὁ ἀδερφός μου. Ἄν εἶν' ἀλήθεια, ἀποχαιρέτα την ὀριστικά τή Μικρασία...

Κείνος πῆρε τό γράμμα καί σκοτείνιασε ἡ ὄψη του

καθώς τό διάβαζε καί τό ξαναδιάβαζε.

– Κερατάδες! ἔκανε καί τρίζανε τὰ δόντια του.

– Ραγιαμένο βγῆκε ἀπ' τό ἐργοστάσιο τό πολυτελές δάξο τῶν Σεβρῶν, εἶπε ὁ Κανάκης.

Δέ θέλησα νά μπερδευτῶ στήν κουβέντα τους, γιατί τὰ λέγανε ψιθυριστά. Σάν ἔφυγε ὁμως ὁ Λευτέρης, ρώτησα τό Δροσάκη, πού μαζί του εἶχα τό θάρρος.

– Τί τρέχει, Νικήτα; Τί γίνεται μέ τή συνθήκη τῶν Σεβρῶν;

– Τί νά γίνει, μωρέ Μανώλη! Ξέγραψέ την νά συχάσεις. Ὁ Φραντσέζος κλείνει συμφωνίες μέ τόν Κεμάλ γιὰ ἐνενήντα χρόνια! Ὁ Ἑγγλέζος μᾶς παζάρεψε γιὰ τὰ πετρέλαια τῆς Μοσούλης. Ποῦ νά βρεῖς πιά ἄκρη! Θυμᾶσαι τί σοῦ 'λεγα γιὰ κείνη τή διάσκεψη τοῦ Λονδίνου; Δεχτήκανε τόν Μπεκίρ, σάν ἄσωπο υἱό, πού γυρίζει στούς δικούς του, καί τούς Ἑλληνας τούς δεχτήκανε σάν φτωχοῦς συγγενεῖς, πού κοιτᾶς πῶς θά τούς ξεφορτωθεῖς: «Ἡ Ἰωνία, τούς εἶπανε, καί ἡ Ἀνατολική Θράκη νομίζαμε πῶς εἶχανε καταφανή πλειοψηφία ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μά φαίνεται πῶς γελαστήκαμε! Πρέπει νά ἐπανεξεταστεῖ τό ζήτημα. Νά γίνουν νέες διεθνεῖς ἐπιτροπές, ἐπίσημες στατιστικές καί γνωματεύσεις». Βρέ, ὅταν γυρεύατε τό αἶμα μας, δέν ξέρατε τότες τή σύνθεση τοῦ λαοῦ τῆς Μικρασίας καί τῆς Θράκης;

Τό κεφάλι μου βούιζε. Δέν ἤθελα νά πιστέψω τό Δροσάκη. «Τί μοῦ τὰ λέει αὐτά, ἀναρωτιόμουνα· γιὰ νά μοῦ ἀλλάξει φρόνημα καί νά μέ πάρει μέ τό μέρος του;»

– Μόνοι μας βγάλαμε τὰ μάτια μας, εἶπα. Ἄν δέ φέρναμε τό γερμανόφιλο τόν Κωνσταντίνο, θά 'ταν ἀλλιῶς τὰ πράγματα.

Ἦ Δροσάκης ἔχασε τήν ψυχραιμία του:

– Βρέ Ἀξιότη, δέν πέρασε ποτέ ἀπ' τό ξεροκέφαλό σου, πώς οἱ ἐκλογές τοῦ Νοέμβρη κι ὁ διχασμός, ὅλα εἶναι ἔργο τῶν ξένων; Δέν τό ἔχεις ἀκουστά μωρέ, τό «διαίρει καί βασίλευε»; Αὐτοί μᾶς δάλανε νά φαγωθοῦμε· αὐτοί. Τόν φέρναμε δέν τόν φέρναμε τό βασιλιά, αὐτοί θ' ἀλλάζανε πολιτική μιά κι ἄλλαξε τό συμφέρον τους. Πάτημα βρήκανε...

Καταλάβαινα πώς αὐτά πού ἔλεγε ἦτανε σωστά· μά ἂν τά παραδεχόμουν, ἔπρεπε νά παραδεχῶ καί πώς θά χάσουμε τή Μικρασία κι ἐγώ ἤμουν ἕνας μικρασιάτης. Γι' αὐτό καί τρώμαζα. Μά πῶς πολὺ μέ τρομάζανε οἱ φαντᾶροι πού ἀρχίσανε ὅλοι μαζί νά μουρμουρίζουνε, νά κρίνουνε, νά ψάχνουνε παντοῦ γιὰ φταιχτες.

– Ἦ Αἰμᾶ κάνεις τό φαντᾶρο νά βαριεστήσει καί νά πεῖ: Γιὰ ποιό λόγο νά πεθάνω; τότε μούντζω' τα! ἔλεγε συχνά ὁ Δροσάκης. Ἦ Αἰμ' τί, μέ μιά χούφτα ἀραποσίτι θέλεις νά σοῦ φτάσει ὁ στρατός στήν Κόκκινη Μηλιά; Μή βλέπεις ὁ Τοῦρκος; αὐτός ἀγωνίζεται γιὰ τό χωραφάκι του, γιὰ τό τζαμί του, γιὰ τή φαμελιά του. Γι' αὐτόν ὁ Σαγγάριος ἦτανε Θερμοπύλες. «Σακάρ», ἔλεγε καί σκιροῦσε τό φυλλοκάρδι του καί περιφρονοῦσε τό θάνατο...

Οἱ φαντᾶροι κουνούσανε τό κεφάλι: «Ἦ ἔχει δίκιο ὁ Δροσάκης», λέγανε.

Τί νά τό κάνουμε τό δίκιο του μέσα στή φωτιά πού μᾶς κυκλώνει;

XIV

ΟΤΑΝ ΕΡΘΕΙ ΔΙΑΤΑΓΗ γιὰ ἐπίθεση, τό μέτωπο γίνεται εὐαίσθητο. Κανείς δέν ἀποδείχνει πώς ξέρει τί θά συμβεῖ κι ὅμως ὁ νοῦς ὁλουνῶν ἐκείδᾶ στριφογυρνᾶει. Ἦ ἕνας ἀπρόσκλητος ἐπισκέπτης ἔρχεται καί κάθεται κατάντικρύ σου· σέ κοιτάει στά μάτια προκλητικά καί σοῦ λέει: «Λοιπόν;». Δέ θέλεις νά τόν ὀνοματίσεις τόν τρισκαταραμένο τό Χάρο. Μά τοῦτος γίνεται σκιά σου. Σοῦ ἔρχεται νά φωνάξεις: «Βγάλ' το ἀπ' τό μυαλό πώς ἦρθε ἡ ἀράδα μου! Ἦ ἔχω μέρες ἐγώ, ἀπ' τό Θεό! Ἦ ἔχω πολὺ ὑποφέρει, πολὺ πονέσει, ἔχω ἀκόμα νά κάνω πολλά. Εἶμαι νέος!»

Ἦ φαντᾶρος πού κολνᾶει τή γόπα στό στόμα καί κοιτάζει πέρα, βουδός, τυλιγμένος σέ χίλιω λογιῶ συγκινήσεις κι ὁ ἄλλος πού ξεχειλάει ἀπό νευρική εὐθυμία καί παρατάει μιά κουβέντα καί πιάνει ἄλλη – ἀπό ἀγνές παιδικές θύμησες μέχρι σκηνές μπροντέλων –, ὅλοι ἔχουνε στήσει μέσα τους κρυφὸ διάλογο μέ τόν ἀόρατο ἐπισκέπτη. Μονάχα σάν ἀρχίσει ἡ μάχη καί νιώσεις πώς εἶσαι στρατός, μέ τόν ὄχτρο κατάντικρυ, μέ τ' ὄπλο στό χέρι, ἀνάμεσα σέ δεκανέα,

λοχία, λοχαγό μέχρι και στρατηγό, πού σέ προστάζουνε και σέ όρίζουνε, μέ ξεδιπλωμένες σημαίες, μέ σάλπιγγες και πίσω τό πυροβολικό, τότες όλα αλλάζουνε· δέ σκέφτεσαι πιά, πολεμαῖς.

Στό λόχο μας ἔχει διαδοθεῖ πώς όπου νά 'ναι θ' ἀρχίσει επίθεση σ' όλα τά μέτωπα. Οἱ διαταγές, οἱ προετοιμσίες, όλα τό θεβαιώνουνε. Ὁ Δροσάκης ἀνοίγει τό χάρτη και τό δάχτυλό του σεργιανάει. Μερικοί σκύβουν, ρίχνουνε μιά γρήγορη ματιά και δίχως νά μιλήσουν τό στρίβουνε.

Ἀπ' τήν παρέα μας ἕνα δυό γράφουνε γράμματα, μέ ὑπονοούμενα στους δικούς τους. «Ἴσως και νά μή σκοτωθῶ. Μά ἄν...» Ἄλλος ράβει τό κουμπί του, ἄλλος ξεκαθαρίζει τά χαρτιά του, ἄλλος τραβολουγάει κάποια πέτσα του, ἄς εἶναι και κρεατοελιά. Μέσα στή μουγκαμάρα πετάχτηκε ὁ Φίλιππας, ὁ συχωριανός μου, πού ἔχασε γυναίκα και παιδί και ἄλλο ἀπό τό «Δόξα σοι ὁ Θεός» δέν ξεστόμισε.

– Ἐμένα, ποτές ὁ ἐδικός μου λογισμός δέ θάνει τό κακό, λέει.

Κανέννας δέν ἀπόρησε γι' αὐτή τήν ξεκάρφωτη κουβέντα. Ὅλοι ξέρουμε τί σκέφτηκε. Μερικοί περιμένουνε συνέχεια· τήν ἔχουνε ἀνάγκη.

Ὁ Γαβριέλ'ς, ὁ Μυτιληνιός, κάτι μασουλάει και τό πειραχτήρι ὁ Ἀρσένης τοῦ φωνάζει:

– Φάε καλά, μπρέ, μπουγιούρντισε. Ἄ μπράβο, ἔτσι! Ἄναψε και τσιγαριλίκι μὴν πᾶς πεινασμένος και χαρμάνης στόν ἄλλο κόσμο...

Ἐμένα μοῦ φταίξανε οἱ ἀρβύλες. Τίς νιώθω στενές· πρήστηκαν τά ποδάρια μου. Τραβολουγάω τά κορδόνια μέ μανία, τά λύνω, τά δένω, πετάω ἀσιχτήρια και σταυροπαναγίες.

Κεῖνη τή στιγμή νά σου ὁ Λευτέρης διαστικός και γρήγορος. Ἀπό τό κούτελό του τρέχει ἰδρώτας, τό δίκοχό του εἶναι πιό ψηλά ἀπ' τή συνηθισμένη θέση. Κάνει νόημα στό Δροσάκη, ἔρχονται κοντά μου, γιά ν' ἀποφύγουνε τά ξένα ἀφτιά.

– Ἄκουσε, Νικήτα, τοῦ λέει διαστικά. Κατεβαίνω τώρα δά στή Σμύρνη γιά μιά ἐπείγουσα ἐμπιστευτική ὑπηρεσία.

Τοῦ 'κλεισε τό μάτι πονηρά και συνέχισε:

– Μίλησα γιά σένα μέ τό λοχαγό. Τά κανόνισα νά 'ρθεῖς στήν ἴδια ὑπηρεσία κι ἐσύ. Πᾶμε νά συνεννοηθοῦμε. Δεύτερη τέτοια εὐκαιρία δέ θά βρεῖς.

Τόν πήρε, σχεδόν τόν τράβηξε. Τούς ἔβλεπα νά ξεμακραίνουνε και νά λένε. Ὁ Λευτέρης χειρονομοῦσε, σταματοῦσε κάθε λίγο και λιγάκι. Ὁ Δροσάκης τόν ἄκουγε σκεφτικός κι ὕστερα πάραλαρε κι αὐτός. Μ' ἔπιασε ἀγωνία.

Τούς παρακολουθοῦσα πού ζύγωναν στό γραφεῖο τοῦ λοχαγοῦ. Στέγνωσε τό σάλιο μου. Σηκώθηκα ὀρθός, λές και περίμενα ν' ἀκούσω ἀπόφαση στρατοδικείου γιά ζωή ἢ γιά θάνατο. Ὁ Λευτέρης τραβοῦσε τό Δροσάκη ἀπ' τό μπράτσο. Κεῖνος ἔκανε πίσω, ἀντιστεκότανε. Μοῦ 'ρθε νά φωνάξω, ὅπως φωνάζουνε στό ποδόσφαιρο: «Τό νοῦ σου, Δροσάκη! Κουράγιο, Δροσάκη!» Μετά, ὅσο τόν ἔβλεπα νά χασομερνάει και νά πιάνει ἀπ' τόν ὦμο τό Λευτέρη, ὁ ἐνθουσιασμός μου ἔπεφτε κι ὅταν πιά τόν εἶδα νά πατάει τό σκαλοπάτι τοῦ λοχαγοῦ μ' ἔπιασε σύγκρουο. «Πάει! Τόν μπάταρε! Κρίμας! Κρίμας!» Ἰδρώτας μέ περιλούσε· τό κάθε νεῦρο μου πονοῦσε. Ἡ ἀγωνία ἔγινε ὀργή και δέν ἤξερα τί νά κάνω τήν ὀργή, ποῦ νά τήν ἀκουμπήσω, πώς νά τήνε φευγατίσω ἀπό μέσα μου.

«'Αιντε κι ἐλόγου σου, κύρ Νικήτα, βόλεψ' τα! Σύρε και σύ για κανένα ἐμπιστευτικό γραφείο τῆς Σμύρνης. Ὁμορφη ἢ σκρόφα ἢ Σμύρνη; ἔ; Και τά κορίτσια της, λωλάδα. Στό 'να πόδι τῆ μιὰ γιαβουκλού, στ' ἄλλο τὴν ἄλληνα και στά ἐνδιάμεσα θά σκαρώνεις λόγια παχιά, νά μᾶς τά φέρουνε δῶ πάνω στά μέτωπα, για πατρίδα, για θυσία, για Μεγάλη Ἑλλάδα. Ὁρσε, κορόιδο λαουτζικο! Ὁρσε κι ἐσύ, Δροσάκη, πού παρὰ τρίχα νά σέ πιστέψω!»

Γύρισα ἀπότομα τὴν πλάτη. Δέν ἄντεχα νά παρακολουθήσω τί θ' ἀπογίνει. Ἐφτυσα μ' ἀηδία, σήκωσα τούς ὤμους. «Τί λές, μπρέ! Τί λές πού θά κάτσω ἐγώ νά σκάω! Και τί μέ κόφτει ἐμένα ἂν κι αὐτός βγεῖ σκάροτος. Σάμπως τότε γνώριζα και χτές; Στό σκολειό και στό στρατό ἀνταμώνεσαι μ' ἀνθρώπους λογιῶ λογιῶ κι ὕστερα κάπου σ' εἶδα, κάπου μ' εἶδες...»

Ἐτρεξα νά χωθῶ μέσα στοὺς φαντάρους πού περιμένανε οὐρά για συσσίτιο. Ὑστερα ὅταν βάρεσε προσκλητήριο, ἄκουσα τό λοχία νά φωνάζει:

- Δρουσάκ'ς!
- Δρουσάκ'ς!
- ...
- Παρών!

Γύρισα τό κεφάλι ἀπότομα κατά τό μέρος πού ἀκούστηκε ἡ γνώριμη φωνή: ἡ καρδιά μου γέμισε φῶς. Και τσιφλίκι νά μοῦ χάριζες κείνη τῆ στιγμή δέ θά 'παιρνα τέτοια χαρά. Γειά σου, μωρέ Δροσάκη! Γειά σου, λεβεντιά μου! Νά μή σέ βασκάνω!

Ὅταν τό βράδυ πήγαμε για ὕπνο, δέν εἶπαμε λέξη ὕστερα τὸν ἄκουγα πού ἔψαχνε νά βρεῖ τσιγάρο.

- Χάσαμε τό Λευτέρη, χάσαμε και τά τσιγάρα, εἶ-

πα μέ ὕφος ἀνέμελο. Ἄλήθεια, τί ἀπόγινε; Ἦθελε νά σέ πάρει στή Σμύρνη;

- Ἦθελε ὁ μπαγάσας. Τά 'χε ὅλα βολέψει... Ἐγώ δέν ἐνδιαφέρομαι νά σώσω τό τομάρι μου· ἄλλο θέλω νά σώσω. Ἄς εἶναι...

Ἐγειρε στό πλευρό, στερέωσε τό κεφάλι στό χέρι του και συνέχισε ψιθυριστά τὴν κουδέντα για τό Λευτέρη.

- Και νά τότε πεῖς ἐντελῶς χαλασμένο, δέν μπορεῖς και νά 'χεις τὴν ἐλπίδα πὼς θά διορθωθεῖ και θ' ἀρχίσει μιὰ καινούργια ζωή, μάταιο. Ἐχει κι αὐτός τά καλά του. Τοῦ ζήτησα νά μοῦ στέλνει, μέ τρόπο σίγουρο, τίς ξένες ἐφημερίδες. Μοῦ ὑποσχέθηκε πὼς θά τό κάνει. «Ξέρεις κάτι, Δροσάκη, μοῦ 'πε, συμπαθῶ πολύ κείνους πού ἔχουνε ἀρχές και παλεύουνε γι' αὐτές. Θά 'θελα νά γίνω ἄλλος ἀνθρωπος. Προσπαθῶ. Μή μοῦ 'χεις ὅμως ἐμπιστοσύνη. Ξέρω τί σκέφτεσαι για μένα: Ἀποστάτης, ἐπιπόλαιος, ἀναζητᾶει συγκινήσεις πότε δῶ και πότε κεῖ...»

Ἦμωνα σίγουρος πιά πὼς ὁ Δροσάκης μονολογοῦσε· δέ φανταζότανε πὼς πρόσεχα και πὼς καταλάβαινα τί ἔλεγε.

- Ὡστε αὐτὰ μοῦ τσαμπουνούσατε οἱ δυό σας σήμερα τ' ἀπόγεμα και δέ λέγατε νά χωρίσετε;

Ποῦ νά ὑποπτευτεῖ ὁ Νικήτας τί ἐννοοῦσα κι ἀπό τί ἀγωνιές πέρασα! Ἐσκυψε πρὸς τό μέρος πού ἤμωνα ξαπλωμένος και ψιθυριστά μοῦ εἶπε:

- Ἐχω κι ἄλλο ἓνα συνταραχτικό νέο. Ὁ Σίμος Κεπέογλου ἔγινε σπιοῦνος! Τ' ἀκοῦς! Πρόσεχέ τον...

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΠΟΥ περιμέναμε δέν έγινε απ' τή δική μας μεραρχία. Σκάβαμε χαρακώματα ενώ ό έχθρός βομβάρδιζε όληώρα τίς θέσεις μας. 'Ο Δροσάκης σκύλιαζε:

– Βάλε άφτί, 'Αξιώτη. Τίς άκους αυτές τίς ύπουλες λιγωτικές μανταφιόρες; Είμαι Γαλλίδες πόρνες. Τίς στείλανε πεσκέσι του Κεμάλ. Τουήτες δώ γι' άκου! Τουήτες είναι έγγλέζικες, είναι τ' άντίδωρα τής Λόντρας γιά τ' άτιμα πετρέλαια τής Μοσούλης. Χαλάει μπαρούτι μωρέ ό Κεμάλ, δέν παίζει τράκα τρουήκες. Τί τότε νοιάζει αυτόν; 'Ολοι του δίνουνε. 'Ολες οι ξένες έταιρίες ξεδρακωθήκανε και περιμένουνε τό χάδι του. Φτού, κερατοκερατάδες του Σατανά!

'Η γκρίνια, πού από καιρό άρχισε σ' όλόκληρο τό στρατό, έγινε μουγκρητό. Οι φαντάροι δέ μετρούσανε πιά τά λόγια τους. Φωνάζανε: «Βαρεθήκαμε νά πολεμοῦμε! 'Αλλοι σκεφτόντανε τή λιποταξία, άλλοι τόν αυτοτραυματισμό. Μάθαμε πώς ένα σύνταγμα στασίασε. 'Ολο τό χειμώνα μās λείψανε τά στέγαστρα, ό ρουχισμός, τό φαί. Κοπήκανε οι μισθοδοσίες. 'Ο νοῦς τριγύριζε στό πλιάτσικο. Οι φαντάροι τάραζαν τά τουρκοχώρια. 'Ο Κεμάλ μηνούσε: «Ντρέπομαι νά έχω τέτοιους άντιπάλους». 'Η κατάντια μας μου θύμιζε τόν τούρκικο στρατό στά 14 κι ή καρδιά μου μάτωνε. 'Αντίθετα, ό Τουρκος είχε σήμερα σθένος και δύναμη. 'Ως και τά γυναικόπαιδα ζαλώνονταν τρόφιμα και πυρομαχικά και τρέχανε ξωπίσω απ' τό στρατό και τούς τσέτες. 'Ο πληθυσμός μās κατασκόπευε, μās πολεμοῦσε άκόμα και μέ τή ματιά του. 'Ο γαμπρός του Κιόρ Μεμέτ δέν είχε πεθάνει.

'Απ' τό αίμα του θαρρείς και ξεπηδήσανε όλοι τουήτοι οι ψυχωμένοι διαόλοι. «Τό κίνημα τής άντίστασης του Κεμάλ σήκωσε τίς καρδιές των Τούρκων». Τουήτη ή φράση, πού σαν τήν ξεστόμισε γιά πρώτη φορά ό Δροσάκης ήθελα νά τόν καρυδώσω, μου φαινότανε τώρα δικαιωμένη από τά πράματα. "Αρχισα νά κλονίζομαι. Μήπως όλα όσα λέει είναι σωστά; Μήπως ό ήρωισμός και τό αίμα μας στηρίζουνε μιά υπόθεση άδικη και προλογίζουνε τήν τελική καταστροφή μας; Τί γυρεύουμε μείς εδώ κάτω; Ντροπή μ' έπιασε και θυμός. Μέ τίς λιποψυχίες θά τά θγάλουμε πέρα; Κι ύστερα ζηλεύω πού οι Τουρκοί έχουνε ψυχή κι εμείς τήνε χάσαμε! 'Ο άγώνας γιά τή λευτεριά, ό κάθε άγώνας έχει δυσκολίες, πού κάποιες φαίνονται δουνό. Πίστη, μπορείς νά 'χεις πίστη;

Τά κουθέντιασα και μέ τό Δροσάκη.

– Τό 'ξερα πώς δέν είσαι άδειος, μου 'πε. Γούρμασε ή σκέψη· βάλ' τηνα τώρα τή μαγκούφα νά ξεκαθαρίσει τό καθετί. Είπες πριν «ό άγώνας γιά τή λευτεριά». Ποιανού λευτεριά;

– Γι' άκουσε, τόν έκοψα άπότομα και μέ νεῦρο, σταμάτα τήν κουθέντα εδώ. Μήν ξαναρχίσεις πάλι. Αυτά δέν είναι δική μου δουλειά. 'Ας τά σκεφτοῦνε άλλα μυαλά· κυβερνήτες, στρατηγοί, καλαμαράδες. 'Εγώ 'μαι φαντάρος μικρασιάτης. Κλείνω μάτια κι άφτιά και πολεμώ, σκοτώνω και προχωρώ...

Του Δροσάκη τό δεξί φρύδι άρχισε τό χοροπηδητό, δείγμα πώς άνάψανε τά αίματά του.

– Γιά μένα, είπε, όσοι βαριοῦνται νά σκεφτοῦνε και σηκώνουνε τούς ώμους, έγκληματοῦνε. 'Εσύ, 'Αξιώτη, είσαι ένοχος γιά κάτι πιό σοβαρό. Νομίζεις πώς τήν ιστορία τήνε γράφουνε οι στρατηγοί κι οι

κυβερνήτες. Κλείνεις μάτια κι άφτιά, γίνεσαι ρόδα σκέτη πού τήνε κυλοῦνε στόν γκρεμό. Μά έσύ δέν είσαι ρόδα, μπρέ, είσαι ό λαός. Πρέπει νά νιώσεις τά γεγονότα γιά νά τ' αλλάξεις.

Ήταν δύσκολο νά τόν σταματήσεις. Ήλεγε κι έλεγε κι όσο άκουγε τά ίδια τά λόγια του, τόσο φανατιζότανε και παραξενευότανε. Πώς ήτανε δυνατό νά υπάρχουν άνθρωποι στή γή, πού σκέφτονται διαφορετικά άπ' αυτόν και δέ βλέπουνε όσα βλέπει κείνος, τόσο καθαρά;

– Νά πάρει και νά σηκώσει, φώναξε, κι εγώ πολεμάω και πολεμάω μέ ψυχή. Και δέ φοβάμαι θάνατο, ούτε σκέφτομαι πώς χάνω τά καλύτερα χρόνια μου στά βουνά τής Τουρκιάς. Κείνο πού μέ τρομάζει είναι νά μή γίνω συνένοχος σέ κάτι στραβό πού θά βλάψει τό λαό και τήν πατρίδα.

– Δέν καλοπερνάει στό στόμα σου ή πατρίδα, τόν έκοψα μέ πείσμα.

– Λάθος κάνεις, Μανώλη, μεγάλο λάθος. Ήγώ τήν πατρίδα δέν τήν μπερδεύω μέ τήν κυβέρνηση και μέ τό κράτος.

Χίλιες φορές έφτανα ίσαμε τή λογική του Δροσάκη, μά δέν τά κατάφερα νά σταθώ μ' έπιανε πανικός και τό 'στριδα. Πήγαινα τότες και καθόμουνα πλάι σ' ένα φίλο μου, τόν Κιρμιζίδη, πού αυτός πίστευε τυφλά στή νίκη. Ήταν άπό τό Φουλατζίκ και είχε χάσει γονιούς, άδέρφια, χωράφια, τήν κοπέλα π' άγαπούσε και τό μόνο πού δέν έχασε ήταν ή πίστη.

Μέ τή φωτιά και τό τσεκούρι έξαφανίσανε οι Τουρκοί τό χωριό του καθώς μάθανε τήν προέλαση του στρατου μας! Αυτός ήτανε ό μόνος πού σώθηκε. Σάν έπιανε ό Κιρμιζίδης ν' άνιστορεί τίς σφαγές του

χωριου του, κλαίγανε ως κι οι πέτρες. Στην αρχή οι φαντάροι τόν άκούγανε μέ σεβασμό και πόνο. Ύστερα συνηθίσανε. Τίποτα πιά δέν τούς έκανε έντύπωση. Ήναζητούσανε μονάχα ό,τι μπορούσε νά γαργαλίσει τίς ναρκωμένες αισθήσεις τους.

– Για λέγε, Κιρμιζίδη, πώς τά ξεπαρθένευαν τά κορίτσια οι άτιμοι. Ήμεις άμα πέσουμε σέ τουρκοχώρι τίς γλεντούμε μέ τό μαλακό τίς χανουμίτσες, δέν τίς σφάζουμε.

– Αυτές, μπρέ, είναι πονηρές και άρσίζες!

Και γελούσανε. Τόσα χρόνια συντροφιά μέ τήν άποκτήνωση, πού άλλου μπορούσαμε νά φτάσουμε!

ΕΙΧΕ ΜΟΛΙΣ ΜΠΕΙ ή άνοιξη του 1922. Τό τάγμα μας στρατοπέδεψε σ' ένα όροπέδιο κοντά στό Ήφιόν Καραχισάρ. Ή φανταρία σκόρπισε: είχαμε ένα δυό ώρες καιρό για ξεκούραση, ώρες δίχως τήν ύποψία του κινδύνου. Όλα ήτανε τόσο ήρεμα πού είχες διάθεση νά ξεχάσεις τόν πόλεμο. Αιώνια, μακάρια βουνά άπλώνανε μέ σιγουριά τόν όγκο τους. Δάση άτέλειωτα, πυκνά, έδω κι εκεί άλιωτο τό χιόνι: στά ξεφωτα, στίς βουνοπλαγιές και στά ριζά, ξεχασμένα μικρά χωριουδάκια πλάγιαζαν ήσυχα σάν σκόρπιες προβατίνες, μέ τά λιγοστά σπαρτά τους, λές άπλωμένα κιλίμια. Άκουγες τό βοητό του νερου μέσα στίς ντερεδιές. Έκατομμύρια κρινάκια ξεφυτρώνανε άπ' τό λιωμένο χιόνι. Τά δέντρα μόλις μπουμπουκιάζανε. Ήντομα, έρπετά, πετεινά τ' ουρανού, τετράποδα, κινούσανε άπό παντου για έρωτα. Και μονάχα μεϊς μοιάζαμε τό πιό στερημένο και καταφρονεμένο ζωντανό τής πλάσης.

Περπατήσαμε λίγο μέ τό Δροσάκη, νά χαροῦμε τή λιακάδα. Ξετρυψώσαμε μιά γωνιά μ' ἀφρότο γρασίδι καί ξαπλώσαμε. Ὁ Δροσάκης εἶχε πέσει ἀνάσκελα, ἐτριβε μέ μακαριότητα τήν πλάτη του, χούφτιαζε τό χορτάρι, τό ἔφερνε στή μύτη νά ρουφήξει τ' ἄρωμά του τ' ἀψύ.

– Ὅμορφη πού ἔναι π' ἀνάθεμά την ἡ ζωή! ἔκανε κι ἀνοιξε τά χέρια του σάν νά ἔθελε νά τήν ἀγκαλιάσει. Καμιά φορά τά χάνεις, ξαναγίνεσαι παιδί.

– Τί παιδί, συνάδερφε! Ἐσύ ἔτσι πού κυλιέσαι μοῦ θύμισες τό γαϊδούρι μας, τόν ὄνιο. Ἐτσι κυλιότανε καί κείνος μόλις ἔπαιρνε ἡ ἀνοιξη. Δέν ξέρεις, μωρέ Νικήτα, τί ξύπνιο ζωντανό ἦτανε! Ὅλη μέρα ἀλώνιζε καί μόλις μυριζότανε καπίστρι καί φορτίο, γινόταν ἀφαντος. Μπρέ ὄνιος ἐδῶ, μπρέ ὄνιος ἐκεῖ! Τόν τσακώναμε καμιά φορά· ἔξυνε τήν κεφάλια του στό χέρι μας, μᾶς ψευτοδάγκωνε καί χαϊδευότανε σάν ἀνθρωπος.

Ἡ θύμηση τοῦ ὄνιου μέ γέμισε τρυφεράδα. Ἦθελα νά μιλήσω γι' αὐτόν καί δέν πρόσεξα πώς τό μυαλό τοῦ Δροσάκη ἀρμένιζε ἄλλοῦ.

– Θά γελάσεις μέ τήν καρδιά σου, τοῦ εἶπα, ἄμα σοῦ διηγηθῶ γιατί τόν βγάλαμε ὄνιο. Κάποτες – ἐγώ ἤμουνα παιδί – ἤρθε στόν καφενέ ἕνας ξένος, ἀπ' αὐτούς πού πηγαίνανε στ' ἀρχαῖα. Θαρρῶ πώς τότε βλέπω ἀκόμα μπροστά μου· ψηλός, ξερακιανός, μέ κάτι γατήσια γαλανά μάτια καί κάτι ἀραιοδοντάρεις. Ὁ λόγος του καρτρακυλοῦσε στό λαρύγγι του καί ματαγύριζε σάν ἀναγούλα. Οἱ χωριανοί προσπαθοῦσαν νά καταλάβουνε τί ἔλεγε.

»– Μπρέ σεῖς, κάνανε, τί ζητάει ὁ Ἰγγλέζος; Κάτι μᾶς ζητάει...

»– ὄνον! ἔκανε κείνος, ὄνον!

»– Τί πάει νά πει ὄνον, μπρέ; Γιά φωνάχτε κανέναν πού νά ξέρει.

»– Ἐγώ ξέρω, πετάχτηκε ὁ καπτα-Νικόλας ὁ καϊκτοῆς, πού ἦτανε φερμένος ἀπ' τό Κουσάντασι γιά δουλειά. Κρασί ζητάει. ὄνον λένε στ' ἀρχαῖα ἑλληνικά τό κρασί.

»– Μπά! κάνανε οἱ χωρικοί ὄλο θαυμασμό καί πιάσανε ἀπευθείας γιοματάρι ἀπ' τό βαρέλι γιά νά εὐχαριστήσουνε μαθές τόν ξένο.

»– Νό! Νό! διαμαρτυρότανε κείνος. ὄκι ὄνον! ὄνον! ὄνον!

»Ἐτυχε νά περνάει κείνη τήν ὥρα ὁ γιατρός μας ὁ Χαϊλαρίδης καί τόν φωνάξανε.

»– Ξέρετε τί ζητάει ὁ χριστιανός; εἶπε ὁ γιατρός. Γάιδαρο, μέ τό συμπάθιο! Τοῦ κύρ Δημητροῦ τόν ὄνον ζητάει, τό γαϊδούρι πά νά πει...

Ὁ Νικήτας γέλασε, μά ἤθελε καί νά μέ πειράξει καί νά μιλήσει γιά κείνο πού τόν ἔκαιγε:

– Γιά βάστα, μωρέ Ἀξιῶτη, μόνο τό γάιδαρο σοῦ θύμισε τό γρασίδι; Τίποτ' ἄλλο; Δέ σοῦ ἔλαχε, νά ποῦμε, νά κυλιστεῖς μέ τό κορίτσι σου πάνω σέ χορτάρι; Νά θαμπωθεῖς, νά γεμίσει ἀντροσύνη τό κορμί σου...

Ὁ χωριάτης δύσκολα ἀνοίγει τήν καρδιά του καί μάλιστα πάνω σέ τέτοια θέματα. Τή θύμηση τῆς Κατίνας, πού βασάνιζε ἀκόμα τίς νύχτες μου, τήν εἶχα σάν κάτι ἱερό, πού δέν τό πετᾶς σέ φανταρίστικες κουβέντες. Οὔτε κι ὁ Δροσάκης εἶχε μιλήσει ποτές γιά τήν κοπέλα του κι ἄς τῆς ἔγραφε μέ κάθε εὐκαιρία κατεβανά. Εἶχαμε σιχαθεῖ ν' ἀκοῦμε τή φανταρία νά μιλά συνέχεια γιά γυναῖκες. Ὅμως μιά καί μοῦ

ἔθιξε τό φιλότιμο, κάθισα καί τοῦ ἱστόρησα κάτι ἄκρες μέσες γιά τήν Ἐνταβιέ.

– Δηλαδή σάν νά λέμε, ἄν ἀξιωθοῦμε καί μποῦμε στήν Ἄγκυρα, μπορεῖ νά βρεῖς ἐκεῖ κανένα γιό νά σέ περιμένει, κανένα μεμετάκι.

Ἄντίς νά ξαλαφρώσω πού μίλησα γιά τήν Ἐνταβιέ, μ' ἔπιασε στενοχώρια, ἀναψοκοκκίνισα. Ἔτριβα τή χούφτα στά φουντωμένα γένια μου. Ἔλειπε πολύν καιρό ἢ γυναίκα ἀπ' τή ζωή μου. Αὐτό ἦτανε. Ὁ Δροσάκης πιπιλοῦσε ἕνα χορτάρι καί τό στριφογύριζε σάν τσιγάρο στά χεῖλη του. Εἶχε πέσει σέ βαθιά συλλογή, ὡς φαίνεται, ἀπ' τήν ἴδια αἰτία.

– Ἄιντε, μᾶς τήνε μουφλουζέψανε τή ζωή, εἶπα. Τήνε κουτσοουρεύουνε ἀπό δῶ, τήνε στενεύουνε ἀπό κεῖ. Πολέμοι καί ξανά πολέμοι! Τί στό καλό θά βγάλει ἢ μαγκούφα ἢ ἐποχή μας καί κοιλοπονάει τόσο ἄγρια; Νά ἔθγαζε καμιά καλή μέρα καί γιά μᾶς!

Δέν ἀπόσωσα τήν κουθέντα μου καί πεταχτήκαμε κι οἱ δυό ὀρθοί, λές καί μᾶς δάγκωσε σκορπιός. Στ' ἀντικρινό ὕψωμα, πίσω ἀπ' τό φυλάκιο, ἀνεβαίνανε μπουσουλώντας τσέτες. Ἦταν ἔτοιμοι νά ριχτοῦνε πίσωπλάτα στόν Κιρμιζίδη, πού φύλαγε σκοπός.

– Κιρμιζίδη! Τσέτες! Ξεφώνισα μ' ὄλη τή δύναμή μου.

Πήδησα πίσω ἀπό ἕνα γκρεμισμένο φράχτη, μέ τό χέρι στή σκανδάλη. Τ' ὄπλο μου δέν τ' ἀποχωριζόμουνα οὔτε στόν ὕπνο μου. Ὁ Δροσάκης σύρθηκε μέ τήν κοιλιά νά πιάσει τό δικό του, πού τό ἔχε παρατημένο κάπου κεῖ. Οἱ τσέτες μέ τό πού ἀκούσανε τή φωνή ἀρχίσανε τό τουφεκίδι καί μᾶς πετάξανε κανά δυό χειροβομβίδες. Μέ τή σιγουριά πού εἶχα πάντα στή σκόπευση πρόκανα κι ἄδειασα τίς μπαταριές μου

πάνω τους. Ὁ Νικήτας βρῆκε καιρό νά ταμπουρωθεῖ. Εἶδαμε τόν Κιρμιζίδη νά λυγίζει καί νά πέφτει στήν πλαγιά τοῦ λόφου. Τήν ἴδια στιγμή, κεῖ κοντά μας, στούς θάμνους, ἀκούστηκε ἕνας κουφός κρότος. Συγκρατούσαμε τήν ἀνάσα μας. Φύγανε ἢ κρύβονται καί θά μᾶς τήν ἀνάψουνε; Ἀκούς νά ἐπιτεθοῦνε μέρα μεσημέρι. Κακό σημαδι! Κι οἱ δικοί μας; Τί κάνουνε καί δέ φανήκανε ἀκόμα; Τό μάτι ἔπαιζε δῶ καί κεῖ.

Ἄξω ἀπό τούς θάμνους ξεχωρίσαμε δυό ἀρβύλες, δυό ἀκίνητες ἀρβύλες πού μᾶς δείχνανε τά καρφιά τους. Αὐτός πού τίς φοροῦσε θά ἔπρεπε νά ἔταν ξαπλωμένος ἀνάσκελα. Τό βλέμμα μας ἔμεινε καρφωμένο στ' ἀκίνητα ποδάρια. Περιμέναμε. Συρθήκαμε λίγο πιό ἀριστερά ν' ἀντιληφτοῦμε. Ἦταν ἕνας φαντάρος νεκρός! Ἄντίς νά βροῦν ἐμᾶς οἱ χειροβομβίδες βρῆκαν αὐτόν. Ὁ Νικήτας προχώρησε νά δεῖ μήπως κρύβονται κεῖ γύρω τσέτες. Ἐγώ πλησίασα τό νεκρό νά τοῦ κλείσω τά μάτια. Μιά δυνατή κραυγή μοῦ ξέφυγε:

– Ὁ Σίμος!

Ἦρθε κι ὁ Δροσάκης κι ἔμεινε νά τόν κοιτάζει στήν ἀρχή μ' ἐκπληξη, ὕστερα μέ περιφρόνηση καί ὀργή.

– Σπιοῦνε! ἔκανε. Κι ἐδῶ ἀκόμα μᾶς κατασκόπευες;

Τό πρόσωπο τοῦ Σίμου ἦτανε παραμορφωμένο. Φοδήθηκα μήπως κάνουμε λάθος. Ἀκόμα δυσκολευόμουνα νά πιστέψω τήν κατρακύλα του. Κοίταξα τά σγουρά μαλλιά του, τή μεγάλη μύτη μέ τήν ἐλιά. Ναι, ἦτανε δικά του. Τά μάτια ὁμως; Τά μάτια ἦτανε χυμένα καί στή θέση τῶν σαρκωμένων χειλιῶν του

ήτανε μιά τρύπα! Γλώσσα, δόντια, όλα είχανε γίνει μιά λάσπη.

Ὁ Νικήτας μέ τράθηξε νά φύγουμε. Δέν τόν ἀκολούθησα. Μοῦ ἤρθε ἡ σκέψη νά ψάξω τήν τσέπη τοῦ νεκροῦ, νά βρῶ κανένα γράμμα, κάτι πού νά βεβαιώνει πώς εἶναι αὐτός καί δέν πέσαμε ὄξω. Τό κοκαλισμένο χέρι του ἦτανε στή δεξιὰ τσέπη. Στήν ἴδια τσέπη βρῆκα ἓνα δέμα χαρτιά καλοδιπλωμένα. Τά γνώρισα ἀμέσως. Ἦτανε χειρόγραφο τοῦ Δροσάκη. Ἦξερα τόσο καλά τά στρογγυλά τοῦ τύπου γράμματά του καί τό ρόζ τσιγαρόχαρτο πού τοῦ ἔχε δωρίσει ὁ Λευτέρης. Μαζί ἦτανε καρφωμένο ἓνα σημείωμα τοῦ Σίμου. Μ' ἔπιασε ταραχή. Κεφάλι, στομάχι, γυρίζανε. Ἔψαξα γιά τό Δροσάκη. Τόν εἶδα ν' ἀνεβαίνει στό ὕψωμα νά βοηθήσει τόν Κιριμιζίδη πού οὐρλιαζε:

– Χάνω τό φῶς μου! Τό φῶς μου!

Ἔβαλα τά χαρτιά στήν τσέπη κι ἔφυγα γιά νά μήν μουντζώσω τόν πεθαμένο καί κριματιστῶ. Μ' ἔπιασε ἀνησυχία γιά τό Δροσάκη. «Ἄχ, εἶπα, θά φάει τό κεφάλι του. Ἀκάλυφτος ν' ἀνεβῆ τώρα δά». Πρὶν καλοσκεφτῶ μέ ποιόν τρόπο θά τόν φέρω πίσω, ἀκούστηκε πάλι τουφεκίδι. Σάν διαβόλοι πεταχτήκανε ἀπό παντοῦ οἱ τσέτες. Τούς κυνηγοῦσε δικό μας ἀπόσπασμα. Ἦσια πού προκάνανε νά σημαδέψουνε τό Δροσάκη. Τόν εἶδα νά πέφτει· δέν ἤξερα ἂν ἦτανε πληγωμένος ἢ νεκρός. Κεῖνη τή στιγμή δέ σκεφτόμουν ἄλλο ἀπό τή μάχη. Κυνηγοῦσα τούς τσέτες. Σκόπευα, ἔτρεχα, ξανασκόπευα. Οἱ φωνές τῶν δικῶν μας γεμίζανε ἀγγριάδα τήν καρδιά μου. Μιά σφαῖρα βρῆκε τ' ἀριστερό μου μπράτσο καθώς σκόπευα μέ τό ἓνα μάτι κλειστό. «Κερατένιοι!» εἶπα καί προσπάθησα νά σκοπέψω μέ τ' ἄλλο χέρι. Ὅμως οἱ φλέβες μου εἶχαν

κουρελιαστεῖ καί τό αἷμα ἄρχισε νά τρέχει καυτό...

ΒΡΕΘΗΚΑ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ μέ τό Δροσάκη καί τόν Κιριμιζίδη. Μόλις ξύπνησα ἀπ' τή νάρκωση, θυμήθηκα ὀλόκληρη τήν περιπέτειά μου. Κούνησα χέρια, πόδια, γιά νά βεβαιωθῶ. Ὅλα στή θέση τους. Μόνο τ' ἀριστερό μπράτσο μέ τό τραῦμα πονοῦσε. Φτηνά, πολύ φτηνά, τήνε γλίτωσα. Ξανακούνησα τό κορμί ἄργά, χουζουρλίδικα. Τό γυμνό ποδάρι πάνω στή μαλακωσιά τοῦ μιντεριοῦ, δίχως τό κοκαλωμένο ἀπ' τοὺς ἰδρωτὲς τσουράπι καί τή λασπωμένη ἀρβύλα, μοῦ φάνηκε ἀπολαυστικό. Σχεδόν χάρηκα μέ τόν τραυματισμό μου. Ἴσως νά τελειώσουνε πιά τά δικά μου δάσανα. Προσπάθησα νά σηκωθῶ, μά δέν τά κατάφερα καί ξαναθυθίστηκα σ' ἓνα γλυκό ὕπνο.

Τήν ἄλλη μέρα ἔγινε κάτι πού μ' ἔκανε νά πάψω νά λογαριάζω τόν ἑαυτό μου γιά τραυματία. Ὁ Δροσάκης δέν πήγαινε καλά. Τόν ἔκαιγε δυνατός πυρετός. Ἦτανε ξαπλωμένος, δύο κρεβάτια πιό μακριά ἀπόμένα. Ζητοῦσε ἓνα ποτήρι νερό ἀπ' τό διπλανό του, κι ἐκεῖνος, ἂν καί παλιός, τοῦ γύριζε τήν πλάτη καί παράστανε τόν κουφό. Ἔγινε μιά, ἔγινε δύο. Ξέχασα τήν ἀκίνησία πού διατάξανε οἱ γιατροί, σηκώθηκα δρόσινα τό φίλο μου, γύρισα μετά στόν ξένο καί τοῦ εἶπα περιφρονητικά:

– Ντροπή σου, καημένε!

Μέ κοίταξε μέ θολό μάτι· ἔκανε μιά θυμωμένη ἀπότομη κίνηση μ' ὀλόκληρο τό κορμί. Πέταξε πέρα τήν κουβέрта.

– Κοίτα! οὐρλιαξε. Κοίτα!

Σάστισα! Δυό φασκιωμένα κούτσουρα ήτανε τά χέρια του, κομμένα τό ένα από τόν καρπό, τό άλλο άπό τόν άγκώνα! «Νά μέ συμπαθās!» ήθελα νά τοῦ πῶ, μά δέ θυγήκε ή φωνή μου. Ήνωσα μιά ξαφνική ανάγκη νά ταπεινωθῶ, νά τοῦ φιλήσω τά πόδια. Μέ σταμάτησαν τά χάχανα κι οί βρισιές: «Βρέ, τό βλάκα!» «Τό χτήνος!» Ήστερα μερικοί ξεσκέπασαν τά κορμιά τους καί μου δείχνανε τά κομμένα μέλη τους. Ήμεινα εκείδά σάν ριζωμένος βράχος. Μέ πλησίασε ένας φαντάρης, πού τόν φωνάζανε ό «τράπουλας». Μέ χτύπησε στήν πλάτη καί μου ἔπε:

– Μή χολιάς, θά συνηθίσεις στά τέτοια. Κάλλιο σακάτης νά γυρίσεις στό σπιτάκι σου, παρά γερός καί στό μέτωπο!

Ή πρώτη μου γνωριμιά μέ τό νοσοκομείο ήτανε όδυνηρή. Τήν ίδια μέρα ξμαθα πώς ό Κιρμιζίδης, πού τόν εἶχανε σέ άλλο θάλαμο, έχασε τό φῶς του καί πώς ό Δροσάκης εἶχε λίγες ἐλπίδες νά σωθεῖ. Γραφτό ήτανε νά χάνω στούς πολέμους τούς φίλους μου. Τό Δροσάκη δέν ήθελα νά τότε χάσω. Ήπρεπε νά τότε βοηθήσω. Ή νύχτα εἶχε πλακώσει άγρια· έβρεχε, φυσούσε, άστραφτε. Ή κουλός παραμόνευε νά κοιμηθούμε όλοι καί τότε σηκώθηκε, έχωσε τή μούρη του σ' ένα πιάτο κι έτρωγε μέ τή γλώσσα σάν σκυλί. Τόν πλησίασα.

– Συνάδερφε, τοῦ εἶπα, μή μέ παρεξηγήσεις. Ήσε με νά σέ ταἰζω ἐγώ, όσο θά ἔμαι στό νοσοκομείο.

Παράτησε τό μασούλισμα.

– Φρόντισε τοῦτον, έκανε καί γύρισε τό βλέμμα του στό Δροσάκη· θαρρῶ δέν άνασαινει.

Ήτρεξα στό Νικήτα. Ήβαλα τ' άφτί μου στό στόμα του. Ήνάσαινε. Τό κρεβάτι του ήτανε μουσκεμένο

στό αίμα. Τράβηξα άμέσως γιά τό χειρουργείο νά βρῶ γιατρό. Ή χῶρος ήτανε γεμάτος φορεῖα. Πολλοί κλαίγανε καί φωνάζανε τή μάνα τους. Οί γιατροί δουτηγμένοι στό αίμα βρίζανε πού τό λιγοστό φῶς δέ βοηθοῦσε.

Κατάφερα μέ χίλιες πονηριές νά πλησιάσω τόν άρχίατρο, τήν ώρα πού έπλενε τά χέρια του. Τοῦ εξήγησα τήν κατάσταση τοῦ Δροσάκη. Ήντίς γι' άπάντησή, φώναξε θυμωμένα στούς νοσοκόμους:

– Πῶς χώθηκε τοῦτος δῶ μέσα; Τί τό κάναμε;

Ήστερα γύρισε καί μου ἔπε αὔστηρά:

– Φύγε!

Ήγώ έπέμενα.

– Γιατρέ, δέ θά φύγω άν δέ δώστε έντολή νά πάει κάποιος νά δεῖ τόν τραυματία πού πεθαίνει.

– Φύγε! Ήφησέ με νά κάνω τή δουλειά μου. Φύγε! Δέ βλέπεις! Ήεφώνισε νευριασμένος.

– Γιατρέ, πρόκειται γιά παλικάρι πού άξίζει· επιστήμονας.

– Πετάξτε τον όξω. Δέστε τον! Εἶναι τρελός! Θεοπάλαβος.

Ήνας νοσοκόμος μέ τράβηξε πέρα. Τόν τσάκωσα δυνατά μέ τό γερό μου χέρι καί τόν ταρακούνησα μέ τόση λύσσα, πού παραλίγο νά πιστέψει πώς σ' άλήθεια ήμουν τρελός.

– Ή γιατρός πρέπει νά ἔρθεῖ άμέσως, φώναξα. Θά εἶστε ύπεύθυνοι άν πεθάνει... Ήελα μαζί μου έσύ, έλα, δέ σ' άφήνω νά φύγεις...

Τόν άνάγκασα νά μ' άκλουθήσει. Σάν εἶδε τά χάλια τοῦ Νικήτα, έτρεξε κι έφερε μιά ένεση, τήν πέρασε στή φλέβα. Μου ἔδωσε συμβουλές τί νά κάνω, νά τόν άνακουφίσω ὡς νά ἔρθεῖ γιατρός. Ή Δροσάκης άνα-

στέναζε βαθιά. Ζήτησε νερό. Παραμιλούσε!

– Μανώλη, γιατί δέ μᾶς ἀφήνουνε νά ξεδιψάσουμε; Σκύψε νά σοῦ πῶ...

Τοῦ κρατοῦσα τό χέρι. Ἦθελε νά σηκωθεῖ. Δέν εἶχα πάρει χαμπάρι τόν ἀρχίατρο πού στεκότανε ἀπό πάνω μας κι ἄκουγε. Μ' ἔκανε πέρα κι ἄρχισε νά ξετάζει μέ πολλή προσοχή τό Δροσάκη.

– Φέрте μου ἀμέσως αὐτόν τόν τραυματία στό χειρουργεῖο, εἶπε.

Σέ λίγες μέρες ὁ Δροσάκης νεκρاناστήθηκε. Τόν ἔβλεπα νά μιλάει, νά γράφει καί νά διαβάζει καί δέν τό πίστευα. Τότε θυμήθηκα τά χειρόγραφα πού βρήκα στήν τσέπη τοῦ Σίμου καί τοῦ τᾶ ἄδωκα.

– Γιά σκέψου! ἔκανε. Πότε τᾶ ἔκλεψε; καί τᾶ ξεφύλλισε μέ στοργή.

Ἔστερα διάβασε καί τίς σημειώσεις τοῦ χαφιέ. Εἶχανε τήν ἡμερομηνία τοῦ τραυματισμοῦ μας. Ἐγραφε: «Ὁ Δροσάκης συναντήθηκε μέ τόν Ἀξιῶτη εἰς ἐρημικὴν τοποθεσίαν. Ἐλαβαν συνωμοτικά μέτρα διά νά μὴν ἀντιληφθεῖ οὐδεὶς τήν ἀπομάκρυνσίν των. Αἱ συζητήσεις των λίαν ὑποπτοι. Κατεφέροντο κατά τοῦ πολέμου».

– Μπρέ, πού νά μὴ λιώσει ποτέσ του ὁ κολασμένος!

ΟΣΟ ΤΑ ΠΡΑΜΑΤΑ ΔΕΝ ΠΗΓΑΙΝΑΝΕ καλά στό μέτωπο, τόσο οἱ διαδόσεις στό νοσοκομεῖο ὀργιάζανε. Ἡ διεύθυνση ἔκανε μιά προσπάθεια ν' ἀνεβάσει τό ἠθικό τῶν ἀντρῶν. Βρεθήκανε καί μερικοὶ νά ποῦνε πώς φανερώθηκε ὁ Ἄι-Γιώργης μέ τ' ἄλογό του στό δάσος τοῦ Μπόζ Ντάγ. Κάλπαζε μέσα στό πούσι κι ἤτα-

νε, λέει, αὐτό μήνυμα Θεοῦ πὼς δέ θά μᾶς ἐγκαταλείψει... Λίγοι τᾶ πιστεύανε. Οἱ περισσότεροι προσπαθοῦσανε νά παρατείνουνε μέ κάθε τρόπο τή διαμονή τους στό νοσοκομεῖο, γιά νά μὴν ξαναγυρίσουνε στό μέτωπο. Σπάζανε μέ ξυράφι τᾶ ράμματα ἀπ' τίς πληγές τους. Χώναμε τᾶ βρόμικα νύχια τους καί τίς ξύνανανε νά ματώσουνε νά πιάσουν ἔμψυο. Τρίβανε τό θερμοῦμετρο ν' ἀνεβεῖ, τό βάζανε σέ βραστό νερό.

Κάποτες φέρανε ἓνα τραυματία πού οὐρλιαζε μέσα στόν πυρετό του:

– Σκατόψυχοι! Ἐμένα μοῦ ἔφτανε τό χωριό μου. Γιατί μέ κουβαλήσατε στά ξένα μέρη; Θέλω νά γυρίσω στήν πατρίδα μου! ..

Ἄν μπορούσανε, θά φωνάζανε ὅλοι τᾶ ἴδια μέσα στό θάλαμο.

Τόν τελευταῖο καιρό, σάν ἔβλεπα τό Δροσάκη νά βγαίνει στόν κῆπο νά διαβάσει τίς φημερίδες πού τοῦ ἔστελνε ὁ Λευτέρης, ἔφευγα μακριά μήπως καί ξεστομίσει καμιά κακή εἶδηση. Ὅσο δυσκόλευαν τᾶ πράματα, τόσο λιγότερα ἤθελα ν' ἀκούω. Μά κι ὁ Δροσάκης δέν εἶχε κέφι γιά κουδέντες. «Τί νά πεῖς τώρα!» ἔλεγε σκεφτικός. Κι αὐτό μ' ἀνησυχοῦσε πιο πολύ.

Μιά μέρα ὥστόσο, πέσανε στά χέρια μου δυό ἄρθρα. Ἦτανε κυβερνητικῆς ἐφημερίδας κι ὁμως τᾶ κυκλοφοροῦσαν οἱ φαντᾶροι κρυφά, χέρι μέ χέρι. Γράφανε πὼς ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἦτανε γάγγραινα γιά τήν Ἑλλάδα, πὼς οἱ Σύμμαχοι ἀπαιτοῦσανε, λέει, νά «ἐκκενωθεῖ» ἡ Μ. Ἀσία, πὼς ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν ἔπαψε ἀπό καιρό νά λογαριάζεται καί πὼς ὁ στρατός ἔπρεπε νά γυρίσει τό γρηγορότερο στά σπία του, πρὶν κλείσει ὁ δρόμος.

Μ' έπιασε άγωνία. Έτρεξα ίσια στό Δροσάκη.

– Καμάρωσε τί γράφουν οί κυβερνητικές γαζέτες.

Μου 'κανε νόημα μέ τό χέρι νά κατεβάσω τόν τόνο τής φωνής μου, γιατί 'χαν άφτιά κι οί τοίχοι. Μά έγώ δέ λογάριαζα τίποτα.

– Θέλω νά μάθω τί γίνεται στήν πλάτη μας! Νά ξεέρω πού βαδίζουμε, τί μās περιμένει. Μίλησε νά πάρ' ή όργή! Σου τό ζητάω έγώ τώρα. Μίλησε!

Περιμένα πώς θά 'θρυσκε τήν εύκαιρία νά μου τά ψάλλει. Δέν είπε λέξη. Μου 'δωσε τσιγάρο κι άλλαξε κουθέντα.

– Πάρ' το, έκανε, είναι πεσκέσι του φίλου μας του Λευτεράκη. Όσο μεγαλώνουν οί τύψεις του, πού έμεις χύνουμε τό αίμα μας κι αυτός σουλατσάρει στή Σμύρνη, τόσο πίο συχνά στέλνει δέματα.

Δέν άπάντησα. Τό κορμί μου πετάριζε άπό νεύρο.

– Καλά, γιατί τώρα κάνεις έτσι; μου είπε. Σάμπως έμαθες τίποτα καινούργιο; 'Η σου 'κανε έντύπωση πού τά είδες γραμμένα στίς φυλλάδες τους;

Σηκώθηκε άπ' τό κρεβάτι μέ άργές κινήσεις.

– Πάμε όξω, είπε. Πάμε στό πλατάνια ν' άνασάνουμε. Καί μή χάνεις τό κουράγιο σου· τώρα σου χρειάζεται.

'Η μετακίνηση μου 'κανε καλό. Τ' άεράκι του βουνοϋ μέ δρόσισε. Καθίσαμε σ' έναν πάγκο. Ό Νικήτας έτριβε επίμονα τά μάτια του, δίχως νά μιλά. Τί γυρεύω άπ' τό παλικάρι; σκέφτηκα. Νά μέ λυπηθεί και ν' άρχίσει τίς παρηγοριές; 'Η νά μου πεί καμιάν άλήθεια, νά φουρτουριάσω και νά του ριχτώ όπως πάντα;

– Νά σου πω γιατί διστάζω νά σου μιλήσω, Μανώλη; άρχισε ό Δροσάκης, κι ή φωνή του ήταν μαλακιά,

πονεμένη. Δέν ξέρω άν είναι τώρα δά ώρα νά πιάσω νυστέρι, νά φτάσω πέρα άπό τά σημερινά, στή ρίζα τής κακομοιριάς μας, νά βάλω μπροστά σου τό έρώτημα πού καιεί: Έπρεπε νά γίνει ή Μικρασιατική έκστρατεία; Καταλαβαίνεις. Δέν μπορώ. Τ' άφήνω. Δέν είμαστε σέ θέση τώρα για μία τέτοια συζήτηση. Τούτη τή στιγμή, καλά ή κακά, τά νιάτα μας βρίσκονται παγιδευμένα δώ, στό βάθη τής 'Ανατολής. 'Από παντου μās κυκλώνει ή προδοσία. Όλοι κοιτούν πώς θά ξεμπλέξουνε. Ό ένας ρίχνει στόν άλλον τίς ευθύνες.

Μέ κοίταξε ήρεμα μέ καθαρή ματιά! 'Ηθελε νά βεβαιωθεί άν είμαι σέ θέση νά τόν παρακολουθήσω.

– Τί θές, τί γυρεύεις, Μανώλη, άπόταν ή 'Ανάντ βόλεψε τίς δουλειές της στήν 'Ανατολή κι άποφάσισε νά σταματήσει τό διαμελισμό τή 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας, άπό τότε ή δική μας μικρασιατική ύπόθεση μοιάζει μέ πεθαμένο παιδί στήν κοιλιά τής 'Ελλάδας. Αυτόι πού μās στείλανε στή Μικρασία, αυτόι τώρα μās λένε «ούστ κιοπék!». Νομίζεις πώς σκέφτονται τό σπαραγμό του 'Αξιώτη, τά μάτια του Κιρμιζίδη, τό θάνατο του Γκολή, τό μαρτύριο του Στεπάν; 'Η μπά και νομίζεις πώς σκοτίζονται για τό τί θ' άπογίνει ή 'Ελλάδα; Τό ξένο κεφάλαιο κοιτάζει τά συμφέροντά του. Μήν περιμένεις καρδιά και δικαιοσύνη άπό δαϋτο. Οί εκπρόσωποι του κάθονται στό γραφεία τους στίς Λόντρες, στό Παρίσια κι όπου άλλου, έχουν μπροστά τους χάρτες, κι όταν τούς συμφέρει θυμούνται τήν αυτοδιάθεση των λαών, τίς έλευθερίες και τήν άνεξαρτησίας τους, κι όταν δέν τούς συμφέρει πατούν μία κόκκινη μολυδιά και διαγράφουνε χώρες και λαούς... Τό δυστύχημα είναι πώς,

τώρα δά, τό κόκκινο μολύδι τους βρίσκεται πάνω ἀπό τίς κεφαλές μας! "Ο,τι εἶχανε νά πάρουν ἀπό τήν Ἑλλάδα τό πήρανε καί τζάμπα μάλιστα. Εἴμαστε τό στυμμένο λεμόνι· ὁ Κεμάλ ἔχει τώρα τό ζουμί...

Ἐννοῦν μου σάλεινε μέ τά λόγια τοῦ Δροσάκη, μέ κείνο τό «πεθαμένο παιδί στήν κοιλιά τῆς Ἑλλάδας», μέ τούς δράκους πού θά ξεγράψουνε τή χώρα μας καί τά καζάντια μας. Τό δάκρυ σκέπαζε τό μάτι κι ὕστερα ἄπλωνε, ἄπλωνε ὅπως τό νερό τῶν λιμνῶν μας, ὅπως ὁ Μαϊάνδρος ποταμός κι ἔφτασε ὁ λογισμός μου στό χωριό μας, στό πατρικό μας σπίτι, στό περβολάκι μας μέ τό γιασεμί καί τίς ἀνθισμένες κερασιές... Δροσάκη! Ντρέπομαι. Μοναχός μου σοῦ ζήτησα τήν ἀλήθεια. Πάντα ἀλήθεια μοῦ ἔλεγε· τό ξέρω. Μά δέ θέλω νά σέ πιστέψω, δέν μπορῶ νά σέ πιστέψω! Κατάλαδέ με!

Ἐννοῦν Δροσάκης ἄπλωνε τό χέρι του προστατευτικά στόν ὦμο μου, μά τό μαρτύριό μου δέν τό καταλάβαινε κι ἔλεγε, ὅλο ἔλεγε:

– Ἔτσι εἶναι τά πράματα, Μανώλη. Ἐδῶ πάνω πλερώνουμε δικές μας καί ξένες ἀμαρτίες. Καί πρῶτα πρῶτα τίς φαγωμάρες τῶν μεγάλων γιά τό μοῖρασμα τῆς Ἀνατολῆς...

Ἐβγαλε μερικά ξένα περιοδικά κι ἐφημερίδες κι ἄρχισε νά διαβάζει: «Ν' ἀδειάσουν οἱ Ἕλληνες τή Μικρά Ἀσία τό ταχύτερο καί δίχως ὄρους. Δέν τούς στείλαμε νά κάνουν κατοχή!» «Ἡ Νέα Τουρκία εἶναι πλέον πραγματικότητα. Πῆρε συνείδηση τῆς ιστορικής ἀποστολῆς της. Τό ν' ἀντισταθοῦμε στ' ἀνανεωτικά ἰδανικά της θά ἦτανε μεγάλο σφάλμα...»

– Καταλαβαίνεις, Ἀξιότη, τί κρύβουνε ὅλ' αὐτά; Συμφέροντα, πετρέλαια, μεταλλεῖα, σίδηρα, χρώμιο,

τό ξένο χέρι στόν ἀνέγγιχτο πλοῦτο τῆς Ἀνατολῆς. "Αχ, μωρέ, ὅταν νταραβερίζεσαι μέ μεγάλους, ἐσύ ὁ μικρός πρέπει νά μήν μπιστεύεσαι στιγμή. Τά συμφέροντά τους δέν ταιριάζουνε μέ τά δικά μας. Μᾶς θέλουνε τοῦ χεριοῦ τους. "Αν λυγίσεις τή μέση σ' τά παίρνουν ὅλα. Αὐτό 'ναι καί τό φταιξιμο τοῦ Βενιζέλου: Αὐτός πού ἦτανε θρέμμα μας καί τούς ἤξερε, ἔγινε ὄργανό τους. "Ασε πιά τόν Κωνσταντίνο καί τούς παλατιανούς! "Αν εἶχαμε καί κάποιαν ἐλπίδα νά γλιτώσουμε, τοῦτοι μᾶς ρίξανε στό χάος! Προσθέσανε τά μηδενικά τους στά λάθη τοῦ Βενιζέλου καί τά πολλαπλασιάσανε.

– Νικήτα, φτάνει! Δέ θέλω ν' ἀκούσω ἄλλο. Νά μέ συμπαθᾶς, δηλαδή, γιατί ἐγώ ἄρχισα. Μά δέν ἀντέχω!

Σηκώθηκα νά φύγω. Ἐννοῦν Δροσάκης μέ κράτησε. Ἦτανε χλωμός.

– Κι ἐγώ ὑποφέρω, Μανώλη. Πρέπει νά μέ πιστέψεις.

Στόν κῆπο τοῦ νοσοκομείου ὁ τυφλός Κιρμιζίδης ἔπαιζε οὔτι καί τραγουδοῦσε τούρκικα:

*Ποῦ εἶσαι ρημαγμένο μου χωριό;
Ἐγινες μιά φωνή γιά ἐκδίκηση.
Χάσαμε μάνες, ἀδέρφια καί γυναῖκες.
Κι ἐλπίδα ἄλλη δέ μᾶς ἔμεινε
ἀπό σένα, Ἑλλάδα, γλυκιά πονετική μάνα.*

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΜΕ ΣΤΕΙΛΑΝΕ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΙΟ τοῦ Ἰαφίων Καραχισάρ. Ἐκεῖ βρέθηκα τόν Αὐγουστο τοῦ 1922, ὅταν ἄρχισε ἡ μεγάλη κεμαλική ἐπίθεση. Μέρα καί νύχτα σκάδαμε χαρακώματα, μέ συσίτιο γαλέτα καί ρέγκα. Ἐσφιγγα δόντια καί ψυχή κι ἔλεγα: «Ἔωρα μάχης, Ἰαξιώτη, ὦρα θυσίας. Δέν ἔχεις ἐλόγου σου κανένα πάρε δῶσε μέ τήν πολιτική. Τό χρέος σου κάνεις».

Κατά τό Δεκαπενταύγουστο – δέν καλοθυμᾶμαι ἄν ἦτανε ἀνήμερα τῆς Παναγιᾶς ἢ τήν παραμονή – μιὰ τούρκικη φάλαγγα, πεντακόσιοι τόσοι καθαλάρηδες, μπούκαρε ἀπό μιὰ χαράδρα καί, σπάζοντας τίς γραμμές μας, κάλπαζε δεξιά γιά νά μᾶς ἀποκόψει ἀπό τή σιδηροδρομική γραμμή. Τό πυροβολικό μας ἄρχισε νά βάλλει· ὁ ἐχθρός σταμάτησε τήν προέλασή του καί γύρισε πίσω.

Ξάφνου ὁμως, ἄγνωστο γιατί, σῶπασαν τά πυροβόλα, μουγκάθηκε τό πᾶν. Ἐλεγε πῶς ἔπαψε νά χτυπᾶ ἡ καρδιά τοῦ στρατοῦ. Τό τούρκικο ἵππικό ἀναθάρρεψε κι ἀρχίνησε νέο γιουρούσι. Ἰσομονωμένοι ψηλά στά χαρακώματα δέν καταλαβαίναμε τί γίνεται. Κάτι τραγικό πλανιότανε στόν ἀέρα. Κοιτα-

ζόμασταν όλοι βουβοί, γλωμοί σάν μελλοθάνατοι. Οί άπορίες και οί φόβοι μας φτάνανε ώς τά χείλη και σταματοῦσαν εκεί. Τό χαράκωμα είναι τάφος πού καταπλακώνει, μά ή σιωπή τέτοιες στιγμές είναι μαρτύριο. "Ατιμη σιωπή! Δέ θ' άρχιζε, λοιπόν, ξανά τό κανονίδι; Δέ σήμαιναν οί σάλπιγγες τό «Προχωρείτε!» Χίλιες φορές καλύτερα ή ξεθεωτική πορεία, ό πυρετός τής μάχης, πού χτές μόλις τά καταριόμαστε. Κι ό θάνατος, ώς κι αυτός θά 'τανε πιό πεθυμητός παρά κείνη ή άγωνία τής άναμονής του... Τί διάλο γινότανε, λοιπόν; Μήπως κυκλωθήκαμε και περιμέναμε τούς τσέτες νά 'ρθουνε νά μᾶς πεταλώσουνε; Κι άν σωθήκανε τά πυρομαχικά, γιατί μᾶς άφηναν εκεί νά μουχλιάζουμε, γιατί;

Ή νύχτα έπεσε βαριά σάν ταφόπετρα. Τώρα δέν μπορούσαμε οὔτε νά κοιταχτοῦμε συναμεταξύ μας. Κανένας δέν ένιωθε νύστα. Τά νεῦρα τέντωναν, τέντωναν συνεχώς, κι έλεγες όπου νά 'ναι θά σπάσουνε. "Όλα τά μάτια στριφογυρίζανε κι άναζητούσανε τ' άχνάρια του έχθρου. Τά ρουθούνια άνοιγοκλείνανε νά μυριστοῦνε ό διάλογος ξέρει τί. Σέ μερικούς ή σκέψη τό 'χε κιόλας σκάσει· κάλπαζε μακριά κι άς έμενε εκείδά τό σῶμα καρφωμένο μαρτυρικά. Σου 'ρχόντανε και κάτι ιδέες! "Έδλεπες τή μάνα σου νά σέ μοιρολογάει κρατώντας τή φωτογραφία σου στά χέρια της. Θυμόσουνα πόσον καιρό είχες νά πᾶς σέ γυναίκα. "Ο ταχυδρόμος χτυποῦσε τήν πόρτα του σπιτιοῦ σου κι άφηνε ένα στρατιωτικό έγγραφο μ' έπίσημα βουλοκέρια και σφραγίδες πού έγγραφε: «"Έπεσε ήρωικῶς υπέρ Πατρίδος...» Ποιοί θά κλάψουνε; Ποιοί θά χαροῦνε; Πῶς θά μοιραστοῦν οί κληρονόμοι τό μερτικό σου;

Δέ θά περάσει λοιπόν ποτέ τούτη ή άλλόκοτη νύ-

χτα; Δέ θά 'χει ένα ξημέρωμα; Δέ βρίσκεται ένας χωρατατζής νά πει μιά κουβέντα, σάν όλες τίς φορές, για ψείρες, για πείνες, για πουτάνες! Που στό διάλο βρίσκεται κείνος ό Δροσάκης. Αὐτός κάτι θά 'ξερε, κάτι θά μάντευε, κάποια κουβέντα θά πετοῦσε νά ξεορκίσει τήν άγωνία. "Από τότε πού γύρισε άπ' τό νοσοκομείο, συνέχεια τόν στέλνουνε σέ άνιχνεύσεις και επικίνδυνες μακρινές αποστολές. Νά τόν έξοντώσουνε θέλουνε, στά σίγουρα.

"Ενας ψίθυρος κατρακύλησε στό χαράκωμα· έμοιαζε περισσότερο μέ σφύριγμα φιδιοῦ, παρά μέ διαταγή. "Ακούμπησε στό κορμί μας και τό πάγωσε άντίς νά τό λυτρώσει. "Υποχώρηση! "Υποχώρηση! "Υποχώρηση!

Μαζέψαμε μέσα σέ δευτερόλεπτα τά πράματά μας. "Όλη νύχτα βαδίζαμε. Κρατούσαμε όλους τούς στρατιωτικούς κανόνες, μέ όπισθοφυλακές, πλαγιοφυλακές, συνδέσμους. Τό πρωί, στόν πρώτο σταθμό πού φτάσαμε, μᾶς περίμενε φοβερό θέαμα. Οί άντρες του φυλάκιου ήτανε πετσοκομμένοι, σέ τραγικές στάσεις. Παρακει όλόκληρο ένα όροπέδιο ήτανε κατασπαρμένο από όχήματα, κανόνια, σακίδια, πηλήκια, άκρωτηριασμένα κορμιά, σκόρπια χέρια, πόδια και κεφάλια, λές και δαιμόνοι είχανε κλοπήσει μέ περιφρόνηση τή ζωή, νά τήν έξαφανίσουνε από τό πρόσωπο τής γής.

Ζαρώσαμε. "Άλλος έπαθε κόψιμο κι άλλος άναγούλα. "Ενας τόλμησε νά διακόψει τή σιωπή:

– Τί σημαίνουν όλ' αυτά; Σάν νά λέμε τήνε φάγαμε; Νά ξέρουμε δηλαδή. Νά λάβουμε τά μέτρα μας.

Κανένας δέν άπάντησε. Μερικοί κούνησαν άπελπισμένα τό κεφάλι. "Άλλοι τόν κοιτάξανε άγρια, έχθρικά. Καθίσαμε σ' ένα έρειπωμένο χωριό και περιμένα-

με οδηγίες. Ὅσοι εἶχανε χαρτί καί μολύβι πιάσανε νά γράψουνε γράμματα στίς οἰκογένειές τους. Οἱ περισσότεροι καταλαβαίνανε πώς κανένα ταχυδρομεῖο δέ θά τά 'παιρνε, μά θέλανε ντέ καί καλά νά γράψουνε τίς τελευταῖες θελήσεις τους, νά ποῦνε γλυκόλογα, νά λασκάρει ὁ τρομαγμένος νοῦς, νά πάει νά ζεσταθεῖ σ' ἕναν κόρφο κοριτσιοῦ, σέ μιὰ μητρική ἀγκάλη.

Ὁ λοχαγός ἔδωσε διαταγή νά βγοῦνε περιπολίες, νά ψάξουνε γιά τσέπες στά ἔρεϊπια. Τοῦτο μάς γέννησε ἐλπίδες. Φαίνεται πώς θά στεκόμαστε δῶ νά ὀργανώσουμε ἄμυνα. Εἶδαμε καί τούς μαγέρους πού ἀνάψανε φωτιές καί στήσανε καζάνια. Κάτι μουρμουρίστηκε, πώς τάχα οἱ σιτιστές πετύχανε ἕνα δυό βουδάλια, πού ἄλλοι τά 'λεγαν γιά ψόφια ἄλογα.

– Ὁ 'ἀναστηθοῦμε σάν ἀρτύσουμε, εἶπε ὁ Φίλιππας, ὁ συγχωριανός μου, θά τόνε ξαναγυρίσουμε ὅπισω τόν μπάσταρδο τόν Κεμάλ.

Σέ λίγο ἤρθανε κι οἱ ἄντρες ἀπό τίς περιπολίες νά δώσουνε ἀναφορά. Μαζί τους γύρισε κι ὁ Γαβριήλ, ὁ Μυτιληνιός, πού στό λόχο τόν φωνάζανε «ἡ Γαβριλέλ'ς». Κρατοῦσε στήν ἀγκάλιά του ἕνα θυζανιάρικο. Πλησίασε τό λοχαγό, ἔδειξε τό παιδί καί τοῦ εἶπε:

– Αὐτοῦνανι τούν τσέτ' τσάκ'σα, κύρ λουχαγέ. Θά σᾶς περικαλέσου θιρμῶς νά μ' τ' ἀφήσι τοῦ μουρέλι καθόσουν τυγχάνου ἄκληρους...

Σφυρίγματα, γέλια ἀκούστηκαν ἀπό παντοῦ. Ἡ μουδιασμένη φανταρία ἀναδεύτηκε· γύρευε νά ξεσκάσει καί τό 'ριξε στήν καζούρα.

– Ὅσα Γαβριλέλι', ὄα! Δέν ἔχεις, οὐρέ, δικό σ' σπέρμα, μόν' πᾶς νά δανειστεῖς τοῦ τούρκικου;

– Τί τόχιτι τόσοσ λάδ' στοῦ νησί σ';

Ὁ Ἀρσένης, τό πειραχτήρι τοῦ λόχου, πού τόσην

ῶρα καθότανε σάν μουδιασμένη μαίμου, πήδησε στήν παρέα καί κλείνοντας πονηρά τό μάτι, φώναξε:

– Σούτ! Σιωπή! Ἐγώ ξέρω τήν πᾶσα ἀλήθεια γιά τό μωρό. Ἀκούστε τό λοιπόν. Τό παιδί πού βλέπετε εἶναι αἷμα τοῦ Γαβριήλ! Τόν εἶχα δεῖ ἐγώ πού γλυκαινότανε μέ τή χανουμίτσα σάν ὑπηρετούσαμε σέ τοῦτο τό χωριό...

Ἡ καζούρα ξανάρχισε. Ὁ ἀγαθός Γαβριλέλ'ς σαστισμένος γύριζε σ' ὄλες τίς μπάντες καί φώναζε:

– Ψιέματα! Ψιέματα! Τοῦ βρ'κα τοῦ π'δί! Μπουσούλαγε γύρου στή μάνατ' ἀπούτανι ἀπουθαμέν'! Νά μή μί βρεῖ ζουντανόνε ἡ αὔριο, ἄν σᾶς ψιματίζου...

Ὅσοι δέν εἶχανε μιλήσει ἴσαμε κείνη τή στιγμή, φωνάξανε θυμωμένα:

– Σκάστε, μωρέ! Ποῦ τό βρήκατε τόσο κέφι;

– Ἐδῶ χανόμαστε καί σεῖς τό χαβά σας!

Οἱ σύνδεσμοι, πού ἀπό ῶρα περιμέναμε, φτάσανε μπαῖλντισμένοι πάνω στά ἰδρωμένα ἄλογά τους. Μιλήσανε ιδιαίτερα μέ τούς ἀξιωματικούς. Τέτοιες ῶρες «ἀπόρρητα» δέν ὑπάρχουνε. Ἰσαμε νά ρωτήσουμε «τί νεώτερα», πέσανε μαζεμένες οἱ ἀπαντήσεις ἀπ' ὄλες τίς μεριές:

– Ἔσπασε τό μέτωπο! Χαθήκαμε!

– Τά συντάγματα διαλύονται!

– Ὁ στρατός, δίχως κεφάλι, κάνει ὅ,τι τοῦ καπνίσει!

– Ἄλλοι παίρνουν τά βουνά, ἄλλοι τίς χαράδρες. Μαχαιρώνονται γιά μιὰ θέση σέ ὄχημα! Πολλοί αὐτοκτονοῦνε!

Κεῖνο πού ἔγινε τότε δύσκολα περιγράφεται. Κανένας δέν κοντοστάθηκε νά σκεφτεῖ, ν' ἀκούσει διαταγή ἢ ὀρμήνια. Λές κι ἀπό μῆνες ἦτανε ἔτοιμοι καί δέν

περιμένανε παρά τούτη τή στιγμή για νά τό βάλουνε στά πόδια. Τρέχανε ό καθένας για λογαριασμό του. Μήτ' άδερφός δέ γύριζε νά δει τόν άδερφό του.

Σάν κατάλαβα πώς όλα γκρεμιστήκανε κι έφτασε τό τέλος, άρπαξα τό τουφέκι μου κι έτρεξα ξοπίσω τους καί φώναζα σάν παραλοϊσμένος:

– Ποϋ πάτε, άδέρφια; Ποϋ τ' αφήνετε όλα; Σταθεΐτε.

Τσάκωσα κάνα δυό Μικρασιάτες καί τούς μιλουσα για άμυνα.

– 'Ανάφτε του μιá του κερατá, φώναξε ένας λοχίας.

Σβέλτα έπεσα κάτω καί σύρθηκα πίσω από ένα τζαμί. Βροχή πέσανε οί σφαΐρες νά σκοτώσουνε τή φωνή μου, τή φωνή πού τούς ζητούσε νά συνεχίσουνε τόν πόλεμο. "Εμεινα κρυμμένος λίγες στιγμές. "Ηθελα νά κλάψω, νά ουρλιάξω. "Υστερα μ' έπιασε καί μένα πανικός. Τό 'βαλα στά πόδια καί δέ στάθηκα παρά όταν ή τύχη μ' έριξε πάνω στό φίλο μου, τό Νικήτα Δροσάκη.

– Για βάστα, ρέ συνάδερφε, μου 'πε ένας φαντάρος καί μέ τσάκωσε άπ' τό μανίκι. Τουτός δώ ό τραυματίας μου ζητάει νά τόν σκοτώσω, νά μήν πέσει ζωντανός στά χέρια τών Τουρκώνε. Τί νά κάνω;

Γυρίζω νά δώ τόν πληγωμένο καί τρελάθηκα.

– Νικήτα! Βρέ Νικήτα!

Γονάτισα πλάι του. Τό μάτι του Δροσάκη άργόπαιζε θολό από συγκίνηση. Μου 'δειξε τό πληγωμένο στήθος καί τά πόδια του πού ήτανε σπασμένα. Εΐχα δυό μέρες νά τόν δώ. "Ηξερα πώς τόν είχανε στείλει σέ φυλάκιο, κάπου κατά δώ, μά δέν περιμένα νά τόν άνταμώσω.

– "Ισαμε τήν τελευταία στιγμή έκανες τό χρέος σου!

"Εσκισα τό πουκάμισό μου, του 'δεσα τίς πληγές. "Ηθελα τόσο νά μιλήσω μαζί του, νά του πώ πόσο δίκιο είχε όταν έλεγε πώς μäs προδώσανε. "Ηθελα τήν όρμηνιά του, τούς θυμούς του, τίς έκρήξεις του, τίς αλήθειες πού ξεστόμιζε. "Ηθελα νά του πώ: «Τώρα σέ κατάλαβα, Δροσάκη. Τράβα μπροστά καί θά σ' άκλουθήσω. Χιλιάδες θά 'ρθοϋμε μαζί σου». Μά ό Δροσάκης πάλευε μέ σκληρούς πόνους. Κάθε κίνηση τόν τρέλαινε.

Σκέφτηκα νά φτιάσω ένα πρόχειρο φορειό. 'Αναζήτησα τό φαντάρo πού μέ σταμάτησε. Μου είχε υποσχεθει πώς θά πάει κει κάπου για άνάγκη του καί θά γυρίσει. Μ' αυτός τό 'σκασε. Εΐχε σταθει σ' αυτό τό μέρος μόνο καί μόνο γιατί έψαχνε τά κουφάρια για ρολόγια καί λεφτά...

"Εβαλα τόν τραυματία στόν ώμο κι άρχισα νά βαδίζω, δίχως νά χάνω καιρό. Κάθε τόσο κοντοστεκόμουνα νά τόν ξεκουράζω. "Υστερα μου λιποθύμησε καί τόν ξάπλωσα στό χώμα. Εΐδα μερικούς του ίππικου νά καλπάζουνε. Μαζί τους ήτανε ό Λεφούσης, ένας φίλος του Νικήτα, πού στό νοσοκομείο περάσαμε ώρες άξέχαστες. "Ετρεξα κάνοντάς του νοήματα από μακριά. "Όταν είδα πώς μέ γνώρισε, μά δέν είχε διάθεση νά σταθει, του φώναξα:

– Λεφούση! Τό Δροσάκη έχω βαριά πληγωμένο. Σταμάτησε, Λεφούση! Λεφούση! Στάσου! μή φεύγεις!

Ο Λεφούσης χάθηκε στό μονοπάτι του δάσους. Σήκωσα ξανά τό Δροσάκη. Τόν πήρα στά δυό χέρια μου σάν κοιμισμένο μωρό καί βαδίζαμε. Ποϋ καί πού άνοιγε τά μάτια, μέ κοίταζε καί μου 'λεγε άδύναμα:

– Φύγε! Παράτησέ με!

– Θά σέ σώσω, Νικήτα! Θά ζήσεις. Πρέπει νά ζήσεις...

‘Ο ιδρώτας έτρεχε σέ χοντρές σταγόνες από τό πρόσωπό μου. Τά νεύρα του λαιμού τέτωναν, τά χέρια μου δέν τά ’νιωθα δικά μου. Προχωρούσα. ‘Ο νους άρνοιότανε νά καταλάβει κείνο π’ αντικρίζανε τά μάτια. Μπροστά μου δυό φαντάροι όδηγοῦσαν έναν άραμπά γεμάτο μπαούλα, έπιπλα, χαλιά. Πάνω είχανε δεμένους ένα γερο-Τούρκο μέ τή γριά του. Τούς μίλησα καί κοντοστάθηκαν.

– Βρέ παιδιά, κάντε λίγη θεσούλα ν’ άκουμπήσω τόν τραυματία.

Μέ κοιτάζανε σάν νά μήν καταλαβαίνανε τή γλώσσα πού τούς μιλούσα. Τά μάτια τους είχανε μιάν έκφραση τρέλας. Ήτανε στουπί στό μεθύσι. ‘Ο ένας μ’ άποκρίθηκε βαριά, σερέτικα:

– Καρτέρεψέ μας κείθε άπ’ του γιοφύρου’.

Καί γυρίζοντας στό φίλο του τόν ρώτησε χαχανιστά:

– Καλά δέ λέου, ούρέ Θύμιου;

Σήκωσαν ένα φλασκι μέ ρακι καί ήπιανε μέ δίψα. Πέρασα μαζί τους τό μικρό γιοφύρι. Τούς είδα πού ξεπέζεψαν. Πετάζανε χάμου χαλιά κι έπιπλα πού τά κουβαλούσανε μέ πρόθεση νά τά πάρουνε μαζί τους, στην πατρίδα τους.

– ‘Η Θισσαλία είν’ μακριά άπουδῶ. Δέν είνι; Έκανε ό Θύμιος καί σκάσανε κι οί δυό στά γέλια.

‘Ως νά πάω νά βρω δυό σανίδες νά στεριώσω πάνω τους τά πόδια του Δροσάκη, πού κάθε κίνηση τόν έκανε νά χάνει τίς αισθήσεις του, οί φαντάροι τινάζανε τό γιοφύρι καί μαζί καί τ’ άντρογόυνο τών Τούρ-

κων! ‘Αρχισα νά τρέχω, μή μου φύγουνε. Ήτανε έτοιμοι νά βιτσιίσουνε τ’ άλογο.

‘Αν έχανα κι αυτή τήν ευκαιρία θά μās προλάβαιναν οί Τούρκοι. Τσάκωσα τ’ άλογο άπ’ τά χαλινάρια. ‘Ο Δροσάκης κατρακύλησε στά πόδια τών άλόγων καί ξερνούσε αίμα.

– Συνάδερφοι, έγώ ξέρω τό δρόμο, είπα. Μόνι σας θά χαθείτε. Θά σās καθαρίσουνε οί δικοί μας για νά πάρουνε τόν άραμπά...

Πρίν καλοσκεφτούνε, άρπαξα τό Δροσάκη καί πήδησα μέσα στό κάρο. Κινήσαμε. ‘Αφήσανε σέ μένα τά χαλινάρια. Κείνοι τρώγανε, πίνανε, καί λέγανε άρσιζιές. ‘Οπου περνούσαμε, κοσμοχαλασιά, στά τουρκοχώρια φωτιές, σκοτωμοί, βιασμοί, λεηλασίες. Πλήρωνε ό άμαχος τούρκικος πληθυσμός. Χιλιάδες άγκουσεμένοι άντρες, τρομαγμένοι, άγριοιμένοι, πληγωμένοι ίσαμε τά κατάβαθά τους, χάσανε μεμιας τήν ψυχή τους καί κάθε μπέσα.

Κοντά σ’ ένα χωριό, παραδωμένο στις φλόγες, μιá νέα γυναίκα μαλλιοξαινότανε κι έσερνε φωνές πάνω άπ’ τό κορμί του σκοτωμένου άγοριου της. Οί δυό φαντάροι του άραμπά, βαρβατεμένοι άπ’ τό φαγοπότι, τήνε γλυκοκοιτάζανε καί τής φωνάζανε βρομόλογα.

– Στάσ’! Χουμήξανε πάνω μου. Στάσ’ νά πά νά...

Γύρισα καί τούς κοίταξα μέ μιá ματιά πού σκότωνα.

– Ήσα, ρέ βλάμη! Θές κι έλόγου σου μερτικό; μου φώναξε ό ένας, ένῶ ό άλλος έστριψε τήν μπούκα του τουφεκιου καταπάνω μου.

Κατέβηκα άπ’ τόν άραμπά, πήρα στά χέρια τό Δροσάκη κι έφυγα νά μή δῶ, νά μήν άκούσω. Θά

χανόμαστε κι οί δυό άν δέν πέφταμε στή σιδηροδρομική γραμμή πάνω σέ συγκροτημένες στρατιωτικές μονάδες. Παράδωσα τό Δροσάκη στόν Έρυθρό Σταυρό. Έσκυψα δακρυσμένος καί τότε φίλησα.

– Νικήτα! Κάποτε θ’ άνταμώσουμε, είπα καί μέ πήρε ή συγκίνηση.

Έκούμπησε τή χούφτα του στό ύγρό μάγουλό μου. Ένας κόμπος δέθηκε στήν καρδιά μου. Έμεινα λίγες στιγμές κοντά του κι ύστερα έφυγα.

Πήρα πάλι τό δρόμο. Δέ μέ τρώμαζε πιά ό θάνατος. Τούς ζωντανούς σκιαζόμουνα πού χάσανε κάθε άνθρωπιά. Στ’ άφτιά μου φτάνανε οί καγχασμοί του Νικήτα Δροσάκη: «Γυρεύουνε νά πνίξουνε τή δειλία των νικημένων. Οί ήρωες!»

ΔΥΟ ΜΕΡΕΣ ΠΑΛΕΥΑ νά πάρω τρένο. Πιάστηκα από μιά πόρτα σπασμένη καί καθώς έτρεχε ό συρμός, σκάλωσα στή στέγη. Χιλιάδες γυναικόπαιδα κατεβαίνανε τούτες τίς ώρες άπ’ τά χωριά μέ κραυγές: «Οί τσέτες!» «Έρχονται! Έρχονται!» Τά τρένα δέ στεκόντανε νά πάρουνε κόσμο. Μέσα στά βαγόνια γινότανε χαλασμός. Νταήδες, άράθυμοι, τρομαγμένοι κι άρματωμένοι φαντάροι καί πολίτες έρχόντανε στά χέρια καί σέρνανε μαχαίρια καί πυροβολούσανε. Κι ή προσφυγιά απόξω νά τρεχαλάει μέ τήν ψυχή στό στόμα καί νά πέμπει ίκεσίες, κατάρες κι άπειλές. «Έατιμοι! Ποϋ μās άφήντε;» «Σταθείτε!» Καί τό τρένο, μαϋρο θεριό, ν’ άγκομαχάει καί νά ρουθουνίζει καί νά σέρνει σφυριγματιές, πίο κοφτερές από σπαθιές, γιά νά παραμερίσει ό κοσμάκης άπ’ τίς ράγες.

Θά ‘χαμε κάνει κάπου έξι ώρες δρόμο· άργά τή νύχτα τό τρένο τραντάχτηκε τόσο άπότομα, πού όλοι έμεις οί κρεμασμένοι τιναχτήκαμε σάν βλήματα. Οί ρόδες κριτσάνισαν κάμποσα κορμιά. Οί ζωντανοί προσπαθούσανε μέ σπύρτα καί κεριά ν’ αναγνωρίσουνε τούς νεκρούς. Θρηνοι ξεσπάσανε μέσα στή νύχτα. Έο γονιός φώναζε νά βρει τό παιδί του καί τό παιδί έψαχνε γιά τό γονιό· άκρη δέν έδρυσες.

Έπεσα σ’ ένα φρεσκοσκαμμένο χωράφι. Οί ζημιές πού έπαθα δέν ήτανε σοβαρές. Ένωθα ζαλάδα καί κούραση, ήθελα νά κοιμηθώ καί νά μή ματαξυπνήσω. Μά τή ζωή, άκόμα καί σέ τέτοιες ώρες, φοβάσαι μήν τήνε χάσεις. Σύρθηκα σάν φίδι κι ύστερα σάν τετράποδο, ίσαμε πού μόρεσα νά σηκωθώ όρθός καί νά βαδίσω. Χώθηκα μέσα στ’ άνθρώπινο μπουλούκι πού μούγκριζε, δερνότανε, διπλωνότανε κι άπλωνότανε σάν λαβωμένο θεριό.

Σιμά μου πιλαλούσε ένα παιδί πού φώναζε άπελπισμένα τ’ όνομα τής μάνας του, του παππου καί τής γιαγιάς του. Κατάλαβα πώς άγωνιζότανε νά κρατάει τό βήμα του στό ίσιο μέ τίς κανιές μου· είχε δέσει τήν ύπαρξή του μέ τή σκιά μου. Κάποια στιγμή πού τό προσέπερασα, μου φώναξε παρακαλεστικά:

– Θεiou, μή μ’ αφήκ’ς! Φουβάμι!

Έαναψα τό τσακμάκι κι έσκυψα νά τό δώ. Ήτανε δέν ήτανε όχτώ χρονώ άγόρι, λιανό, μέ ξουρισμένο κεφάλι.

– Πώς σέ λένε;

– Στέλιου! μ’ άποκρίθηκε.

Έαπλωσα τό χέρι μου, έπιασα τό δικό του· έτρεμε σάν ξυλιασμένο πουλάκι. Βαδίζαμε όπως πατέρας μέ γιό. Κάθε πού ζυγώναμε σέ μπουλούκι, τό παιδί φώ-

ναζε μέ τήν ψιλή, ξεπνεμένη φωνούλα του: «Παππού! Παππού!» Κοντοστεκόμουνα τότες καί τ' ἄφηνα νά ψάχνει.

Ἄχ, λόγιαζα μέσα μου, τάχα νά γίνονται τά ἴδια καί στό χωριό μου; Κεῖνος ὁ Κώστας κατέβασε τή φαμελιά στή Σμύρνη τήν ὥρα πού ἔπρεπε; Ἡ περίμενε νά βολέψει πρῶτα τόν καρπό; Ἄπό καιρό τούς εἶχα κάνει γράμμα. Τούς ἔλεγα, γιά καλό καί γιά κακό μαζῶχτε ὅσο χρῆμα μπορεῖτε, ἔχετέ το στό χέρι, γιατί μόνη ὁ Θεός ξέρει τί καινούργιες συφορές μπορεῖ νά μᾶς βροῦνε. Τρεῖς μῆνες εἶχα νά λάβω γράμμα τους καί, τό χειρότερο, δέν εἶχα καμιά εἶδηση ἀπό τόν ἀδερφό μου τό Σταμάτη, πού βρισκότανε κι αὐτός «κάπου στό μέτωπο». Τώρα, μόλις θά σμίξουμε ὅλοι στή Σμύρνη, θά πρέπει νά μπαρκάrouμε γιά καμιά Σάμο, καί σάν περάσει ἡ φουρτούνα, μιά δρασκελιά εἶναι – ξαναγυρίζουμε στά μέρη μας.

Ξημέρωνε· ἀπ' τά βουνά κατηφόριζε ἕνα τριανταφυλλί ἀχνό φῶς καί ξεχυνότανε στά περβόλια. Παραγουρμασμένο ἀμάζωχτο τό σταφύλι στ' ἀμπέλια καί βαριά τά κλαριά στά δέντρα ἀπό τόν ἄτυχο καρπό. Ἄχ καί νά γινότανε, λέει, νά κινουῖσα τώρα δά γιά τά χωράφια μας, μέ τό τραγούδι στ' ἀχείλι, μέ τό λουλούδι στ' ἀφτί καί πλάι νά ἔχα τήν Κατίνα μου, καθάλα στή φοραδίτσα μας, μέ κάνα κουτσούβελο στό βυζί! Κι οἱ Τοῦρκοι νά βγαίνουν στίς πόρτες καί νά μᾶς χαιρετᾶνε καλόκαρδα ὅπως παλιά: «Ἄξαμλαρινίζ χαῖρ ὄλσουν, τσορμπατζή». «Ἄογούρ ὄλά, ἐφέντη!» «Ἄχ, Σεφκιέτ, ἀδέρφι, δέ φιλιωθήκανε οἱ Θεοί μας! Καί τώρα τί θ' ἀπογίνουμε; Νέ τσαρέ; Ἄονλαρί χιέπ σὺναταλίμ ἀζίζι ἐμσεριλέρ!» (Ποιό τ' ὄφελος, πατριώτες; Ἐλάτε νά τά ξεχάσουμε ὅλα...)

Τοῦ παιδιοῦ τά ποδάρια πρηστήκανε, δυσκολευότανε νά βαδίσει. Νά τό ἐγκαταλείψω δέν πήγαινε ἡ καρδιά μου· τό πόνεσα. Ἄρχισα νά ρωτάω δεξιά ζερβά γιά νά πετύχω κανέναν πατριώτη του. Καί τόντις, βρέθηκε μιά γυναίκα πού τό γνώριζε καί τοῦ μίλησε.

– Σ' ἀπουζητάει, ἔρμου, οὐ παππούλ'ς. Πού χάθ'κεις;

Μᾶς ὀρμήνεψε νά πᾶμε κεῖ, σέ μιά βρύση, ν' ἀνταμώσουμε τό γέρο πού φύλαγε καραούλι. Τό παιδί μῶλις τ' ἄκουσε ἔκανε φτερά, πέταξε.

– Ἐλα, θείου, γλήγουρα!

Κοντά στή βρύση εἶδα ἕνα γέρο βρακά, σκαλωμένο πάνω σ' ἕνα δέντρο μέ τό χέρι ἀντήλιο, νά τρώει ὀλόγουρα τίς στράτες καί νά βελάζει σπαραχτικά:

– Στέλιου! Στέλιου!

– Παππού! Παππουῦ!

Πήδηξε ὁ γέρος τ' ἀγκάλιασε μέ πάθος.

– Γιούκα μ'! Στυλάκι μ'! Πού ἦσ'να μάτια μ'!

Βαδίσαμε γιά λίγο μαζί. Ὁ παππούλης μου ἰστόρησε τά πάθη του:

– Μί τοῦ πού τράνταξ' οὐ συρμός, ἡ κόρη μ' κι ἡ γ' ναίκα μ' πέσανι καταῆς. Ἡ γοργιά μ', καλοτ'χη, ἀπόθανι μεταμᾶς! Τσῆ κόρηξη μ' τσοῦ κόψανι οἱ ῥόδις τά πουδάρια τ'ς! «Τά πουδάρια μ', πατέρα! Τά πουδάρια μ'» μου ἔκανι. «Ἄχ, γιαβρίμ! Ἰλινίτσα μ', ἰσού!»

Τ' ἀγόρι μίκρυνε, ζάρωσε.

– Ὑστερις μου λιποθύμ'σι! Πάου νά τή σ'κώσου στήν ἀγκαλιά μ'. Δέν μπόραγα. Πέσαμι χάμου, ἀγκουμαχούσαμι. «Πατέρα, μου ἔκανι, τοῦ Στυλάκ'!» Πῆγα, σαδῶ, σακεῖ. Φώναζα. Ματαγύρ'σα κουντά τ'ς. «Τοῦ Στυλάκι μ', πατέρα! Τρέξι, πάγινι! Ἄφ'κι

μ' ἰμένα...» Τὴν ἀκούμπ'σα σ' ἓνα καντούνι, μὴ μοῦ τὴν πατήσ' οὐ κόσμους κι τ' ἀλόγατα. Ἔφ'γα. Πῆρα τοί στρατές. Φώναζα, ξέταζα. «Σαπέρα τριχουδ'λοῦσε» μοῦ κἀν' οὐ σ'μπέθερους τοῦ γιοῦ μ', κι μουδ'ξι τοῦ δουνό. Ἄιντι, μπαρμπα-Στυλιανέ, τὰ π'δάρια σ' οὐμπρός, ἢ καρδιά σ' οὐπίσω, σί κείνηνα. Πῶς σ' ἄφ'κα, κόρη μ'! Μί τί καρδιά σ' ἄφ'κα, τζιέρι μ', νά σί σπαράξ'νι τ' ἀγρίμια!

– Μάνα μ'! Μανούλα μ'! ἔσυρε κραυγή τ' ἀγόρι κι ἔφερε τίς χουφτίτσες του μ' ἀπελπισιά στά μάγουλα.

Ἔ! Ἔσεῖς τοῦ κόσμου, μεγάλοι καί τρανοί. Ἄκούσατε ποτέσ καμιά τέτοια φωνή;

– Πᾶμι στή μάνα μ', παππούλι'!

– Πᾶμι, γιέ μ', πᾶμι!

Καμπόσοι πού ἀκούγανε τὴν ἱστορία, φωνάξανε:

– Γέρο, μὴ σοῦ σάλεψε ὁ νοῦς; Νά χαθεῖς θέλεις κι ἐσύ καί τό παιδί;

– Οἱ τσέτες τοῦ Μπεχλιβάν κατεδήκανε.

Ἄ γέρος καί τό παιδί μᾶς γυρίσανε τὴν πλάτη καί τρέχανε πίσω! Νύχτα σκέπασε τὴ γῆ. Δέν ἦτανε τοῦτος κόσμος πλασμένος ἀπὸ χέρι Θεοῦ! Ἄχι, δέν ἦτανε!

XVI

ΜΟΛΙΣ ΠΑΤΗΣΑ ΤΟ ΠΟΔΑΡΙ ΜΟΥ στή Σμύρνη, στάθηκα νά πάρω ἀνάσα. Σταυροκοπήθηκα, μ' ἔπιασε μιά ξαφνική χαρά. Πάντα ἐδῶ στή Σμύρνη ἔβρισκε σιγουριά κι ἀποκούμπι ἢ ρωμιοσύνη. Οἱ Τοῦρκοι τὴ λέγανε «Γκιαοῦρ Ἰομίρ» κι ἦτανε πραγματικά ἢ Ἄπιστη γι' αὐτούς· γιὰ μᾶς ὅμως ἦτανε ἢ χαρούμενη καί φιλόξενη πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μοσχοβολοῦσε γιασεμί καί λαχταροῦσε γιὰ λευτεριά. Μόνο νά σεργιανᾶς στό Καί, στά μπουλδάρια, στοὺς βερχανέδες, νά νταραβερίζεσαι στά μεζεστένια, νά πίνεις ρακί στό Κόρσο, νά βλέπεις παντοῦ κέφι, χαρά, σοῦ μαλάκωνε ἢ καρδιά, γέμιζε φῶς, πόθους, θάρρητα. Νά ζήσω, ἔλεγε, νά ζήσω, νά δουλέψω ἀπεξαρχῆς, νά φτιάσω τοῦτο καί τ' ἄλλο, νά χαρῶ, ν' ἀγαπήσω, νά χτίσω.

Τώρα τί ἔτανε αὐτό π' ἀντίκριζα; Μιά νεκρὴ πολιτεία. Τά μαγαζιά καί τά κέντρα κλειδωμένα μέ διπλό λουκέτο. Τά σπίτια βουβά, σάν ἀκατοίκητα. Γέλιο δέν ἄκουγες, παιδί δέν ἔβλεπες νά παίζει στοῦ δρόμο. Καραβάνια θλιβερά σερνόντανε στά σοκάκια σάν μιά σειρὰ κάμπιες. Κορμιά κυρτωμένα, πρόσωπα χολια-

σμένα, χαλκοπράσινα, χείλη ξερά, άσπρισμένα. Ήτανε οί πρόσφυγες πού φτάνανε άπ' τό έσωτερικό. Σέρονανε μαζί τους μπόγους, τσομπλέκια, μπαούλα, κονίσματα, φορεία μ' άρρωστούς, κατσίκες, κότες, σκύλους. Οί έκκλησιές, οί στρατώνες, τά σκολειά, οί άποθήκες, οί φάμπρικες, όλα γέμισαν πρόσφυγες· δελόνι νά 'ριχνες δέ θά 'πεφτε.

Γύριζα σάν χαμένος ανάμεσα σ' αυτό τόν κόσμο κι έπαχνα νά βρώ τούς δικούς μου. 'Ο Γιακάβος, ένας κουμπάρος μας, μου 'πε πώς τούς είχε άνταμώσει και μάλιστα ή μάνα μου χόλιαζε, λέει, για μένα και για τόν άδερφό μου τό Σταμάτη. Καταλάβαινα πώς έπρεπε νά διαστῶ ν' άνταμώσω τή φαμελιά, νά δοῦμε πώς θά τά ξεκεφαλιώσουμε, μά τά ποδάρια μου δέ μέ σηκώνανε, ήμουνα πεθαμένος. Δέν είχα πιά μέσα μου παρά μιά πεθυμιά, νά γείρω κάπου νά κοιμηθῶ για μήνες.

Στό Παραλλέλι κοντοστάθηκα στόν καθρέπτη ενός μπαρμπέρη κι είδα τά χάλια μου. Τό χιτώνιό μου ήτανε ξεσχισμένο, όλο αίματα. Τό δίκοχό μου ξεχασμένο στό πίσω μέρος του κεφαλιού. Τά γένια μου άγρια.

Τό κουρεϊο ήταν άνοιχτό. Δέν πάω, σκέφτηκα, νά λουστῶ, νά κουρευτῶ, ν' αλλάξω τό σουλούπι μου; Ήτσι πού είμαι, κι ή μάνα μου ή ίδια θά τρομάξει σά μ' άντικρίσει. Τό μάτι μου έπεσε, μέ τό πρώτο, στή γυριστή πολυθρόνα πού θά δεχότανε τό αποκαμωμένο κορμί μου.

'Ο μπαρμπέρης, ένα λιγνό συμπαθητικό γεροντάκι, σάλταρε στήν πόρτα, μόλις μ' είδε νά κοντοστέκομαι, μ' άρπαξε άπ' τό μπράτσο και μ' έσυρε σάν ύπνωτισμένο στήν πολυθρόνα.

– Έλα, μου 'πε, λές και γνωριζόμασταν από χρόνια. Κάτσε νά σου συγγυρίσω τή φάτσα. Πώς κατάντησες σέ τέτοιο χάλι; Έσένα όχι άνθρωπος, μά και Χάρος νά σέ δει θά σκιαχτεί.

Γέλασε μόνος μέ τό χωρατό του κι ύστερα έπιασε νά θρίζει τούς Τούρκους.

– Σεϊτάνηδες, ντεληφισέκηδες! Σās ήπέρασε από τήν άδεια σας κούτρα, πώς θά φάτε τόν έλληνικό στρατό! Χαερσίζηδες, μπαμπέσηδες...

Δέν τόν πολυάκουγα. Μέ τό πρώτο άγγιγμα στήν πολυθρόνα, ξεκουρντίστικα δλόκληρος· χαλάρωσε τό κορμί μου σάν νά δυθιζόμουνα σέ μαλακωσιά. 'Ομως ό μπαρμπέρης ήτανε άποφασισμένος νά μή μ' αφήκει νά κοιμηθῶ. Μου κουνούσε άπότομα τό κεφάλι πάνω, κάτω, ζερβά, δεξά, πέταγε όσο πιό τραγουδιές μπορούσε τίς ψαλιδιές του, μ' έφερνε γύρα κι όλο μέ σκουντούσε:

– Μήν αποκοιμηθείς, παλικαρόπουλο, γιατί μέ τή νύστα όπου 'χεις έλόγου σου, δέ θά ξυπνήσεις μήτε στή δεύτερη παρουσία...

'Όσο λαχταρούσα έγώ τόν ύπνο, άλλο τόσο λαχταρούσε αυτός τήν κουβέντα. 'Όταν είδε άνέλπιστα ν' άράζει πελάτης στό μαγαζάκι του τόν έπιασε χαρά. 'Η μοναξιά κείνες τίς ώρες του 'φερνε τρέλα.

– Φαίνεσαι αποκαμωμένος, φουκαρά μου, έκανε. 'Ερχεσαι άπ' τίς πρώτες γραμμές;

'Ηθελα νά του πῶ πώς δέν υπάρχουνε πιά ούτε πρώτες γραμμές, ούτε δεύτερες μά ή γλώσσα μου είχε μονοδιάσει· τό μόνο πού κατάφερα ν' άρθρώσω ήτανε ένα «ν...ναί» πού έμοιαζε μέ βέλασμα.

– Έψές. έλαψε κι ήκούρεψα δυό τρείς φαντάρους,

όπου 'χαν τά δικά σου χάλια. Μ' αὐτοί 'τανε θεόλω-
λοι, δέν ἤξέρανε τί τούς ἠγινούντανε. Φτάσανε νά
μοῦ ποῦνε πώς ὁ ἑλληνικός στρατός δέ θά κρατηθεῖ
οὔτε μιά ἑβδομάδα πιά στή Μικρασία. 'Ακοῦς;

"Ακουγα ἄκρες μέσες καί καταλάβαινα τί 'θελε νά
πεῖ τό γεροντάκι, μά δέν μπορούσα νά στυλώσω μάτι
νά τόν κοιτάξω. Τά ματοτσινοῦρά μου γίνανε σιδερι-
κά. 'Η κεφαλή μου βούιζε, ἤμουνα καί δέν ἤμουνα
ξύπνιος. 'Ο μπαρμπέρης, πονηρός, ὅταν εἶδε πώς μα-
ζί μου δέν μπορούσε νά στρώσει κουθέντα, ἄρπαξε
μιά κανάτα νερό κρύο κι ἀρχίνησε νά μέ λούζει, νά
μέ ταρακουνάει· μόνο μπάτσους πού δέ μοῦ 'δωκε.
Μισάνοιξα τά μάτια μου, ἔτοιμος νά τόνε διαβολο-
στείλω, μ' ἀντίκρισα τό βλέμμα του, τό γεμάτο ἰκε-
σία.

– Φαίνεσαι ξυπνητός καί κουραγιόζος, μοῦ 'πε. Δέ
μοιάζεις σύ ἀπό κείνους πού ἤσερσεμιάσανε καί λένε
πώς ἡ μικρασιατική ἐκστρατεία πάει κατά διαόλου.
Αὐτοί οὔλοι εἶναι κατουρημένοι, πράχτορες τοῦ Κε-
μάλ. "Ακουσε πού σου λέω. Βρέ, ἐδῶ ὁ Τρικούπης
ἐπῆρε τήν ἀρχιστρατηγία καί ἠπέρασε στήν ἀντεπίθε-
ση! Τό ξέρεις αὐτό;

Εἶχα τή διάθεση νά τοῦ πῶ ὅλη τήν ἀλήθεια, νά
τόνε τρελάνω, μά τό πάθος πού ἔβαζε στά λόγια του
μοῦ θύμιζε τόν παλιό ἐαυτό μου καί μέρεψα. Κεῖνος
συνέχισε τό χαδά του!

– "Αν δέν τό ξέρεις, μάθε το ἀπό μένανε. Στόν
Τσεσμέ, φίλε, δέν μαντζέβεται ὁ στρατός γιά νά πιά-
σει τοί θάλασσες καί νά λακήσει. "Ογεσκε! Τήν ἄμυ-
να τῶν παραλίων μας ὀργανώνει. "Οπου νά 'ναι θ'
ἀκούσεις νά θγαίνουνε τά παραρτήματα καί τότες θά
μαθευτοῦνε τά νέα. 'Η 'Αγγλία, σου λέει, εἶναι παρὰ

τό πλευρόν μας, δέ θά μᾶς ἀπαρατήσει – στό πείσμα
κεινῆς τῆς σκρόφας, τῆς Γαλλίας!

Σάν μύγες τά 'νωθα τά λόγια του νά στριφογυρνᾶ-
νε καί νά πιλατεύουνε τό μισοῦπνωτισμένο μου μυα-
λό. Στά ὑστερνά ἔχασα πιά τήν ὑπομονή μου κι ἄνοι-
ξα κι ἐγώ τό στόμα μου.

– Γιά ποιόν Τρικούπη μιλάς, μπάρμπα; Τώρα κι
ἄλλη μιά! 'Ο Τρικούπης πιάστηκε αἰχμάλωτος μέ τό
στρατό του. Οἱ τρανοί τ' 'Αθήνας μᾶς παρατήσανε
σύξυλους κι ἕνας Θεός ξέρει τί θ' ἀπογίνουμε. "Οσο
γιά τ' 'Εγγλέζους, μή γελιέσαι. Οὔτ' αὐτοί οὔτε οἱ
Γάλλοι οὔτε οἱ 'Αμερικάνοι οὔτε διάλογος στή φύτρα
τους, κανείς, μωρέ, κανείς πιά δέ σκοτίζεται γιά τά
μᾶς. Αὐτοί μᾶς ἀνοίξανε τόν τάφο, πάρ' το χαμπάρι.

Τοῦ γέρου τό σαγόνι ἀρχίνησε νά τρέμει· χτυπολο-
γοῦσαν οἱ ξένες μασέλες του, ἔγινε κίτρινος σάν θειά-
φι. Τα μάτια του μίκρυναν, σκλήρυναν, ἀλληθώρι-
σαν. Τά χέρια του πού κρατοῦσαν ξουράφι, εἶπα πώς
θά μοῦ 'κοβαν τό λαιμό.

– Τί λές, μωρέ θεοπάλαβε! βρονχήθηκε. Ποιός σέ
γέμισε μέ τέτοια ἄτιμα ψέματα; 'Ο Τρικούπης θά ὀρ-
γανώσει τήν ἄμυνα ἀπό τό Νυμφαῖο ἴσαμε τό Σίπυλο.
'Ετσι μονάχα θά προστατευτεῖ ἡ Σμύρνη. Κι ἄν,
ὅπως λές, αἰχμαλωτίστηκε ὁ Τρικούπης, δέ χάθηκε ὁ
κόσμος. Ψωμιά στό μοναστήρι. "Εχει ἀξιωματικούς
κι ἀξιωματικούς μιά βολά ὁ ἑλληνικός στρατός! Δέ
θά 'ναι ὁ Τρικούπης, θά 'ναι ὁ Γονατάς, ὁ Πλαστή-
ρας. Τούς ξέρω οὔλους ἐγώ προσωπικά.

Τόν ἔβλεπα νά παλεύει ἀπελπισμένα νά περιφρου-
ρήσει τήν αἰσιοδοξία του, τήν ἴδια τήν καρδιά του.
Κάτι ἤξερα ἀπό τέτοιους ἀγῶνες. Εἶπα μέσα μου: Ρέ
Μανῶλη, γιατί τό πιλατεύεις τό γεροντάκι; Τί θα βγεῖ

ἂν ἀργήσει λίγο νά μάθει τήν ἀλήθεια; Ἕσ' τον τό φουκαρά.

– Στό κάτω κάτω εἶναι κι ἡ Μικρασιατική ἝΑμυνα, εἶπα. Ποῦ τήνε βάζεις τή Μικρασιατική ἝΑμυνα!

– Ἕ, τώρα μιλάς σάν ἄντρας, ἄσκολουν! Γειά στό στόμα σου. Ἕ ἝΑμυνα, ναῖσκε, αὐτή θά ξαναφέρει ἐνθουσιασμό, θά καλέσει πανστρατιά καί θά πᾶμε οὔλοι, γέροι, νιοί, παιδιά, γυναῖκες. Τί θά πει! Γιά τά σπίτια μας καί γιά τή λευτεριά μας, ὄλα θά τά δώκουμε. ἝἩρθε ἡ μεγάλη στιγμή τοῦ χρέους...

ἝἩθελα νά τοῦ πῶ: «ἝἩρθε, μωρέ γέρο, ἝἩρθε ἡ στιγμή τοῦ χρέους, μά οἱ ἄτιμοι τήν ἀφήκανε καί χάθηκε. Μᾶς δουλιάζανε χίλιω λογιῶ προδοσίες, συμφέροντα τῶν μεγάλων, στραβοτιμονιές τῶν δικῶνε μας, κακές ἀρχές καί κακά ἀποτελειώματα...» ἝἩθελα πολλά νά τοῦ πῶ. Θυμήθηκα τό Δροσάκη· ὀλόκληρος εἶχε χωθεῖ μέσα στό πετοῖ μου. Μά συγκρατήθηκα. Τό γεροντάκι εἶχε πιά θυθιστεῖ στό δικόνε του κόσμο.

– ἝἘχω πίστη μέσα μου, ἔκανε καί χτυποῦσε μέ πάθος τό στήθος του. Πιστεύω Θεό ἐγώ! Δέν μπορεῖ νά τούρκεψε ὁ Μεγαλοδύναμος. Δέ γίνεται. Μέ καταλαβαίνεις; ἝἘμένα σήμερις τό πρωί, ἡ κυρά, μ' ἔκανε ἄγιονε νά μὴν τ' ἀνοίξω τό μαγαζί. «Ποῦ θά πᾶς, Τάσο μου, κλαψούριζε. Δέ ματζέβεις τή φαμελιά νά βρεῖς κι ἐσύ κανένα καῖκι νά φύγουμε γιά τά νησιά, μόνε θά ἴρτοῦνε οἱ τσέτες νά μᾶς χαλάσουνε! ἝἘγώ μιὰ βολά τσί χαζίρεψα τσί μπόγοι· θά πάρω τά παιδιά νά φύγουμε.» «ἝἌντε, καψογυναίκα, ἄντε καί τά γέμισες κι ἀτή σου. ἝἌντε καί νά δοῦμε ποῦ στό διάτανο θά μᾶς δγάλει τοῦτος ὁ τρόμος. Δέν ἀνάφτεις, λέω, τή φουφού νά στήσεις κάνα μπλουγούρι καί μὴν ἀκοῦς τσί ξεβζεκές τοῦ ἐνοῦ καί τ' ἄλλουνοῦ. ἝἌσο

γιά τό μαγαζάκι, θά τ' ἀνοίξω, γυναίκα, πάρ' το ἀπόφαση, θά τ' ἀνοίξω! Τί στό καλό, ἀξούριτος κι ἀκούρευτος θά μείνει ὁ κόσμος;» Τί λές καί σύ, φαντάρε, καλά δέν τῆς μίλησα; Σέ τέτοιες ὥρες χρειάζεται τό κουράγιο. ἝἌσ' τονε τόν πανικό, αὐτός σκοτώνει πρὶν σέ βρεῖ τό κακό. ἝἘγώ θά τότε σπάσω τόν πανικό, θά τότε ξεφτίσω στή γειτονιά μου. ἝἌ συλλοῖστεῖ ο μπακάλης: «Γιά ν' ἀνοίξει τό παραμπέρικο ὁ κύρ Τάσος, πᾶ νά πει πῶς μπορῶ ν' ἀνοίξω κι ἐγώ τό μαγαζί». ἝἌ ἀναθαροῦσει κι ὁ ἔμπορας, κι ὁ καφετζής, κι ὁ σπετιοῖρης. ἝἘτσι δέν εἶναι;

Φαίνεται πῶς τότε κοίταζα παραῖξενα, γιατί σταμάτησε ξαφνιασμένος. Μά εὐτύς ξανάρχισε ἀπό φόβο μήπως τοῦ πῶ πάλι τίς δικές μου πικρές κουβέντες.

– Τί μέ κοιτᾶς ἔτσι, ἔκανε. ἝἘμένανε πού μέ βλέπεις, ἄς μοιάζω κακομοιριασμένος, τή ζωή τήνε γόντιρα, τήν ἔφαγα μέ τό κουτάλι κι εἶμαι στά ὑστερνά μου. Μά ἡ λευτεριά πού μᾶς ἤρχε στή Μικρασία εἶναι παιδούλα· μόλις πῆρε νά βαδίζει· οὔτε τέσσερα κερᾶκια δέν ἀξιωθήκαμε νά τῆ βάλουμε. Αὐτή δέν μπορεῖ, δέν πρέπει ν' ἀποθάνει· δέ θ' ἀντέξουμε νά τήνε θάψουμε. Κάλλιο νά μποῦμε πρὶν ὄλοι στό μαῦρο χῶμα...

Τοῦ κύρ Τάσου τά μάτια δουρκώσανε. Μ' εἶχε ἀφήσει μέ τό μισό μάγουλο ξουρισμένο κι ἀποξεχάστηκε νά λέει καί νά μὴν ἔχει τελειωμό. Τό λιπόσαρκο κορμί του, μέ τά στραβοκάνικα ποδάρια, συγκλονιζότανε ἀπό νευρικά πηδήματα.

– Γι' αὐτήνανε τή λευτεριά τά ἴδωκα οὔλα, ὅ,τι εἶχα καί δέν εἶχα. ἝἌ! Πῶς τό θυμοῦμαι, μωρέ μάτια μου, κείνο τό εὐλοημένο πρωινό τοῦ Μαγιοῦ, ὅπου

πλεύρισε τό ὑπερωκεάνιο «Πατρίς» κι ἤξεμπάρκαρε τσ' εὐζῶνοι καί πίσω, πού λές, νά στέκουνε τά πολεμικά μας μέ τή γαλανόλευκη! Ὁχού, Χριστέ καί Κύριε, ποιός μέ κράτειε μένανε τότες! Ἦτρεξα στό σπιτι, ἄνοιξα διαστικά τό κλειδωτό σερτάρι πού φύλαγα τή σερμαγιά, ἄρπαξα τά κοτσάνια τοῦ σπιτιοῦ μου καί τά μετρητά πού κονόμησα γρόσι γρόσι ἀπό τά ρεγάλα· ἐξήντα χρόνων δούλεψη! (Εἶχα γυναίκα νοικοκυρά πού ἤξερε τή ρέγουλα, κι ἄς εἶχα δυό κόρες καί τέσσερα ἀγόρια.) Καί τά παίρνω πού λές οὔλα, ὅπως βαστούσανε καί θρισκότανε κι ἠπῆγα ἴσια στόν Ἑλληνα διοικητή. «Νά, τοῦ ἴπα, τοῦτα τά δίνω γιά τό στρατό μας, τό λευτερωτή! Τούς τά στέλνει πές τους, ὁ μπαρμπέρης ὁ Τάσος ὁ Κασαμπαλής...» Ὁ μέραρχος, καλή του ὥρα, μέ χτύπησε στήν πλάτη, μέ φχαρίστησε, μά δέν τά δέχτηκε. Μέ πέρασε, ὡς φαίνεται, γιά βλαμμένον. Ἐγώ, ὅμως, ἐπέμενα, ἤφαγα τά λυσσιακά μου, ἴσαμε πού στό τέλος τά πῆρε ἓνα στρατιωτικό νοσοκομεῖο κι ἠπιάσανε τόπο.

»Ἡ γυναίκα μου, μόλις πῆρε χαμπάρι, πῆγε ν' ἀποθάνει. «Ἦσερσέμιαιες, ἄντρα μου; Τί ἔταν αὐτή ἡ κουτουράδα πού ἔκανες; Καλά δέν ἠσκέφτηκες τά ἐδικά μας γερατειά, ἀμέ τά κορίτσια σου; Τίποτις δέν ἠσκέφτηκες;» «Ὅλα τά σκέφτηκα, γυναίκα, ὅλα τά ἔβαλα στή ζυγαριά. Ἐσένανε, ἐμένανε, τά παιδιά μας, τ' ἀγγονάκια μας, τό χρυσάφι οὔλης τῆς γῆς. Μά ἢ μπαλάντζα ἠδάρυνε ἀπ' τή μεριά τσ' ἐλευτερίας...»

Παλεύαμε κι οἱ δυό νά καταπιοῦμε τό δάκρυ μας. Πάνω στήν ὥρα, μπούκαρε λαχανιασμένος ὁ ἔγγονας τοῦ μπαρμπα-Τάσου.

– Παππούλη, φώναξε τό παιδί κι ἡ φωνή του ἔτρεμε. Ὁ στόλος φεύγει!

- Ποιός στόλος, μωρέ ζεβζέκη;
- Ὁ ἑλληνικός, παππού!
- Ὁ ἑλληνικός;
- Ὁ ἑλληνικός!
- Ἔ, νά, τότες, κερατούκλη! Νά! Νά!

Τοῦ ἄστραψε στή μούρη τρεῖς σφαλιάρες. Ὁ μικρός κοκκίνισε, βούρκωσε, μά δέν ἐκλαψε. Δικαιῶνοντας τήν ὀργή τοῦ παππούλη του, εἶπε μέ πάθος:

– Παππού, δέ σέ ψεματίζω, φεύγει, σοῦ λέω, φεύγει, φεύγει!

Καί ξέσπασε σέ κλάμα.

Ἄρπαξε ο γέρος τ' ἀγγόνι του ἀπό τό χέρι καί τραβολογώντας το ἀπότομα βγήκε στό δρόμο. Ἐμεινα νά τόν κοιτάζω. Τό λιανό κορμί του μέ τά στραβοκάνικα ἀρθριτικά ποδάρια σκαμπανέβαινε σάν φελούκα σέ φουρτούνα. Ράγιση ἡ καρδιά μου, λές καί κείνη τή στιγμή μόνο αὐτό τό γεροντάκι ἦτανε δυστυχημένο καί χαμένο.

Ἐπιασα τό ξυράφι καί προσπάθησα ν' ἀποτελειώσω τό ξύρισμα. Ἄν φεύγει σ' ἀλήθεια ὁ στόλος, πάει νά πεῖ πῶς ὅπου νά ἴναι... ὅπου νά ἴναι θά μπουκάρουνε οἱ Τοῦρκοι. Ἄν... Τί γυρεύει τό ἄν; Ἄφοῦ τό ξέρω πῶς ὅλα τελειώσανε, ἀφοῦ ξέρω τό πῶς καί τί, γιατί κάθουμαι λοιπόν; Τί περιμένω; Τί ἐλπίζω; Μ' ἀκοῦς ἢ δέ μ' ἀκοῦς, φαντάρε Ἀξιότη, ἐθελοντή τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μαχητή τοῦ Ἀφίον Καραχισάρ. Τελειώσανε πιά ὅλα, ὅλα!

Πῆρα τρεχάλα τό δρόμο, βγήκα στήν προκυμαία. Κείνη τή στιγμή τά πολεμικά σήκωναν ἄγκυρα. Ἄπό τά φουγάρα τους ἔβγαινε πυκνός, μαῦρος καπνός. Οἱ ἄνθρωποι στό Καί μαρμαρῶσανε. Δέν ἀνασαινανε, δέ μιλούσανε, δέ ζούσανε. Μοιάζανε σάν τίς πέτρινες

πλάκες στά μεζαολίκια, ή μιά πίσω άπ' τήν άλλη... Μά τί λέω; Μόνο όποιος έθαιψε τό σπλάχνο του κι άκουσε τό τριξίμο του φέρετρον τήν ώρα πού τό κατεβάζουνε στόν τάφο, μόνε αυτός μπορεί νά νιώσει τί 'ταν γιά μās κείνη ή στιγμή.

Ύστερα έγινε κάτι τόσο άτιμο, πού μās έφερε στά σύγκαλά μας. Ένα γαλλικό πολεμικό, τό «Βαλντέκ Ρουσσώ», άρχισε ν' ανακρούει τόν έθνικό μας ύμνο! Οί «σύμμαχοι» «χαιρετούσαν» τήν έλληνικήν ναυαρχίδα πού έφευγε, όπως τό άπαιτούσανε οί κανονισμοί και τό πρωτόκολλο!

Τούτο τό πόμπημα μās άγρίεψε. Τά νεκρωμένα άπό τόν πόνο άπολιθώματα άναδέυτηκαν και σαν ένασ όρμητικός χείμαρρος κίνησαν όμπρός.

– Όλοι στού Στεργιάδη!

– Νά λογοδοτήσσει!

– Νά μās εξηγήσει, γιατί δέ μās άφήκε νά φύγουμε, μόνε μās ήγύρευε πασαπόρτια και σφραγίδες!

– Όπλα! Θέλουμε όπλα γιά άμυνα!

Μιά φωνή άκούστηκε άπό τό βάθος κι ύστερα κι άλλες πολλές.

– Έφυγε ό Στεργιάδης!

– Έφυγε, πάει στόν άγύριστο!

– Τόν γλιτώσανε οί Έγγλέζοι! Τόν φυγαδέψανε!

Σταθήκαμε νά καταλάβουμε τούτο τό νέο μαντάτο. Κι ύστερα ξέσπασε άσκοπη, ή όμαδική όργή. Τρέχαμε δεξά ξερβά, λές και κυνηγούσαμε τό φευγάτο όνειρό μας, χειρονομούσαμε, τυφλώνουμε.

– Π' αναθεματισμένοι, πού νά μήν ήσώνατε νά 'ρχεστε!

– Γιατί; Γιατί δέ μās ήμπαρκάρανε κι έμās;

– Τί θά γενούμε;

– Ήφοθηθήκανε μπά και πάμε στην Άθήνα και καθαρίσουμε τήν πατρίδα άπό τήν κοπριά τση προδοσιās!

Σάν πλάκωσε ή νύχτα, έρήμωσε ή προκυμαία. Όλοι χώθηκαν κάτω άπό μιά στέγη και περιμένανε τή συνέχεια. Έμεινε μόνο ό τρόμος νά σουλατσάρει στά σκοτεινά σοκάκια, σαν παζβάντης πού προμηνούσε τό πιό άγριο ξημέρωμα, πού γνώρισε ποτέ ή ρωμιοσύνη...

XVII

ΑΝΤΑΜΩΣΑ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΜΟΥ στό σταθμό του Κεμέρ, μέσα στά παραπήγματα πού ἄδειασε ὁ ἑλληνικός στρατός. Στυφή ἀντάμωση, δίχως τό δρόσιμα καμιᾶς συγκίνησης. Οἱ κουβέντες μας ἄχαρες, λειψές. Τράβηξα τή μάνα στή γωνιά καί τῆς εἶπα:

– Μάνα, τί παράδες κρατᾶς στό χέρι;

– Παράδες; ἔκανε ξαφνιασμένη. Τί παράδες; Μήπως προκάναμε νά πουλήσουμε τή σοδειά; Τό κομπόδεμα πού ἤξερες, πάει. Ὅλα τά μετρητά καί τά φλουριά τά δώκαμε στό καπάρο.

– Ποιό καπάρο, μάνα;

– Τό καπάρο γιά τό χτήμα π' ἀγόρασε ὁ Κώστας. Δέ σοῦ τό ἔγραψε; Σ' τό ἔγραψε.

Καθώς μέ εἶδε νά κλείνω μ' ἀπελπισία τά μάτια, σάν νά μου μπήξανε μαχαίρι στήν καρδιά, κατάλαβε πώς δέν εἶχα ἰδέα κι ἔκανε σφάλμα νά μου τό πεῖ τώρα δά. Τήν ἔπιασε ταραχή, χλώμιασε, φοβήθηκε μή γίνει κανένας καθγάς, ὅπως τότε μέ τήν κλερονομιά.

– Δέ φταίει ὁ Κώστας, διάστηκε νά πεῖ. Γιά καλό ὀλουνῶν μας φρόντισε. Ἦταν σωστό κελεπούρι. Μά

τήν ἀλήθεια, γιέ μου. Τζάμπα τό πῆρε. Εἶναι τό χτήμα τοῦ κύρ Θόδωρου τοῦ μπακάλη καί ξέρεις τί μερακλής εἶναι! Μόνε τόν κούλα νά βλέπεις, τά χάνεις. Ἐκειδά νά μείνεις ἕνα καλοκαιράκι νά κάνεις καινούργιο σ'κώτι...

Ἦνιωθα κομμένος στά δυό. Πάει καί τό σχέδιό μου νά φύγουμε μέ καικι γιά τά νησιά. Δάγκωνα νευρικά τ' ἀχείλι μου. Ἦναφτα ἀπανωτά τσιγάρα καί τά σεργιανοῦσα στό στόμα μου. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Κώστας οὔτε πού ζύγωνε. Κουβέντιαζε μ' ἄλλους χωριανούς μας κι ἔλεγε:

– Τήν καλύτερη δουλειά τήνε κάνανε αὐτοί πού μείνανε στά χτήματά τους. Θές ἀπό δικοῦ τους, θές γιατί δέν πήρανε χαμπάρι... Μιά βολά αὐτοί τήν ἔχουνε καλύτερα ἀπό μᾶς. Βάλτε μέ νοῦ σας, ἂν χρειαστεῖ νά κάτσουμε ἔδωνάς καμιά ντουζίνα μέρες! Χαθήκαμε...

Οἱ ἄλλοι πού τόν ἀκούγανε, συμφωνοῦσανε. Τί διάολο, δέν καταλαβαίνανε τίποτα; Τό κακό θροντολογοῦσε πορτοπαράθυρα, μυαλά, καρδιές. Στραβομάρα εἶχανε; Ἦ μήπως ἀπό φόβο δέ θέλανε νά παραδεχτοῦνε τήν πρωτόφαντη συμφορά; Ἦ ἴδια ἡ μάνα μου δείλιασε νά μέ ρωτήσῃ γιά τό Σταμάτη, ἂν εἶχα νέα καί τί ἀπόγινε. Ἦ ἀπελπίστηκα, μ' ἔπιασε τώρα ἔγνοια γιά τό μικρό μου ἀδερφό. Θυμήθηκα πού ὅταν καλέσανε τήν κλάση του, μου ἔπε ἕνα σημαδιακό λόγο: «Αὐτή τή φορά, Μανώλη, δέ θά γλιτώσω. Θά τό δεῖς. Μιά τοῦ κλέφτη, δυό τοῦ κλέφτη...»

Κάθισα σ' ἕνα σκαλοπάτι, ἔκλεισα τά μάτια καί μέ τή χούφτα ἔτριβα τό μέτωπο νά τ' ἀναγκάσω νά συλλοῖστεῖ, νά ζυγιάσει τά πράματα κι ἀνάλογα νά πράξει. Ἦ μάνα μου σίμωσε δειλά, ἀκούμπησε τό χέρι

της στόν ὤμο μου καί μ' ἀρώτησε ἀνήσυχα:

– Τί ἔχεις, γιέ μου; Τί σέ βασανίζει; Πιστεύεις πῶς θά 'χουμε κι ἄλλες φασαρίες; Λές;

– Λέω, μάνα! Λέω! Σέ λίγες ὥρες οἱ Τοῦρκοι θά βρῖσκονται στή Σμύρνη. Πάρτε το χαμπάρι.

– Θεέ καί Κύριε! σταυροκοπήθηκε. Κουνήσου, παιδάκι μου, ἀπό τή θέση σου... Εἶναι δυνατόν!

Ἡ ἀδερφή μου, ἡ ἄμοιρη, πού ὕστερα ἀπ' τίς δυό ἀτυχίες της μόλις ξανακατάφερε νά βρεῖ ἀρραβωνιαστικό, μᾶς κοίταξε μ' ἀγωνία καί μουρμούρισε ὄλο παράπονο:

– Πάλι δέ θά προλάβω νά δάλω στεφάνι!

Γύρισα στόν κουνιάδο της, πού ἔπινε τό καφεδάκι του κι ἔστριβε τίς μουστάκες του.

– Νικόλα, τοῦ εἶπα. Ἐσύ τί κάθεται καί δέ φεύγεις; Ἐχάσες πόσους Τούρκους ἔκαψες; Τό καλό πού σοῦ θέλω λάκησε! Καιρό δέν ἔχουμε. Ὅπου νά 'ναι μπαίνει ὁ Μπεχλιβάν!

– Μπάαχ; ἔκανε περιφρονητικά ὁ Νικόλας. Τά παραλές!

Ἡ μάνα μου ἀναστατώθηκε.

– Ἐσύ πού συμβουλευεῖς τούς ἄλλους, μοῦ 'πε, τί σκέφτεσαι νά κάνεις;

– Ἐγώ, μάνα, θά πάω νά παραθερίσω στό χτήμα π' ἀγοράσατε, νά κάνω καινούργιο τζιέρι!

Βούρκωσε, οἱ ρυτίδες βάθυναν στό βασανισμένο πρόσωπό της. Μετάνιωσα γιά τή σκληράδα μου.

– Μητέρα, εἶπα, ἔτσι πού ἤρθανε τά πράματα, λέω νά μείνω μαζί σας. Μπορεῖ οἱ Τοῦρκοι νά κρίνουνε σάν ἐγκληματίες πολέμου ὅσους φεύγουνε καί νά μὴν τοῦς ξαναδεχτοῦνε πίσω.

– Μπρέ, γιέ μου, πῶς τό 'παθες καί παιδιστρύεις;

Ἄν πιστεύεις πῶς θά μείνουμε στό ἔλεος τῶν τσέτηδων, σήκω φύγε!

– Τί νά πά νά κάνω, μάνα, στήν Ἑλλάδα, μ' ἄδεια χέρια; Ζήτουλας νά γενῶ;

– Κάλλιο ζήτουλας, παιδί μου, παρά... ὦχ, δέν κατομελετῶ! Δέ λέω τίποτα! Θεέ καί Κύριε, μή μᾶς ἀπομωραίνεις! Λυπήσου μας!

Ἄρχισε νά σιγοκλαίει.

– Μέ τρώει καί τό σαράκι τοῦ Σταμάτη! Ποῦ νά βρῖσκεται τό παιδί; Γιά δέ γύρισε ἀκόμα. Νά 'φυγε τάχα μέ τά παπόρια τοῦ στρατοῦ;

Σφουγγίσε τά μάτια της. Σηκώθηκε ὄλο περίσκεψη. Ἄνοιξε ἕναν μπόγο, ἔβγαλε μέ ἱεροτελεστία μιὰ μπλέ γαμπριάτικη φορεσιά, πού τήν εἶχα ράψει στή Σμύρνη, γιά τ' ἀρραβωνιάσματά μου μέ τήν Κατίνα καί δέν εἶχα ἀξιωθεῖ νά τή φορέσω. Τήν ξετίναξε ἀνάλαφρα σάν νά τήνε χάιδευε, φύσηξε τά πέτα.

– Δέν ἀλλάζεις; μοῦ 'κανε. Ἄλλαξε μή γνωρίζεσαι γιά στρατιώτης.

Ἐβαλα τά πολιτικά κι ἔνιωσα ξαναγεννημένος.

– Σηκωθεῖτε νά πᾶμε στήν παραλία, εἶπα. Εἶναι τό καλύτερο πού 'χουμε νά κάνουμε. Ἐκεῖ 'ναι οἱ στόλοι κι ὅσο νά 'ναι θά 'χουμε προστασία.

Βρήκαμε μιὰ γωνιά στό Καί, κατάντικρου στά πολεμικά καί περάσαμε ἐκεῖδά τή νύχτα μας. Τρεμοχουχουλίζαμε ἀπ' τ' ἀγιάζι καί τήν ἀγωνία. Αὐγές ξεμπάρκαραν ἐγγλέζικες περιπολίες καί μᾶς περιμαζέψανε ὄλους, χιλιάδες ἄντρες καί γυναικόπαιδα. Μᾶς δάλανε σ' ἐξήντα τόσες μαοῦνες πού βρῖσκόντανε στό λιμάνι καί μᾶς τραθήξανε κοντά στά πολεμικά τους.

Τούτη ἡ ἀναπάντευχη τύχη μᾶς φάνηκε σημάδι Θεοῦ. Ἡ σιγουριά ἔδιωξε τήν ἀγωνία, γινήκαμε μα-

λακοί και γενναιόδωροι. Ἀρχίσαμε νά σκεφτόμαστε τί θ' ἀπογίνουνε οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι στό ἐσωτερικό. Τά παιδιά παίζανε ξυλίκι καί μπίζ, κυνηγούσανε ἕνα ψωριασμένο γατί ἀνάμεσα σέ τσουβάλια σύκα καί σταφίδα. Ἡ Ἀφρούλα, μιά ὁμορφη Σμυρνιοπούλα, ὀρφανή, πού τήνε συνόδευε ἡ γιαγιά της, εἶχε ἐγκατασταθεῖ πλάι μας καί ἡ πρώτη της δουλειά ἦτανε νά βγάλει τό καθρεφτάκι καί νά χτενίζει τά μακριά σγουρά μαλλιά της.

Μέ τίς φροντίδες πέρασε γρήγορα ἡ ὥρα. Ὁ ἥλιος τραβοῦσε νά δύσει καί γέμισε ροδί χρῶμα τόν οὐρανό. Τά βαποράκια τοῦ Κορδελιοῦ πηγαιοερχόντανε σχεδόν ἄδεια κι ὁ στρογγυλός τροχός τους καταμεσῆς ἀνατάραζε τά νερά. Ὁ μπάτης ἔφερνε τή δροσιά καί τ' ἄρωμα τῆς θάλασσας. Ἄλλοτε, τέτοιαν ὥρα, τό Καί ζωντάνευε τραγούδια, σουλάτσα, καραφάκια οὔζο. Τώρα ὁ κόσμος γλιστροῦσε διασπικτός, σάν κυνηγημένος.

Ἐνας μπακάλης ἔπιασε νά βρίζει τούς Φραγκολεβαντίνους:

– Γι' αὐτουνούς ἔφεξε. Εἶχανε δέν εἶχανε μᾶς τό βγάλανε τό μάτι. Ἐγώ εἶχα πελάτες σ' ὅλα τά ξένα κονσολάτα καί ξέρω τίς ραδιουργίες τους. Πρίν πατήσει ἀκόμα ὁ ἑλληνικός στρατός, αὐτοί βίρα καί στέλνανε γραφές στά γκουβέρνα τους καί στά Παρίσια, νά μή γίνει ἑλληνική κατοχή. Τί Ἀμερικάνοι μισιονάριοι, τί φραγκοπαπάδες, τί Ταλιάνοι σπιούνοι, ἐμπόροι, μπανκέρηδες, οὔλοι ἐνάντια μας!

– Τό συμφέρο τους ἐκοιτάζανε. Ὁ θάνατός σου ἡ ζωή μου! Δέν τό ξέρεις, τοῦ ἀποκρίθηκε ἕνας ναυτικός.

Ὁ μπακάλης κούνησε τό κεφάλι:

– Τήν ἐχθρητα ὅπου μᾶς εἶχανε οἱ Λεβαντίνοι, μήτε οἱ Τοῦρκοι δέ μᾶς τήν εἶχανε...

Ξαφνικά ἀνακατεύτηκε στήν κουδέντα καί μιά μεσόκοπη φουρνάρισσα, ξαδέρφισσα τοῦ ναυτικοῦ.

– Τσί προάλλες, εἶπε, σάν ἡμαθεύτηκε πώς ἦσπασε τό μέτωπο, ἦρχε ὁ ἀχμάκης ὁ γιός τοῦ Μουσιοῦ Τζόρτζιο καί μᾶς ἠκρέμασε ἕνα φέσι στό πόμολο τῆς πετούγιας. Τό βλέπει ὁ γιός μου, ὁ Θαλής, τότε τσακώνει καί σοῦ τότε κάνει σώσπαστο στό ξύλο. Βγαίνει ἡ καθολικιά ἡ μάνα του κι ἀρχινάει νά κογιονάρει: «Ἦρχανε τά στερνά σας! Οὔτε γιά μυρουδιά δέ θά μείνει Ἐλληνας στή Σμύρνη!» Ἦξεφώνιζε κι εὐφραινόταν ἡ καρδιά τση. Ἰσαμε νά πεῖς κύμινο, τό Κερατοχώρι ἦγινε ἄνω κάτω. Μέ πιρούνια οἱ δικές μας κυνηγούσανε τσί Ταλιάνες: «Τσί φραγκοπαναγίες σας, τούς φωνάζανε. Τά κουτσάκια σας τά γύψινα!». Κι αὐτές ἤβριζανε τσί εἰκόνες μας: «Τσί χαλκομανίες σας καί τσί τραγοπαπάδες σας!».

Μέ τόν ἐρχομό τῆς νύχτας σταμάτησε κάθε θόρυβος. Οἱ ἄνθρωποι κούρνιασαν φοβισμένοι ὁ ἕνας πλάι στόν ἄλλον. Ἄλλοι ροχαλίζανε κι ἄλλοι σιγοκουβεντιάζανε. Ἡ μάνα μου μέ σκέπασε μέ μιά φρεσκοκαπλαντισμένη μπλανκέτα πού μοσχοδόλαγε σαπουνί καί νεράκι τῆς πατρίδας· ὅμως ὕπνος δέ μοῦ κολλοῦσε. Ζερβά μου ἕνα ἀντρόγυνο στριφογύριζε πάνω στά σανίδια κι ἀναπαμό δέν ἔβρισκε· εἶχανε μπαγλαρώσει τά κορμιά τους μέ ζῶνες γεμάτες διαμαντικό καί χρυσή λίρα.

– Μαρίτσα, εἶπε κείνος, πολύ φοβοῦμαι πώς δέν ἦκλεισες καλά τσί πόρτες τοῦ σπιτιοῦ.

– Ὠχού, καημένη Θεμιστοκλή! Ἦκλειδωσα, δέ σοῦ τό πα! Σέ κουδέντα νά βρισκούμαστε.

– Καί τό πάναθυρο τοῦ κουζίνας πού ἄφηνε χαρμάδα; Τό τράδηξες καλά; Χωράει χέρι ἀπό κει...

“Ολοι κλειδώσανε καλά τά σπίτια τους καί τά ὑπάρχοντά τους! Ἀκούω δεξιά μου τή γιαγιά τῆς Ἀφρούλας πού ζητάει φλιτζάνι μέ νερό ν’ ἀκουμπήσει τή μασέλα τῆς. Ἡ ἐγγόνα, ὅμως, ἔχει σοβαρότερες δουλειές μ’ ἓνα παλικαρόπουλο, πού κόλλησε τό γιατάκι του δίπλα στό δικό τῆς.

– Θέ μου! προσεύχεται γονατιστή ἢ γιαγιά. Δῶσε νά ξεμερώσει ἓνα καλό αὔριο γιά τή Σμύρνη μας!

ΤΟ ΑΛΛΟ ΠΡΩΙ ΜΑΣ ΞΥΠΝΗΣΑΝΕ χλιμιντρίσματα καί καλπασμός ἀλόγων. Πεταχτήκαμε μεμιᾶς ὀρθοί κι ἀνοίξαμε τά μάτια μας. Τό τούρκικο ἵππικό περνοῦσε καμαρωτό ἀπό τήν παραλία. Κανείς δέν ἔβγαλε τιμουδιά. Καί τά μωρά κερῶσανε. Μόνο μιά πολύ ψιλή παιδική φωνούλα ρώτηξε:

– Τί θά μᾶς κάνουνε οἱ Τοῦρκοι;

Τί θά μᾶς κάνουνε; Αὐτή ’ταν ὄλουων ἢ ἀγωνία, μᾶ κανεῖς δέν τήνε ξεστόμιζε. Ἀπό μερικά μπαλκόνια ξένων σπιτιῶν ἀκούστηκαν ἀδύναμα παλαμάκια καί «γιασασίν». Σάν τέλειωσε ἡ παρελάση, ἔγινε νεκρική ἡσυχία. Ἡ δικιά μας μανούλα ἦταν ἡ τελευταία ἀπ’ τίς ἐξήντα καί θρισκότανε σιμά στήν ξηρά. Σέ λίγο ἀκούστηκε τελάλης.

– Μπρέ σεῖς, τί λέει;

– Λέει, νά βγεῖ ὁ κόσμος καί νά πάει στίς δουλειές του δίχως νά φοβᾶται κανέναν δέ θά κακοπάθει.

– Μπορεῖ ἡ νίκη νά μερώνει τσ’ ἀνθρώπους, εἶπε ἡ μάνα μου.

– Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις δῶκανε ἐντολή νά μήν ἀνοίξει ρουθούνη χριστιανικό.

– Αὐτή ’ναι ἡ ἀλήθεια. Φτάνει τό αἷμα. Τί τά γενιτσαριά θά ’χουμε;

– Τόσοι στόλοι! Τόσα βασιλικά γιά τά μάτια ἡθαγρέψατε πῶς στέκουνε δῶ χάμου;

“Ο ἀδερφός μου ὁ Κώστας μέ πλησίασε ὄλο χαμόγελα καί φουσκώνοντας σάν διάνος, μοῦ ’πε εἰρωνικά:

– Τί γνώμη ἔχεις τώρα, Μανωλάκη, γιά τό χτήμα π’ ἀγόρασα; Ἐκανα καλά ἢ μέ πέρασε κορόιδο ὁ μπαρμπα-Θόδωρος;

Ἦμωνα τόσο χαρούμενος πού θά τοῦ συγχωροῦσα χίλιες τόσες κακοκεφαλιές κι ἄλλες τόσες εἰρωνεῖες. “Ολοι στή μαούνα γινήκαμε τώρα μιά παρέα. Βγάλαμε ὅ,τι φαγώσιμο εἶχαμε, παστά, αὐγά, κονσέρβες. Ἀρχίσαμε τά τραταμένα καί τίς τσιρεμόνιες.

Ξάφνου, μέσα στή γενική χαρά, ἀκούστηκε μιά φωνή κι ὕστερα πολλές μαζί:

– Φωτιά!

– Φωτιά!

– Βάλαν φωτιά στή Σμύρνη!

Πεταχτήκαμε ὀρθοί. Κοκκινόμαυρες φλόγες τινάζονταν στόν οὐρανό, χοροπηδηχτές.

– Εἶναι κατά τήν Ἀρμενογειτονιά.

– Κατά κει φαίνεται νά ’ναι.

– Πάλι οἱ Ἀρμεναῖοι θά τά πλερώσουνε!

– Ἀποκλείεται νά κάψουνε ὀλόκληρη τή Σμύρνη. Ποιό συμφέρον ἔχουνε; Ἀφοῦ ἔγινε πιά δική τους...

Ποιό συμφέρον εἶχαμε μεῖς πού καίγαμε τά τουρκοχώρια στήν ὑποχώρηση;

Ἡ φωτιά ἀπλωνόταν παντοῦ. Ντουμάνιασε ὁ οὐ-

ρανός. Μαύρα σύγνεφα άνηφορίζανε και μπερδευότανε τό 'να μέ τ' άλλο. Κόσμος, έκατοντάδες χιλιάδες κόσμος, τρελός από φόβο, άρχινησε νά τρέχει άπ' όλα τά στενοσόκακα και τούς βερχανέδες και νά ξεχύνεται στήν παραλία σάν μαύρο ποτάμι.

- Σφαγή! Σφαγή!
- Παναγιά, βοήθα!
- Προφτάστε!
- Σώστε μας!

Ή μάζα πυκνώνει, δέν ξεχωρίζεις ανθρώπους, μά ένα μαύρο ποτάμι πού κουνιέται πέρα δῶθε άπελπισμένα, δίχως νά μπορεϊ νά σταθεϊ οϋτε νά προχωρήσει. Μπρός θάλασσα, πίσω φωτιά και σφαγή! Ένας άχός καταραυλάει από τά βάθη τής πολιτείας και σπέρνει τόν πανικό.

- Τουρκοι!
- Τσέτες!
- Μας σφάζουνε!
- Έλεος!

Ή θάλασσα δέν εϊναι πιά εμπόδιο. Χιλιάδες άνθρωποι πέφτουνε και πνίγονται. Τά κορμιά σκεπάζουνε τά νερά σάν νά 'ναι μόλος. Οί δρόμοι γεμίζουνε κι άδειάζουνε και ξαναγεμίζουνε. Νέοι, γέροι, γυναϊκες, παιδιά ποδοπατιοϋνται, στριμώχνονται, λιποθυμοϋνε, ξεψυχοϋνε. Τούς τρελαίνουν οί χατζάρους, οί ξιφολόγες, οί σφαϊρες τών τσέτηδων!

- Βούο, κεραταλάο! (Χτυπάτε τους τούς κερατάδες!).

Τό βράδυ τό μονοφώνι κορυφώνεται. Ή σφαγή δέ σταματᾶ. Μόνο όταν τά πλοϊα ρίχνουνε προβολεις γίνεται μιá πρόσκαιρη ήσυχία. Μερικοί πού καταφέρανε νά φτάσουνε ζωντανοί ίσαμε τή μαούνα, μᾶς ίστο-

ροϋνε τό τί γίνεται ὅξω, στίς γειτονιές. Οί τσέτες τοϋ Μπεχλιβάν και οί στρατιῶτες τοϋ Νουρεντίν τρῶνε ανθρώπινο κρέας. Σπάζουνε, πλιατσικολογοϋνε σπίτια και μαγαζιά. "Οπου βροϋνε ζωντανούς, τούς τραβοϋνε ὅξω και τούς βασανίζουνε. Σταυρώνουνε παπάδες στίς εκκλησιές, ξαπλώνουνε μισοπεθαμένα κορίτσια κι άγόρια πάνω στίς "Αγιες Τράπεζες και τ' άτιμάζουνε. 'Απ' τόν 'Αι-Κωνσταντίνο και τό Ταργάτς ίσαμε τό Μπαλτσόδα τό τούρκικο μαχαίρι θερίζει.

Ή φωτιά ὅλη νύχτα άποτελειώνει τό χαλασμό. Γκρεμίζονται τοίχοι, θρυμματίζονται γυαλιά. Οί φλόγες κριτσανίζουνε μαδέρια, έπιπλα και φτοϋνε σιδερικά· ξεθεμελιώνουνε τήν πολιτεία ὀλόκληρη. 'Απλώνουν πάνω στά ἔργα τῶν ανθρώπων και τά διαλύουνε. Σπίτια, εργοστάσια, σχολειά, εκκλησιές, μουσειά, νοσοκομεία, βιβλιοθήκες, θέατρα, άμύητοι θησαυροί, κόποι, δημιουργίες αϊώνων· εξαφανίζονται κι άφήνουνε στάχτη και καπνοϋς.

"Αχ, γκρέμισε ὁ κόσμος μας! Γκρέμισε ή Σμύρνη μας! Γκρέμισε ή ζωή μας! Ή καρδιά, τρομαγμένο πουλί, δέν ξέρει ποϋ νά κρυφτεϊ. 'Ο τρόμος, ένας άνελέητος καταλυτής άδραξε στά νύχια του κείνο τό πληθος και τό αλάλιασε. 'Ο τρόμος ξεπερνάει τό θάνατο. Δέ φοβάσαι τό θάνατο· φοδᾶσαι τόν τρόπο. 'Ο τρόμος έχει τώρα τό πρόσταγμα. Τσαλαπατᾶ τήν ανθρώπιά. 'Αρχίζει από τό ροϋχο και φτάνει ίσαμε τήν καρδιά. Λέει: Γονάτισε, γκιαούρη! Και γονατίζει. Ξεγυμνώσου! Και ξεγυμνώνεται. "Ανοιξε τά σκέλια σου! Και τ' ανοίγει. Χόρευε! Και χορεύει. Φτύσε τήν τιμή σου και τήν πατρίδα σου! Και φτύνει. 'Απαρνήσου τήν πίστη σου! Και τήν άπαρνιέται. "Αχ ὁ τρό-

μος! "Όποια γλώσσα κι ἂν μιᾶς, λόγια δέ θά βρεῖς νά τότε περιγράψεις.

Τί κάνουν, λοιπόν, οἱ προσάτες μας; Τί κάνουν οἱ ναύαρχοι μέ τά χρυσά σιρίτια, οἱ διπλωμάτες κι οἱ πρόξενοι τῆς Ἐντάντ! Στήσανε κινηματογραφικές μηχανές στά καράδια τους καί τραβούσανε ταινίες τῆ σφαγή καί τόν ξολοθρεμό μας! Μέσα στά πολεμικά οἱ μπάντες τους παίζανε ἐμβατήρια καί τραγούδια τῆς χαρᾶς; γιά νά μή φτάνουν ἴσαμε τ' ἄφτια τῶν πληρωμάτων οἱ κραυγές τῆς ὀδύνης καί οἱ ἐπικλήσεις τοῦ κόσμου. Καί νά ξέρει κανεῖς πῶς μιά, μόνο μιά κανονιά, μιά διαταγή, ἔφτανε γιά νά διαλύσει ὅλα κείνα τά μαινόμενα στίφη. Κι ἡ κανονιά δέ ρίχτηκε κι ἡ ἐντολή δέ δόθηκε!

Ἐὸ πάτερ Σέργιος ἦταν ἀπό τούς τελευταίους πού σκαλώσανε στή μαούνα μας. Δίχως καλυμμαύχι καί ράσο, θεόγυμνος, μέ μιά κουρελιασμένη ματωμένη φανέλα κι ἓνα μακρὺ σῶθρακο, μέ ξέμπλεκα τά λιγοστά μαλλιά του κι ἀνάκατα τά γένια του, μέ δύο γουρλωμένα μάτια πού τά ἔκαιγε πυρετός, ἔμοιαζε μ' ἄγνωστο στή φύση πλάσμα. Ἀπό τά λόγια καί τά φερσίματά του καταλάβαμε πῶς ὀλόκληρη ἡ φαμελιά του πνίγηκε καθὼς πάσχιζε νά σκαλώσει σ' ἓνα ἀμερικάνικο πολεμικό. Τό μυαλό τοῦ γέροντα δέν ἄντεξε· σάλεψε! Ἐκειδὰ πού καθότανε ἤσυχα καί καλά, ἀμίλητος καί σοβαρός, ἐκειδὰ πηδοῦσε ὀλόρθος καί χειρονομοῦσε καί φώναζε δυνατά μέ στόμφο:

– Πέντε τά παιδιά μου! Κι ἡ γυναίκα μου ἔξι! Κι ἡ κουνιάδα μου ἑπτὰ! Ἐπτὰ οἱ ἀστέρες τῆς ἀποκαλύψεως! Ἐπτὰ διαόλοι νά σᾶς κοπανᾶνε στήν κόλαση, δολοφόνοι! Δολοφόνοι! Δολοφόνοι!

Ἐπεφτε χᾶμω σάν σεληνιασμένος, κυλιότανε ἔδγα-

ζε ἄναρθρες κραυγές καί τύφλωνε μέ πόδια καί μέ χέρια τ' ἀμερικάνικο πολεμικό.

– Μᾶς τινάζανε ἀπό τῆ σκάλα ὅπως τινάζεις ἓνα τραπεζομάντιλο νά πέσουνε τά ψίχουλα! Τά ψίχουλα! Εἶμαστε τά ψίχουλα. Τά πετεινά τ' οὐρανοῦ θά χορτάσουν ἀπό τά ψίχουλα. ὦ, ἄνθρωποι!

Τά παιδιά τῆς μαούνας τόν πήρανε χαμπάρι καί φωνάζανε:

– Ὁ λωλός! Ὁ λωλός!

Πιάνανε θέσεις γύρω του καί περιμένανε τίς φωνές του, ὅπως περιμένεις τόν κοῦκο ἑνός ρολογιοῦ νά πεταχτεῖ γιά νά κάνεις χᾶζι.

Τραβήχτηκα στήν ἄκρη τῆς μαούνας καί κάθισα σέ μιά γωνιά. Ἡ θάλασσα ἀνταριασμένη, κουνούσε πέτρα δῶθε δύο τουμπανιασμένα κορμάκια παιδιῶν σάν νά τά νανούριζε: «Κοιμηθεῖτε! Δέ θέλει πιά ἡ γῆς παιδιά!». Τά μικρά κεφαλάκια χτυπούσανε τά ὑφαλα τοῦ ἐγγλέζικου καταδρομικοῦ μ' ἐπιμονή: «Ἄνοιξτε μας νά μποῦμε! Δέ βλέπετε; Δέν ἀκοῦτε;» Δέ βλέπουνε! Δέν ἀκοῦνε!

ΣΟΥΣΟΥΡΟ ΜΕΓΑΛΟ ΞΕΣΠΑΣΕ στίς μαοῦνες. Ἦρθε νά μᾶς ἐπισκεφτεῖ ἓνας Ἐγγλέζος ἀξιωματικός μέ τῆ συνοδεία του.

– Τί ζητάει ὁ ναύαρχος;

– Πῶς ἦταν καί κόπιασε;

– Ρωτήστε τον...

– Πέστε του...

Ἐὸ καθέννας πετοῦσε καί μιά καυτὴ ἐρώτηση, κά-

ποιο παράπονο, μίαν ίκεσία. Μᾶς ἔκαιγε ὄλους ἡ ἀγωνία γιά τό τί μᾶς περιμένει.

– Τί θ' ἀπογίνουμε, αὐτό νά μᾶς πει.

ἽΟ δραγουμάνος του μᾶς ἀποκρίθηκε:

– Αὐτό θέλει νά ἐξετάσει καί κείνος. Ποῦ θά θέλατε νά πᾶτε;

– Μακριά ἀπό τή σφαγή! Θέλει καί ρώτημα; φωνάξαμε ὄλοι μαζί.

Μερικοί πιάσανε τό δραγουμάνο ἀπ' τό σακάκι.

– Γι' ἄκουσε! Πές του νά μᾶς πάει Σάμο, Χίο, Μυτιλήνη. Νά μπορούμε νά γυρίσουμε γρήγορα σάν περάσει τό κακό...

– Καλά, εἶπανε καί φύγανε.

Μέ τό σούρουπο οἱ Τοῦρκοι κάνανε στόχο τίς μαοῦνες. Χτυπήσανε κάμποσες φορές. Εἶχαμε λαθωμένους καί δυό νεκρούς. Ὅλη νύχτα δέν κλείσαμε μάτι.

– Μωρέ, κάτι τρέχει. Κάτι ἄλλαξε!

Τίς αὐγές ἦρθανε ρυμουλκά καί τραθήξανε τίς μαοῦνες. Δέν ἀργήσαμε ν' ἀντιληφτοῦμε πώς τά ρυμουλκά δέν ἦταν ἐγγλέζικα, μά τούρκικα.

– Τοῦρκοι μέσα στά ρυμουλκά! ἀκούστηκε.

– Τοῦρκοι;

– Τοῦρκοι!

– Μᾶς πᾶνε γιά σφαγή!

– Φωνάξτε, νά πάρουν χαμπάρι οἱ στόλοι! Τοῦρκοι! Τοῦρκοιοι!

Οἱ μάνες ψάχνανε γιά τά παιδιά τους, τ' ἀγκαλιάζανε καί σπαράζανε. Τά παιδιά λές καί τά ἴπιασε παροξυσμός. Τρέμανε, τσιρίζανε. Οἱ ἄντρες τρέχανε ἄσκοπα ἐδῶ κι ἐκεῖ. Λύνανε καί δένανε μπόγους, πασχίζανε νά σκεφτοῦνε.

– Μᾶς προδώσανε!

– Μᾶς ξεπουλήσανε!

– Π' ἀνάθεμά τους!

– Ναύαρχε! Τί κάνεις;

– Ναύαρχε! Σῶσε μας!

– Γιά ὄνομα τοῦ Χριστοῦ! Μή μᾶς ἀφήστε! Ἔχουμε μωρά μαζί μας! Ἔχουμε γερόντους, κορίτσια!

– Εἶστε ὑπεύθυνοι!

– Ναύαρχε! Ναύαρχεεε!

Τά τούρκικα ρυμουλκά συνεχίζανε τό δρόμο τους. Τότε, μέσα στόν πανικό πού ξέσπασε, χιλιάδες ἀνθρώποι πέσανε στή θάλασσα κοπαδιαστά! Μαύρισε τό νερό. Ὁ ἕνας πιανότανε ἀπ' τά μαλλιά, ἀπ' τό λαιμό τοῦ ἄλλουνοῦ καί πιγόντανε. Γαντζώνανε στά πολεμικά νά σωθοῦνε καί δεχόντανε ζεματιστά νερά καί χτυπήματα μέ λοστούς καί ξύλα. Ὅσοι δέ χάσανε τήν ψυχραιμία μας καί μείναμε στίς μαοῦνες ἔτοιμοι νά παλέψουμε μέ τή μοίρα μας, εἶχαμε περισσότερη πίστη στή θηριωδία τῶν Τοῦρκων παρά στό ἔλεος τῶν συμμάχων.

Ἐνας ἀξιωματικός ἔδωσε διαταγή νά δέσουνε τίς μαοῦνες στούς χαλκάδες τῆς παραλίας καί νά βάλουνε ὀλόγυρα φρουρά. Κάθε μιά δυό ὄρες θρασεμένοι ζεῖμπέκοι μέ κόκκινα ζουνάρια, φορτωμένοι κουμπούρια καί χατζάρες μπουκάρανε καί ξαφρίζανε τό ἄνθος τῶν νιάτων.

– Ἐσύ! Κι ἐσύ! Κι ἐσύ!

Χεροῦκλες ἀπλώνονταν πάνω σέ λιμπιστερά παλικάρια καί σέ ὄμορφα κορίτσια. Τά σέρνανε πίσω ἀπ' τό Τελωνεῖο, καί πιό πέρα τά διάζανε καί τά ἐπελούσανε. Ἐτοι ἔγινε μέ τήν Ἀφρούλα καί μέ τή Ρέα, μιά μαθητριούλα δεκατεσσάρω χρονῶ. Ἡ γιαιγιά τῆς

Ἐφρούλας, καλότυχη, μέ τό πού εἶδε νά πιάνουν τό κορίτσι ἔμεινε στόν τόπο. Μά ἡ μάνα τῆς Ρέας σπάρραζε κι ἔσκιζε τά μάγουλά της κι ἔτρεχε πίσω τους:

– Ἀφῆστε τό κοριτσάκι μου! Ἐμένα πάρτε!

Τά ματωμένα δάχτυλά της τσάκωσαν τό μπλουζάκι της καί τό ξέσχισαν.

– Κοιτάχτε! ἔκανε κι ἔδειχνε τό στήθος της σάν ὑπόσχεση. Ἐμένα πάρτε! Ὅχι αὐτό! Κοριτσάκι μου, Ρέα μου!

Κανείς δέν ἦτανε πιά σέ θέση νά νιώσει συγκίνηση γιά τήν τύχη τοῦ διπλανοῦ του! Τρία μερόνυχτα μᾶς κρατήσανε οἱ Τοῦρκοι στίς μαοῦνες καί τά τρία μερόνυχτα δέ σταματήσαμε νά παίζουμε μέ τό θάνατο ἕνα φοβερό κρυφτούλι. Συμφωνήσαμε μ' ἕναν πατριώτη μου νά κρατοῦμε βάρδιες ὅλη νύχτα, ἔτσι πού νά μή μᾶς ξεφεύγει καμιά κίνηση τῶν Τούρκων. Κάθε φορά πού ψάχνανε ἕνα χῶρο, ἐμεῖς γλιστρούσαμε σ' αὐτόν καί τούς ξεφεύγαμε.

Τήν τέταρτη μέρα ἦρθε ἕνας ἀξιωματικός καί εἶπε:

– Ν' ἀδειάστε τίς μαοῦνες. Τραβάτε στή στεριά!

Τρέξαμε νά φύγουμε. Πιστεύαμε πώς κάθε μετακίνηση ἔκρυβε κάποια ἐλπίδα.

– Στό νεκροταφεῖο! Πᾶμε στό νεκροταφεῖο. Δέν πατοῦν ἐκεῖ Τοῦρκοι. Σκιάζονται!

Πήγαμε στό νεκροταφεῖο. Οὔτε σπιθαμή νά σταθεῖς. Εἶχανε προλάβει ἄλλοι, πρὶν ἀπό μᾶς, καί πήραν τήν πρωτοκαθεδρία. Βγάλανε ἀπ' τούς τάφους λιωμένους κι ἄλιωτους νεκρούς καί δάλαν οἱ ζωντανοί τά στρωσίδια τους καί τά παιδιά τους. Γυναῖκες γεννούσανε πρόωρα. Εἶχε διαδοθεῖ στους γύρω μαχαλάδες: «Ὅποια εἶναι γιά γέννα, στό νεκροταφεῖο. Παραστέκουνε καί γιαιτροί!». Γερόντισσες θράζανε

νερά γιά τίς λεχῶνες μέ προσάναμμα κόκαλα πεθαμένων!

– Δέν εἶναι τόπος νά σταθοῦμε, ἔκανε ἡ ἀδερφή μου κι ὅλοι συμφωνήσαμε.

Μέ δυσκολία ἀνοίγαμε δρόμο νά φύγουμε. Πάνω σ' ἕνα μνήμα μιά γυναῖκα ξαπλωμένη τά μπρούμουτα, χτυποῦσε μέ τίς γροθιές της τή μαρμαρένια πλάκα καί φώναζε στόν ἄντρα της:

– Βρασίδα! Ποῦ εἶσαι νά δεῖς τί σοῦ κάνουν τό κοριτσάκι σου! Τ' ἀγνό σου κοριτσάκι, Βρασίδα! Τό ἀτιμάσανε! Στρατός... λεφούσι πάνω στό κορμάκι του! Βρασίδα, σήκω! Ἀναστήσου! Ἐλα νά μᾶς παρασταθεῖς. Βρασίδα!

Φύγαμε. Ψάχναμε σ' ὅλη τήν Πούντα νά βροῦμε μιά γωνιά νά σταθοῦμε. Ὅπου κι ἂν μπαίναμε, σέ σκολεῖα, ἐκκλησιές, ἐργοστάσια, ἀποθήκες, ὄξω στους ἀνοιχτούς ταρλάδες, παντοῦ, χιλιάδες πρόσφυγες περιμένανε νά δοῦνε τί θ' ἀπογίνουνε. Πουλητάδες καί μαυραγορίτες Τοῦρκοι καί Ἑβραῖοι ἐμπορευότανε τή γουλιά τό νερό, τή σταγόνα τό λάδι, τίς κονκάρδες μέ τή φιγούρα τοῦ Κεμάλ, τίς σημαιοῦλες καί τά περιβραχιόνια μέ τήν ἡμισέληνο!

– Πάρτε νά σωθεῖτε!

Σ' ἕνα ἐργοστάσιο ἀνταμῶσαμε πατριῶτες καί φίλους καί μᾶς κάνανε λίγη θέση ν' ἀκουμπήσουμε. Ἡμασταν ψόφιοι. Εἶπαμε πώς θά κοιμηθοῦμε καί δέ θά ξυπνήσουμε. Ὅμως μόλις ξαπλώσαμε τό μάτι στυλώθηκε. Τά ντουδάκια τῶν καμένων σπιτιῶν κατρακυλοῦσανε μέσα στή νύχτα. Τουφεκιές κι ὀμοβροντίες κάθε λίγο καί λιγάκι γαζώνανε τή σιωπή...

– Αὐτές ἐδῶ εἶναι ἐκτελέσεις! μᾶς ἐξηγούσανε οἱ παλιοί καί τρέμανε.

- Ψές μπήκανε Τουῦρκοι στήν καρσινή ἀποθήκη νά πάρουνε... ἄρχισε νά διηγίεται ὁ χωριανός μας ὁ μπαρμπα-Κωστής. Τά παιδιά τοῦ μακαρίτη τοῦ Ἄντωνη Μάντζαρη, ὁ Δημητράκης καί ἡ Μαρία, μόλις ἀκούσανε πώς ἔρχονται Τουῦρκοι τρομάξανε, γιατί θυμηθήκανε τό σφαγμένο πατέρα τους καί χωθήκανε μέσα στό σωρό τᾶ κάρβουνα, νά κρυφτοῦνε. Ἡ μάνα τους εἶχε βγει ὄξω πρὸς νεροῦ της. Ἄκουε πώς πλάκωσαν οἱ Τουῦρκοι. Τρέχει μέσα νά προστατέψει τά παιδιά. Τά γυρεύει δῶ, τά γυρεύει κεῖ· ἀλαφιάζεται. Κεῖνα τήνε βλέπουνε καί τήν ἀκοῦνε μὰ δέ θγάζουνε τοιμουδιά ὅσο οἱ Τουῦρκοι στέκουν ἐκεῖ. Ἡ ἔρμη ἢ μάνα τρελαίνεται, παίρνει τσί δρόμοι, ψάχνει, σκούζει, χτυπιέται: «Τά παιδιά μου, καλέ! Μήν εἶδατε τά παιδιά μου, γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Ὡχ μοῦ τά πήρανε! Τί τήνε θέλω τή ζωή; Τά παιδιά μου! Τά παιδιά μου!» Βάζει μιὰ τρεχάλα γιά τή θάλασσα, πέφτει καί πνίγεται! Τά ὄρφανά, σάν ἐβγήκανε ἀπ' τό κάρβουνο, κλαίγανε τή μάνα τους καί τήν ἐρημιὰ τους...

Ἄγρυπνοῦμε. Μερικοὶ πού βγήκανε γιά τήν ἀνάγκη τους γυρίζουνε τρομαγμένοι.

- Κάτι θά γίνει! Ἄσκέρι ἔζωσε τίς φάμπρικες. Ἴσως μᾶς σηκώσουνε! Ποιός ξέρει!

Τό πρωί μπήκανε στρατιῶτες στό ἐργοστάσιο. Πιάσανε τούς ἄντρες. Διαταγή, λέει, τοῦ Νουρεντίν πασᾶ: Ὅλοι οἱ ἄντρες ἀπὸ 18 χρονῶ μέχρι 45, θά μείνουνε αἰχμάλωτοι, νά ξαναχτίσουνε ὅ,τι χαλάσανε! Οἱ ἄλλες ἡλικίες καθῶς καί τά γυναικόπαιδα θά φύγουνε μέ τά βαπόρια.

- Ν' ἀδειάσει ὁ τόπος ἀπ' τούς γιουνάνηδες!

Καμιά μάνα δέ θέλει νά παραδεχτεῖ πώς τ' ἀγόρι της εἶναι 18 χρονῶ. Καμιά γυναίκα πῶς ὁ ἄντρας της

εἶναι κάτω ἀπὸ πενήντα. Κλαῖνε, δέρονται. Ἡ δική μου μάνα, ἀδάκρυτη, μέ τά χέρια πεφτάτα, στέκει μαρμαρωμένη. Σκύψαμε μέ τόν Κώστα καί τήνε φιλήσαμε, ὅπως φιλᾶς κάτι πού δέ θά τό ξαναδεῖς.

- Μάνα, τῆς εἶπα, μή σκιάζεσαι. Θά γυρίσουμε...

Πρόλαβα κι εἶδα ν' ἀστράφτει ἄγριο τό μάτι της. Τό μπαμπακιασμένο χεῖλι της ἔπιασε νά τρέμει ἀσταμάτητα. Ὁ Κώστας ἔκλαψε. Σάν νά τό ἔξερε πώς δέ θά ξαναγυρίσει, ὅπως δέν ξαναγύρισε κι ὁ Σταμάτης μας...

- Ἔχε γειά, μάνα!

XVIII

ΜΠΗΚΑΜΕ ΣΕ ΜΙΑ ΦΑΛΑΓΓΑ, δυό χιλιάδες άντρες και ξεκινήσαμε για τήν αιχμαλωσία. Μᾶς παραδώσανε δίχως καταστάσεις στό απόσπασμα πού θά μᾶς πήγαινε στή Μαγνησιά. Ὑποψιαστήκαμε πώς μόλις βγοῦμε παραόξω θά μᾶς ξεκάνουνε. Τό κακό ἄρχισε μέσα στά σοκάκια τῆς Σμύρνης. Δέν προλάβουμε νά ξεκινήσουμε κι ἕνας κόσμος ἔξαγριωμένος, διψασμένος για ἐκδίκηση, ἔπεσε πάνω μας μέ ξύλα, πέτρες, σίδερα.

– Βούρ, Βούρ, κερατάλαρ!

Ἄπ' τά μπαλκόνια πετούσανε μπουκάλες καί δοχεῖα μ' ἀκαθαρσίες. Ἴσαμε νά φτάσουμε στό Μπασμάχανε, πενήντα πέσανε νεκροί. Τούς πληγωμένους τούς τραβούσανε πέρα ἀπ' τή γραμμή οἱ ἴδιοι οἱ φύλακες καί τούς λέγανε εἰρωνικά:

– ὼχου! ὼχου, τούς καημένους! Ἐλάτε νά σᾶς πᾶμε στό νοσοκομεῖο...

Καί τούς σκοτώνανε! Ὅσοι καταφέραμε καί θγήκαμε ζωντανοί ἀπό τή Σμύρνη εἶπαμε «Δόξα σοι ὁ Θεός! Γλιτώσαμε...» Βιαστήκαμε. Παραόξω μᾶς περιμένανε τά χειρότερα. Τά τουρκοχώρια, μόλις μᾶς

παίρνανε χαμπάρι, κατεβαίνανε στή δημοσιά νά παύουν ἐκδίκηση. Ὁ κάθε Τούρκος φώναζε σάν μανιακός:

– Ἐμένα μου σκοτώσανε τό παιδί!

– Ἐμένα τή γυναίκα!

– Ἐμένα κάψανε τό σπίτι μου!

Ἀρπάζανε ἀπό τήν τετράδα μας τό Λύσαντρο, δάσκαλο ἀπ' τά μέρη τοῦ Πόντου, τοῦ σκίσανε τήν κοιλιά μέ μιά μαχαιριά, τόν βάλανε καί βάδιζε κρατώντας τ' ἄντερά του στά χέρια! Τόν κατηγορήσε ἕνας γέρος, πού τά τοίμπλικα μάτια του δέν καταλάβαινες ἂν ἦταν ἀνοιχτά ἢ κλειστά.

– Νά, αὐτός εἶναι! Αὐτός, καί τόν ἔδειχνε μέ τό δάχτυλο.

Δυό τσέτες χίμηξαν πάνω του.

– Ὁχι, δέν εἶμαι ἐγώ. Δέν μπορεῖ νά λέει ἐμένα! φώναξε ὁ Λύσαντρος, πού δέν ἤξερε οὔτε τό γέρο οὔτε γιατί τόν κατηγοροῦσε.

Οἱ τσέτες τόν χτυπούσανε μέ μανία, ὅπως χτυπᾶς ἕνα κούτσουρο πού δέ λέει νά σπάσει.

– Κερατά, γκιαούρη, ἐσύ μᾶς ἔκαψες τό σπίτι!

– Μήν κολάζεστε. Δέν εἶμαι ἐγώ. Ἐγώ δέν τά ξέρω τοῦτα τά μέρη. Ποτέ δέν ἤρθα... Πο...τέ...

Ἡ μαχαιριά ἀνοιξε τήν κοιλιά του. Ὁ Τούρκος χούφτιασε τ' ἄντερα.

– Πάρε στό χέρι τήν πλερωμή σου! Βάδιζε! Ἄκοῦς; Βάδιζε!

Τόν ἄρπαξε ἀπ' τό γιακά, τόν ἔστησε ὀρθό. Κεῖνος γλιστροῦσε χάμω σάν ροῦχο. Λίγα θηματάκια μπόρεσε νά κάνει κι ὕστερα ἔπεσε νεκρός.

– Ἀπαπά! ἔμπηξε ἕνα ἀπελπισμένο κλάμα ὁ Ἄριστος ὁ ἀλμπάνης, πού ἦταν πλάι στό Λύσαντρο.

Ἄπαπά! Λάθος ἔγινε!

Δέν εἶχαμε πνοή γιά νά βγάλουμε κρίση. Δέν εἶχαμε σάλιο στό στόμα. Ἡ δίψα ἔκαιγε τά σωθικά. Δίψα, κάψα, κορακίλα! Περπατούσαμε τρεῖς μέρες δίχως γουλιὰ νερό. Περνούσαμε ποτάμια καί θρυσούλες, πηγές, μάγγανα, ρυάκια καί δέ μᾶς ἀφήνανε οὔτε τ' ἀχείλι μας νά βρέξουμε. Ὅποιος δέν ἄντεχε, τόν σκότωναν.

Ἐνας μαφαζάς καβάλησε στό σβέροκο τ' ἀδερφοῦ μου, γιά νά περάσει τό ποτάμι δίχως νά βραχεῖ. Τοῦ κλότσαγε τήν κοιλιά μέ τίς ἀρβύλες καί φώναζε χασκογελώντας.

– Ντέι! Ντέι! Τσέ! Τσέ!

Ἐβλεπα τίς φλέβες στό λαιμό τοῦ Κώστα νά φουσκώνουνε, τό πρόσωπό του μπλάβο, τά μάτια του θολά. Τό στήθος ἀνεβοκατέβαινε. Ἡξερα πόσο περήφανος καί λεβέντης ἦταν καί περίμενα μέ λαχτάρα νά γκρεμίσει τό βασανιστή του, νά τοῦ δαγκώσει τό λαρύγγι κι ἄς τόν σκότωναν. Μά ὁ Κώστας διψοῦσε, μόνο διψοῦσε· δέ θυμόντανε τίποτ' ἄλλο!

– Ἀμάν, πές πώς εἶμαι ζωντανό! Τό ζωντανό τ' ἀφήνεις ἀπότιστο;

– Ντέε, ντέι! Γκιαούρη, θεριό! Τόν κλοτσοῦσε πιό δυνατά. Τά ζωντανά εἶναι ἀθῶα πλάσματα, δέν εἶναι μοδόρα, σάν ἐλόου σας.

– Ἀμάν, ἀφησέ με, νά βρέξω τή γλώσσα μου! Γιά χάση τοῦ Ἀλλάχ.

Δέν τόν ἀφηκε! Κι ἔκλαιγε σάν παιδί...

Θά ἦτανε δυό τ' ἀπόγεμα, πάνω στήν ντάλα κάψα, ὅταν μᾶς ρίξανε γιά ...ξεκούραση σέ κάτι ἀνατιναγμένες μπαρουταποθῆκες. Τό χῶμα κι οἱ πέτρες καίγανε λές ἦτανε ἀναμμένο καμίνι. Λίγοι βγήκαμε ζω-

ντανοί ἀπό κεῖ μέσα. Ἄντρες δυνατοί, ψημένοι, πέφτανε χάμω, κυλιόντανε σάν λαβωμένα φίδια καί φωνάζανε ἀπελπισμένα:

– Σού-ού! Σούουου! (Νερό! Νερόου!)

Ἐστερα οἱ φωνές σήσανε σιγά σιγά, τά στόματα μέναν ἀνοιχτά, τά μάτια ἀκίνητα. Ποιός εἶδε θάνατο ἀπό δίψα! Ἐμεῖς ἀντέξαμε, δέν τρελαθήκαμε. Μᾶς βάλανε μέ ἄλλους πεντακόσιους αἰχμάλωτους σ' ἓνα στρατόπεδο περιφραγμένο μέ συρματοπλέγμα. Ὁξω ἀπ' τό συρματοπλέγμα ἦτανε μιά μεγάλη θρύση μέ τρεῖς κἀνουλες καί τρεῖς γοῦρνες. Στεκόντανε Τοῦρκοι, ποτίζανε τά ζωντανά τους. Πίνανε κι ἀτοί τους, δροσιζόντανε καί μᾶς περιπαίζανε. Τούς παρακολουθοῦσαμε μ' ἄγριο μάτι. Ἐστερα – πῶς ἔγινε – δίχως συνεννόηση, χιμήξαμε ὅλοι μαζί, ἀρπάξαμε τά συρματοπλέγματα καί μέ μιά μόνη κίνηση τά ξεριζώσαμε! Τρέξαμε στή θρύση μ' ἀλαλαγμούς καί μουγκρητά. Ἀρχίσαμε ν' ἀρπαζόμαστε στά χέρια, ποιός πρῶτος θά πιεῖ. Ὅλα γίνηκαν τόσο γρήγορα! Κανένας φρουρός δέν πυροβόλησε. Μᾶς κοιτούσανε πού δερνόμαστε καί δαγκωνόμαστε ἀναμεταξύ μας.

Πρίν φτάσουμε στό Ἀχμετλί, πήρανε τρακόσους, στήν τύχη, καί τούς δώσανε σέ μιά φρουρά πού πήγαινε γιά τ' Ἀιντίκι καί ζητοῦσε αἰχμαλώτους ν' ἀνοικοδομήσουνε τά χωριά. Μέσα σ' αὐτούς ἤμουνα κι ἐγώ κι ὁ φίλος μου ὁ Πάνος Σωτήρογλου. Τόν ἀδερφό μου, τήν τελευταία στιγμή, τόν τσάκωσε ὁ βασανιστής ὁ μαφαζάς.

– Ἐσύ μεῖνε! τοῦ ἔκανε. Εἶσαι γερό μουλάρι· σέ χρειάζομαι.

Δέν προλάβαμε ν' ἀποχαιρετιστοῦμε. Τόν παρακολουθήσα μέ τό μάτι. Χάθηκε μέσα στό πλήθος πού

άπλώθηκε σάν λασπονέρι στή δημοσιά. Τούς πηγαί-
νανε γιά τή Μαγνησιά. Ἐκεῖ τίς πρώτες μέρες, μέσα
σέ μιὰ ντερεδιά, θερίσανε μέ τά πολυδόλα σαράντα
χιλιάδες αἰχμάλωτους!

ΑΡΧΙΣΑΜΕ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ γιά τ' Ἄιντίι. Οἱ καινούρ-
γιοι φύλακες ἦτανε πιό μαλακοί. Μᾶς ἀφήσανε νά
κοιμηθοῦμε τή νύχτα σέ κάτι ντάμια. Πέσαμε ξεροί.
Μέσα στόν ὕπνο μας νιώσαμε καυτές ἀνάσες καί χέ-
ρια νά μᾶς ψαχουλεύουνε. Ἄλαφιαστήκαμε. Μισα-
νοίξαμε τά μάτια κι εἶδαμε πάνωθῆ μας γένια καί σα-
ρίκια καί κίτρινα δόντια. Ἐνα μπουλούκι κουρελι-
δες καί κακομοιριασμένοι χωριάτες μέ δαυλοὺς καί
φανάρια στό χέρι περιεργαζόντανε τά ροῦχα καί τά
παπούτσια μας.

– Γδυθεῖτε! Μᾶς διατάξανε.

Κάναμε πώς δέν καταλαβαίνουμε. Κανείς δέν κού-
νησε. Ἄναμετρούσαμε τό καινούργιο πόμπημα.

– Τσικάρ!

Νεύριασαν πού δέν τούς λογαριάζαμε κι ἀρχίσανε
τίς κλοτσιές στή μούρη, στό στομάχι, στ' ἀχамνά. Ση-
κωθήκαμε ὅλοι μαζί κι ἀγριεμένοι φωνάζαμε γιά νά
πάρουν εἶδηση οἱ στρατιῶτες τῆς φρουράς. Κανείς δέ
φάνηκε· ἴσως νά ἔτανε συνεννοημένοι.

Σέ λίγο μπῆκε ὁ Ἄσκέρ ἀγάς, εἶδε καμπόσους ὀλο-
τσιτσιδους κι ἄρχισε νά χτυπιέται ἀπό τά γέλια καί
νά καλεῖ τούς συντρόφους του νά τρέξουνε μή χάσου-
νε τό θέαμα. Ἐμεῖς στεκόμαστε παγωμένοι. Τό πό-
μπημα αὐτό μᾶς εἶχε συντρίψει. Δέ νιώθαμε τίποτα·

οὔτε ὀργή. Ἄφησα τόν Ἄσκέρ ἀγά νά χορτάσει τό
γέλιο του, πλησίασα καί τοῦ εἶπα:

– Μ' ὄλο τό σεβασμό, ἐφέντη, σκέψου: Πῶς θά μᾶς
ἀντικρίσουνε γυμνοὺς οἱ γυναῖκες σας;

Μοῦ ἄστραψε δύο σφαλιάρες· μέ πήρανε τά αἵμα-
τα. Τήν κουθέντα μου ὅμως τήν πρόσεξε. Πρὶν ξεκι-
νήσουμε, οἱ χωριάτες πού μᾶς πήρανε τά ροῦχα, μᾶς
φέρανε τά δικά τους κουρέλια, ὄλο λίγδα καί ψείρα.

Εἶχαμε δρόμο ἀνηφορικό νά κάνουμε. Μερικοὶ δέν
ἀντέχανε. Εἶχαμε πληγές στά πόδια. Ὅσοι δέν κατα-
φέρνανε νά ξανασηκωθοῦνε μένανε κεῖ μέ μιὰ σφαι-
ρα στό κεφάλι. Δυό τρία χωριά π' ἀνταμώσαμε σέ
τούτη τή βουνοπλαγιά ἦταν ἡμερα. Οἱ ἄνθρωποι ἐδῶ
δέν εἶχανε πάθει ζημιές στήν κατοχή καί μᾶς κοιτά-
ζαν ἀδιάφοροι. Σ' ἓνα κεφαλοχώρι πού σταθήκαμε, ὁ
κόσμος ἔκανε πέρα ἀπ' τή βρῦση γιά νά μᾶς ἀφήσει
νά πιοῦμε νερό. Ἐνας γέρος ἔφερε δυό κοφίνια στα-
φύλια καί τά μοίρασε.

– Ἐμεῖς καλά περνούσαμε τόσον καιρό μαζί σας,
εἶπε.

Ἄρχισαμε νά μερεῦουμε. Μήπως καί ξεθύμανε τό
κακό; Στή στρίψη τοῦ δρόμου, λίγα μέτρα ὄξω ἀπ'
ἓνα ἄλλο γκρεμισμένο χωριό, εἶδαμε ἓνα πλῆθος ἐξα-
γριωμένο νά μπουκάρει κατά πάνω μας μέ σίδερα,
ραβδιά καί μαχαῖρες. Πολλοὶ δικοὶ μας ἀπ' τήν τρο-
μάρα τους ἀρχίσανε νά φωνάζουνε.

– Γιασασίν Κεμάλ! (Ζήτηω ὁ Κεμάλ).

– Κάχρ ὀλσούν Γιουνάν! (Ἄνάθεμα στήν Ἑλλά-
δα!)

– Τούρκ ὀλατζάιμ! (Τοῦρκοι θά γενοῦμε!)

Αὐτοὶ πού ξευτελιζόντανε ἔτσι δέν τρώγανε λιγότε-
ρο ξύλο ἀπό μᾶς, πού κρατούσαμε τό στόμα κλειστό.

Σάν πέρασε ή μόρα, βοήθησα τό διπλανό μου νά δέσει τό σπασμένο κεφάλι του.

– Τί κατάλαβες, μπρέ Σωτήρο, τοῦ εἶπα, πού ἔσκουζες τά γιασασίν;

Δέν εἶχα προσέξει πώς πίσω μας ἐρχότανε ἕνας φύλακας. “Αμα ἐνίωσα τό χέρι του στήν πλάτη μου, εἶπα πώς τελειώσανε τά ψωμιά μου. “Ὁμως ὁ μαφαζάς χαμογελοῦσε καί μοῦ ἔδειχνε τά στρωτά δόντια του.

– Σωστή κουδέντα εἶπες, γιουνάνη!

Τόν κοίταξα μέ ὑποψία. Τό μάτι του ἔμοιαζε παστρικό. Θά πρέπει νά ἦτανε σαραντάρης, μέ μαλλιά ψαρά.

– Παραξενεύτηκες; μοῦ ἔκανε καί κούνησε τό κεφάλι μέ νόημα. Ἐγώ πολέμησα. Ἦμωνα θεριό στή μάχη· ρώτηξε νά μάθεις ποιός εἶναι ὁ Χαβούζ. Τώρα γλεντάω τή νίκη, μά χέρι πάνω σας δέν ἀπλώνω. Δέν εἶμαι ἀναντρος ἐγώ.

Δέν εἶχε σθήσει ἀπ’ τ’ ἀφτί μου ἡ φωνή τοῦ τσέτη, ὅταν εἶδα ἕνα χότζα νά χώνεται σάν τρελός ἀνάμεσά μας καί νά ψάχνει. Γύρευε ἕνα λοχία. Στεφανή τότε λέγανε. “Αμα τόν βρήκε, τόν ἄρπαξε ἀπ’ τό γιακά καί τόν ἔσουρε πέρα ἀπ’ τή γραμμή. Ὁ Στεφανής, παλικάρι, ἔκανε νά τοῦ δαγκώσει τά χέρια καί νά φύγει. Πέσαν ἀπάνω του πέντε ἔξι νά τότε κάνουνε ζάφτι. Τόνε δέσανε χεροπόδαρα σάν μουσχάρι.

Ὁ χότζας κάτι μουρμούρισε στόν ἀξιωματικό κι ἔφυγε. Μᾶς διατάξανε νά σταθοῦμε ὅλοι. Ὁ Στεφανής δεμένος γυρόφερνε ἄγριο μάτι. Τό κορμί του πάλευε. Ἦθελε νά φάει τά σκοινιά, μούγκριζε. Ὁ χότζας δέν ἄργησε νά φανεῖ. Κρατοῦσε ἀπ’ τό χέρι τό γιό του, ἕνα ἀγόρι ἴσαμε δώδεκα χρονῶ. Τοῦ ἔδειξε τό Στεφανή.

– Τοῦτος ἀτίμασε τή μάνα σου!

Ἐδωσε στό παιδί ἕνα χασαπομάχαιρο.

– Σφάχ’ τον!

Τό χέρι τ’ ἀγοριοῦ κοντότρεμε. Ἐλεγε πώς θά πετάξει ὅπου νά ἔναι τό μαχαίρι καί θά βάλει τά κλάματα. Ὁμως δέν τό ἔκανε.

– Σφάχ’ τον! φώναξε ἀνυπόμονα ὁ χότζας.

Τό παιδί σήκωσε τό μαχαίρι ἀδέξια, χτύπησε ἀνάμεσα ἀφτί καί λαιμό. Τό αἷμα πήδηξε σάν σιντριβάνι. Τ’ ἀγόρι χλώμιασε, ἔτρεμε.

– Βούρ! ἀκούστηκε πιό ἄγρια ἡ προσταγή τοῦ πατέρα.

Τότε τά μικρά χέρια ἀρχίσανε νά χτυποῦν γρήγορα καί δυνατά. Δέν ἔβλεπεσ παρά τή μαχαίρα καί τά μάτια τοῦ παιδιοῦ σάν τρελά. Φούσκωνε, ἀγκομαχοῦσε.

– Χάα! Χάα!

Ὁ Στεφανής δέν ἔδγαλε ἄχ. Τό κορμί του σπαρτάρισε κάμποσες φορές κι ὕστερα τεζάρισε! Ὁ χότζας εὐφραίνονταν καί καμάρωνε τό γιό. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι γυρεύαμε εὐκαιρία νά ξεκουράσουμε τά πληγιασμένα ποδάρια μας. Ὁ φίλος μου ὁ Πάνος ἔσκυψε καί μοῦ εἶπε:

– Θά κάτσουμε μέ σταυρωμένα χέρια; Δέ φεύγουμε;

Ὁ λόγος του ξεμούδιασε τό μυαλό μου. Σκέφτηκα. Ναι. Θά φύγουμε. Τοῦτα τά μέρη τά ξέροουμε σπιθαμή τή σπιθαμή. Θά περάσουμε ἀπό τόν Κιρκιντζέ. Θά κατηφορίσουμε στή θάλασσα. Θά βγοῦμε στό Τσαγκλί πού ἀντικρίζει τή Σάμο... Ὁ Πάνος ἔκανε κι αὐτός σχέδια.

– Θά φύγουμε μπρός ἀπ’ τά μάτια τους καί χαμπάρι δέ θά πάρουμε. Θά δεῖς...

Μ' έπιασε άνυπομονησία.

– Λέω γι' άπόψε, του ψιθυρίζω και τον κοιτάω στά μάτια.

– Ναί, μου κάνει.

Συνεχίσαμε την πορεία. Τό βράδυ σταματήσαμε για ύπνο σ' έναν παλιό κισλά. Σκοπός στή δική μας πόρτα ήταν ό τσέτης πού μου άνοιξε κουβέντα. Άφήκαμε νά κοιμηθοῦν όλοι και μετά τον πλησιάσαμε δυό κάτια, μέ τά χέρια στήν κοιλιά. Του είπαμε πώς έχουμε κόψιμο και θέλουμε νά πάμε στό χωράφι. Στάθηκε δισταχτικός. "Υστερα είπε:

– Σύρτε!

Μόλις ξεμακρύνουμε, μ' έπιασε ό Πάνος μέ τά δυό του χέρια άπ' τή μέση κι έγειρε τό πανωκόρμι του. "Έγεια κι εγώ, έτσι πού οί δυό μαζί νά φαινόμεστε από μακριά σάν άλογο πού δόσκει. Οί σκοποί ξεγελαστήκανε. "Όταν μās πήρανε χαμπάρι, ήτανε πιά άργά. Φτερά κάναμε. "Ημαστε ξεσκολισμένοι κι οί δυό, ξέραμε πώς νά κινηθοῦμε. Πέσαμε σέ ντερεδιές κι από κει άνηφορίσαμε. Τά μέρη ήταν γνωρίμα. Βρισκόμαστε πιά στά βουνά τής πατρίδας μας.

"Η άλήθεια είναι πώς σταθήκαμε τυχεροί! Μόνο τ' άλλο βράδυ άνταμώσαμε ένα Τουρκί. Τό ρωτήσαμε γιατί αυτή ή έρημιά και πού έχει πάει ό κόσμος. Μās άποκρίθηκε:

– Κατέβηκαν όλοι στά χωριά και στίς πολιτείες. Γιορτάζουμε τή φευγάλα τών γιουνάνηδων!

ΜΟΛΙΣ ΠΛΗΣΙΑΣΑΜΕ στον Κιρκιντζέ δέν κάναμε ζάφτι τήν καρδιά μας. Μās έπιασε σύγκρο και κό-

πηκε ή άναπνοή μας. Σιγουρευτήκαμε πώς τό χωριό ήταν άκατοίκητο και χωθήκαμε στίς γειτονίες. Γλιστρούσαμε τοίχο τοίχο, σάν κλέφτες. Τό φεγγάρι έρχιχε άρκετό φώς για νά ξεδιακρίνεις τό καθετί. Οί πόρτες τών σπιτιών τρίζανε καθώς τίς άνοιγόκλεινε ό άγέρας. Θάρρειες κι είχε πέσει πανούκλα και θέρισε τούς ζωντανούς. "Όλα έρημα, άδεια. Στά σκαλοπάτια και στους δρόμους πεταμένα ρουχα, σπασμένα έπιπλα και γυαλικά. Που και που κανένα σκυλί άλυχοτούσε λυπητερά «γούου! γούου! γούου!» "Ως κι οί γάτες κι αυτές κλαψουρίζανε άνήσυχα, ξερά κι έπίμονα κι άβγατίζανε τήν άγριύλα. Κάθε σπίτι, κάθε σοκάκι, κάθε δεντρί και κάθε πετράδι από τούτη τή γής ήτανε ζυμωμένο μέ τήν καρδιά και μέ τή θύμησή μας.

Μās πήρε τό παράπονο! Μπρέ, δικό μας δέν είναι τούτο τό χωριό. Δικά μας δέν είναι τά σπίτια; Δικά μας δέν είναι τά χώματα, τά σπαρτά, τά δέντρα; Έδω δέ μεγαλώσαμε; Έδω δέ δουλέψαμε; Έδω δέν είναι θαμμένα τά κόκαλα τών πατεράδων μας; Έδω δέν είναι τά καζάντια μας, οί μνήμες μας, τά όνειρά μας; Πώς έγινε και δέν είναι πιά τίποτε δικό μας;

– Σύρε νά φύγουμε! είπε ό σύντροφός μου. "Αν μās δει μάτι, δέ θά μείνει άπ' τό κορμί μας ούδέ κόκαλο για τά σκυλιά!

"Ανηφορίσαμε για τό σπίτι του κεχαγιā Σεφέρογλου. Έκει ξέραμε πώς θά βρίσκαμε ό,τι χρειαζόμαστε: τραγίσια τουλούμια νά τά φουσκώσουμε και νά πέσουμε μ' αυτά στή θάλασσα, σκοινιά, ρουχα, φανάρια, τρόφιμα.

Τό σπίτι, άπομονωμένο στό βουνό, δέν είχε ακόμα πατηθεί. Μόνο τά κοπάδια λείπανε. Τά γιατάκια στρωμένα κάτω άπ' τήν γκορτσά. Οί κότες μέ τό πού

μᾶς νιώσανε, φτερακούσανε. Δέ χάσαμε καιρό· τὰ κατατόπια τὰ ξέραμε. Ὅ,τι ζητήσαμε τό βρήκαμε. Πρίν φύγουμε ὁ Πάνος μέ σταμάτησε.

– Γιά βᾶστα, ἔκανε, λαχτάρησα νά μασήσω κρέας!

Τρέχει τσακώνει δυό κότες· δγάζει μαχαίρι νά τίς σφάξει μήπως καί κακαρίζουνε στό δρόμο. Μά γίνεται κίτρινος, τρέμει τό χέρι του· τίς παρατάει.

– Δέν μπορῶ, κάνει. Πᾶμε!

Μόλις φτάσαμε στό δάσος, βρήκαμε μιάν ἀπόμερη σπηλιά νά ξαποστάσουμε. Δοκιμάσαμε τὰ τουλούμια μήπως καί χάνουν ἀέρα. Ὑστερα καθίσαμε νά φᾶμε τὰ κριθαρένια παξιμάδια καί τὰ ξερά σύκα τοῦ φίλου μας τοῦ Σεφέρογλου. Ἦπιαμε ρακί, στρίψαμε τσιγάρο.

Ξαναπήραμε τή στράτα. Βγήκαμε σέ μιάν ἔρημη παραλία. Ἐνάμεσα Τσαγκλί καί Σάμο εἶναι ἓνα ἐρημονήσι. Ἄν καταφέρουμε καί φτάσουμε ζωντανοί ἴσαμε κεῖ, ὕστερα ἓνα σάλτο εἶναι πιά ἢ Σάμο. Θά κάνουμε σινιάλα στους ψαράδες. Θά φωνάξουμε. Ἐνας ἦταν ὁ κίνδυνος· μήπως προλάβανε οἱ Τοῦρκοι καί βάλανε φυλάκια.

Αὐγές ζυγώσαμε τή θάλασσα· ἡ ἀγωνία μας κορυφώθηκε. Κάθε ἦχος μᾶς ἀλάφιαζε. Κάποια στιγμή ἀκούσαμε κουδέντες. Μπροστά μας ἦταν ἓνας βάλτος· χωθήκαμε μέσα στή λάσπη. Ὁ Πάνος δέν ἄντεξε πολύ. Ἐβγαλε τό κεφάλι του καί σάν εἶδε πώς προσπέρασαν οἱ Τοῦρκοι, μ' ἀνάσυρε κι ἐμένα. Κρυφτήκαμε πίσω ἀπό βράχια. Ἄερας τάραζε τή θάλασσα καί τήν ἔκανε νά σπάζει μέ θόρυβο πάνω στίς πέτρες.

Φουσκώσαμε γρήγορα τὰ τουλούμια κι ἐτοιμαστήκαμε νά πέσουμε. Τήν ὕστατη στιγμή ὁ φίλος μου δέλιασε. Δέν εἶχε ξαναμπεῖ στό νερό. Γιά νά τοῦ δώσω

κουράγιο, ἔπεσα πρῶτος καί μέ ψηλά τὰ χέρια τοῦ ἴδειξα πώς τὰ τουλούμια μέ σηκώσανε στόν ἀφρό. Στεριανός ἤμουνα κι ἐγώ, ὅμως εἶχα μπεῖ σέ θάλασσα πολλές φορές στό Κουσάντασι καί στή Σμύρνη. Τοῦ ἐξήγησα πώς μέ τὰ τουλούμια δέν εἶχαμε νά φοβηθοῦμε τίποτα.

– Πέσε! τοῦ φώναξα. Μή χάνουμε καιρό.

Ὁ Πάνος, πού δέν εἶχε τίποτα σκιαχτεῖ στή ζωή του, ἔτρεμε μπρός στή θάλασσα. Ἐκανε δυό δῆματα μπρός καί δέκα πίσω. Ἄναγκάστηκα νά ξαναβγῶ στή στεριά.

– Δέν μπορῶ! Δέν ἔρχομαι! Θά ἔχουνε φυλάκιο οἱ Τοῦρκοι στό νησί.

– Ἄχ, μωρέ Πάνο, ἐσύ τὰ λές αὐτά! Ἐσύ; Θά τοὺς ριχτοῦμε, θά τοὺς τσακώσουμε ἀπ' τ' ἀχαμνά! Θά τοὺς στραμπουλιξοῦμε! Θά τοὺς ἀρπάξοῦμε τὰ ὄπλα. Ἐλα! Ἄλλη εὐκαιρία δέ θά ξαναβροῦμε. Βιάσου! Κουνήσου!

Μουλάρωσε, σφήνωσαν τὰ πόδια του στά βράχια· δέν ἔκανε βῆμα. Τόν πλησίασα, τόν καλόπιασα, τοῦ ἀγκρίεψα, τόν ἔσυρα μέ τό ζόρι, τίποτα· παρά τρίχα νά ἔρθοῦμε στά χέρια. Δέν ἤξερα τί νά κάνω. Ἡ ὥρα περνοῦσε.

– Τί κάθεσαι; φώναξε μπουρνιασμένος. Δέ σέ κρατάω ἐγώ. Πάαινε!

Γύρισα καί τόν κοίταξα.

– Μπρέ, Πάνο! Κρίμα!

Κατέβασε τό κεφάλι του. Τοιμάστηκα νά πέσω στό νερό. Ἡ καρδιά μου ἦτανε βαριά.

– Γειά σου! εἶπα.

Τόν ἔπιασε συγκίνηση.

– Ἄν πετύχεις βάρκα καί μπορέσεις, ἔλα πάρε με.

Θά στέκω ἔδωνά, νά σέ περιμένω. Ἄν φύγω, πά νά πεῖ πώς κάτι τρέχει, κάποιος κίνδυνος. Μή ζυγώσεις τότες καί καεῖς.

Κατάλαβα πώς ἔσπασε· δέ θά μ' ἀκολουθήσει.

Ἔπεσα στή θάλασσα. Τό κύμα μέ δυσκόλεψε. Κουνοῦσα ἀδέξια χέρια καί ποδάρια. Ἡ ἀνάσα μου ἔδγαινε λαχανιαστή. Ἦξερα πώς ἔπρεπε νά κουμαντάρω καί νεῦρα καί κινήσεις. Τό μάτι μου τώρα ἔτρωγε τό ξερονήσι. Τί θά βρῶ μπροστά μου; Εἶχαν φυλάκιο οἱ Τοῦρκοι; Ἄμα ζύγωσα, νόμισα πώς θά λιποθυμήσω ἀπ' τήν κούραση. Δυσκολεύτηκα νά ῥθῶ στά σύγκαλά μου. Ἄρχισα νά σκαλώνω προσεχτικά. Ἄφτί, μάτι, νεῦρα, ὅλα τεντωμένα. Ἄκουσα θόρυθο καί στάθηκα. Σάν νά χαρχαλεύανε ξερά κλαριά. Εἶπα ν' ἀνεβῶ στήν κορφή ν' ἀντιληφτῶ τί γίνεται. Μπουσουλῶσα. Τό σούσουρο μεγάλωνε. Κρύος ἰδρώτας μέ περίλουζε. Ζερβά μου, στόν γκρεμνό, βλέπω ἀπό μιά κουφάλα νά ξεμπουκάρουν κάμποσοι γλάροι. «Ἄαχ!» ἀνάσανα!

Τό νησί ἦταν ἔρημο. Ἐψαξα ὅλες τίς μπάντες. Προχώρησα λεύτερα, μέ μεγάλες δρασκελιές. Σκάλωσα στό πιό φανερό ὕψωμα καί ξαγνάντευα τή θάλασσα κατά τή Σάμο. Ἐνα μίλι μέ χῶριζε ἀπ' τήν Ἑλλάδα. Ἄρχισα νά κουνάω ἕνα ἄσπρο ζουνάρι. Τά μάτια μου τρώγανε τίς θάλασσες. Ἡ ὥρα περνοῦσε. Μ' ἔπιασε λιγούρα.

Ἡ θάλασσα ὥστόσο μπουνατσάριζε. Δέ γίνεται, σκεφτόμουνα, κάτι θά φανεῖ, κάποια ψαρόδαρκα, κάποια βενζίνα. Στήν ἀνάγκη θά πέσω πάλι στή θάλασσα, θά πάω κολυμπώντας. Ἄν εἶχε ῥθει ὁ διάλογος ὁ Πάνος μαζί, ὅλα θά μοῦ φαίνονταν εὔκολα.

Τό μάτι μου πήρε ἕνα μαῦρο σημαδάκι στόν ὀρίζο-

ντα. Ἐμοιαζε μέ πουλί. Ὅχι, δέν ἦτανε πουλί, ἦτανε βράχος. Ὅχι, οὔτε βράχος. Κουνιέται! Κουνιέται! Εἶναι πλεούμενο. Εἶναι ψαρόδαρκα. Ἐχει λάσκα τό πανί. Ἐχει κουπιά. Ναί, κουπιά.

– Ἔ! Ἔ! Ἔ!

Ἄρχισα νά φωνάζω. Κουνοῦσα τό ἄσπρο ζουνάρι. Σφύριζα. Μέ εἶδανε; Μ' ἀκούσανε;

Εἶπα μήπως σκιαχτοῦν καί γυρίσουνε πίσω. Κι ἔτρεξα χαμηλά στίς ξέρες. Φόρεσα τά τουλούμια κι ἔδωσα ἕνα σάλτο στά βαθιά νερά. Ἡ βάρκα ὄλο καί ζύγωνε. Ἄρχισα νά μουδιάζω. Σφίχτηκα.

Ὅταν μ' ἀνασύρανε οἱ ψαράδες δέν εἶχα πνοή. Ἡ μιλιὰ μου δέν ἔδγαινε. Ἐνιωθα μόνο τά καυτά μου δάκρυα στά μάγουλα. Μοῦ δώσανε νερό. Συνήρθα. Εἶπα στούς δυό ψαράδες πώς βρέθηκα στό ξερονήσι. Τούς παρακάλεσα νά πᾶμε πίσω νά πάρουμε τό φίλο μου. Σωπαίνανε. Ὁ μεγαλύτερος, πού τόν λέγανε Λέαντρο, μοῦ λέει:

– Γι' ἄκου, πατριώτη, ξηγημένες, παστρικές κουβέντες. Στά τούρκικα νερά δέ ζυγώνουμε. Καταλαβαίνεις; Ἐχω δέκα παιδιά νά θρέψω! Ποιός Θεός τό θέλει νά ὀρφανέψουνε γιά νά σωθεῖ μιά ψυχή! Δέν πάω.

Ὁ ἄλλος συμφώνησε. Πιάσανε κι οἱ δυό τά κουπιά καί κἀνανε πίσω. Τούς εἶπα τίς τελευταῖες κουβέντες τοῦ Πάνου.

– Θά μᾶς προφυλάξει, δέ θά καοῦμε... Κι ἐγώ τή θέλω τή ζωή μου. Λέτε νά μὴν τήνε θέλω, ὕστερα ἀπ' ὅσα τράδηξα;

– Μή χάνεις τά λόγια σου. Κι ἴσαμε δῶ πού ἤρθαμε, ἦτανε μεγάλη κουτουράδα!

Ὅλη τή φούρκα τους τή βάλανε στό κουπί. Ὅταν

είδα πώς ξεμακραίνουμε, τό μυαλό μου μπήκε σέ κίνηση· πηδοῦσε ἀπό λύση σέ λύση. Τόν Πάνο μιά φορά δέ θά τόν ἀφήσω. Αὐτός μ' ἔσπρωξε νά τό σκάσουμε, μαζί τά ξεκεφαλιώσαμε ἴσαμε τό Τσαγκλί. Πῆρα μιά ἀπόφαση στά γρήγορα. Ἔπεσα στή θάλασσα. Τά τουλούμια εἶχανε κάπως ξελασκάρει. Πάλευα μέ τό νερό. Οἱ ψαράδες παρατήσανε τά κουπιά σάν μετανιωμένοι. Τά χεῖλια τοῦ Λέαντρου σουρώσανε καί τά μάτια του μισοκλείσανε. Μασούλαγε, ὄλος νεῦρο, τό τσιγάρο του κι ἀναμετροῦσε τήν ἀπόσταση. Ὑστερα γύρισε ἀπότομα στό σύντροφό του!

– Βρέ Γληγόρη, τί λές, βρέ; Πᾶμε;
– Καί δέν πᾶμε, ἔκανε ὁ Γληγόρης.
– Πᾶμε, γαμῶ τό κέρατό μου! Πᾶμε, πού νά μήν ἔσωνα νά ἔθαινα σήμερις!

Πήγαμε. Ὁ Πάνος μόλις μᾶς εἶδε, ἔκανε σάν τρελός. Μᾶς φάνηκε σάν ψέμα πού σωθήκαμε!

ΜΟΛΙΣ ΕΙΠΑΜΕ ΠΩΣ ΠΑΤΗΣΑΜΕ χῶμα σίγουρο, μιά περίπολο μᾶς περιμάζεψε ἐμᾶς καί πολλούς ἄλλους καί μᾶς μπάγκαρε ὄλους μαζί σ' ἓνα καρᾶδι πού ἦταν ἔτοιμο νά σηκώσει ἄγκυρα.

– Ἡ Σάμο γέμισε πρόσφυγες, τραβάτε ἄλλοῦ...
– Φίσκα ὄλα τά νησιά καί τά πόρτα...
– Παντοῦ πρόσφυγες! Πρόσφυγες! Ἐνάμισι ἑκατομμύριο ψυχές.

Βρεθήκαμε κουλουριασμένοι στήν πρύμνη κάποιου βαποριοῦ, μέ τά κουρέλια μας καί τά μπογαλάκια μας, μουδιασμένοι, ξεκουρντισμένοι, χωρίς νά ξέρου-

με ποῦ θά μᾶς σβουρίξει ἡ καταιγίδα. Οἱ γυναῖκες στενάζανε!

– Τί ἀπόγιναν οἱ δικοί μας;

Τόν ἀκοῦς στό νοῦ καί στήν καρδιά τό σεισμό καί τό χαλασμό· δέ σταματάει. Τραντάζει τό καρᾶδι. Σαλπάρει. Κανείς δέν ξέρει ποῦ πάει. Τά μάτια ψάχνονται:

– Μήπως ξέρεις;

– Τί ξέρεις καί δέ μιᾶς;

– Τό δικόνε μου μοῦ τόν ἐπῆρανε ἀπό τήν Πούντα...

– Τό εἶχα ντύσει γυναῖκα τ' ἀγόρι μου, μά τό πήρανε χαμπάρι...

– Μᾶς συμβούλεψε ἓνας γείτονας νά πᾶμε γιά σιγουριά στά μπορντέλα. Κι ἅμα πήγαμε, βρήκαμε ὡς καί τίς πουτάνες σφαγμένες, ὄλες!

Ἀρχίζουν οἱ ἱστορίες. Ὅπου καί νά σταθεῖς, ὅπου καί νά κάνεις, σέ κυνηγοῦνε. Τρυπώνουνε στί ἀφτί σου, ὅπως οἱ φανταστικές φωνές στό μυαλό τοῦ παραλοισμένου.

– Ἔτσι, ὅπως σοῦ τά λέω, γενήκανε. Πάει ὁ ματρο-Γιαννικός νά κρυφτεῖ κάτω ἀπ' τοὺς πεθαμένους καί τί νά δεῖ! Ὀλόκληρη ἡ φαμελιά του σφαγμένη καί στοιβαγμένη ἐκεῖ!

– Αὐτό δέν εἶναι τίποτις μπρός στοῦ Ἀνέστη. Φτάσαν οἱ τσέτες στό χτήμα του κι εἶδηση δέν εἶχε. Τρέχει ὁ ἔρμος στήν ἀποθήκη· χώνεται μέσα στίς βέργες τοῦ καπνοῦ. Σέ λίγο μπαίνουνε ἔξι τσέτες, ντερέκια. Σέρνουνε ἓν' ἀνήλικο. Τό ξαπλώνουνε καί τ' ἀτιμάζουνε. Τρεῖς ὥρες βγάζουνε τά μάτια τους. «Οὐλάν, ψόφησε!» κάνει ὁ ἓνας καί κουνάει τό κορμάκι πού εἶναι ξερό. «Φτού!» κάνουνε μ' ἀηδία, βρακῶ-

νονται καί φεύγουνε. Βγαίνει κι ὁ Ἄνεσθης νά φύγει. Σκοντάφτει στό πεθαμένο κορίτσι. Ρίχνει μιὰ ματιά καί σέρνει φωνή: «Ἄααχ! κορούλα μου! Σὺ ἴσους, παιδί μου!» Ξέγραψ' τον τόν ἄνθρωπο τέτοιες ὥρες...

Μιά παρέα φαντάροι συζητοῦνε αἰτίες κι εὐθύνες.

– Τό πᾶν ἦτανε νά στείλουνε καρᾶδια, νά πάρουνε τόν κοσμάκη, νά τόν σώσουνε. Μά οὔτε κι αὐτό ἔγινε.

– Ξέρω γιατί δέν ἔγινε. Μοῦ τ' ὁμολόγησε ἕνας καπετάνιος: ἐνεήντα δυό μεγάλα καρᾶδια, σοῦ λείει, μαζευτήκανε στόν Πειραιά, γιά νά πᾶνε στίς θάλασσες τῆς Μικρασίας, νά πάρουνε κόσμο. Ὅμως, καθῶς ἀνοιχτήκανε στό πέλαγος, πήρανε μυστικό τηλεγράφημα ἀπ' τήν κυβέρνηση: «Δέν εἶναι ὑποχρεωτική ἡ μετάβασις, ἀλλά προαιρετική». Ἐκείν' ἔνεήντα δυό καρᾶδια πήγανε μόνο τά δεκαεφτά! Δέ θά ξεχάσω, στό Ἄκ Τσαί περιμένανε βαπόρι τριάντα πέντε χιλιάδες γυναικόπαιδα. Ἐμεῖς, δέκα χιλιάδες φαντάροι ἐρχοῦμαστε ἀπ' τ' Ἄδραμίτι, ὅταν...

Μέ τοῦτο καί τ' ἄλλο νύχτωσε. Οἱ κουβέντες σταμάτησαν. Κεῖνοι πού κατάφεραν καί κοιμήθηκαν ρουχάλιζαν βαριά. Σπασμένα μουγκρητά βγαῖναν ἀπό τά στήθια ἤχοι βασανισμένοι, παραφουσκωμένοι τρόμο καί πόνο. Ὅσοι διπλώθηκαν στίς μπατανιές τους, σάν ἐμένα, μέ στυλωμένα ὄλη νύχτα τά μάτια, παλεύανε μέ φριχτά ὄραματα. Ἄκουγες σιγανό, ἐπίμονο ἕνα σερό τρεμουλιαστό κλάμα: «Γί-ι-ιχ!» «Ἴ-ι-ιχ!» Πόνος ἀβάστατος ὁμαδικός.

Σκιές σεργιανοῦνε μέσα στή νύχτα: χαντζάρους κόβουν κεφάλια. Ἄγρια, ἰδρωμένα, βαρβατεμένα κορμιά ζεῖμπέκων ἀνοίγουνε μέ λύσσα σφιγμένα σκέλια κοριτσιῶν, καί πρὶν σηκωθοῦν ἀπό τόν ἄνομο ἔρωτα,

μπήγουν μαχαιριές στίς μικρές μπλάδες καρδιές.

«Ἄααχ! Ἄααχ! Ἄαχ!» Πλάσματα τῆς γῆς! Ποιά δύναμη σκότωσε τήν ψυχή σας! Ἄνθρώπινα χαμόγελα πού γενήκατε τρόμος, μόνο τρόμος καί θάνατος!

Καρσί, στά μικρασιάτικα παράλια, ἀναβοσθῆνουνε φωσᾶκια, ἀναβοσθῆνουνε μάτια. Καρσί, ἀφήσαμε συγυρισμένα σπίτια, κλειδωμένες σερμαγιές, στεφάνια στό κονοστάσι, προγόνους στά κοιμητήρια. Ἄφήσαμε παιδιά καί γονιούς κι ἀδέρφια. Νεκροὶ ἄταφοι. Ζωντανοὶ δίχως σπίτια. Βρικολακισμένα ὄνειρα. Ἐκεῖ. Καρσί ἦταν ἴσαμε χτές ἡ πατρίδα μας!

Μέσα στή νύχτα, πού λές καί δέ θά ἔχει ξημέρωμα, γλιστροῦν μιὰ μιὰ οἱ γνώριμες φιγοῦρες. Οἱ Κιρλήδες, ὁ Σεφκιέτ, ὁ Ἰσμαήλμπεης, ὁ Κιαρίμ ἐφέντης, ὁ Σουκρὴ μπέης, ὁ Ἀλήνταης, ἡ Ἐνταδιέ... Δέ δίνονται νά βοηθήσουν σέ τίποτα. Ὅλα χάθηκαν!

Γκλάν! Γκλάν! Μονότονα κουδούνια. Πλαδαρό τό βάδισμα τῆς γκαμήλας πού φέρνει τίς καμποῦρες τῆς τά ζεμπίλια καί τούς τορβάδες, τά σακιά μέ τή σταφίδα, τά σύκα, τήν ἐλιά, τίς μπάλες μέ τά μπαμπάκια καί τά μετάξια, τά κιούπια καί τά βαρέλια, τά ροδέλαια, τό ρακί, τά μπερκέτια τῆς Ἀνατολῆς. Πᾶνε ὅλα!

Γκαμηλιέρη! Ταγκαλάκι μέ τά κοντοβράκια καί τόν κατιφέ σ' ἀφτί, στάσου! Ἄδικα μὴν κουφώνεις τό χέρι στό στόμα: τό μερακλωμένο τραγούδι σου δέ φτάνει πιά στήν καρδιά.

Σεφκιέτ! Δέ μέ γνωρίζεις, τζάνεμ; Χρόνια τρυγήσαμε μαζί γέλιο καί δάκρυ. Νέ ἀπίορ, Σεφκιέτ; Ἄαχ, Σεφκιέτ! Σεφκιέτ! Θερία γενήκαμε. Μαχαιρώσαμε, κάψαμε τίς καρδιές μας, ἄδικα.

Τί μέ κοιτᾶς ἔτσι ἄγρια, ἀντάρτη τοῦ Κιόρ Μεμέτ;

Ἐγὼ σέ σκότωσα καί κλαίω γι' αὐτό. Λογάριασε τί
μοῦ ἔφαγες ἐσύ! Ἀδέρφια, φίλους, πατριῶτες, τ'
Ἀμελέ Ταμπούρια, ὀλόκληρη σφαγμένη γενιά!

Τόσα φαρμάκια, τόση συφορά κι ἐμένα ὁ νοῦς νά
γυρίσει θέλει πίσω στά παλιά! Νά ἔταν, λέει, ψέμα ὅλα
ὅσα περάσαμε, καί νά γυρίζαμε τώρα δά στή γῆ μας,
στούς μπαξέδες μας, στά δάση μας μέ τίς καρδερίνες,
τίς κάργες καί τά πετροκοτούφια, στά περιβολάκια
μας μέ τίς μαντζουράνες καί τίς ἀνθισμένες κερασιές,
στά πανηγύρια μας μέ τίς ὄμορφες...

Ἀντάρτη τοῦ Κιόρ Μεμέτ, χαιρέτα μου τή γῆ ὅπου
μᾶς γέννησε, Σελάμ σοϊλέ... Ἄς μή μᾶς κρατάει κά-
κια πού τήν ποτίσαμε μ' αἷμα. Κάχρ ὀλσοῦν σεμπέπ
ὀλανλάρ! Ἀνάθεμα στούς αἵτιους!



Τά Ματωμένα Χώματα τά είπαν «Βίβλο τῆς σύγχρονης ἐξόδου τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ». Τά είπαν «σεισμική δόνηση». Μυθιστόρημα πού «Τσοῦζει. Ζεματάει. Καίει. Τιμωρεῖ. Ἔχει ψυχὴ ἀνθρώπινη. Ὁργὴ λαοῦ. Πόνο ἐθνικό». «Κάστρο σωστό λόγου, ἐνάντια στόν καιρό, στή λησμονιά καί στό ψέμα».

Τά Ματωμένα Χώματα ἐκδόθηκαν τό 1962. Μεταφράστηκαν σέ μιά σειρά χώρες, Γαλλία, Σοβιετική Ἑνωση, Οὐγγαρία, σέ ὅλα τά Βαλκάνια, κλπ. Στήν Τουρκία εἶχαν συγκλονιστική ἀπήχηση. «Μέσα στήν ἐπική ἀτμόσφαιρα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, πού εἶναι ἕνα εἶδος “Πολέμου καί Εἰρήνης” τῆς Ἑλλάδας – γράφει ὁ Οἶκος Σαντέρ – ἀντί ν’ ἀναζωπυρώνεται τό μίσος, ζωντανεῖται τό ἀνθρώπινο δράμα ὅλων τῶν μικρῶν λαῶν πού σφαγιάζονται στό θωμό τῶν ἱμπεριαλιστικῶν συμφερόντων».

«Τό διάβασα σέ μιά νύχτα – γράφει ὁ πρόεδρος τοῦ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Πόλης, Ἐργοτοῦλό Σοῦσάλ – κι ἔχυσα δάκρυα καί γιά τούς δύο λαούς μας. Ὁραῖο βιβλίο, ἀπόλυτα ἐντιμο σάν ὅλα τά μεγάλα ἔργα. Οἱ διανοούμενοί μας τό ὑποδέχθηκαν μέ ἀληθινό ἐνθουσιασμό».